

ISSN 1563-0366
ИНДЕКС 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Law series

№4 (64)

Алматы
«Қазақ университеті»
2012

*Зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия
Республики Казахстан. Свидетельство № 956-Ж от 25.11.1999 г.*

*(Время и номер первичной постановки на учет
№ 766 от 22.04.1992).*

Редакционная коллегия:

*Байдельдинов Д. Л., д.ю.н., проф. (главный редактор, тел.: 8-727-377-33-36, вн. 12-44),
Кенжалиев З.Ж., д.ю.н., проф. (зам. главного редактора, тел.: 8-727-377-33-36, вн. 12-56),
Сартаев С.С., д.ю.н., академик, Тыныбеков С.Т., д.ю.н., проф.,
Ибраева А.С., д.ю.н., проф., Жансараева Р.Р., д.ю.н., проф., Усеинова Г.Р., д.ю.н., проф.,
Еркинбаева Л.К., д.ю.н., проф., Жатканбаева А.Е., д.ю.н., Трунк А. (Германия), проф.,
Монтекило С. (ОАЭ), проф.,
Бурхард Б. (Германия), проф., Лисица В. (Россия), проф.,
Умербаева Р.Е., ст. преп. (ответ. секретарь) (тел.: 8-727-377-33-36; 8-727-377-33-37 (вн. 12-57))*

Ғылыми басылым

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ

№4 (64)

Редакторлары: *Г. Рустембекова, Г. Бекбердиева*
Компьютерде беттеген *Г. Шаккозова*

ИБ

Басуға 2013 жылы қол қойылды.
Пішімі 84x108 1/8. Көлемі 12,75 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс №766. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспасы.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспаханасында басылды.

© КазНУ им. аль-Фараби, 2012.

ПОЗДРАВЛЯЕМ ЮБИЛЯРА!

Доктору юридических наук, Профессору Ибраевой Алуа Саламатовне – 50 лет

АВТОБИОГРАФИЯ

доктора юридических наук, профессора кафедры теории и истории государства и права,
конституционного и административного права
КазНУ им. аль-Фараби Ибраевой Алуа Саламатовны

Ибраева Алуа Саламатовна – доктор юридических наук, профессор. Родилась 16 октября 1962 г. в Жамбылской области. В 1979 г. поступила на юридический факультет КазГУ им. С.М. Кирова (в настоящее время КазНУ им. аль-Фараби). Специальность – юрист.

С 1984 г. работает в КазНУ им. аль-Фараби – ассистент, старший преподаватель, кандидат юридических наук (1991), доцент (1995), доктор юридических наук (2005 г.), профессор (2006 г.). С 1997 г. по 2008 г. – заведующий кафедрой теории и истории государства и права. В настоящее время является д.ю.н., профессором кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права. Ведет занятия на государственном и русском языках для бакалавриата на юридическом факультете по дисциплинам «Теория государства и права», «Правовая культура и правовое воспитание», «История государства и права РК», в магистратуре по предметам «Права человека», «История права» на русском и казахском языках, в докторантуре PhD по предметам «Проблемы современной теории права», «Государственная власть в период глобализации», «Правовое регулирование миграционных отношений: теоретические и практические проблемы».

Ибраева А.С. – один из первых авторов, исследовавших вопросы формирования правовой культуры и правосознания в независимом Казахстане. Является автором первого в Казахстане учебника по предмету «Теория государства и права» на русском и государственном языке, рекомендованных к обучению МОН РК в 2006, 2008 гг.

Является автором более 100 научных трудов, из них: четыре монографии (две выполнены единолично, две в соавторстве); 20 учебников и 4 хрестоматии; 7 учебных пособий на русском и казахском языках; 4 юридических терминологических словарей на русском и казахском языках; более 40 статей в зарубежных изданиях. Научные труды Ибраевой А.С. постоянно публикуются в научных журналах Российской Федерации, Украины, Кыргызской Республики, Узбекистана и стран дальнего зарубежья.

Ибраева А.С. является руководителем коллектива авторов, подготовивших учебник «Правоведение»

для 10-11 классов средних школ общественно-гуманитарного направления, рекомендованных МОН РК (все издания опубликованы на четырех языках – русском, казахском, узбекском и уйгурском). Данные учебники в 2010 и 2011 году были переизданы и высоко оценены экспертами МОН РК. В 2012 г. Ибраева А.С. была руководителем коллектива авторов учебника для 10 классов средних школ «Человек. Общество. Право»

Ибраева А.С. является членом редколлегии научного журнала «Вестник КазНУ. Серия юридическая», журнала «Научные труды «Єділет», журнала «Вестник Ошского государственного юридического института» (Кыргызская Республика); следующих журналов, издаваемых в Российской Федерации – «Московское научное обозрение», «Экономика. Управление. Право», «Правовая наука».

Принимала участие в выполнении фундаментальных исследований: в 2005-2008 гг. по теме «Парламентаризм в Казахстане: история, современность, перспективы развития»; 2008-2011 гг. по теме «Конституционно-правовые основы формирования национальной идеи в Казахстане»; 2008-2011 гг. по теме «Совершенствование форм правления в условиях ускоренной модернизации казахстанского общества». В 2012-2014 г. является исполнителем темы фундаментального исследования «Правовое регулирование миграционных отношений в условиях глобализации: теоретическая основа и практические проблемы».

Подготовила двадцать магистров права, шестнадцать кандидатов юридических наук, одного доктора PhD. В настоящее время является руководителем магистерских и докторских диссертаций. Член диссертационного совета по защите докторских диссертаций Д.12.10.419 в Кыргызском национальной университете им. Ж. Баласагына.

Разработала и внедрила в учебный процесс КазНУ им. аль-Фараби элективные курсы «Правовая культура и правовое воспитание», «Теория источников права», «История права», «Проблемы реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан», «Теория естественного права».

Научно-педагогические достижения Ибраевой А.С. неоднократно были отмечены руководством факультета, университета, страны. Так, в 1997-1999 гг. Алуа Саламатовна являлась Лауреатом Государственной научной стипендии МОН РК для талантливых молодых ученых, в 2005 г. удостоена государственного гранта МОН РК «Лучший преподаватель ВУЗа, в 2005 г. награждена государственной наградой – медалью «Конституции РК – 10 лет», в 2008 г. – Лауреат государственной научной стипендии ученым, внесшим выдающийся вклад в развитие науки и техники Казахстана.

Ибраева А.С. активно сотрудничает с зарубежными коллегами и повышает профессиональную квалификацию. В 2010 году принимала участие в работе исследовательской группы Национального совета научных исследований Италии по проблемам защиты прав человека омбудсменами в г.Валмонтоне (Италия). В 2011 г. принимала участие в работе первого евразийского семинара по защите права человека в Душанбе. Осуществляет руководство научно-исследовательской работой студентов.

А.С.Ибраева активно участвует в законотворческой деятельности. Выступала в качестве эксперта по проектам законов: «Об образовании в РК», «О нормативных правовых актах в РК», «Концепция развития административного законодательства в РК». В 2011 г. выступала в качестве зарубежного эксперта по законопроекту Республики Узбекистан «О парламентском контроле». Является экспертом МОН РК по научным темам и фундаментальным исследованиям.

Ибраева А.С. постоянно выступает на международных, республиканских и университетских научных конференциях. Ибраева А.С. является руководителем направления научного исследования по развитию правовой культуры, правового воспитания и правосознания в Казахстане. Ее исследования посвящены вопросам преемственности ценностей правовой культуры казахского народа в современное общество. Научные труды Ибраевой А.С. получили высокое признание у научной общественности Казахстана, многие предложения нашли практическое применение, в том числе предложение о внедрении принципов судов биев в судебную систему Казахстана.

Ибраева А.С. является автором ряда типовых программ, государственных стандартов по специальностям 021640-правоведение, 050301-юриспруденция, 050115-основы права и экономики, 050302-международное право. По линии МОН РК является разработчиком тестовых заданий, рекомендованных для проведения промежуточного государственного контроля (ПГК) с 2007 по 2010 гг. по дисциплине «Теория государства и права».

Замужем. Имеет двух дочерей, двоих внуков.

1-бөлім

Раздел 1

Section 1

Мемлекет пен құқық
теория және
тарихы

Теория и
история
государства и
права

Chair of state and
law theory
and
history

УДК 340.1

¹А.С. Ибраева*, ²Ч.К. Утегенов

¹д.ю.н., профессор Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²докторант РНД Алматинской Академии МВД РК, Казахстан, г. Алматы

E-mail: ibraeva_tgp@mail.ru

**Некоторые проблемы обеспечения права человека на жизнь:
сравнительный анализ положений теории права
и теории уголовного права**

Аннотация. В статье раскрываются теоретические вопросы обеспечения права на жизнь и определения начала жизни. Проводится сравнительный анализ уголовно-правовых норм, касающихся начала жизни в зарубежных странах. Сформулирован вывод о том, что необходимо закрепить на законодательной основе требования к образу жизни беременной женщины в целях рождения полноценного ребенка.

Ключевые слова: права человека, право на жизнь, начало жизни, защита прав человека, государство, аборт, убийство

Общие вопросы начала жизни человека в теории права. Вопросы защиты прав человека являются центральными во всей правовой системе. Современные демократические государства выдвигают основной задачей соблюдение и обеспечение прав человека. При этом отметим, что в наиболее общем смысле «защита прав человека есть противодействие незаконным нарушениям и ограничениям прав, свобод и интересов личности, предупреждение этих нарушений и ограничений, а также возмещение причиненного вреда в случае, если предупредить или отразить нарушения и ограничения не удалось». Это определение охватывает и «защиту», и частично «охрану прав» [1, с. 34].

При изучении права необходимо, прежде всего, обратиться к правам человека. Отметим такую проблему как начало жизни. В науке

спорным остается определение начала жизни. Тысячелетиями не утихают споры о том, когда возникает жизнь человека. Обратимся к истории права. В древнем римском праве юристы искали ответ на вопрос – когда начинается человеческая жизнь? Когда он родился? Или же когда ребенок находится в утробе матери? Ответ на этот вопрос означал и отношение к человеческой жизни в целом. После долгих споров римские юристы пришли к мнению, что ребенок, находясь еще в утробе матери, имеет право на жизнь [2, с. 23]. Соответственно посягательство на жизнь матери означает посягательство на жизнь ребенка.

Можно отметить гуманистическое содержание римского права в этом вопросе. Современные юристы, медики, философы традиционно определяют саму жизнь как биологическое существование. «Жизнь человека – это совокуп-

ность биологических и социальных факторов, которые дают возможность существовать человеку в природе и в обществе себе подобных»[3].

Соответственно логичным является вывод о том, что как только возникает жизнь, появляется субъективное право у его обладателя. Однако следует учесть то обстоятельство, что между зачатием и рождением существует временный «разрыв». Соответственно возникает вопрос о том, в какой момент можно говорить о появлении самостоятельной, саморазвивающейся жизни, а значит о новом субъекте права[4, с. 43].

Обратимся к Конституции РК. Ст. 12 закрепляет: «Права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов». Это означает, что Конституция связывает возникновение прав и свобод с достаточно определенным юридическим фактом – фактом рождения. Следовательно, право на жизнь также принадлежит только конкретному субъекту – рожденному лицу.

В медицине с началом жизни связывают оплодотворение мужской половой клеткой женской яйцеклетки, т.е. момент зачатия. Моментом начала жизни человека следует считать начало физиологических родов. Моментом наступления смерти человека является биологическая смерть[5].

Следует отметить, что Кодексе РК «О ЗДОРОВЬЕ НАРОДА И СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ» от 18 сентября 2009 г. содержится определение биологической смерти. Так, в ст. 140 закреплено: «Биологическая смерть представляет собой прекращение жизнедеятельности организма, при котором жизненно важные функции необратимо угасли. Биологическая смерть констатируется медицинским работником на основании совокупности следующих признаков: остановки сердечной деятельности; прекращения дыхания; прекращения функций центральной нервной системы. Искусственные меры по поддержанию жизни могут быть прекращены только при констатации биологической смерти; необратимой гибели головного мозга, зафиксированной консилиумом, при условии письменного единогласного согласия близких родственников и (или) законных представителей» [6].

В отличие от биологической смерти существует понятие «клиническая смерть», которое характеризуется приостановкой работы сердца.

Современное развитие медицины таково, что оживить сердце можно и через несколько часов после его остановки, не говоря уже о пересадке сердца другого человека. Жизнь в таких случаях еще может быть восстановлена путем реанимационных мероприятий.

Кора головного мозга погибает в течение 4-7 минут после остановки сердца и человека невозможно реанимировать, т.е., происходит необратимая гибель головного мозга. Необратимая гибель головного мозга – это полная утрата интегральной функции нервных клеток головного мозга, сопровождающаяся гибелью всего вещества мозга, сопровождающаяся гибелью всего вещества мозга, включая полушария большого мозга, ствол, мост, средний мозг и мозжечок.

Согласно ст. 1 Кодекса РК «О ЗДОРОВЬЕ НАРОДА И СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ» эвтаназия – удовлетворение просьбы об ускорении смерти неизлечимого больного какими-либо действиями или средствами, в том числе введением лекарственных или иных средств, а также прекращением искусственных мер по поддержанию его жизни в случаях неблагоприятного исхода заболевания. По казахстанскому законодательству эвтаназия недопустима и приравнивается к убийству.

Вопросы начала жизни человека в уголовном праве

Права человека – категория вечная. Несомненно, право человека на жизнь есть вопрос важный для каждого с точки зрения его обеспечения и защиты. Для уголовного права жизнь человека является главным объектом защиты и обеспечения.

Вопрос о начале жизни значим для уголовного права при квалификации такого тяжкого преступления как убийство. В уголовно-правовом смысле жизнь существует тогда, когда человек родился и еще не умер. Лишить жизни человека, который еще не родился или умер, невозможно.

Отметим позиции разных авторов по поводу начала жизни человека. В настоящее время вопрос о возникновении права на жизнь все чаще связывается с моментом более ранним, чем начало физиологических родов. К примеру, российский ученый А.Н. Попов полагает, что «человеческая жизнь начинается практически с момента зачатия... и уголовно-правовая охрана жизни человека должна начинаться задолго до рождения

человека. Во всяком случае уголовно-правовая охрана жизни должна осуществляться с того момента, как ребенок готов к продолжению жизни вне утробы матери» [7, с. 27].

Заслуживает внимания позиция судьи Европейского Суда по правам человека, профессора А.И. Ковлера. По его мнению «современное право решительно определяет иной рубеж: жизнь человека начинается с оплодотворения яйцеклетки» [8, с. 428].

Этой же точки зрения придерживается Шарнина Л.А. По ее мнению, «право на жизнь должно подразумевать защиту человеческой жизни с момента зачатия. Всякое посягательство на жизнь формирующейся человеческой личности является нарушением этого права. Современные международные и национальные юридические акты закрепляют и охраняют жизнь и права ребенка взрослого и пожилого человека. Эта же логика защиты человеческой жизни должны распространяться на ее отрезок от момента зачатия до появления на свет» [9, с.35]

Казахстанские ученые затрагивают вопросы о начале жизни с точки зрения правосубъектности. Так, А.С. Ибраева полагает, что с точки зрения естественного права жизнь человека возникает с момента рождения [10, с. 78].

Академик С. Сартаев в научном труде, получившим широкую известность в казахстанском обществе «Слово перед совестью и эшафотом» подчеркивает, что жизнь человека бесценна [11].

Вопросы защиты права еще не родившегося ребенка отражены в ст. 99 «Вспомогательные репродуктивные методы и технологии, клонирование» Кодекса РК «О ЗДОРОВЬЕ НАРОДА И СИСТЕМЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ». Так, согласно этой статье «Человеческий эмбрион не может быть получен для коммерческих, военных и промышленных целей. В Республике Казахстан клонирование человека – воспроизведение генетически идентичных особей – запрещается» [6].

Законодательство зарубежных стран запрещает вовлечение эмбрионов в коммерческий оборот. Приведем пример. Уголовный Кодекс Франции в специальном отделе III книги Пятой «О защите человеческого эмбриона» содержит целую группу составов, направленных на недопущение вовлечения эмбрионов в коммерческий оборот [12].

В Австралии существует принцип, согласно которому эмбрион обладает правом подать иск о возмещении вреда, причиненного ему по неосто-

рожности в период его внутриутробного развития. Законодательство Калифорнии устанавливает ответственность за убийство эмбриона [13].

В казахстанском законодательстве преобладает подход к началу жизни с момента отделения плода от организма матери. В тоже время ученые Казахстана говорят об опасной возможности делать бизнес на продаже человеческого эмбриона. В связи с этим полагаем необходимым поставить вопрос о разработке закона о защите прав неродившегося плода по примеру стран Европы, таких как Бельгия, Швеция, Исландия, Англия. В тоже время есть и иная точка зрения. По мнению д.м.н., профессора Н.А. Каюповой, заместителя председателя Национальной комиссии по делам семьи и женщин при Президенте РК «закон не спасет нас от репродуктивного бизнеса. Здоровье мужчин и женщин уже стало источником дохода» [14].

Полагаем, что в соответствии с принципами естественного права необходимо признание человеческого статуса у эмбриона, для того, чтобы исключить возможные манипуляции над ним. И эту идею необходимо закрепить на конституционном уровне.

К вопросу об ответственности беременной женщины за рождение неполноценного ребенка

Возникает вопрос о том, несет ли юридическую ответственность беременная женщина за рождение неполноценного ребенка? Отметим, что современное законодательство не предъявляет требований к образу жизни беременной женщины в целях рождения полноценного ребенка. Вместе с тем ученые говорят об опасной тенденции, когда беременные женщины все чаще злоупотребляют алкоголем и иными вредными привычками. Приведем данные американских ученых. Американские исследования показывают, что злоупотребляют алкоголем около 11% беременных. Ученые показали, что при употреблении алкоголя более 50мл/сутки в перерасчете на чистый спирт в течение беременности 32% детей рождаются с пороками развития. У беременных, выкуривающих в день меньше пачки сигарет, перинатальная смертность повышается на 20%, а у выкуривающих больше пачки – на 35% [15, с. 45].

Приведем данные по Республике Казахстан. Так, в нашей стране с каждым годом число курящих женщин растет, в то время как за последние

10 лет количество курящих мужчин снизилось на 14,1 процента. В Казахстане после 1990-х годов количество курящих женщин возросло. В 2010 году Центр изучения общественного мнения провел социологическое исследование среди казахстанских курящих мужчин и женщин. В 2001 году количество курящих женщин составляло 7,5 процента, в 2010 году — 9,4 процента. Эти данные показывают, что количество курящих женщин не снижается [16].

Проведенные исследования показали, что у женщин, куривших во время беременности, значительно чаще рождаются дети с такими врожденными дефектами как косолапость, сообщает журнал «American Journal of Epidemiology». По данным исследований, риск косолапости среди детей у матерей, куривших в течение первых трех месяцев беременности, выше на 34%. Если курение матери сочетается с наследственным фактором, то риск косолапости возрастает в 20 раз [17].

Примеры из международного и зарубежного права показывают бережное отношение к дородовой жизни человека. Декларация прав ребенка, принятая Резолюцией 1386 (XIV) Генеральной ассамблеей ООН от 20 ноября 1959 г., в преамбуле подчеркивает: «...ребенок, ввиду его физической и умственной незрелости, нуждается в специальной охране и заботе, включая надлежащую правовую защиту, как до, так и после рождения». В преамбуле Конвенция о правах ребенка 1989 г. используется аналогичная формулировка.

Приведем пример, когда было возбуждено уголовное дело, связанные с поведением, способствующим смерти плода. В США в 2004 г. было предъявлено обвинение в убийстве своего нерожденного ребенка 28-летней Мелиссе Энн Роуланд, отказавшейся от кесарева сечения из-за страха иметь шрамы, которые испортят ее фигуру. В результате последующих родов живым оказался только один ребенок (из двойни). Обвинение посчитало, что мать руководствовалась только эгоистическими побуждениями, зная, что промедление смертельно опасно для одного из будущих новорожденных [18].

Приведем примеры охранительного отношения к дородовой жизни. Так, согласно закону Итальянской Республики №194 от 22 мая 1978 г., когда «О социальной защите материнства и о добровольном прерывании беременности», если существует возможность, что плод может быть жизне-

способен [sussiste la possibilita di vita autonoma del feto], беременность может быть прервана только в случае, когда беременность или роды повлекут за собой серьезную угрозу жизни женщины, и врач, выполнявший прерывание беременности, должен предпринять любое соответствующее действие, чтобы спасти жизнь плода.

Обратимся к опыту России. Российское законодательство крайне либерально относится к аборту. По словам д.ю.н., профессора Романовского отношение к аборту напоминает в большей мере отношение к технологическому процессу. Это приводит к тому, что Россия лидирует по данному показателю среди всех стран мира. Всего в России совершается около 1 млн 200 тысяч аборт в год. Родами заканчивается примерно только каждая вторая беременность [4, с. 46].

Согласно российскому законодательству, женщина, идущая на аборт не привлекается к юридической ответственности. В европейском законодательстве позиция иная. Например, §96 (1) УК Австрии предусматривает ответственность лица, прерывающего беременность. Пункт 3 данной статьи предусматривает ответственность и для женщины, идущей на аборт. §97 статья определяет случаи, когда прерывание беременности ненаказуемо [19].

Таким же путем идет законодатель Бельгии в УК в главе 1 Раздела VII «О преступлениях и проступках против семейных отношений и против общественной морали»: вначале – ответственность, потом – исключение. Статья 145 УК Испании закрепляет ответственность для лиц, производших аборт, за исключением случаев, разрешением законом, а также для женщин, производших аборт или давших согласие другому лицу на его производство в неразрешенном законом случаях.

УК ФРГ имеет такие составы преступлений, как «агитация за прерывание беременности» (§219a) и «сбыт средств для прерывания беременности» (§219b). Так, § 218 прерывание беременности гласит: «Кто прерывает беременность, наказывается лишением свободы на срок до трех лет или денежным штрафом». В § 218a указаны случаи ненаказуемости прерывания беременности [20].

На основе анализа законодательства зарубежных стран и казахстанской практики полагаем возможным закрепить законодательно требования к образу жизни беременной женщины в целях рождения полноценного ребенка.

Литература

1 Общая теория прав человека. Под ред. Лукашевой Е. – М., 1997. – С. 169.

2 Ибраева А.С. О правовой культуре: некоторые тезисы // Факторы, влияющие на развитие государственности современного Казахстана материалы международной научно-теоретической конференции. – Алматы, казну, 5 Ноября 2012 г. – С. 20-23.

3 Юридический словарь – М., 1998. – С. 155.

4 Романовский Г.Б. Начало жизни в уголовном праве // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2012.- №3. – С. 42-47.

5 Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). – Караганда, 2005. <http://www.kosstu.kz/static/uploads/library/urist/kodeks/>

6 Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 г. // Ресурсы Интернет.

7 Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. – СПб., 2001. – 465 с.

8 Ковлер А.И. Антропология права. – М., 2002. – 480 с.

9 Шарнина Л.А. Состояние и задачи реализации, обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации // Конституционное и муниципальное право. – 2012. – №1. – С. 33-42.

10 Ибраева А.С. Теория государства и права. – Алматы: «Жеті-Жарғы».-2006.- 487 с.

11 Сартаев С.С. Слово перед совестью и эшафотом. 3-е изд. – Алматы, 2010. – 344 с.

12 Уголовный кодекс Франции. – СПб., 2002. – 650 с.

13 Mason & McCall Smith Law and Medical Ethics. Butterworth's. – London; Edinburg; Dublin, 1999. – P. 125-126.

14 Алькова Э. Продам неродившегося ребенка // Здоровье – Аналитика – Gazeta.kz / <http://war.gazeta.kz/article/54212/>

15 Нисвандер К., Эванс А. Акушерство. Справочник Калифорнийского университета. – М., 1999. – URL: <http://medicine.nnov.ru/doctor/library/obstetrics/Nisvander/> // Цит. По Романовский Г.Б. Начало жизни в уголовном праве // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2012.- №3. – С. 42-47.

16 В Казахстане растет число курящих женщин. 19 февраля, 2013 // <http://news.nur.kz/250833.html>

17 Жундибаева С. Минздрав предупреждает // <http://detki.kz/pregnant/pregnant/health/kurenie/>

18 В США роженице грозит пожизненный срок за отказ от кесарева сечения / Информационная лента/ <http://www.newsru.com> (12.03.2004 г.)

19 Понкин И.В. Демография: зарубежный опыт правового регулирования / пер. сост. И.В. Понкин / Институт государственно-конфессиональных отношений и права. – М., 2005. – 80 с.

20 Уголовный Кодекс ФРГ // <http://constitutions.ru/archives/5854/6>

A.S. Ibrayeva, C.K. Utegenov

Some problems of securing right of human to life: comparative analysis of provisions of theory of law and theory of criminal law

The given article reveals theoretical issues of securing right to life and definition of the spring of life. The comparative analysis of criminal-legal norms, relating to beginning of the spring of life in foreign states is made. The conclusion that it is necessary to secure on legislative level the requirements for the lifestyle of pregnant women in order to deliver fully-valid child was formulated.

Key words: human rights, right to life, spring of life, protection of human rights, state, abortion, murder.

А.С. Ибраева, Ч.К. Утегенов

Адамның өмір сүру құқығын қамтамасыз етудің кейбір мәселелері: құқық теориясы мен қылмыстық құқық теориясының ережелеріне салыстырмалы талдау жасау

Мақалада өмір сүру құқығын қамтамасыз етудің және өмірдің басталуын анықтаудың теориялық мәселелері қарастырылады. Шет елдерде өмір сүрудің басталуына қатысты қылмыстық-құқықтық нормаларға салыстырмалы талдау жүргізіледі. Толыққанды баланың туылуы мақсатында жүкті әйелдердің өмір сүруі дағдысының талаптарын заңды түрде бекіту қажеттілігі туралы ұсыныстар жасалады.

Түйін сөздер: адам құқығы, өмір сүру құқығы, өмірдің бастауы, адам құқықтарын қорғау, мемлекет, аборт, кісі өлтіру

УДК 32-027.21(091); 340.1(091)

Ш. Тлепина

д.ю.н., профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана
E-mail: Tlepina_shv@enu.kz

Первые историко-правовые исследования в Казахстане: постановка проблем обычного права

Аннотация. В Казахстане истоки становления и развития юридической науки берут свое начало с историко-правовых исследований: истории государства и права. Данная статья посвящена попытке анализа становления историко-правовых исследований в Казахстане, которое имеет свои особенности. Формирование предмета и объекта историко-правовых исследований обусловлено влиянием русской, советской российской традицией научного исследования.

Ключевые слова: обычное право, право, история.

Каждая страна имеет свою историю государственно-правового развития. Этот безусловный факт оказывает влияние и на развитие истории права, истории государства, истории юридической науки. В Казахстане истоки становления и развития юридической науки берут свое начало с историко-правовых исследований: истории государства и права.

Первые профессиональные историко-правовые исследования были организованы в советский период и непосредственно связаны с деятельностью Секции государства и права при Секторе истории Института языка, литературы и искусства Казахского филиала Академии наук СССР (КазФАН) в 1942–1943 годы [1]. Большую роль в этом сыграли ученые-юристы эвакуированных в годы Второй мировой войны вузов России – Московского юридического института (ЮИ), Украины – Харьковского ЮИ.

К первым исследовательским темам в сфере историко-правовой науки мы относим: «Очерки истории государства и права Казахстана»; «Вопросы истории казахского государства в XVII–XVIII вв.»; «Законы хана Тауке»; «Суды биев и аксакалов»; «Уголовно-правовые нормы в памятниках казахского права»; участие ученых-юристов в написании разделов истории государственного и правового развития казахов в

академической истории Казахской ССР; др. Это был период, когда впервые в истории страны обсуждались работы, посвященные истории государственно-правового развития.

Первым официальным академическим научно-исследовательским центром проблем права и государства был Сектор права КазФАН (1945 г.), АН Казахской ССР (1946–1955 гг.). Исследования, начатые в Секторе права, были продолжены и в дальнейшем при всех его институциональных изменениях. В этой связи рассмотрение научных проблем, являвшихся основными в различные периоды развития Сектора, представляют собой научный интерес. Одновременно это способствует изучению политико-правовой мысли советского периода в Казахстане. Важным является изучение трудов научных сотрудников Сектора для понимания принципов, целей и задач дальнейшего развития юридической науки Республики. Изучение становления юридической науки дает возможность проследить истоки некоторых современных научных исследований, форм и методов их проведения, объяснить сложившиеся традиции в правовых исследованиях современных ученых-юристов, учеников первого поколения исследователей проблем права и государства, рассмотреть историю исследования проблем обычного права казахов.

Среди основных юридических специальностей, по которым предстояло развернуть научно-исследовательскую работу Сектора права, была названа история права (См.: Архив Национальной Академии Наук Республики Казахстан (А НАН РК), ф. 2, оп. 18, д. 1, л. 2.), в частности тема С.Л. Фукса (См.: А НАН РК, ф. 2, оп. 18, д. 1, л. 1.) «Государство и право Казахстана в XVII–XIX вв.»).

1946 год был особенным для академической науки Казахстана: была учреждена АН Казахской ССР (См.: Архив Президента Республики Казахстан (АП РК), ф. 708, оп. 10, д. 160, л. 40.). Данное событие способствовало дальнейшему развитию научных исследований в Казахстане. Приоритетными оставались исследования, связанные с поиском и разработкой полезных ископаемых, нефтяных месторождений; наблюдался рост геолого-разведочных экспедиций. Вместе с тем, определенное значение придавалось и гуманитарным исследованиям, задачей которых было утверждение и дальнейшее совершенствование идеологической составляющей советского государства. Казахстан по-прежнему рассматривался не только, как республика с богатыми месторождениями, но и в силу природно-климатических условий местом ссылки оппозиционно настроенных советскому режиму граждан. Это обстоятельство в определенной мере объясняет уровень развития исследований в сфере государственного (Конституционного) права, уголовного права, уголовно-исполнительного права в Казахской ССР.

В послевоенный период актуальными были темы историко-правового исследования, связанные с национальными лидерами, обращение к которым в военный период имело военно-патриотическое значение, а также темы наказания преступления. Так, М.К. Ермагамбетов продолжал диссертационное исследование «История дипломатических отношений Казахстана с империей Петра I», а также работу над темой «Взаимная помощь государств в преследовании преступников войны». Л.В. Дюков (См.: А НАН РК, ф. 1, оп. 1, д. 696, л. 31–31-об.) готовил к печати работу «Государственно-правовые воззрения Чокана Валиханова», казахского общественно-политического деятеля, просветителя[2]. Это была работа, имевшая важное значение в осмыслении политического сознания казахского народа. С.Л. Фукс, вернувшийся после эвакуации в Харьков

(Украина) выслал две работы – «Барымта» и «Империя Чингис-хана» (А НАН РК, ф. 10, оп. 18, д. 3, л. 22–24-об.).

В 1948 году был издан первый выпуск «Материалов по казахскому обычному праву», что имело большое значение для историко-правовой науки Казахстана, явилось наглядным результатом исследовательской деятельности научных сотрудников Сектора [3]. Это было первое опубликование сборника документальных материалов по истории обычного права казахов.

Также к значительным событиям в деятельности Сектора права можно отнести защиту кандидатской диссертации М.Г. Масевич 15 апреля 1948 г. в Московском ЮИ на тему «Право собственности дореволюционного Казахстана» (научный руководитель – М.С. Липецкер) (См.: Центральный муниципальный архив г. Москвы (ЦМАМ), ф. 3038, оп. 2, д. 2074, л. 3, 5–5-об., 9, 18–19, 25.). В заключении по кандидатской диссертации М.Г. Масевич говорится, что «разработка вопроса о праве собственности дореволюционного Казахстана связана с значительными трудностями», отмечалась тесная взаимосвязь темы с исторической и цивилистической науками (См.: ЦМАМ, ф. 3038, оп. 2, д. 2074, л. 22.). М.С. Липецкер писал: «Большой интерес представляет также попытка тов. Масевич сопоставить обычное право казахов с обычным правом других народов, находящихся на той же ступени общественного развития» (См.: ЦМАМ, ф. 3038, оп. 2, д. 2074, л. 23–24.). Исследовательская работа М.Г. Масевич по истории дореволюционного частного права до сих пор остается единственной в данной сфере казахского обычного права.

Знаменательными событиями 1948 года стали издание первого выпуска юридической серии «Известия АН Казахской ССР», первая конференция аспирантов Сектора права[4]. Эти события придавали уверенности сотрудникам Сектора, закладывали основы профессиональных историко-правовых исследований.

На первой научной сессии ученых-юристов республики (26–29 ноября 1949 г.) академиком АН Казахской ССР С.В. Юшковым был рассмотрен вопрос о периодизации государственно-правового развития дореволюционного Казахстана. В его докладе «Основные моменты истории казахского государства (досоветского периода)» ставилась задача – установить периодизацию Казахского государства. По мнению

С.В. Юшкова, начало казахской государственности относится к государственным объединениям усуней и канглы, носившим дофеодалный или варварский характер и получившим свое развитие в эпоху тюркских каганатов. Образованное государство и его систему права Юшков признает феодальными с элементами патриархальности, а основной общественной единицей казахского государства в XV–XVII вв. – феодальное султанское владение [5].

На сессию был приглашен и С.Л. Фукс (См.: Архив Российской Академии Наук (А РАН), ф. 591, оп. 1, д. 266, л. 86), д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой Истории государства и права Харьковского юридического института. В октябре 1949 г. был заслушан и активно обсужден доклад Фукса «Некоторые вопросы истории казахского государства и права» (См.: А НАН РК, ф. 10, оп. 18, д. 7, л. 21; д. 8, л. 92–93.). В докладе было отмечено, что монополия богатых скотоводов на пастбища была установлена в начале XVIII века. В этой связи возникла тенденция к установлению более развитого феодального строя. Докладчик связал укрепление государства феодального типа с проблемами пастбищ. Вместе с тем, он не относил государства Касыма, Хакназара, Тевеккеля и Тауке к типу централизованных феодальных монархий. С.Л. Фукс утверждал, «что так называемое «объединение» или «относительное единство» Казахского государства при Касыме, Хакназаре, Тевеккеле и Тауке было лишь временным, более или менее устойчивым, оборонительно-наступательным военным союзом отдельных мелких государственных объединений казахских «родов», предводительствуемых султанами». Выступавший также, как и С.В. Юшков, отнес Казахское государство XV–XVII вв. к феодальному с сохранением дофеодалных государственно-правовых форм и учреждений (вассалитет без лена, совет старшин, народные собрания и др. формы «старшинской демократии»). Выборность хана и его функции подтверждают, по его мнению, дофеодалный характер ханской власти. Докладчик не видел в объединении Казахского государства при хане Тауке нового этапа казахской государственности [5, 83]. Доклады С.В. Юшкова и С.Л. Фукса вызвали оживленную дискуссию. Вообще доклад Фукса был одним из наиболее ожидаемых как учеными-юристами, так и Президиумом АН Казахской ССР. Столь повышенное внимание было обусловлено поли-

тико-правовой обстановкой конца 1940-х гг., политическими и идеологическими приоритетами в научных исследованиях союзных республик. Выступление Фукса было важно и для Культелева, как заведующего Сектором, должностного лица, ответственного за проведение исследований утвержденной ведущей проблемы, исследователя, заинтересованного в написании истории государства и права казахов, раскрытии теоретических вопросов обычного права, благодарного товарища и коллеги. Вместе с тем, мы склонны считать, что поступки, результаты исследований тех, кто стоял у истоков казахстанской юриспруденции, объясняются не только политико-правовой ситуацией, исключительно личной заинтересованностью, а их честным служением науке, элементарной добросовестностью и уважением к истории казахского народа. Мы также считаем, что первому поколению профессиональных ученых-юристов Казахстана было важно знать истоки, предпосылки образований Казахских ханств, понять принципы государственного устройства, государственной идеологии казахского народа. Доклады С.В. Юшкова и С.Л. Фукса оказали влияние на последующую активизацию исследований истории государства и права казахов [6].

Материалы первой сессии ученых-юристов Казахстана показывают, что к концу 1940–началу 1950-х гг. в государственно-правовой науке приоритетными были проблемы истории государства и права, обычного права казахов и его отраслей – уголовного и семейно-брачного.

В историко-правовых исследованиях начала 1940-х гг. в Казахстане определенное значение отводится и истории государства и права зарубежных стран. Данное было связано прежде всего с деятельностью I государственного юридического института НКЮ СССР (I ГЮИ). Ученые I ГЮИ просили НКЮ СССР об ускорении издания отдельными выпусками истории государства и права Древнего Востока, Древней Греции и Древнего Рима [7]. Также профессорско-преподавательский состав I ГЮИ планировал издание: «Извлечений из институций Юстиниана» (Со словарем и комментариями. Пособие для юристов); «Материалы к лекциям по истории государства и права». В 1941 году Л.В. Дюков подготовил к изданию книгу «Нексум в римском праве», которая была принята в печать, но не вышла в свет в связи с началом Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Дальней-

шая судьба рукописи неизвестна [8, 98]. В 1942 году ученый планировал подготовить публикации о государственно-правовых принципах Парижской Коммуны, обзор теории феодальной поземельной собственности в России, новые материалы по вопросу о т.н. «Германском завоевании» Римской империи; И.С. Перетерский – избранные отрывки из Дигест с примечаниями и указателями значений терминов, собственных имен, законов, интерполяций (См.: Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК), ф. 1694, оп. 1, д. 24, л. 138–138-об., 140–140-об.).

Среди казахстанских ученых только Л.В. Дюков подготовил и защитил диссертационное исследование по проблемам Древнего Рима [9]. Известны работы С.Я. Булатова, В.Н. Маркелова по вопросам истории государства и права зарубежных стран [10]. К сожалению, это направление историко-правовых исследований долгое время оставалось неразвитым, исследования Л.В. Дюкова не были углублены, а сам он на протяжении почти всего советского периода казахстанской историко-правовой науки оставался единственным специалистом по всеобщей истории государства и права. На наш взгляд, данное положение объяснялось: идеологическими аспектами, поскольку не всегда было безопасным увлечение даже на научно-исследовательском уровне государственно-правовыми вопросами зарубежных стран, в особенности капиталистических государств; необходимостью знания на достаточном уровне иностранных языков с обязательным изучением иностранных источников; высокий уровень исследований делал желательным и выезд в научную командировку в регион исследования; недостаточным количеством высококвалифицированных кадров-специалистов по всеобщей истории государства и права. Зарубежной историей государства и права занимались ученые-юристы, направленные в Казахстан высшими государственными органами юстиции, получившие образование в российских и европейских вузах, где существовала многолетняя традиция исследования государства и права стран Европы и Востока. Поэтому исследования зарубежной истории государства и права в Секторе права фактически не проводились, а историко-правовые исследования были сконцентрированы на проблемах государственно-правового развития республики.

21–23 апреля 1951 г. состоялась научная сессия Секторов экономики и права АН Казахской ССР, посвященная проблемам экономики и права дореволюционного Казахстана (См.: А НАН РК, ф. 10, оп. 18, д. 11, л. 22.). Одним из основных вопросов, поднимавшихся на сессии, был вопрос о феодальной собственности. По данному вопросу выступали С.В. Юшков, С.З. Зиманов (См.: А НАН РК, ф. 2, оп. 1-л, д. 85, л. 84, 97; д. 68, л. 126–127), М.Г. Масевич, А.Е. Еренов и др. Были заслушаны доклады: С.В. Юшкова «О праве собственности в дореволюционном Казахстане», С.З. Зиманова «Государственный строй Букеевской Орды» [11]. Решению вопросов собственности в дореволюционном Казахстане придавалось определенное значение в рассмотрении проблем общественно-политического строя досоветского Казахстана. В статье С.В. Юшкова [12] «К вопросу о феодальной собственности в досоветском Казахстане» ставится вопрос о форме феодальной собственности. Автор пишет о «невозможном мнении о том, что в феодальных странах, безразлично, в землевладельческих странах или странах, где господствовало кочевое скотоводство, существовала родовая или коллективная собственность на землю» [12, 61]. В работе выражено несогласие с «мнением С.Л. Фукса о позднем (с XVIII в.) возникновении феодальной поземельной собственности в Казахстане», также и с отнесением им казахского государства «к типу феодальных, а по своему механизму – к дофеодальному государству» [12]. В работе автор приводит аргументы в поддержку своей позиции.

С.В. Юшков, являясь исследователем, руководившимся, как и многие другие ученые того времени, марксистско-ленинской концепцией общественного развития, ставил под сомнение иные, не всегда вписывающиеся в традиционные рамки взгляды на феодальные отношения [12]. Утверждение С.З. Зиманова о том, что «казахским феодалам принадлежало только право владения пастбищами, а не право собственности» [12], также было неприемлемо для С.В. Юшкова, утверждавшего, что «основанием феодальной эксплуатации в Казахстане надо признать землю, а не скот». В этом заключении он опирается на академика Б.Я. Владимирцова, установившего, что «основанием для эксплуатации феодальной Монголии были пастбища монгольских феодалов – ноянов и богатуров,

которые передались зависимым кочевникам – харачу» [12]. Основным выводом работы автора в следующем: «... объектом феодальной собственности является не скот, а земля – пастбища. Тот факт, что объектом феодальной собственности являются не пашня, не сады и другие угодья, как это наблюдается в земледельческих странах, а пастбища, что феодалу принадлежат в определенные времена года только общие направления в кочевом круговороте, является весьма крупной особенностью феодальной собственности, которая предопределяет ряд и других специфических черт» [12].

Позднее по вопросу о характере феодальной собственности на землю в Казахстане выступили С.З. Зиманов и А.Е. Еренов. В совместной статье они отмечают, что «в казахском феодальном обществе, где ведущей отраслью было скотоводство, земля оставалась главным условием производства. Скот является продуктом земли и его бытие немислимо без последней» [13].

Активное участие Сектора права на очередном совещании по координации научных исследований секторов права в 1951 г. способствовало всесоюзному обсуждению проблем истории государства и права Казахстана. Дискуссии, проведенные в АН Казахской ССР, в АН СССР по вопросам права собственности и форме государственности в дореволюционном Казахстане, были признаны значительными и для других союзных республик [12, 80]. Дискуссия об основных средствах производства в кочевом феодальном обществе наибольшей остроты достигла в начале 1954 года. В этой связи в Ташкенте с 30 января по 6 февраля 1954 г. была созвана объединенная научная сессия АН СССР и АН союзных республик по вопросам истории Казахстана, Средней Азии [14]. Сессия содействовала конкретизации спорных точек зрения, но не смогла принять единого решения. В 1956 году были подведены некоторые выводы всесоюзной дискуссии [15]. Практика проведения столь масштабных научных форумов с согласия центральных органов коммунистической партии – явление характерное для советского государства.

Широко известно, что определенная роль в системе общественных отношений у казахов принадлежала отношениям, складывающимся между людьми в процессе производства по поводу средств и продуктов труда. В обычном праве казахов зафиксировано несколько форм

собственности на средства производства: 1) отношения собственности на скот и продукты скотоводства в форме индивидуальной частно-семейной собственности; 2) общинная собственность на землю, или, точнее, зимние пастбища; 3) собственность расширенной общины на водные источники; 4) внеэкономическая собственность ассоциации общин на территорию, на которой кочевали подведомственные ей группы скотоводов. Характерной особенностью производственных отношений в кочевом обществе казахов XVIII – середины XIX вв. являлась предельная рассеянность прав собственности среди звеньев социальной организации (семья, община, ассоциация общин). Практически ни одна из ее структур не обладала монополией на землю и воду и могла реализовать свои права на них лишь в момент нахождения кочевников на данной территории [16].

Исследователи социально-экономического развития казахского общества в XVIII – середине XIX вв. называют основной и первичной формой собственности индивидуальную собственность на скот. Вместе с тем отмечается, что «земля в процессе кочевания также вовлекалась в отношения фактической собственности посредством присвоения лучших кормовых и водных ресурсов богатыми скотовладельцами, осуществлявшими на практике право владения земельными угодьями в виде «права первозахвата». При этом качественно-видовой состав стада, прямо зависевший от имущественной обеспеченности той или иной семьи, опосредованным путем обусловливал неравенство индивидов в сфере землепользования и водопользования» [16, 193-194].

В научной жизни Республики, в политико-правовой ситуации начала 1950-х гг., обусловленной партийными постановлениями в освещении истории Казахстана, дискуссия о формах собственности и государственности внесла свой импульс. Она показала важность историко-правовых исследований, их необходимость в дальнейшем развитии государственно-правовой науки Республики. Дискуссии, как вид научного творчества, совместного обсуждения представителей научных дисциплин, проблем, затрагивающих различные аспекты государства и права, были не только актуальными, популярными, также и легитимными, поскольку часто объединялись с обсуждением одного из партийных документов или произведением лидера Советского государ-

ства. Пожалуй, только в этом случае можно было обеспечить публичное и широкое обсуждение какой-либо темы общественно-политической значимости. К примеру, в это же время, в начале 1950-х гг., в дискуссии АН Казахской ССР предлагалось включить другую тему Сектора права – «Вопросы права феодальной собственности в дореволюционном Казахстане, в свете труда И.В. Сталина «Экономические проблемы социализма в СССР» (См.: АП РК, ф. 708, оп. 26, д. 1815, л. 170.). Вместе с тем, мы не можем не принимать во внимание, что зачастую темы дискуссий были обусловлены политико-правовыми реалиями советского периода и господством большевистско-советской политической и правовой идеологии.

1951 год в деятельности Сектора был обусловлен партийными постановлениями. Типично для советской гуманитарной науки, когда темы и содержания исследований выверялись с партийными установками. Правда, иногда удавалось обходить и их. В этой связи в Секторе особое внимание было уделено обсуждению опубликованных работ научных сотрудников. Так, специальному обсуждению подверглись доклады профессоров С.В. Юшкова, С.Л. Фукса (См.: АП РК, ф. 708, оп. 26, д. 1815, л. 18.), сделанные ими на научной сессии Сектора права и опубликованные в печати. Отмечалось, что в данных работах «отсутствовала партийная оценка характера движения Кенесары Касымова, а сам Касымов рассматривался как «государственный деятель» и «реформатор», что есть «недостатки в вышедших «Материалах по казахскому обычному праву». Подчеркивалась необходимость улучшения качества, готовящегося к изданию «Очерка по истории государства и права» (досоветский период) С.В. Юшкова (См.: А НАН РК, ф. 10, оп. 18, д. 11, л. 3, 5.).

Одним из значительных событий в историко-правовых исследованиях Сектора права явилась защита кандидатской диссертации в ИП АН СССР С.З. Зимановым на тему «Общественно-политический строй Букеевской Орды». Это была первая крупная научная работа будущего академика С.З. Зиманова, сыгравшего значительную роль в развитии историко-правовой науки в республике. Диссертация С.З. Зиманова была посвящена проблемам дореволюционного государства и права казахов Букеевской Орды первой половины XIX века.

Вопросы периодизации истории советско-

го государства и права в 1950-е гг. носили дискуссионный характер и являлись актуальными в силу особой значимости для научных центров права АН союзных республик [17]. Сотрудники Сектора права АН Казахской ССР и лично Т.М. Культелеев были заинтересованы в обсуждении на первой научной сессии Сектора права, на всесоюзном совещании вопроса о периодизации истории государства и права Казахстана (А НАН РК, ф. 10, оп. 18, д. 10, л. 85-85-об.; д. 10, л. 123.). Поскольку в этот период проходила интенсивная научно-исследовательская работа, направленная на создание «Истории государства и права», во многих союзных республиках (Узбекской ССР, Казахской ССР, Белорусской ССР, Украинской ССР) [18, 47]. Методологические проблемы историко-правовой науки: определение предмета исследования истории государства и права, периодизация науки – обсуждались в дискуссионном порядке и в последующие годы.

Решением Президиума АН Казахской ССР (1953 г.) перед Сектором права поставлена задача создания обобщающего труда «Истории государства и права» (А РАН, ф. 591, оп. 1, д. 1149-а, л. 211; д. 782, л. 145; д. 440, л. 13; Российский государственный архив Новейшей истории (РГА-НИ), ф. 5, оп. 17, д. 427, л. 74–77, 97–99, 101–103; АП РК, ф. 708, оп. 26, д. 1841, л. 13–18.).

Работу над очерками истории государства и права Казахстана досоветского периода начал С.Л. Фукс (См.: ЦГА РК, ф. 1694, оп. 1, д. 14, л. 136, 146, 148; д. 23, л. 1.) и первым защитил докторскую диссертацию по вопросам обычного права казахов в 1948 году. Деятельность С.Л. Фукса в развитии историко-правовых исследований имеет большое значение. Профессор С.Л. Фукс, прибывший в Алма-Ату в эвакуацию, первым стал читать лекции по истории государства и права казахов досоветского и советского периодов (См.: ЦГА РК, ф. 1694, оп. 1, д. 14, л. 34, 38, 50, 88.); работал профессором кафедр теории и истории государства и права, гражданского права (См.: ЦГА РК, ф. 1694, оп. 1, д. 13, л. 148). В 1944 г. он вернулся в Харьков.

Историко-правовые исследования, проводившиеся разрозненно на протяжении второй половины 1940-х – начала 1950-х гг. по дореволюционной и советской истории государства и права казахов были упорядочены в середине 1950-х гг., и было принято решение о создании фундаментального капитального труда по истории госу-

дарства и права Советского Казахстана. Данное объяснялось также и тем, что научные сотрудники Сектора права преимущественно разрабатывали вопросы истории советского государства и права. Чем объяснить приверженность местных ученых к первоочередному созданию истории государства и права Советского Казахстана?

Архивные документы (См.: ЦГА РК, ф. 1694, оп. 1, д. 14, л. 34, 38, 50, 88.) свидетельствуют о том, что с начала 1950-х годов активно рассматриваются вопросы изучения истории советского права и государства. Институт права АН СССР все более стремится к координации и критическому пересмотру тематических планов научно-исследовательских учреждений проблем права союзных республик. К этому следует добавить, что подготовка научных кадров велась в центральных городах России, что также оказывало влияние на формирование исследовательских тем и направлений.

Важно отметить и человеческий фактор: первый профессиональный ученый-юрист истории обычного права казахов С.Л. Фукс работал в Украине, трагически оборвалась жизнь первого профессионального ученого-юриста казаха Т.М. Культелеева, будущий академик С.З. Зиманов только вошел в науку и на нем уже лежал груз научной и административной ответственности.

В 1960-е годы работа по истории обычного права проводилась в виде сбора документальных и архивных материалов, начатых в 1940-е гг. и их публикации. С.З. Зиманов совместно с М.Ш. Исмагуловым работает над сборником нормативных постановлений, принятых с участием казахского поэта и мыслителя Абая (См.: А НАН РК, ф. 98, оп. 1, д. 105, л. 373.). Г.Б. Шакаевым было продолжено исследование казахского обычного судебно-процессуального права (См.: А НАН РК, ф. 10, оп. 18, д. 7, л. 13.).

Лишь в конце 1970-х годов под руководством С.З. Зиманова ученые-юристы вновь обратились к исследованию вопросов обычного права. Так, Н.У. Усеров, Н.С. Ахметова подготовили и защитили диссертации по своду законов обычного права «Жеті жарғы» (1977 г.) (См.: А НАН РК, ф. 98, оп. 1, д. 532, л. 1.), институту обычного права «құн» (1979 г.) (См.: А НАН РК, ф. 98, оп. 1, д. 628, л. 1, 24.).

В 1980-е годы процесс активизации исследований обычного права был продолжен. В 1981 г. С.З. Зиманов издает часть докторской диссертации

С.Л. Фукса [19]. В 1986 году ученик академика Зиманова З.Ж. Кенжалиев защитил диссертацию по вопросам отмены обычно-правовых институтов в Казахской АССР [20]. Наконец, в 1989 году почти сорок лет спустя после трагической гибели Т.М. Культелеева была проведена научная конференция, посвященная социально-регулятивным аспектам казахского обычного права, приуроченная к 75-летию основоположника профессионального изучения казахского обычного права [21]. Участница конференции Н.С. Ахметова отмечала, что «обычное право еще не было предметом специальных общетеоретических исследований», и назвала причины необходимости обобщенного изучения обычного права – «для понимания общетеоретических проблем становления права»; «для познания сути процессов, происходящих в политико-правовой сфере молодых независимых государств, возникающих в результате ликвидации колониальной системы»; для определения уровня стадийного развития общества в целом [21, 31].

С.У. Созакбаев дает анализ отдельным институтам обычного права казахов: родовой экзогамии; обычай гостеприимства – қонақасы, аттон; «оказание коллективной, безвозмездной и разносторонней помощи обедневшему члену родовой общины (от стихийного бедствия, массового падения скота) – жылу, асар, ағайыншылық, қызыл көтеру [21, 44]. В статье рассмотрены гуманистические начала обычного права казахов в период второй половины XIX – начала XX веков.

Обычно-правовая система казахов глазами российской интеллигенции Западной Сибири отражена в работе Х.А. Абишева [21]. В работе рассмотрена деятельность комиссии по подготовке проекта реформы административного устройства казахских земель; отмечены идеи Ч.Ч. Валиханова из «Записки о судебной реформе» [22] и попытки «Петербургского юридического общества», Русского географического общества по рассмотрению вопросов «предела применимости норм обычаев в народной жизни» [21]. В работе характеризуются работы исследователей: И.А. Козлова, Н.Н. Максимова, А.И. Крахалева, Ф.Н. Усова, Н.И. Гродекова, Н. Зеланда [22].

Институт «барымта» казахского обычного права исследован в статье С.О. Даулетовой [21]. Ею дано объяснение, что барымта «по своему первоначальному назначению – это захват чужого имущества, главным образом скота, для

удовлетворения интересов обиженного. Такие действия допускались как способ исполнения судебных решений при наличии обоснованного требования» [23]. В работе раскрыты аспекты уголовно-правовой борьбы с регрессивными обычаями в первые годы Советской власти.

Состояние институтов и норм обычного права также в советский период изучал З.Ж. Кенжалиев [21]. Процесс постепенного вытеснения норм обычного права, их замены законодательными актами Советского государства в Казахской АССР З.Ж. Кенжалиев делит условно на три этапа и заключает, «что прямолинейное противопоставление обычно-правового способа регулирования законам Советской власти, как это иногда встречается в литературе, неправомерно. Опыт показывает, что старые и новые нормы могли сосуществовать в определенные периоды и в необходимых пределах параллельно, дополняя друг друга и служа общим целям» [21].

В ряду исследований проблем обычного права казахов видное место занимает работа З.Ж. Кенжалиева и С.О. Даулетовой, выполненная в 1989 г [24, 8]. Она характеризует эволюцию исследований норм обычного права казахов, истории государственно-правового развития казахов в советское время. З.Ж. Кенжалиев и С.О. Даулетова впервые широко исследовали действие норм казахского обычного права в условиях Советской власти. Исследователи рассмотрели основные этапы и особенности функционирования обычного права в Казахской АССР [24].

В начале 1990-х годов были опубликованы работы ученых С.С. Сартаева, С.У. Созакбаева [25].

1. Таким образом, в истории становления историко-правовых исследований, обычного права в советский период большое значение принадлежит Сектору права, объединенному Сектору философии и права АН Казахской ССР, деятельности советских российских и украинских ученых. Эти были представители интеллигенции, воспитанные на трудах и научных школах Европы. К примеру, И.С. Перетерский, М.С. Строгович, С.Я. Берцинский, др. получили университетское образование в Германии в Берлинском университете. Они считали, что служить людям, нести культурный свет в души – главная их задача. Они искренне полагали, что в новых условиях, вызванных военным положением они могут и должны активно содействовать органи-

зации изучения и исследования государственно-правового развития, обычного права казахского народа.

2. В военных условиях в обществе востребованы основополагающие, консолидирующие ценности. К ним мы относим и историю государственно-правового развития страны, его народа. Война ускорила не только процесс промышленного освоения Казахстана, но также и возникновение различных научных отраслей, в том числе юридической. В Казахстане до установления Советской власти не было профессиональной юридической науки, высших юридических учебных заведений. Война определила вектор первых научно-правовых исследований: история права, история государства. Против этого не возражали и руководители центральных научных учреждений проблем государства и права, согласование исследований с которыми было обязательным в советский период. Академик С.З. Зиманов вспоминал рассказ К.И. Сатпаева, первого президента АН Казахской ССР и крупного учено-геолога о том, что директор Института права АН СССР А.Я. Вышинский рекомендовал начать научно-исследовательскую деятельность Сектора права с изучения обычного права.

Проблема обычного права казахов, поставленная Т.М. Культелеевым в центр внимания профессиональных научных работников, подтвердила свою значимость и востребованность, непреходящую ценность (См.: А РАН, ф. 591, оп. 2, д. 15, л. 44–45.). К первым исследователям обычного права казахов мы относим Т.М. Культелеева, М.Г. Масевич, С.Л. Фукса, С.З. Зиманова, Г.Б. Шакаева. Их деятельность способствовала становлению и развитию правовой науки и правовой мысли в Казахстане.

3. В 1940–1950-е годы было сделано многое, ставшее фундаментом для современных исследований историко-правовой науки. Стремление к данным темам, библиографической работе, формированию документальных сборников – все это было заложено в эти годы. Организация специализированного учреждения, профессионального научного издания, проведение научных форумов обусловили направления развития историко-правовых исследований в нашей республике.

4. Мы не можем не принимать во внимание, что зачастую темы научных исследований, дискуссий были детерминированы политико-правовыми реалиями советского периода и господ-

ством большевистско-советской политической и правовой идеологии. Например, можно назвать статью «За марксистско-ленинское освещение вопросов истории Казахстана», постановление Бюро ЦК КП (б) Казахстана от 10 апреля 1950 г., решения VIII пленума ЦК КП (б) Казахстана. Подобные документы способствовали партийному идеологическому подходу к научным проблемам. Односторонний партийный подход в освещении истории государства и права, истории обычного права не может дать объективной картины. Думается, что исследователи столкнувшись с проблемой обязательного соответствия результатов анализа изучения обычного права с партийными установками не находили выхода для своей мысли. Нереализованное естественное стремление профессиональных ученых изложить максимально объективный анализ, ввести в научный оборот полученные результаты исследований, свободных от партийных догм обусловили выбор легитимных, официально признанных тем исследований. Официального запрета на исследование вопросов обычного права нами не обнаружено. Однако общественно-политическая ситуация, партийные постановления, решения правительства, идеологическая работа наглядно демонстрировали приоритетные исследовательские темы. Представляется, что первое поколение казахстанских профессиональных ученых-юристов было искренне убеждено в том, что исследование вопросов государственно-правового развития советского периода также важно для республики. С конца 1940-х годов история советской государственности и права классифицируется, как одна из основных проблем Сектора права. Уже на первой научной сессии ученых-юристов одновременно были рассмотрены вопросы истории дореволюционного обычного и советского права.

5. Изучение обычного права в советский период не было системным. Активные исследования проводились во 2 половине 1940-х – начале 1950-х годов; в 1960-е годы проблемами обычного права занимался в основном Г.Б. Шакаев; в конце 1970-х годов берет свое начало возрождение исследования обычного права, которое переходит и в 1980-е–1990-е годы и продолжается в настоящее время. Ренессанс исследований обычного права пришелся на конец 1980-х – начало 1990-х годов. Также, как и во второй половине 1940-х годов ученые-юристы стали активно ис-

следовать вопросы обычного права. Итогом этой плодотворной работы стало издание 10-томного сборника документов и материалов «Древний мир права казахов», выполненный под руководством академика С.З. Зиманова.

6. К данному первому периоду развития историко-правовой науки относится и начало научной, педагогической деятельности Л.В. Дюкова ученого и педагога. Несмотря на то, что он не оставил после себя отдельной монографии, сборника своих статей, размышлений, каждая из его статей имеет концептуальное значение, он всегда принимал активное участие в обсуждениях кандидатских диссертаций; опубликовании трудов ученых, которые в силу трагических обстоятельств не успели их издать. Он принимал в этом участие, которое было продиктовано его совестью. Протоколы заседаний отделов ИФиП АН Казахской ССР, специализированных советов по защите диссертаций свидетельствуют, что основатели историко-правовой науки Казахстана, ее признанный глава С.З. Зиманов и многие другие ученые с вниманием и уважением относились к суждениям, оценкам Л.В. Дюкова.

7. К 1950-м годам относится начало научной деятельности крупного историка права С.З. Зиманова. Тема его исследований имеет большое значение и вызывает неослабевающий интерес. Думается, что аспекты проблемы ликвидации института ханской власти, процесса колонизации Казахстана с государственно-правовой позиции еще будут исследованы. Вся последующая история историко-правовой науки будет связана с именем С.З. Зиманова.

8. Вопросы повестки дня научных сессий ученых-юристов республики в 1950-е гг. превращались во всесоюзные. Умение ученых 1940–1950-х гг. находить и ставить действительно животрепещущие, интересные вопросы, вызывать дискуссии, по результатам которых писались солидные монографии, вызывает глубокое уважение к первому поколению ученых-юристов-историков права.

9. Вместе с тем, следует признать, что в Казахстане не сформировалось направление исследования истории зарубежного государства и права, стран Азии, Америки, Востока, Европы, др. Думается, что данное объясняется не только отсутствием научных кадров, отчасти и политическим режимом. За советский период были исследованы некоторые вопросы истории государ-

ства и права зарубежных стран – Древнего Рима, Франции, Монголии – в 1941, 1950, 1960 годах. Исследования в названной сфере историко-правовой науки были продолжены только в условиях независимости в 2003 году.

Данная статья посвящена попытке анализа становления историко-правовых исследований в Казахстане, которое имеет свои особенности. Формирование предмета и объекта историко-правовых исследований обусловлено влиянием русской, советской российской традицией научного исследования. С обретением независимости в 1991 г. исследование проблем истории права, а по сути обычного права, истории государственного развития получили новый импульс. Следует отметить, что казахстанские ученые-юристы истории права с большим интересом изучают достояние европейской исследовательской традиции, в частности немецкой школы истории права, этнологии, антропологии права. Труды ярких представителей немецкой исторической школы права – Г. Гуго, Г. Пухта, Ф. Савиньи, А. Поста, пришедшие к нам из работ русских до-революционных ученых-юристов в настоящее время актуальны и востребованы.

Литература

- 1 См.: *Глепина Ш.* Организация и деятельность Сектора права (1942–1955 гг.) (Из истории юридической науки) // Науч. тр. «Әділет». – 2004. – № 2(16). – С. 39–69; *Она же.* Эпизоды становления государственно-правовой науки Казахстана (1940-е годы) // История государства и права (Москва). – 2005. – № 2. – С. 23–26.
- 2 *Дюков Л.В.* Ч.Ч. Валиханов как последователь Н.Г. Чернышевского // Учен. зап. КазГУ. – Сер. юрид. – Т. 49. – Вып. 6. – Алма-Ата, 1960. – С. 66–90. Первым в юридической науке Казахстана о государственно-правовых воззрениях Ч.Ч. Валиханова написал С.Я. Булатов. См.: *Булатов С.Я.* К вопросу о государственных и правовых воззрениях Чокана Валиханова // Вестн. АН КазССР. – 1956. – № 3(132). – С. 53–61. О Ч.Ч. Валиханове также писали: *Х. Адильгереев.* Ч.Ч. Валиханов. Биобиблиографический очерк. – Алма-Ата, 1958. – 19 с.; *Атишев А. Ч.* Валиханов – последователь революционеров-демократов // Вестн. АН КазССР. – 1962. – № 1(202); *Зиманов С.З.* Чокан Валиханов в Петербурге // Вестн. АН КазССР. – 1964. – № 6. – С. 16–25; *Он же.* О политических взглядах Чокана Валиханова // Вестн. АН КазССР. – 1964. – № 8. – С. 13–22; *Он же.* Идеино-политические убеждения Чокана Валиханова // Изв. АН КазССР. – Сер. обществ. наук. – 1965. – Вып. 3. – С. 3–11; *Зиманов С.З.* *Атишев А.А.* Политические взгляды Чокана Валиханова. – Алма-Ата: Наука, 1965. – 249 с.; *Сартаев С.С., Ударцев С.Ф.* Ч.Ч. Валиханов – ученый-востоковед, мыслитель, демократ (К 150-летию со дня рождения) // Сов. государство и право. – 1986. – № 7. – С. 125–129; *Ударцев С.Ф.* Авт. вступит. ст. и прим. // Чокан Валиханов. Записка о судебной реформе (Серия «Жемчужины истории политической и правовой мысли») – Алматы: ВШП «Әділет», 1999. – С. 5–24; *Уәлиханов Шоқан.* Сот реформасы жайында жазба / Кіріспе мақалалар мен ескертулерді жазған С.Ф. Ударцев. Алматы: «Жеті жарғы», 2003. – 116 бет: суретті. (Саяси және құқықтық ой-пікірлер тарихының інжу-маржандары сериясы).
- 3 Материалы по казахскому обычному праву. – Алма-Ата: Наука, 1948. – 350 с.
- 4 См.: *Культелев Т.* В секторе права // Вестн. АН КазССР. – 1948. – № 3(36). – С. 70; *Михайлов Ф.* Теоретическая конференция аспирантов по вопросам государства и права // Вестн. АН КазССР. – 1948. – № 12(45). – С. 111.
- 5 См.: // Вестн. АН КазССР. – 1948. – № 3(36). – С. 83; *Он же.* Основные задачи исторической науки в Казахстане // Изв. АН КазССР. – Сер. ист. – Вып. 4. – 1948. – С. 4–15; *Он же.* Об основных моментах истории казахского государства (в досоветский период) // Там же. – С. 43–57. О периодизации истории Казахстана см.: *Бекмаханов Е.* Об основных вопросах периодизации истории Казахстана // Изв. АН КазССР. – Сер. ист. – Вып. 4. – 1948. – С. 31–42.
- 6 См.: *Федоров К., Шахназаров Г.* Совещание по координации научно-исследовательской работы секторов права Академий наук союзных республик // Сов. государство и право. – 1951. – № 5. – С. 67–80.
- 7 См. об этом: *Кечекьян С.Ф.* Всеобщая история государства и права. Древний мир. Древний Восток и Древняя Греция. – Ч. 1. – Вып. 1. – М.: Юриздат. 1944–1945; *Перетерский И.С.* Всеобщая история государства и права. Древний мир. Древний Рим. – Ч. 2. – Вып. 2. – М.: Юриздат. 1944–1945; *Кечекьян С.Ф., Юшков С.В.* О переименовании историко-правовых дисциплин // Вестн. Высш. школы. – 1946. – № 3–4. – С. 48–49; *И.С. Перетерский.* Всеобщая история государства и права. Древний Рим: Учебник для юридических институтов. – Ч. 1. – Вып. 2. – М.: Юриздат НКЮ СССР, 1945. – 195 с.; *С.Ф. Кечекьян.* Всеобщая история государства и права... // Учен. зап. ВИЮН Мин. юст. СССР. – 1947. – Вып. V. – С. 157–158; Обсуждение учебника И.С. Перетерского в Секторе истории государства и права ВИЮН. *И.С. Перетерский.* Указ. соч. // Учен. зап. ВИЮН. – Вып. VI. – М.: Юрид. изд-во Мин. юст. СССР, 1947. – С. 208–212.
- 8 Цит. по: Профессорско-преподавательский состав Академии «Әділет». Библиографический словарь-справочник. (2001/02 учебный год): В 2 ч. / Автор-составитель С.Ф. Ударцев. – Алматы: АЮ-ВШП «Әділет», 2003. – С. 98.
- 9 См.: *Дюков Л.В.* Долговое рабство в Древнем Риме: историко-юридический очерк. ДКЮН. Специальность «Римское право». Научный руководитель – д.ю.н., д.и.н., профессор И.И. Яковкин, официальные оппоненты – д.ю.н., профессор Г. Мартынов, профессор Л.И. Дембо, доцент С.О. Вайнлуд. Защита состоялась 25 июня 1940 г. Ленинград: Ленинградский ЮИ, 1940. 156 с. См.: Профессорско-преподавательский состав Академии «Әділет»... С. 98; Государственно-правовая наука в Казахстане: Библиографический указатель. 1930-е – 1991 гг. – Алматы: Издательский дом КазГЮУ, 2005. – С. 375.
- 10 См.: *Булатов С.Я.* Военно-морское уголовное уло-

жение Конституанты // Учен. зап. ВИЮН. Вып. 1. М., 1940. С. 269–292; *Маркелов В.* Из истории судостроительства и уголовного судопроизводства Монгольской Народной Республики // Изв. АН КазССР. – Сер. юрид. – Вып. 2. – 1950. – С. 90–113; *Он же.* Уголовное право Монгольской Народной Республики. – М.: Госюриздат, 1960. – 301 с. Василий Николаевич Маркелов (1906 – 1984), д.ю.н., профессор. См.: Биобиблиография обществоведов Казахстана. – Алматы: Наука, 1986. – С. 290; *Сартаев С.С.* Юристы Казахстана в лицах. – Алматы, 2002. – С. 301.

11 *Зиманов С.З.* О политическом строе Букеевской Орды (по поводу освещения вопроса Шахматовым) // Вестн. АН КазССР. – 1951. – № 10. – С. 64–77. Также и другие работы С.З. Зиманова по данной проблеме. См.: *Зиманов С.З.* Государственный строй Букеевской Орды // Мат-лы науч. сессии, посвященной проблемам экономики и права дореволюционного Казахстана. – Алма-Ата, 1954. – С. 58–65; *Он же.* К вопросу о предпосылках и образовании Внутренней Орды // Вестн. АН КазССР. – 1956. – № 1(130). – С. 46–57; *Он же.* К вопросу о прогрессивной роли присоединения Казахстана к России (По материалам Внутренней Орды) // Тр. КазГУ им. С.М. Кирова. – Сер. юрид. – Т. 2. – Алма-Ата: КазГУ, 1956. – С. 63–77; *Он же.* Образование Букеевского ханства, восстание шаруа под предводительством Исатая Тайманова // История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней в 5 томах. – Т. 3. Присоединение Казахстана к России. Социально-экономические отношения. Революционное и национально-освободительное движение в канун Великого Октября / Редкол.: А.Н. Нусупбеков, Б.С. Сулейменов, В.Я. Басин, А.С. Сабырханов. – Алма-Ата: Наука, 1979. – С. 128–151; *Он же.* Восстание шаруа под предводительством Исатая Тайманова // Вопросы истории. – 1979. – № 2. – С. 11–19; *Он же.* Из истории образования Букеевского ханства // Вестн. АН КазССР. – 1979. – № 3. – С. 38–47; *Он же.* Россия и Букеевское ханство. – Алма-Ата: Наука, 1982. – 171 с.

12 *Юшков С.В.* К вопросу о феодальной собственности в досоветском Казахстане // Вестн. АН КазССР. – 1951. – № 9(78). – С. 59–69.

13 *Зиманов С., Еренов А.* О характере феодальной собственности на землю в Казахстане // Тр. Алма-Атинского ЮИ. – Т. 1. – Алма-Ата, 1955. – С. 47, 49–51. См. также: *Еренов А.* К вопросам феодальной собственности в дореволюционном Казахстане // Вестн. АН КазССР. – 1953. – № 5(93). – С. 35–48. Выступления в дискуссиях, научные публикации по вопросам феодального способа производства и связанного с ним земельных отношений получили развитие в монографии А.Е. Еренова. См.: *Еренов А.* Очерки по истории феодальных земельных отношений у казахов. – Алма-Ата: Наука, 1961. – 156 с.

14 См.: Материалы Объединенной научной сессии, посвященной истории Средней Азии и Казахстана в дооктябрьский период. – Ташкент, 1955. – 587 с.

15 См.: О патриархально-феодальных отношениях у кочевых народов (К итогам обсуждения) // Вопросы истории. – 1956. – № 1.

16 *Ерофеева И.В.* Социально-экономическое развитие казахского общества в XVIII–сер. XIX вв. / История Казахстана с древнейших времен до наших дней (Очерк). – Алматы: Дәуір, 1993. – С. 193.

17 См. об этом: *Курицын В.М., Ронин С.Л.* О предмете и системе истории советского государства и права // Сов. государство и право. – 1961. – № 12. – С. 46–56.

18 См.: *Болотова Л.* В секторе права Академии наук Казахской ССР. Первая научная сессия // Сов. государство и право. – 1950. – № 3. – С. 47.

19 *Зиманов С.З.* От редактора // *Фукс С.Л.* Обычное право казахов в XVIII – первой половине XIX века. / Под ред. акад. С.З. Зиманова. Алма-Ата: «Наука КазССР», 1981. – С. 4. В 2008 году издан полный вариант диссертации с комментариями. См.: *Фукс С.Л.* Очерки истории государства и права казахов в XVIII – первой половине XIX века. / Под общ. ред. С.Ф. Ударцева / Предисл. – С.Ф. Ударцев и Н.О. Дулатбеков (на русс. и казах. языках). Вступит. ст. – Ш.В. Тлепина. Комментар. и подгот. текста – К.А. Алимжан, Ш.В. Тлепина, С.Ф. Ударцев. – Астана / СПб.: ТОО «Юридическая книга Республики Казахстан» / ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2008. – 816 с.

20 Тема кандидатской диссертации: *Кенжалиев З.Ж.* Декреты Казахской Автономной Советской Социалистической Республики, отменившие патриархально-феодальные обычно-правовые институты. Научный руководитель – д.ю.н., профессор, академик АН КазССР С.З. Зиманов, официальные оппоненты – Р.С. Мулукаев, Т.А. Агдарбеков. АДКЮН. Алма-Ата: ИФиП АН КазССР, 1986. 22 с. *Он же.* Традиционная правовая культура в кочевом казахском обществе. ДКЮН. Алма-Ата, 1997. Научный консультант д.ю.н., профессор, академик НАН РК С.З. Зиманов.

21 См.: Проблемы казахского обычного права. – Алма-Ата: Наука, 1989. – 144 с.

22 См. подробно: *Ударцев С.Ф.* Политические и правовые взгляды Чокана Валиханова // Чокан Валиханов. Записка о судебной реформе / Вступит. ст. и примеч. С.Ф. Ударцева. Серия «Жемчужины истории политической и правовой мысли». – Алматы: ВШП «Эділет», 1999. – С. 5–24 и др.; эта же книга, изд. 2-е, доп. и исправл. Алматы, Жеті жарғы, 2004. 112 с.: ил. (Серия: Жемчужины истории политической и правовой мысли); *Уәлиханов Шоқан.* Сот реформасы жайында жазба. Кіріспе мақалалар мен ескертулерді жазған С.Ф. Ударцев. – Алматы: «Жеті жарғы», 2003. – 116 бет: суретті. (Саяси және құқықтық ой-пікірлер тарихының інжу-маржандары сериясы.) – 5–34 б.

23 Там же. С. 85,91. О барымте писали: *Фукс С.Л.* «Барымта» (Очерк обычного права казахов XVIII–XIX вв.) // Учен. зап. Харьковского ЮИ. – 1948. – Вып. 3. – С. 131–170; *Культелеев Т.М.* Уголовное обычное право казахов (с момента присоединения Казахстана к России до установления Советской власти). – Алматы, 2004. – С. 186, 258, 271–272. *Таукелев А.Н.* Чокан Валиханов о понятии барымты // Чокан Валиханов и современность. Сб. мат-лов Всесоюз. науч. конф., посвященной 150-летию со дня рождения Ч.Ч. Валиханова. (Алма-Ата АН КазССР, 18-19 сентября 1985) / Отв. ред. акад. АН КазССР Ж.М. Абдильдин. – Алма-Ата: Наука, 1988. – С. 139–141.

24 См.: *Кенжалиев З.Ж., Даулетова С.О.* Казахское обычное право в условиях Советской власти (1917 – 1937 гг.) – Алматы: Ғылым, 1993. – С. 8.

25 Были изданы подобные работы С.С. Сартаева, С.У. Созакбаева, З.Ж. Кенжалиева. См.: Материалы по истории

государства и права Казахстана. Вторая половина XIX – начало XX вв. / Сост.: С. Сартаев, С. Созакбаев. – Алматы: Атамұра-Казахстан, 1994. – 280 с. В 1996 г. под общей редакцией С.З. Зиманова были опубликованы другие материалы. См.: Материалы по казахскому обычному праву: Ереже, решения чрезвычайного съезда биев и комментарии / Құраст.: З. Кенжалиев, С.О. Даулетова, Ш.А. Андабеков, М.К. Әділбаев, Е.Л. Тоғжанов / Под общей ред. С.З. Зиманова. – Алматы: Жеті жарғы, 1996. – 208 б.

References

1 Videre: S. Tlepina organizationem et actiones Sector legis (1942-1955 GG.) (Historia legis) // Sci. mp. «Adilet». – MMIV. – № II (XVI). – S. 39-69, Ipsa. Episodes, fieri statum legalis scientia Kazakhstan (MCMXL) // Historia Status et Legem (Moscu). – MMV. – № II. – S. 23-26.

2 Dyukov LV Cc Valikhanov sicut pedissequa de NG Chernyshevsky // Kazan. app. Kazakh State University. – Ser. jurid. – T. XLIX. – Issue. VI. – Alma-Ata, MCMLX. – S. 66-90. Primum in legalis scientia Kazakhstan in publico-legalis views Cc Valikhanova scripsit SY Bulatov. See: SY Bulatov De quaestione publici et legalis views Ciocana Valikhanova // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLVI. – № III (CXXXII). – S. 53-61. About Cc Valikhanova etiam scripsit: H. Adilgeri. Cc Valikhanov. Bibliographic Essay. – Alma-Ata, MCMLVIII. – XIX p. Atish A. Ch Valikhanov – sectator eversivam populares // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLXII. – № I (CCII). Zeeman SZ Ciocan Valikhanov in S. Petersburg // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLXIV. – № VI. – S. 16-25: ipse est. Sc sentiens Ciocana Valikhanova // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLXIV. – № VIII. – S. 13-22: ipse est. In ideological et politica opinionibus Ciocana Valikhanova // Math. Kazakh Academiae Scientiarum. – Ser. societibus. Scientia. – MCMLXV. – Issue. III. – C. 11,3; Zeeman SZ Atish AA Sentiens Ciocana Valikhanov. – Alma-Ata: Nauka, MCMLXV. – CCXLIX p. Sartayev parte SF Udartsev Cc Valikhanov, – quod orientalist, qui varius, a PLEBICOLA (quae 150th suae anniversariam natus) // Sov. Status et legis. – MCMLXXXVI. – № VII. – S. 125-129; Udartsev SF Auth. venire. Art. et ca. // Ciocan Valikhanov. Nota de iudicialis Reformationis (Series «Margaritarum historiae politicae et legalis cogitationis») – Алматы: IDT «Әділет», MCMXCIX. – S. 5-24; Uәліhanov Шоқан. Centum reformasy zhayynda zhazba / Kirispe makalalar myeon eskertulerdi zhazfan SF Udartsev. Алматы: «Zheti Zhargy», MMIII. – CXVI bet: suretti. (Sayasi zhane құқықтық oh-pikirler tarihyның inzhu-marzhandary seriyasy).

3 Materiam ad Kazakh consuetum legem. – Alma-Ata: Nauka, MCMXLVIII. – CCCL p.

4 See: T. Kultelev sector lex // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMXLVIII. – № III (XXXVI). – P. LXX, F. Mikhailov postgraduate research colloquium in rem publicam et Legem // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMXLVIII. – № XII (XLV). – S. CXI.

5 Videre: // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLXVIII. – № III (XXXVI). – S. LXXXIII: sedet ad. Pelagus munia historica scientia in Kazakhstan // Math. Kazakh Academiae Scientiarum. – Ser. hōc. – Issue. IV. – MCMXLVIII. – P. 4-15: sedet ad. De highlights historiae Kazakh statu, (in

pre-Soviet period) // Ibid. – S. 43-57. About periodization Kazakhstan sedis Bekmakhanov, De major exitibus periodization Kazakhstan // Math. Kazakh Academiae Scientiarum. – Ser. hōc. – Issue. IV. – MCMXLVIII. – S. 31-42.

6 Videre Fedorov, K., G. Shakhnazarov apta operum compositio testimonii research sectors ius Academiae Soviet respublicas // Sov. Status et legis. – MCMLI. – № V. – S. 67-80.

7 See: Kechekyan SF Generalis Historia rem publicam et legis. Antiqui orbis. Antiqua Orientis et Graecia Antiqua. – Part I. – Issue. I. – Moscu: Yurizdat. 1944-1945; Peretersky EST Generalis Historia rem publicam et legis. Antiqui orbis. Roma antiqua. – Part II. – Issue. II. – Moscu: Yurizdat. 1944-1945; Kechekyan SF, SV Yushkov About renaming est historicae et legalis disciplinis // Vestn. Altitudinis. schola. – MCMXLVI. – № 3-4. – Pp. 48-49; EST Peretersky. Generalis Historia rem publicam et legis. Roma antiqua: De artem pro lege scholis. – Part I. – Issue. II. – Moscu: Yurizdat NKYU USSR, MCMLXV. – CXC p. SF Kechekyan. Generalis Historia Status et Legem ... // Kazan. app. In June Min. UST. USSR. – MCMXLVII. – Issue. V. – S. 157-158; Disputatio artem EST Peretersky Sector rei publicae et Legem Historia In June. EST Peretersky. Ordinationi. Op. // Kazan. app. In June. – Issue. VI. – Moscu: Legal. Publishing Domus Min. UST. USSR, MCMXLVII. – S. 208-212.

8 Cit. by: doctrina baculum Academia «Әділет» Bibliographical dictionary-presul. (MMI / II anni academici), in II horas / author-compositor SF Udartsev. – Алматы: AIO-GSR «Әділет», MMIII. – S. XCVIII.

9 Videre Dyukov LV Debitum servitutum antiquae Romae: historica legalis temptant. DKYUN. Specialitate «Romane legem suam». Scientific Director – Legum Doctoris, Doctor historiae, Professor II Yakovkin, officialis impugnantes – Legum Doctoris, Professor G. Martynov, Professor LI Dembo, versare, SO Vaynlud. Defensionem fiebantque June XXV, MCMXL Leningrad: Iurisprudentiae Institutum, MCMXL. CLVI. See: doctrina baculum Academia «Әділет» ... C. XCVIII; Public-legalis scientia in Kazakhstan: bibliographia. MCMXXX – MCMXCI. – Алматы: Kazakh rei publicae legis University Publishing Casam, MMV. – S. CCCLXXXV.

10 See: SY Bulatov Navali criminalibus codice constitutibus // Kazan. app. In June. No I. Moscoviae, MCMXL. Pp. 269-292; Markelov B. Historia iudicialis system et reo iustitia systematis Mongolica Republica Populari // Math. Kazakh Academiae Scientiarum. – Ser. jurid. – Issue. II. – MCML. – S. 90-113: sedet ad. Criminalis legis Mongoliam. – Moscu: Gosyurizdat, MCMLX. – CCCI p. Vasilij Markelov (MCMVI – MCMLXXXIV), Legum Doctoris, Professor. Videre Bibliography socialis scientists de Kazakhstan. – Алматы: Nauka, MCMLXXXVI. – S. CCXC; Sartayev SS Iurisperiti in populo Kazakhstan. – Алматы, MMII. – S. CCCI.

11 Zeeman SZ Sc politici Bukeyev Horde (de luminatione profluvio Shakhmatov) // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLI. – № X. – S. 64-77. Etiam aliis operibus SZ Zimanova in huius constitutionis. Videre Zeeman SZ Statu system Bukeyev Horde // Materials scientificae. session dedita exitibus oeconomicam et legem prerevolutionary Kazakhstan. – Alma-Ata, MCMLIV. – S. 58-65: ipse est. In background et educationem Interiore Horde // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLVI. – № I (CXXX). – S. 46-57: ipse est. Sc progressivus munus accessione Kazakhstan Russia (secundum

interiorem Horde) // Proc. Kazakh State University nominavit. SM Kirov. – Ser. jurid. – T. II. – Alma-Ata: Kazakh State University, MCMLVI. – S. 63-77: ipse est. Education Bukeyev Khanate pila rebellione duxit Isatai Taimanov // Historia Kazakh SSR ab antiquis temporibus in praesentem diem quinque libris., – T. III. Accessione Kazakhstan ad Russia. Socio-oconomicae relationes. Turbide et nationalibus liberationis motus in vigilia Octobris / Emendator Board.: AN Nusupbekov, BS Suleimenov, vj Rasin, AS Sabyrhanov. – Alma-Ata: Nauka, MCMLXXIX. – S. 128-151: ipse idem. Seditioibus ducitur ad pila Isatai Taimanov // Questions historiae. – MCMLXXIX. – № II. – S. 11-19: ipse est. Historia Educationis Bukeyev Khanate // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLXXIX. – № III. – S. 38-47: ipse est. Russia et Bukeyev Khanate. – Alma-Ata: Nauka, MCMLXXXII. – CLXXI p.

12 SV Yushkov Super quaestione feudal proprietatis in pre-Soviet Kazakhstan // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLI. – № IX (LXXVIII). – S. 59-69.

13 Zeeman, S., Eren A. natura feudal dominium terre in Kazakhstan // Proc. Alma-Ata legis Instituti. – T. I. – Alma-Ata, MCMLV. – S. XLVII, 49-51. Vide etiam: Eren A. exitibus feudal proprietate in pre-Kazakhstan // Vestn. Kazakh Academiae Scientiarum. – MCMLIII. – № V (XCIII). – S. 35-48. Spectaculis in concionibus, scientific preconijis in feudal modum productionis et consociata terra propinquis intravit in Monograph AE Erenova. See: Eren A. Essays historiae tercie terra relationes Kazakhs. – Alma-Ata: Nauka, MCMLXI. – CLVI p.

14 See: Acta de Consocer scientific session dedita, ad historiam Central Asia et Kazakhstan in pre-eversivam period. – Tashkent, MCMLV. – DLXXXVII p.

15 See: De patriarchalis-feudal relationes inter vagantes populos (discussione ut) // Questions historiae. – MCMLVI. – № I.

16 Erofeev IV Socio-oconomicae progressionis de Kazakh societatis XV □ □ □ – Ser. XIX centurias. / Historia Kazakhstan a primis temporibus ad praesentem diem (Essay). – Alma-Ata: Dəuir, MCMXCIII. – S. CXCIII.

17 See: Kuritsyn VM, Ronin SL In materia de historia et systematis Soviet rem publicam et legis // Sov. Status et legis. – MCMLXI. – № XII. – S. 46-56.

18 See: A. sector Bolotova legis Academiae Scientiarum de Kazakh SSR. Primum scientific session // Sov. Status et legis. – MCML. – № III. – S. XLVII.

19 Zeeman SZ A Editor // SL Fuchs Consuetudine ius Kazakhs in XVIII – primoris dimidium of XIX century. / Ed. Acad. SZ Zimanova. Alma-Ata: «Science de Kazakh SSR», MCMLXXXI. – S. IV. MMVIII in dissertatione edidit cum versione plane elit. Videre Fuchs SL De studiis publica et in lege Kazakhs XVIII – XIX majestatis elit. / Ed. Ed. SF Udartseva / Pre. – SF Udartsev et NO Dulatbekov (in Russ. Et Kazakh. Languages). Veni. Art. – Sh.V. Tlepina. Ineo. et exercitatione. text – KA Alimzhan, Sh.V. Tlepina, SF Udartsev. – Astana / S. Petersburg.: PRAENIMIS «legis Libro de Re Publica de Ka-

zakhstan» / Aperi «University Publishing Consortium» Liber Legis «, MMVIII. – DCCCXVI p.

20 Thesis: Kenzhaliev Z.Zh. Decreta Kazakh autonoma Soviet Socialās Republic, sublata est feudal patriarchalis consuetudinis iura institutionibus. Scientific Director – Legum Doctoris, Professor, Academiae Scientiarum de Kazakh SSR SZ Zeeman, officialis impugnantes – RS Mulukaev, TA Agdarbekov. ADKYUN. Alma-Ata: IFIP Kazakh Academiae Scientiarum, MCMLXXXVI. XXII. Idem ipse est. Traditional Legal Culture in vagantes Kazakh societatis. DKYUN. Alma-Ata, MCMXCVII. Scientific consiliator, Legis, Professor, Academic de National Academia Scientiarum RK SZ Zeeman.

21 See: Kazakh legem. – Alma-Ata: Nauka, MCMLXXXIX. – CXLIV p.

22 Videre in speciali Udartsev SF Politicam et legalis views Ciocana Valikhanova // Ciocan Valikhanov. Notant iudicialis Reformationis / transire. Art. atque explanare. SF Udartseva. Series «Margaritarum historiae politicae et legalis cogitatio.» – Alma-Ata: IDT «Adilet», MCMXCIX. – P. 5-24, etc, hoc eodem libro, ed. 2nd, eros. atque corrigatur. Alma-Ata, Zheti Zhargy, MMIV. CXII p. Iii. (Series: Margaritarum historiae politicae et legalis cogitatio) Uəlihanov Shokan. Centum reformasy zhayynda zhazba. Kirispe maqalalar myeon eskertulerdi zhazran SF Udartsev. – Alma-Ata «Zheti Zhargy», MMIII. – CXVI bet: suretti. (Sayasi zhane kыкыктык oh-pikirler tarihyynın inzhu-marzhandary seriyasy.) – 5-34 b.

23 Ibid. C. 85,91. About barymte scripsit: SL Fuchs «Barymte» (Essay on consuetum legem Kazakh XVIII-XIX centuries.) // Kazan. app. Kharkiv legis Instituti. – MCMXLVIII. – Issue. III. – S. 131-170; Kulteleev TM Criminaūs consuetudinis iura Kazakhs (ex accessione Kazakhstan Russia ante instauratione Soviet potentia). – Alma-Ata, MMIV. – S. CLXXXVI, CCLVIII, 271-272. AN Taukelev Ciocan Valikhanov barymty circa conceptus // Ciocan Valikhanov et recentissimorum. Sedebat matrix crystallis Proc. Nauchn. Confess. Dedicari ad 150th anniversario nativitatatis Cc Valikhanov. (Alma-Ata, Kazakh Academiae Scientiarum, September 18-19, MCMLXXXV) / Ed. Ed. Acad. KazSSR JM Abdildin. – Alma-Ata: Nauka. MCMLXXXVIII. – S. 139-141.

24 Videre Kenzhaliev Z.Zh., Dauletova SO Kazakh consuetudinis iura sub Soviet regula (MCMXVII – MCMXXXVII GG.) – Alma-Ata: Gylym, MCMXCIII. – C. VIII.

25 Similia opera editae sunt, SS Sartaeva, SU Sozakbaeva, Z.Zh. Kenzhalieva. See: Materials historia rei publicae et Legem Kazakhstan. Secunda parte XIX – diluculo XX centurias. / Comp.: S. Sartayev, S. Sozakbaev. – Alma-Ata, Kazakhstan Atamura, MCMXCIV. – CCLXXX p. In MCMXCVI, sub generali editorship de SZ Zimanova published alia materia. See: Materials pro Kazakh consuetum lege: Erezhe, Extraordinaria Congress biy et comments) / Қыраст.: ZA Kenzhaliev, SO Dauletova, Sh Andabekov, MK Ədilbaev, EL Torzhanov / Ed. SZ Zimanova. – Alma-Ata: Zheti Zhargy, MCMXCVI. – CCVIII b.

Ш. Тлепина

Қазақстандағы бірінші тарихи-құқықтық зерттеулер. Қазақтың әдет құқығы мәселелері

Мақалада Қазақстандағы алғашқы кәсіптік тарихи-құқықтық зерттеулер, соның ішінде қазақтың әдет құқығы, шет мемлекеттердің мемлекет және құқық тарихы мәселелерін зерттеу туралы айтылады. Сонымен бірге ұсынылған мақалада Қазақстан және Ресей мұрағат құжаттарына сүйеніп Отанымыздың заң ғылымының негізін қалаған ғалымдар жайында деректер келтірілген.

Түйін сөздер: әдет құқығы, құқық және тарих

S. Tlepina

**The first historical and legal research in Kazakhstan
Statement of the problems of customary law**

In Kazakhstan, the origins of the formation and development of legal science originated with the historical and legal research: History of State and Law. This article is devoted to an attempt to analyze the formation of the historical and legal research in Kazakhstan, which has its own characteristics. Formation of the subject and the object of historical and legal research due to the influence of Russian and Soviet Russian tradition of scientific research.

Keywords: customary law, law, history.

УДК 321(091)(4/9); 34(091)(4/9)

М.А. Алимбекова

докторант PhD Международного казахско-турецкого университета им. А.Ясауи, Казахстан, г. Туркестан
E-mail: madina_aman@indox.ru

К вопросу о биях как хранителях правовой культуры казахского народа

Аннотация. В данной статье раскрывается место института биев в истории казахского народа. Казахские бии выполняли множество функций. Среди всех функций особое значение имеет функция достижения компромисса в обществе. Бии обеспечивали недопущение сор и раздоров среди родов, были объединителями казахских родов в единое целое в казахский народ.

Ключевые слова:

Правовая культура как показатель развития права отражает состояние правовой системы общества в целом. Современная юридическая наука использует исторический метод и метод сравнительного анализа для раскрытия особенностей правовой культуры.

При характеристике правовой культуры казахского народа традиционного периода необходимо учитывать особенности кочевого права. Кочевое право включает в себя сложную совокупность правовых ценностей, правовых образов, правовых понятий, правовых отношений, правосознания, институтов права и правовых процедур. Именно эти качества и дают нам основание определить казахское обычное право как уникальный правовой феномен, действовавший в течение тысячелетий, сохранившего казахский народ и его территорию для потомков. Право казахского народа закрепляла воля, нравственные идеи, идеалы и принципы, воспринимаемые всем народом [1, с. 5].

Это и явилось фундаментальными причинами того, что оно выдержало испытание временем. Степное право обладает синкретичностью, в нем сливаются воедино нравственность, религия и мораль, оно растворено в политических, экономических, семейных и прочих институтах и процессах. Главное назначение права заключалось в способности его удерживать людей вместе на огромных территориальных пространствах,

быть инструментом примирения, а не наказания, сплачивать, а не разъединять людей.

Право и культура казахов были тесно связаны с экологией, с естественным состоянием свободного человека, с кочевым образом жизни. Казахи веками жили в гармонии с экосистемой. Вот как пишет об особенностях естественной жизни казахов известный казахстанский филолог, исследовавший этнокультурные особенности казахского народа А. Сейдимбек: «Жители огромного пространства от Хуанхе (Желтая река) до Карпатских гор, нашедшие, в конце концов, в результате бесконечных передвижений по степи свой постоянный жизненный уклад, создавшие свое кочевое общество, были вынуждены по велению суровой действительности, а не по своему капризу, стать номадами. На протяжении трех тысяч лет на территории Казахстана, Средней Азии, Южной Сибири и до пределов Восточной Европы господствовал мир кочевников, прочный, продуманный до мельчайших деталей, с четко работающим механизмом общественного регулирования. Народы Старого и Нового света переживали одно изменение за другим, в то время как степь и жизнь кочевников текла своим чередом без заметных изменений» [2, с. 32].

Л. Гумилев, виднейший исследователь евразийства и евразийской культуры признает: «кочевое скотоводство – действительно является наиболее устойчивой формой хозяйства, почти

не поддающейся усовершенствованию»[3, с. 4].

Главной особенностью правовой культуры казахского народа является институт биев. Бии казахского народа осуществляли различные функции. Отметим, что казахские бии осуществляли также и функции медиаторов в спорных отношениях. Данный вывод основан на анализе судебных решений казахских биев, вынесенных при рассмотрении разных споров. Несмотря на то, что генезис института биев принято рассматривать с периода саков и уйсыней, институт биев присущ только для традиционного казахского общества. В связи с этим полагаем необходимым раскрыть особенности института биев.

Во-первых, право традиционного общества было обычным. То есть здесь существовали неписанные законы, передаваемые из поколения в поколение, создаваемые коллективно. При этом нормы обычного права были стабильными и отражали опыт множества предыдущих поколений. Как отмечает известный казахстанский ученый К. Алимжан, «обычное право – древнейшая, первоначальная форма права, основа формирования иных форм права как статутное, прецедентное, религиозное и договорное. К характерным чертам обычного права относятся вербальность, корпоративность, партикулярность, символичность, динамичность и консервативность. Обычное право – совокупность обеспечиваемых социальным принуждением общеобязательных норм, устанавливающих пределы свободы членов определенной общественной группы (социума). Наименьшей структурной единицей обычного права является обычная норма. Систему источников обычного права составляют обычай (один из основных источников обычного права), предание, судебное решение, договор, а также пословицы и поговорки»[4, с. 15].

Во-вторых, развитие института биев тесно связано с развитием казахского общества в целом. Историческими источниками казахского обычного права являются такие правовые памятники как «Есім ханның ескі жолы», «Қасым ханның қасқа жолы», «Жеті жарғы», «Әдет» и «Шариат». Отметим, что институт биев как самостоятельный, самодостаточный социо – политический институт, выполнявший в казахском обществе одновременно: политическую, социальную, культурную и идеологическую функции реально и полноценно достиг классического периода в своем развитии в XVIII веке.

В-третьих, к биям предъявлялись особые требования. В своем знаменитом произведении «Записка о судебной реформе» казахский мыслитель Ч. Валиханов отмечал: «Возведение в звание бия не обуславливалось у казахов каким-либо формальным выбором со стороны народа и утверждением со стороны правящей народом власти. Только глубокие познания в судебных обычаях, соединенные с ораторским искусством, давали казахам это почетное звание. Чтобы приобрести имя бия, нужно было казаху не раз показать перед народом свои юридические знания и свою ораторскую способность. Молва о таких людях быстро распространялась по всей степи, и имя их делалось известным всему и каждому. Таким образом, звание бия было как бы патентом на судебную и адвокатскую практику... Он был в таком уважении у народа, что не требовал и не требует до сих пор никаких дисциплинарных мер»[5, с. 34].

Современные ученые полагают, что биями могли стать лица, имеющую генетическую принадлежность к данной социальной группе. Так как истинным бием мог стать только тот казах, который воспитывался непосредственно в семье и среде, где происходило природное накопление необходимых на то знаний и опыта естественным путем. Исторических примеров сказанному, предостаточно. Полагаем, что данное мнение справедливо отражает глубокое содержание института биев.

В-четвертых, «жер дауы», «жесір дауы», «құн дауы», урегулирование которых являлось непосредственной исторической целью и миссией казахских биев, в социокультурном срезе, означало искусное оперирование их ценностными эквивалентами, такими как патриотизм, гуманность и справедливость. Все это органично выстраивалось в целях сохранности единства и сплоченности общества в целом[6, с. 34].

Конечно, по обычному праву казахов бии решали и уголовные дела. Но более важное значение имело решение гражданских дел, межродовых взаимоотношений, сношений с другими народами. Бии должны были обладать отличной памятью и знанием примеров решения различных дел в прошлом. При этом свои доводы бий обязан был подкрепить фольклором, а при состязательности сторон — своей блестящей речью, остроумием и логикой убедить в правоте своих решений. Этими неординарными качествами

должны были обладать бии. А так как не каждый бий мог в достаточно полной мере продемонстрировать всю полноту этих качеств, то и значение их было различно.

Термин «бий» происходит, по-видимому, от древнего тюркского слова «билиг», имевшего два значения «править» и «знать». В чингизовской традиции оно приобретает также смысл «изречений», «афоризмов», «притч». Мастеров по части их рассказа и поучения и решения вопросов на основе прецедента ценили чрезвычайно высоко. Вообще, как об этом свидетельствует, в частности, деятельность Казбек-бия, красноречие, остроумие, умение дать отпор, словить на слове было существенной частью международной политики и дипломатии, часто не уступающим по значимости единоборству батыров, которым подчас определялся характер и результат сражения. Бий – человек умеющий глубоко проникать в проблемы, оценивать и распутывать узлы, благодаря этому влияющий на ход дел не в меньшей мере, чем ханы и законные правители[7].

В казахской степи титул «би» был не столько наследственным или жалуемым, сколько заслуженным почетным званием. Бии не назначались и не избирались. Соискатель (кандидат) мог иногда определяться, выделяться биями, аксакалами и другими уважаемыми и умудренными жизнью людьми, первоначально оказывавшими ему определенную поддержку. Однако стать бием можно было лишь после народного признания претендента, заслуживающего такого звания. Основными требованиями к таким людям были: доскональное знание норм обычного права, обладание ораторским талантом и честность. Бесчестный человек неизбежно утрачивал звание бия, так как никто не считал возможным обращаться к нему за справедливым решением. Безупречная репутация являлась необходимой и достаточной гарантией правосудия. Однако для признания претендента отвечающим этим требованиям нужно было показать свое умение на практике, приняв участие в каком-либо судебном (правовом) споре. Успех в подобном деле фактически обеспечивал признание соискателя бием. Иные критерии (социальное происхождение, возраст и др.) не имели решающего значения.

Обычно бии происходили из простолюдинов, не отличаясь родовитостью, хотя были известны

бии из султанов. Звание бия являлось своеобразной бессрочной лицензией на легальную юридическую практику в качестве судьи или адвоката. Кроме того, по своему положению в обществе бий мог быть главой общины (рода), советником хана или султана, «свободным поэтом-рыцарем», т. е. мог заниматься административной, военно-политической, дипломатической или иной общественно-значимой деятельностью.

Таким образом, можно выделить следующие особенности института биев. Бии – честные, неподкупные люди, с незапятнанной совестью, решавшие спорные дела и возглавлявшие роды. Бии выступали как объединители народа в государство, хан олицетворял собой государство. Гонения против биев считались гонениями против народа. Поэтому ханы всегда прислушивались к мнениям биев[8, с. 168].

Бии выполняли множество функций. И в этом заключалась главная особенность данного института. Укажем кратко эти функции: политическая; функция по сплочению народа в единый народ; правоохранительная; нравственно – воспитательная функция; идеологическая; функция хранителя народной мудрости, народных ценностей, обычаев и традиций; представительская функция; организаторская функция; медиаторская функция; функция по упреждению конфликтов и споров. Все эти функции выполнялись биями в силу природных качеств и дарований. Бии признавались как безусловный авторитет, их мнения и решения не подлежали сомнению.

Среди всех функций, на наш взгляд, особое место занимает функция достижения компромисса в обществе. Бии обеспечивали недопущение сор и раздоров среди родов, были объединителями казахских родов в единое целое, в казахский народ.

Принцип компромисса как категории равновесия и стабильности лежит в основе существования всего казахского общества и, в частности, в основе правовой культуры. Отметим, что казахи не любили судиться, предпочитая заканчивать споры путем досудебных процедур, мировым соглашением. Главной целью биев было сохранение мира внутри казахского народа и мирных отношений с соседними народами.

Полагаем, что для современного права большое значение имеет именно компромиссная функция биев.

Литература

- 1 Зиманов С.З. Об оценке права казахского народа // Древний мир права казахов. – Алматы, 2009. – Т. 1. – С. 3-9.
- 2 Сейдимбек А. Мир казахов. Этнокультурологическое переосмысление. – Алматы: Рауан, 2001. – 233 с.
- 3 См.: Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – М., 1967. – 344 с.
- 4 Алимжан К. Обычное право как форма права: автофер. дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 1999. – 30 с.
- 5 Валиханов Ч. Записка о судебной реформе. – Алматы, 2000. – 112 с.
- 6 Зиманов С. З. Казахский суд биев – уникальная судебная система. – Алматы, 2008. – 116 с.
- 7 Федотова И. Суд биев как демократический институт отправления правосудия в казахском традиционном обществе // Вестник Челябинского государственного университета. 2006. Сер. 10. № 3 (76).
- 8 Ибраева А.С. Особенности формирования и развития казахского права «Жаргы» и роль судебного прецедента биев в его укреплении // «Древний мир права казахов: материалы, документы, исследования в десяти томах. – Алматы, 2009. – Т. 10. – С. 165-169.

References

- 1 Zeeman SZ Aestimatione de iuribus Kazakh populus // antiqui orbis ius Kazakhs. – Almaty, MMIX. – Т. I. – S. 3-9.
- 2 Seydimbek A. Pax Kazakhs. Etnokulturologicheskoe rethinking. – Almaty: Rauan, MMI. – CCXXXIII p.
- 3 See: Gumilev LN Antiqua Turcas. – M., MCMLXVII. – CCCXLIV p.
- 4 Alimzhan K. Consuetudine ius ut forma legis: avtofer. dis. ... Candidatum. jurid. Scientia. – Almaty, MCMXCIX. – XXX.
- 5 Valikhanov C. Nota iudicialibus reform. – Almaty, MM. – CXII p.
- 6 Zeeman SZ Kazakh biy curiam – a unique legal system. – Almaty, MMVIII. – CXVI p.
- 7 I. Fedotov biy curia politico institutione iustitiae in institutio Kazakh societatis // Bulletin de Chelyabinsk State University. MMVI. Ser. X. № III (LXXVI).
- 8 Ibraeva AS Features formationis et incrementum Kazakh legem «Zhargy» et munus iudicialis exemplo biy confirmandos // «De antiqui orbis ius Kazakhs materias, documenta, studia in decem voluminibus occupare. – Almaty, MMIX. – Т. X. – S. 165-169.

Бұл берілген мақалада қазақ халқының тарихындағы билер институтының орны анықталған. Қазақ билерінің атқарған көптеген қызметтері берілген. Көптеген қызметтерінің ішінде қоғамдағы бітімгершілікті сақтау қызметінің маңызы зор. Билер рулар арасында келіспеушіліктер мен даулардың алдын алып отырған. Руларды біріктіруші біртұтас қазақ халқының қалыптасуына септігін тигізген.

Түйін сөздер:

М.А. Alimbekova

On biyah as guardian of legal culture of the Kazakh people

This article views position of biys in the history of Kazakh nation. Kazakh biys carried out many functions. The most significant among all functions is function of achieving compromises in society. Biys secured prevention of disputes and argues among relatives, were people who united Kazakh families into one Kazakh nation.

Научный консультант А.С. Ибраева
д.ю.н., профессор кафедры теории и истории государства и права,
конституционного и административного права КазНУ им. аль-Фараби, г.Алматы

ӘОЖ 340.13/14

А.А. Турегельдиева

PhD докторанты, Қ.А. Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті,
Қазақстан, Түркістан қ.

Көші-қон құқығының халықаралық қайнар көздері

Аңдатпа. Аталған мақалада көші-қон құқықтарын дамытудың теоретикалық және практикалық мәселелері ашылады

Түйін сөздер: Өұқық, көші-қон, көші-қон қатынастары, құқық қайнар көздері, көші-қон құқығы, құқық жүйесі

Ішкі мемлекеттік көші-қон құқығы кез-келген мемлекеттің ұлттық құқық институтының үлкен кешені болып табылады. Алайда, мемлекет ішінде көші-қон қатынастарын реттеуден тыс көші-қон құқығы өзіне тән күшімен халықаралық көпшілік құқығына жатады. Соңғы кездері халықаралық құқықтың өз саласындағы халықаралық көші-қон құқығының өзгеру тенденциялары көрінісі табуда. Бұл халықаралық көші-қон құқығы біртұтас білімнің окшауланған субъектілері мен объектілері бола отырып, осы халықаралық көші-қон қатынасының арнайы қатынас түрін шектейді.

Көптеген зерттеушілердің тенденцияларында көші-қон көздері талдауларының бір деңгейде болатынындай халықаралық көші-қон құқығына өз деңгейінде көңіл бөлінбей келеді. Халықаралық көші-қон қатынасы сипатының ережесін бұрынғы нысандарында көрсетілген халықаралық көші-қон құқық қайнар көздерінің қолданбалы түрінде қарауға болады. БҰҰ Халықаралық соты Статутында халықаралық құқық қайнар көздерінің тізімі сақталған. Халықаралық конвенцияларына, халықаралық тәртібіне, жалпы құқық принциптеріне, сот шешімдеріне және көпшілік құқығына көптеген білікті мамандардың доктриналарын енгізеді [1].

Алайда, аталған Статут БҰҰ Халықаралық сотына арналған тек міндетті ережелерді орнатады. Халықаралық құқық қайнар көздеріндегі

көрсетілген тізім жан-жақты болып табылмайды және толықтырылып отыруы мүмкін.

Халықаралық көші-қон құқығы үшін базалық болып табылатын халықаралық құжаттар арасында адам құқығының жалпы декларациясы негізгі орынды алады. Бұл құжатта көші-қонға қатысты мынадай құқықтар атап көрсетіледі: әрбір мемлекеттің шекарасынан тыс мемлекеттерге өзіне тұрғылықты орынды таңдауына және еркін ауысуына құқығының болуы; кез-келген мемлекеттен кетуге; басқа мемлекеттерге саяси баспана іздеуге және осы баспананы пайдалануға құқығының болуы [2].

Әйтсе де, заңды міндеттелген келісім ретінде емес, Декларация саяси ниеттестік туралы өтінішті ретінде қабылданған. Бұл адам құқығын күшейтетін алғашқы халықаралық құжат ретінде үлкен маңызы бар. Декларация қабылданғаннан бері оның көптеген ұстанымдары міндетті заң құжаттарында қайталанып, әдеттегі жалпы нормалардың мәртебесін алғанын атап айту қажет.

Халықаралық келісім

Халықаралық келісімдері құқығы туралы Вена Конвенциясында көрсетілгендей, өзара тығыз байланысты құжаттардың бірқатарында осындай келісім халықаралық құқықты реттейтін мемлекеттер арасында жазбаша түрде бекітілгеніне, сондай-ақ, нақты атауына қарамастан енгізілген [3].

Көші-қонның белгілі бір проблемалары бой-

ынша халықаралық ұйымдар қызметінің үдерісінде сәйкестендірілен Конвенциялар дайындалып қабылданған. Олардың арасында ең алдымен босқындардың проблемаларын реттеу бойынша халықаралық келісімдерді атап өту қажет. 1951 ж. Босқындар мәртебесі туралы конвенцияға кіргізілген 1967 ж. Хаттама халықаралық қорғауды қажет ететіндер үшін нақты құқықтық тәртіпті орнатушылардың көп салалы келісімдері болып табылады. Аталған құжаттар сол жерде қудалау көргендер үшін (кері жіберілген хаттан бас тарту ұстанымдарының), барлық босқындарға дискриминациялық емес жолдау туалы талаптарды, саяси баспана сұраған мемлекеттер алдындағы міндеттерді және т.с. саяси баспана сұраушы тұлғаларға және босқындарды қайтаруға тосқауыл қоюды бекітеді [4].

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген мемлекеттері заңсыз көші-қон істеріне тиімді қарсы тұру үшін түбегейлі күштерді қабылдауда. Бұл проблема БҰҰ аясында халықаралық қылмысқа қарсы күрес мәселелері бойынша халықаралық-құқықтық актілерді дайындауда кеңінен ескеріліп отыр. Иллюстрациялардың ең бірінші беттеріне БҰҰ Конвенциясы 2000 ж. ұйымдасқан трансұлттық қылмыстарына қызмет етеді және оған екі хаттама кіреді: заңсыз мигранттарды құрлық, теңіз және әуе жолдары арқылы әкелуге қарсы Хаттама және адам саудасын, әсіресе, әйелдер мен балалар саудасын алдын ала сақтандыру туралы Хаттама.

Келтірілген халықаралық келісімдер ХХ ғ. уақыты ішінде халықаралық көші-қон нормаларын дамытуда кейбір жәйттердің кездескеніндей, бақылауға алуға мүмкіндік береді. Алдымен көші-қон құқығы нормалары халықаралық құқық қайнаркөздері жүйесінде біршама жалпылай сипат алды және арнайы бекітілген жоқ. Халықаралық көші-қон қатынастарын реттеу қажеттілігі туындағаннан соң, олар әлсіз халықаралық келісімдері айқын көріне бастады. Келешекте осы салада алдағы уақытта олардың толық сипаттамасын кеңінен қолдану туралы негіз жасауға болады.

Халықаралық тәртіп

Халықаралық тәртіп – халықаралық-құқықтық тәртіп ретінде олардың халықаралық тәжірибесінде халықаралық субъектілерімен орындалып танылған ұқсас жағдайда айлап-жылдап қайталанатын халықаралық құқық субъектілері сипатының ережесі [5].

Яғни, халықаралық көші-қон құқығы саласындағы тәртіп – көші-қон үдерісі барысында бекітілген сол ережелердің тәртібі.

Тәртіп ретінде ережелер сипатын бекіту күрделі үдеріс болып табылады. Өйткені, келісімді тәртіп нормаларынан айырмашылығы қандай-да бір бірегей актілер жазбаша түрде заңдастырылмайды. Сонымен, БҰҰ Халықаралық сот Статутында келтірілген қосымша құралдар тәртіптің жүзеге асыруда белгілеу үшін пайдаланылады: әртүрлі мемлекеттердің халықаралық құқығы саласында аса танымал мамандардың соттық шешімдері мен доктринасы [6].

Құқық теориясында халықаралық тәртіпті анықтау үшін қосымша қайнар көздері халықаралық ұйымдарының біржақты актілері мен мемлекет әрекетін шешуде пайдаланады.

Халықаралық тәжірибеде кейбір мемлекеттердің тәртіп ережесі бұрынғыдай келісімдік нысанында, ал басқа мемлекеттер үшін халықаралық тәртіптердің нысанында болатын оқиғалар кездеседі. Егер сол мемлекеттер халықаралық конвенцияға қатысушы болса осындай жағдайлардың орын алуы мүмкін, ал басқа мемлекеттер халықаралық-құқықтық нормалар тәртібі ретінде келісімді халықаралық-құқықтық нормаларды орындайды. Осылай халықаралық көші-қон құқығына қандай да бір тұлғалардың сол жаққа қайтуына тиым салынады, оның нәсілінің белгілері салдарынан, дін қабылдауы, азаматтығы, белгілі бір әлеуметтік топқа жататын немесе саяси сенімдер қинау немесе қатыгез, рақымсыз түрде қысым көрсету әрекеттері немесе адамдарға назар аудару және жазалау түрінде ар-намысын қорлауы сияқты жәйттерді айтуға болады. Аталған ұстаным кері жіберуден бас тарту босқындарды қорғаудың халықаралық негізі болып табылады, мемлекеттердің «теориясында» белгілеген және тәжірибеде әрекет етеді.

Әдеттегі халықаралық көші-қон құқығы нормаларына гуманитарлық құқықты көтеретін кейбір нормаларды жатқызуға болады. Мысалы, олардың қатарына мемлекет оларды жаулап алған территориясында азаматтық тұрғындардың бір бөлігін жер аударып жібере алмайды немесе қоныс аударуына жол бермейді, ал қоныс аудару жағдайында азаматтық тұлғаларды қанағаттанарлық жағдайда орналастыру мен қауіпсіздікпен қамтамасыз ету үшін барлық мүмкіндіктер қабылданады [7].

Халықаралық көші-қон құқығы тәртібінде азаматтардың тегі мен құқық қайнар көздеріне қатысты мемлекеттің құқық приоритеті құқықтық жүйесінде бекітуді қарауға болады.

Осылайша, халықаралық көші-қон құқығында халықаралық тәртіпті кеңінен қолдану туралы айтуға болмаса да, оны жеке құқықтың қайнар көздері ретінде көрсетуге болады.

Халықаралық сот органдарының шешімі.

Қосалқы құқық қайнар көздері БҰҰ Халықаралық сот шешімі, басқа халықаралық сот және арбитраж органдары болып табылады.

БҰҰ Халықаралық соты мемлекетке мүше елдер арасындағы заңға сүйенген дауларды реттеумен және БҰҰ және оның мекемелерінің консультациялық қорытындыларды ұсынады, сондай-ақ, заң күшіне енген БҰҰ бас сот органдары болып табылады. Осыған орай, Халықаралық көші-қон құқығына 2004 ж. Мексиканың АҚШ-қа қарсы талап арызы бойынша БҰҰ Халықаралық сот шешімін атап айтуға болады. Істің мәнісі АҚШ билігі Мексиканың 54 жастағы азаматын ұстап кінәлі деп тауып, өлім жазасына кесті. Сол азаматты тұтқынға алғанда Вена конвенциясында көрсетілген 1963 ж. консулдық қатынастары жөніндегі консулдық мекеменің мәлімдемесінің міндетін орындаған жоқ [8].

Аталған істе БҰҰ Халықаралық соты халықаралық құқық нормаларының бұзылуына байланысты Мексика азаматына шығарылған үкімді қайта қарау туралы АҚШ-тың міндеті деген қорытындыға келді.

Нақты істерге рұқсат ететін мемлекетке қатысушылардың адам құқығын қорғау туралы Еуропалық конвенциясы нормаларының бұзылуы мәселелері бойынша өндіріске жеке арыз негізінде қабылдаған Еуропа конвенциясының адам құқығын қорғау туралы шешімі сот шешімдері арасында ерекше орын алады. Еуропа сотының шешіміне қатысты көші-қон қатынасына тікелей немесе жанама көтеретін босқын санаты ұсынымын кері қайтарып, жер аударылған тұлғалардың істері мұндай істердің аз ғана санын құрағанымен тәжірибеде кездескен негізгілердің біріне жатады.

Осылайша, халықаралық сот шешімі халықаралық соттың қосымша қайнар көздері ретінде алға тартып, олар халықаралық ұйымдар мен мемлекеттердің кезекті тәжірибесіне әсер ете отырып, халықаралық құқық тәртібі нормаларын көрсетуге мүмкіндік туғыза алады.

Халықаралық ұйымдардың актілері (жеңіл құқық нормалары)

Көші-қон мәселелерін реттейтін актілерді дайындауда адам құқығы бойынша Комиссия баяндамашылары, БҰҰ Бас секретарының өкілдері маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта мұндай сарапшылар адам құқығы саласындағы механизмдерінің жүйесіне кіреді. Бас секретардың өкілі Басқарушы принциптерін дайындау негізіндегі мемлекет арасына қоныс аударған тұлғаларды қорғау аталған проблема бойынша құқықтық талдау және жинақталған құжатты дайындайды. Мұндай принциптер кез-келген басқа билік органдарыны, мемлекет үшін бағдар жасауға, топтар мен тұлғалар, үкіметаралық және үкіметтік емес ұйымдардың мемлекет ішіне қоныс аударушы тұлғалармен байланысты проблемаларды шешуде қызмет етеді [9].

Халықаралық көші-қон проблемаларын шешуде көші-қон құқығы істері бойынша БҰҰ Арнайы баяндамашысы үлкен рөл атқарады. Оның негізгі міндеті мигранттардың құқығын қорғау саласындағы болып жатқан кедергілерді женудің құралы мен жолдарын зерттеу болып табылады. Баяндамашының Арнайы Мандаты мемлекет барлық еңбек етуші-мигранттардың және олардың отбасы мүшелерінің құқығын қорғау туралы Халықаралық конвенцияны бекіткеніне қарамастан барлық мемлекеттерге таратылады. Арнайы баяндамашының негізгі қызметінің бірі ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейдегі мигранттар құқығы саласында заң бұзушылықтың алдын алудың нақты шараларын қабылдау бойынша қажетті ұсыныстарды алға тарту болып табылады. Жыл сайын Арнайы баяндамашы Кеңеске адам құқығының барлық әлемді алаңдатып отырған мәселелер бойынша мигранттардың құқығын қорғау жағдайы туралы баяндама дайындайды.

Халықаралық ұйымдардың актілері арасында БҰҰ Бас Ассамблеясының қабылдаған резолюциясы ерекше орын алады. Мигранттар құқығының арасында мигранттардың және олардың отбасы мүшелеріне қатысты кез-келген дискриминациялық тәжірибені жою мақсатында көші-қон саясатын қайта қарау қажеттілігі жағдайында және шолу мүмкіндіктерін қарастыруды мемлекетке ұсынылатын резолюцияны ескертілуі тиіс; мигранттарға оларды қабылдаған мемлекеттерде толықтай шоғырлануға мүмкіндік беретін арнайы бағдарламаларды қабылдау мүмкіндігін қарастыру ұсынылады [10].

БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған резолюцияның құндылығы олардың мемлекеттердің санын белгілеуде бекітіледі: тіпті міндетті күштері жоқ болса да, өз саясатын жүзеге асыратын мемлекеттер үшін тәжірибелік басшылық жасауға қызмет етеді және моральдық әсер береді.

Халықаралық көші-қон құқығы доктринасы

Заң шығаруда теория өте маңызды рөл атқарады. XIX ғасырда халықаралық құқық саласында танымал ғалымдардың еңбектері халықаралық құқық қайнар көздері ретінде жиі қарастырылды.

Қазіргі уақытта халықаралық көші-қон құқығы доктринасының маңызын жоққа шығаруға болмайды. Өйткені, қажетті жағдайларда мұндай заңдар жеке халықаралық-құқықтық жағдайларды танып білуге мүмкіндік береді. Алайда, доктриналар халықаралық-құқықтық нормаларды түсіндіруде және қолдануда халықаралық құқық субъектілерінің ұстанымының нақты мазмұнын анықтау үшін тек қосымша құралы ретінде пайдаланылады.

Қазіргі кезеңде өзін-өзі басқару құқығы саласындағы халықаралық көші-қонның ақырындап өзгеріске ұшырап отыр. Осыған орай, халықаралық көші-қон құқығы заңдарды тиімді әрі көптеп пайдалану мақсатында нақ осы тұтастай ұйымдастырылған жүйеде қарастыруға болатын қайнар көздердің аса маңызды жүйесі бар екенін атап айтуға болады. Мұның барлығы халықаралық көші-қон құқығы қайнар көздерін тереңірек талдауды және алдағы уақытта оларды жүйелендіруді қажет етеді.

Әдебиеттер

1 Статут Международного суда // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

2 Всеобщая декларация прав человека // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

3 Венская конвенция о праве международных договоров // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

4 Конвенция о статусе беженцев // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

5 Международное публичное право: учебник / под ред. К. А. Бекашева. М.: Проспект, 1999

6 Статут Международного суда // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

7 Защита мигрантов: резолюция Генеральной Ассамблеи ООН: Документ ООН. A/RES/59/194 // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

8 Тоцкий Н. Н. Введение в миграционное право. Миграционное право как подотрасль конституционного права Российской Федерации. Нормативные акты, регулирующие правоотношения с участием мигрантов. М.: Диалог МГУ, 1999.

9 Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие: докл. Спец. докладчика по вопросу о правах человека мигрантов Хорхе Бустаманте: док. ООН A/HRC/7/12 // источник: <http://www.un.org/ru/ga/>

10 Международная конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей // Принята резолюцией 45/158 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1990 года.

References

1 de Statuto Internationalis Court // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

2 Universal DECLARATIONEM HOMINIS IURIUM // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

3 de Vienna Convention De iure Foederibus // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

4 Convention in Status of Refugientibus // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

5 Public iuris internationalis: artem / ed. KA Bekyasheva. M.: prospectus erat, MCMXCIX

6 de Statuto Internationalis Court // Source: <http://www.un.org/ru/ga/>

7 Protection migrantes: UN Coetus Generalis Consilium: UN Doc. A/RES/59/194 // source: <http://www.un.org/ru/ga/>

8 Totsky N. ad eruditionem migratio legem. Immigration lege tamquam sub-sectorem constitutionalis iura Russian Foederatio. Ordinationes, regendi necessitudinem cum operarii. Moscu: Alternis sermonibus MGU, MCMXCIX.

9 Suspendisse humanae iura fidemque IX civili, politicae, oeconomicae et socialis et culturalis jure merito etiam augmentum volutpat. Spec. Rapporteur super humanae iura migrantes, Jorge Bustamante: Doc. UN A/HRC/7/12 // source: <http://www.un.org/ru/ga/>

10 International Convention in Praesidio omnium jura ADVENUS Operariorum et Sodales familias suas // adoptatusque a Coetu Generali resolutio XLV / CLVIII de XVIII December MCMXC.

А.А. Турегельдиева

Миграционное право как источники международного права

В данной статье раскрываются теоретические и практические вопросы развития источников миграционного права.

Ключевые слова: Право, миграция, миграционные правоотношения, источники права, система право.

A.A. Turegeldieva

Immigration Law as sources of international law

This article describes the theoretical and practical aspects of the sources of migration law.

Keywords: Right, migration, legal migration, the sources of law, the right system.

ӘОЖ 34(091); 34(092)

Ж.У. Сербаев

Әл-фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, заң факультетінің 1 курс магистранты,
Қазақстан, Алматы қ.

Қазақстандық патриотизм қағидасының мәні мен мазмұны

Андатпа. Қазақстан патриотизмінің бөлінбес элементі тарихи қалыптасқан дәстүрге айналған достық пен өзара түсіністік, Республикада тұратын сан алуан ұлт өкілдерінің ерекшеліктері мен салттарына деген сый-құрмет болып табылады. Қазақстанда патриотизмді көтеру үшін балабақшаларда, мектептерде, жоғарғы оқу орындарында патриоттық үйірмелерді ашып, сол мемлекеттік тұрғыда қолдай түсу керек.

Түйін сөздер: патриотизм, қағида, мәні мен мазмұны, отан, Қазақстан патриотизмі, қазақстан халқы.

«Қазақстандық патриотизм – Қазақстан Республикасының өмірі мен дамуындағы түбегейлі принциптердің бірі. Оның сан қырлы мазмұны Республика азаматтарының өз Отаны Қазақстанға деген көзқарасында, олардың Қазақстанмен генетикалық, тарихи және құқықтық байланысын білдіретін терең әлеуметтік-психологиялық сезімінде, оның дамуы мен әлемдік бірлестігі беделенінің арта түсу игілігіне бағытталған өз істерінде тікелей паш етілетін сүйіспеншіліктері мен сый-құрметтерінде жатыр. Қазақстан патриотизмінің бөлінбес элементі тарихи қалыптасқан дәстүрге айналған достық пен өзара түсіністік, Республикада тұратын сан алуан ұлт өкілдерінің ерекшеліктері мен салттарына деген сый-құрмет болып табылады.

Қазақстан патриотизмі көзсіз емес, сондай-ақ өзіне, айналадағы шындыққа сын көзбен қарау қабілетіне ие, Қазақстанның гүлденуі жолындағы кедергілердің бәріне шешімді тойтарыс бере алады. Ол тарихи ескерткіштер мен қазақ жерінің мәдени жетістіктерін сақтап, еліміздің табиғи байлығына ұқыпты қарау, өзінің еркі-жігерін Отан мен отандастары алдындағы азаматтық борышына саналы түрде жұмылдыру парыздарын да айналып өте алмайды. Қазақстан патриотизміне тән сипат-іргетас елдердің халықтарымен қатынастағы бейбітшілікті сүюшілігі және халықаралық

құқықтық принциптері мен нормаларына деген сый-құрметі» [1, 32-34 б]. Қазақстандық патриотизмді қалыптастыруда мемлекеттік дәрежеде көптеген іс-шаралардың атқарылатын кезеңі туғандай тәуелсіздік алғалы бері, бірнеше жылдар өтсе де, әлі де болса, халық ішінде тұтастық, отанға деген сүйіспеншілік шынайы сезіле қоймайтындай. Осы жерде М.Н. Маяузовтың мына ойы орынды болып көрнетіндей: «Ал қазақстандық патриотизмнің астарында «Қазақстан кімнің мемлекеті-қазақтардың ба, әлде қазақстандықтардың ба? – деген сауал тұр. Жауап: Қазақстан – елді мекендеуші қазақ ұлты мен қазақ халқының жері болғанымен, мазмұны жағына демократиялық – құқықтық, азаматтық қоғамды құруға бағыт алып отырған Отанымыз көпұлтты. Қай ұлт өкілі болмасын олар Қазақстан Республикасының тең құқықты азаматы, қазақстандық. Бұл кез-келген дамыған демократиялық әлемдік мемлекеттерге тән қасиет. Франция- франциялықтардың, АҚШ-американдықтардың Отаны» [2, 149 б]. Қазақстанда Республикасының Президентінің 23 мамыр 1996 жылы №2995 Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының мемлекеттік сәйкестілігін қалыптастыру тұжырымдамасында қазақстандық патриотизм туралы былай деп айтылған: «Қоғамда Қазақстан – біздің ортақ Отанымыз деген ұғым түпкілікті орнығуы қажет. Қандай ұлттың өкілі болғанына

қарамастан, достық, татулық пен келісім ахуалын орнықтыруға жәрдемдесу-әрбір азаматтың борышы. Көптеген елдерде асқақ қойылатын отаншылдық рухы мемлекетті нығайтуға, қоғамды өз мемлекетіне деген мақтаныш сезімі, өз азаматының мүддесін кез-келген уақытта, оның қайда жүргеніне қарамастан, қорғай алатын қабілетіне деген сенімі, мемлекеттік нышандарға деген аялы көзқарас салтанат құратындай етіп, топтастыруға жәрдемдеседі. Мұндай дәстүрлерді біздер қазақстандықтар да қабылдап алып, азаматтарымызды сәби кезінен бастап, отансүйгіштік рухта тәрбиелеуіміз керек» [3, 3 б]. Әрине, бұл талап осы уақытқа дейін жүйелі түрде орындала қойған жоқ. Біздің ойымызша, қазақстандық патриотизмді көтеру үшін мемлекеттік тілді дамытуымыз қажет. Сонда ғана, елімізде тұратын бірнеше ұлт өкілдерінің отанға деген сүйіспеншілігін көтере аламыз. Тіл қай қоғамда болмасын, маңызды роль атқарады. Еліміздің белгілі философы Д. Кішібеков ұлттық идеяға қатысты еңбегінде былай дейді: «Известно, что язык – душа народа, его кровь, придающая ему силу. Почему поэты – вдохновенный народ? Потому что, они живут в атмосфере родного языка. Язык не только средство общения между людьми, но и его дух сущность, история и культура. Верно говорят: язык – материальная форма существования мысли. Язык может проявляться в виде звуковой речи, внутренней речи, условного знака, символов, но при всех условиях он является проявлением мысли. Отторженной от материального (предметного) проявления мысли не существует» [4, 198 б]. Қазақстан жағдайында мемлекеттік тілдің жағдайы сын көтермейді деп айтсақ болады. Мемлекеттік тілді мемлекеттік тілге жеткізу үшін оны мемлекеттік кеңсенің тіліне айналдыру қажет. Оны біз тездетіп жүзеге асырмасақ, Қазақстанда мемлекеттік тілге деген нигилизмнің орныған қаупі де болуы мүмкін. Осы жерде мемлекеттік тілге байланысты Ж.Д. Бусурмановтың мына ойы ойландыратындай: «Но именно казахский язык сегодня испытывает, и будет испытывать сужение сферы своего применения в управлении страной в экономике, в международных экономических и торговых отношениях, которые Казахстан осуществляет с другими странами. И это диктуется не желанием самого Казахстана и его народа, а исключительно логикой абсолютного прагматизма – спросом пользуется тот язык, который обеспечивает

большую оперативность и удовлетворяет потребности экономического оборота. На мировом уровне таким языком является английский, а на региональном – русский языки» [5, с 245].

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді дамытатын заңнамалық база қалыптастырылған соған қарамастан, тіліміз мемлекеттік дәрежеге көтеріле алмауда. Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы 11 шілде 1997 жылғы заңның 4-бабында мемлекеттік тіл туралы былай делінген: «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі-қазақ тілі.

Мемлекеттік тіл – мемлекеттік бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі.

Қазақстан халқын топтастырудың аса маңызды факторы болып табылатын мемлекеттік тілді меңгеру-Қазақстан Республикасының әрбір азаматының парызы.

Үкімет, өзге де мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар:

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді барынша дамытуға, оның халықаралық беделін нығайтуға;

Қазақстан Республикасының барша азаматтарын мемлекеттік тілді еркін және тегін меңгеруіне қажетті барлық ұйымдастырушылық материалдық-техникалық жағдайларды жасауға;

Қазақ диаспорасына ана тілін сақтауы және дамытуы үшін көмек көрсетуге міндетті» [6, 10 б]. Бұл баптың талабы осы уақытқа дейін өз деңгейінде жемісін бермей отыр. Осы жерде жалпы еліміздегі тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген тілдерді дамытудың жай-күйіне көңіл бөліп, қарайтын болсақ: «1997 жылы «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» заң қабылданған сәттен бері және Қазақстан Республикасы Президентінің 1998 жылғы 5 қазандағы №4106 Жарлығымен бекітілген Тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасын 1998-2000 жылдар аралығында іске асыру барысында қоғамдық өмірдің барлық негізгі салалары тіл құрылысы процестерінің одан әрі кеңеюі мен тереңдеуі үшін алғышарттар жасалды. Бұл мемлекеттік органдар, ұйымдар мен тұтас қоғамның үйлестірген, мақсатты күш-жігерінің нәтижесі болды.

Қазіргі уақытта елде тілдер қолданысының дамуын табысты іске асырудың құқықтық негіздері қалыптасты. Тіл құрылысының үрдістері қоғамда түсіністік пен қолдау тауып отыр.

Мемлекеттік органдар жүйесінде мемлекеттік тілдің талап етілу үрдісі байқалуда. Бұл орайда қазақ халқы басым тұраын аймақтарда біршама айтарлықтай нәтижелерге қол етті. Бұл, ең алдымен, Атырау, Қызылорда, Маңғыстау, батыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан облыстарынап тән. қазақстанның Сртлүстік, Орталық және Шығыс облыстарында да мемлекеттік тілді дамыту бағытында белгілі бір деңгейде жұмыс жүргізілуде. Орталық атқарушы органдардың мемлекеттік тілді қолдану аясын кеңейтуге бағытталған нысаналы жұмыстарының арқасында оның талап етілуінің өсу үрдісі байқалады. Көптеген мемлекеттік органдар мен ұйымдарда іс қағаздары екі тілде-мемлекеттік және ресми тілде жүргізіледі.

Алайда, қол жеткен нәтижелерге қарамастан, мемлекеттік органдарда мемлекеттік тілдің әлеуетін іске асру деңгейі әлі де төмен екенін атап өту қажет. Мемлекеттік қызметшілер арасында мемлекеттік тілді еркін меңгерген мамандар аз. Сол себепті бағдарламаны іске асыру барысындағы басты міндеттің бірі білікті кадрлар даярлау болып табылады.

Қазақстан республикасының Қарулы Күштері жүйесіне мемлекеттік тілді енгізу процесі басталды. Қазіргі заманғы қазақ әскери терминологиясының қалыптасу процесі жүріп жатыр. Алайда, әскери құрамаларда күнделікті қызметтік міндеттерін орындау барысында мемлекеттік тілдің қолданылуы шектеулі күйде қалып отыр. Бұл жерде негізгі күш-жігерлі арнаулы әскери лексиканы қалыптастыру мен мемлекеттік тілді оқытуға жұмсау қажет.

Білім беру жүйесінде мемлекеттік тілдің рөлі біртіндеп артып келеді. Білім және ғылым министрлігінің мәліметі бойынша, 1999-2000 оқу жылында, Республика мектептеріндегі 3,5 миллион оқушының, 1,6 миллионы (50,6 %) - қазақ тілінде, 1,5 миллионы (45%) - орыс тілінде, 80 мыңы (2,3%) - өзбек тілінде, 23 мыңы (0,6%) - ұйғыр тілінде, 2,5 мыңы (0,07%) - тәжік тілінде және мыңнан астамы басқа тілдерде оқыды. Қазақ тілінде оқытатын мектептердің жалпы саны біртіндеп өсіп, 2000 жылы республикадағы мектептердің жалпы санының 43% (7910) шама-

сына жеткенімен, олардың аймақтар бойынша, сондай-ақ қала-ауыл схемасы бойынша бөлінуі біркелкі емес. Бұдан басқа қазақ тіліндегі сыныптардың тепе-теңдігі сақталмауына байланысты тиісті тілдік ортадан бөлініп қалған «аралас мектер» деп аталатын мәселе де бар. Оның үстіне қазақ тілінде оқытатын мектептердің көпшілігі дәріс берудің жоғары жеткіліксіз деңгейін көрсетуде. Басқа тілдерде оқытатын мектептер туралы да осындай жайды атап өтуге болады. Едәуір толымды оқу-әдістемелік әлеуметі қалыптасқан орыс тілінде оқытатын мектептерде бұл проблемалар соншалықты өзекті болып отырған жоқ.

Егер мемлекеттік тілде білім беретін мектептер саны біртіндеп өсіп келе жатса, мектеп жасына дейінгі балалар саны азайып барады. Олардың саны 2000 жылы еліміз бойынша осы тектес ұйымдардың жалпы санының 25%-нен (1158) асқан жоқ. осылайша неғұрлым тілді қабылдауға бейім ұрпақ тілдік қатынастарды мемлекеттік реттеу саласынан сырт қалуда.

Республиканың бастауыш және орта кәсіптік оқу орындарында 200 мамандық жоғары оқу орындарында 75-тен астам мамандықты оқыту мемлекеттік тілде жүргізіледі. Қазақ тілінде оқыту бөлімдерінде оқытын студенттердің саны 2000 жылы барлығы 32% (85300) құраса, орыс тіліндегі бөлімдердегі студенттердің саны 68% (181000) құрайды. Қазақ тілінде оқыту бөлімдерінің жалпы алғанда өсуіне қарамастан, осы тілде оқытылатын мамандықтар санын көбейтуге назар аудару керек. Мәселен, 1998-1999 оқу жылынан бастап еліміздің жоғары және орта арнаулы оқу орындарына «Мемлекеттік тілде іс жүргізу» атты жаңа мамандық енігізілді.

Мемлекеттік тілді оқытуда сабақ жүргізудің жаңа жеделдетіп оқыту әдістерінен әзірлеу, дыбыс-бейне материалдарды, компьютерлік технологияларды пайдалану нәтижесінде үлкен мүмкіндіктер көзі ашылуда. Осылайша, бүгінгі күні орталық атқарушы органдарда мемлекеттік тілде электронды құжат айналымын қамтамасыз ету жөнінде компьютерлік бағдарламалар әзірленіп, орнатылды, сканер арқылы компьютер қаріптерін тануды, қазақ тілінде дұрыс жазылуын тексеруді, мәтіндерді қазақ тілінен орыс тіліне, орыс тілінен қазақ тіліне автоматты түрде аударуды қамтамасыз ету жөнінде бағдарламалар әзірленді.

Мемлекеттік тілдің алдында тұрған маңызды мәселелердің бірі, оның жаңа әлеуметтік-

мәдени болмысы бейнелеудегі мүмкіндіктерін кеңейтудің қажеттігі болып отыр. Бұл бағытта нысаналы ғылыми зерттеу жұмысы жүргізілуде. Қазақ тілінің терминологиялық базасын түзу мен жетілдіруге басты газар аударылып отыр. Мемлекеттік терминологиялық комиссия 610 жаңа терминді бекітті, алғашқы рет 31-томдық салалаық терминологиялық сөздіктер шығару жүзеге асырылуда.

Қолданылып жүрген заңдармен айқындалған, республика аумағындағы тарихи атауларды қалпына келтіру мен жүйелеу жер-су мен басқа да атауларды фонетикалық, таңбалық және лексикалық принциптерге сәйкестендіру жұмысы жандандырылуда. Осы уақытқа дейін 64 аудан, 8 ұқала, 420 ауыл мен поселке, 680 білім беру, мәдениет, денсаулық сақтау мен басқа да объектілер жаңа атауларға ие болды.

Мемлекеттік тілде қорғалған кандидаттық және докторлық диссертациялардың жалпы санының ұлғаюы байқалады. Алайда, олардың саны әлі де көп емес, ол республикада 1999 жылы қорғалған диссертацияның 14%-нен аспайда (1267-нің 174-і).

Мәдениет және бұқаралық ақпарат құралдары салаларында мемлекеттік тілді дамытуда белгілі бір дамытуда белгілі бір оң ілгерілеуге қол жетті. Қазақ тіліндегі телехабарлардың көлемін ұлғайту бағытында айтарлықтай оң қадамдар жасалды. Бұл ретте мемлекеттік тілде хабар тарататын мамандандырылған телеарнаның ашылғанын атап айтуға болады. 2000 жылы 192 телеарнаның басым көпшілігі-144-і екі тілде хабар таратты. Дегенмен, мемлекеттік тілде және басқа тулдерде хабар тарату уақытының заң актілерімен айқындалған сандық арақатынасы көп жағдайда сақталып отырған жоқ.

Мемлекеттік басқару органдары жүйесінде, еліміздің Қарулы Күштерінде, халыққа қызмет көрсету, мәдениет пен өнер салаларында ресми қолданатын тілдің тұрғысы дәстүрлі түрде күшті болып отыр. орыс тілінің білім мен ғылымдағы басымдығы сақталуда, оның бұқаралық ақпарат құраладары саласында жетекші тіл болып қалуы жасалғасуда. Мәселен, 2000 жылы елде 2365 орыс тілінде оқытатын мектеп, орыс тілінде оқытатын сыныптары басым 2055 аралас мектеп есепке алынды, орыс тілінде 393 газет, 78 журнал атауы шығарылып, 20 телеарна жұмыс істейді.

Қазақстан аумағында тұрып жатқан, барлық диаспоралар тіліне мемлекет тарапынан көмек

көрсетілуде. Ана тілі мен мәдениетін дамыту мақсатында елімізде ана тілін оқытудың жексенбілік мектептер жүйесі құрылған. 1999-2000 оқу жылында жексенбілік мектептерде 14 тіл ана тілі ретінде оқытылды: корей, ирвит, украин, татар, неміс, түрік, шешен, ұйғыр, армян, әзірбайжан, чуваш, поляк, курд, дұнған тілдері. Жексенбілік мектептер туралы үлгі ереже әзірленді. Оқытудың мұндай түрі өзін жақсы көрсетіп үлгерді және келешегі де бар. елімізде диаспоралар тілінде 11 газет шығарылып, 12 тілде телехабарлар жүргізіледі» [6, 17-19 бб]. Міне, айтылған жағдайлар елімізде мемлекеттік тілді дамытуды қажет ететіндігін көрсетеді. Мемлекеттік тіл қазақ тілін көтеру үшін қазіргі кезеңде тіл туралы заңнамаға мемлекеттік органдарда қызмет атқару үшін мемлекеттік тілді қазақ тілін білуді міндеттейтін норма енгізуіміз қажет. Ол үшін бір жылдай уақыт аралығында қазіргі мемлекеттік қызметшілердің барлығын мемлекеттік тілге үйретуді қамтамасыз ететін іс-шараларды қолға алуымыз қажет. Осы уақыттан кейін мемлекеттік тілді меңгеру деңгейі бойынша аттестация жүргізіп, мемлекеттік қызметкерлерді қалдыру мәселесін шешу қажет. Сонда ғана, біздің тіліміз мемлекеттік деңгейге жетеді. Жаңа технологияларды игеруде мемлекеттік тілді кеңінен қолдану бағдарламаларын жүзеге асыруымыз қажет.

Сонымен қатар, Қазақстанда патриотизмді көтеру үшін балабақшаларда, мектептерде, жоғарғы оқу орындарында патриоттық үйірмелерді ашып, сол мемлекеттік тұрғыда қолдай түсу керек. Әр түрлі бағытта, мысалы: конституция күніне арналған, тілге арналған, ән ұранға, жалауға, ел таңбаға арналатын тақырыптарда телараналарда хабарларды әрлендіре түсу қажет. Осындай кешенді шаралар ғана отанға сүйгіштікті орнатады деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясының түсіндірме сөздігі. Алматы: Жеті жарғы, 1996. – 368 б.

2 Маяузов М.Н. Қазақстанда отаншылдық сезім қалыптастырудың басым бағыттары // 2007 жылы конституциялық реформаны жүзеге асырудағы Қазақстан Республикасындағы демократиялық институттардың дамуы: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конферен-

цияның материалдары. – Алматы, 2008. – 29 ақпан. – 148-153 бб.

3 Қазақстан Республикасы Президентінің 1996 жылғы 23 мамырдағы №2995 Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының мемлекеттік сәйкестілігін қалыптастыру тұжырымдамасы / Егемен Қазақстан. – 1996. – 29 мамыр. – 3 б.

4 Кишибеков Д. Национальная идея (От этнических чувств до идеологии). – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – 340 с.

5 Бусурманов Ж. Д. Евразийская концепция прав человека. – Алматы: КазГЮУ, 2006. – 481 с.

6 Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы негізгі заң актілері. – Алматы: Юрист, 2008. – 40 б.

References

1 Kazakhstan Respublikasynuң Konstitutsiyasynuң tусyndirme sөzdigi. Almaty: Zheti Zhargy, MCMXCVI. – CCCLXVIII b.

2 Mayauzov MN Қазақстанда otanshyldyк Sezim қалыптастырудың basym бағыттary // MMVII zhyly konstitutsiyalyқ reformany zhүzege asyruдағы Kazakhstan Respublikasyндағы demokratiyalық instituttardуң anus: Halyқарalyқ ғыlymi-tәzhiribelik konferentsiyanyң Materialdary. – Almaty, MMVIII. – XXIX ақпан. – Bb 148-153.

3 Kazakhstan Respublikasy Prezidentiniң MCMXCVI zhyly XXIII мамыrdary № MMC-MXCV Zharlyғymen мақұлданған Kazakhstan Respublikasynuң memlekettik сәykestiligin қалыптастыру tұzhyrymdamasy / Egeмен Kazakhstan. – MCMXCVI. – XXIX Mamyrov. – III b.

4 Kishibekov D. nationalibus idea (to animos ethnicam ideologiae). – Almaty: fossa-Press, MM-VII. – CCCXL p.

5 Busurmanov JD Eurasian conceptus de iuribus humanis. – Almaty: Kazakh rei publicae legis University, MMVI. – CDLXXXI p.

6 Kazakhstan Respublikasyндағы tilder турaly negizgi Zan aktileri. – Almaty: postremo iurisconsultus, MMVIII. – XL b.

Ж.У. Сербаев

Принципы и содержание казахстанского патриотизма

В данной статье рассматривается суть и содержание принципа патриотизма в Казахстане в конституционной развитии.

Ключевые слова: патриотизм, принципы, суть и содержание, родина, Казахстанский патриотизм, народ Казахстана

J.W. Serbaev

The principles and content of Kazakhstan patriotism

This article examines the nature and content of the principle of patriotism in the constitutional development of Kazakhstan.

Keywords: patriotism, principles, substance and content, homeland, Kazakhstan patriotism, the people of Kazakhstan

**Конституциялық
және әкімшілік
құқығы**

**Конституционное и
административное
право**

**Constitutional
and administrative
law**

УДК 342

¹Д.М. Баймаханова, ²А.Е. Жатқанбаева*

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, д.ю.н., и.о. профессора кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права, Казахстан, г. Алматы
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, д.ю.н., зав. кафедрой таможенного, финансового и экологического права, Казахстан, г. Алматы
E-mail: aizhan_2210@mail.ru

Понятие основных обязанностей граждан и их значение для развития конституционализма в РК

Аннотация. Статья посвящена анализу специфики и особенностей основных обязанностей граждан РК, их неразрывной связи с основными правами и свободами граждан. Автор рассматривает основные обязанности граждан РК, как элемент правового статуса граждан и один из компонентов конституционализма.

Ключевые слова: основные обязанности граждан РК, права и свободы граждан, правовой статус граждан, конституционализм.

Основные права и свободы человека и гражданина, закрепленные в Конституции, являются центральным элементом основ правового положения граждан РК. Но наличие у гражданина только конституционных прав и свобод не характеризует полностью правовой статус гражданина. Одним из важнейших элементов правового статуса граждан являются основные (конституционные) обязанности личности.

В современный период развития суверенного Казахстана, когда Президентом поставлена задача: «Мы должны работать целеустремленно и вдохновенно, не упуская из вида наши первоочередные цели: дальнейшее развитие и укрепление государственности; переход на новые принципы экономической политики; всесторонняя поддержка предпринимательства – ведущей силы национальной экономики; формирование новой социальной модели; создание современных и эффективных систем образования и

здравоохранения; повышение ответственности, эффективности и функциональности государственного аппарата; выстраивание адекватной новым вызовам международной и оборонной политики». В этих условиях проблема расширения, обеспечения, защиты и охраны прав и свобод человека и гражданина стоит достаточно остро. Но без уяснения сущности, специфики, природы, значения конституционных обязанностей решить эти задачи невозможно.

Еще в 50-е – 60-е годы прошлого столетия известные советские теоретики и цивилисты (Н.Г. Александров, С.Ф. Кечекьян, Е.А. Флейшиц, Ю.К. Толстой, Р.О. Халфина) подчеркивали, что в рамках правоотношения правам одной его стороны корреспондируют обязанности другой стороны, «что юридической обязанности кого-либо не может не корреспондировать соответствующее правомочие с чьей-либо стороны», не может, потому что «нормы права регулируют

поведение людей как участников общественных отношений» [2, с.90].

Крупный советский специалист по теории государства и права С.Ф. Кечежян делал вывод: «Приходится иногда слышать, что подчеркивание прав советских граждан важнее, чем указание на их обязанности. Нет ничего ошибочнее подобных суждений. Права граждан могут быть надлежаще обеспечены и закреплены лишь при строгом соблюдении своих правовых обязанностей всеми государственными и общественными организациями, всеми должностными лицами и гражданами» [3, с.67].

Человек, находясь в обществе, постоянно взаимодействуя с другими людьми, не может не иметь обязанностей и по отношению к согражданам. Поэтому обязанность столь же важный и необходимый элемент правового статуса индивида, как права и свободы. Они связаны неразрывно и не могут существовать вне зависимости друг от друга. Такая зависимость создает нравственное взаимодействие между людьми. Статья 1 Всеобщей декларации прав человека провозглашает: «Все люди рождаются свободными и равными в правах. Они наделены разумом и совестью и должны поступать в отношении друг друга в духе братства».

Связь прав и обязанностей – категория не только правовая, но и моральная, вводящая человека в пространство добра и свободы [4, с.40].

Обязанности граждан можно рассматривать двояко. Во-первых, в масштабе всего общества. Совокупность прав граждан и совокупность обязанностей должна быть приблизительно равна. Вряд ли общество будет поступательно развиваться и идти по пути прогресса, если в нем делается акцент только на использовании прав и не уделяется внимание исполнению обязанностей. Во-вторых, в масштабе конкретных юридических связей субъектов права и обязанности в целом должны уравнивать друг друга.

Конституция РК 1995 г. закрепляет в ст. 34-38 следующие основные обязанности:

1. Обязанность соблюдать Конституцию и законодательство РК, уважать права, свободы, честь и достоинство других лиц.

2. Обязанность уважать государственные символы Республики.

3. Обязанность и долг каждого уплачивать законно установленные налоги, сборы и иные обязательные платежи.

4. Обязанность и священный долг каждого гражданина защищать Республику Казахстан.

5. Обязанность заботиться о сохранении исторического и культурного наследия, беречь памятники истории и культуры.

6. Обязанность сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам.

Перечисленные обязанности составляют отдельный институт конституционного права, который входит как составная часть в сложный институт основ правового положения граждан.

«Конституционные обязанности закреплены в основном законе прежде всего в форме правового требования исполнять установленные Конституцией и законодательством республики вид и меру должного поведения. В исполнении конституционных требований проявляется ответственность личности перед обществом и государством, ее надлежащее отношение к государственным и общественным интересам и активное воплощение в жизнь основных обязанностей».

Конституционные обязанности личности являются условием нормального функционирования государства и его институтов, эффективного управления социальными процессами и поддержания устойчивости и стабильности в обществе. В связи с этим основные обязанности сопряжены с полномочиями государства создавать такие условия и принимать такие меры, которые должны обеспечить неуклонное исполнение личностью содержащихся в конституционных нормах предписаний» [5, с.322].

Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 года, в статье 29 провозглашает: «Каждый человек имеет обязанности перед обществом, в котором только и возможно свободное и полное развитие его личности» [6, с.8]. Из этой декларации, из международных актов о правах человека, в частности из Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года, вытекает принцип единства прав и обязанностей, сущность которого в том, что не бывает прав без обязанностей, и обязанностей без прав.

«Конституционные обязанности представляют собой общую правовую гарантию и необходимое условие осуществления прав и свобод личности. Практически любые права и свободы могут быть реализованы только через чьи-то обязанности, и наоборот, обязанности предпола-

гают право конкретных субъектов права требовать их исполнения. Именно корреляция основных прав, свобод и обязанностей создает режим наибольшего благоприятствования для нормальной жизнедеятельности общества и государства, способствуя достижению социального компромисса и гармонизации интересов государства, общества и личности» [5, с.323].

Права, свободы и обязанности являются неразрывными половинами единого целого. Если человек добровольно выполняет свои обязанности из уважения к Конституции, законодательству страны, выражая свою активную позицию, участвуя в строительстве демократического, правового государства, то такое поведение можно только приветствовать. Но бывает и не так. «Обязанность – это объективно необходимое, должное поведение человека. Следует вместе с тем подчеркнуть, что такая объективная необходимость определенного поведения не всегда субъективно осознается индивидом, а это может привести к отступлению от требований нормы. Поэтому обязанность – это как необходимое, так и возможное поведение. Человек совершает свой выбор не только в сфере юридических требований и предписаний. На этот выбор могут влиять и иные нормы, которые имеют и антисоциальную направленность. В этом случае обязанность – это возможное поведение и потому, что и при благоприятном, позитивном отношении личности, ее реализация в объективно необходимом поведении наступает лишь при определенных условиях, предусмотренных правовой нормой.

Государство в системе обязанностей указывает целесообразный, социально полезный и необходимый вариант поведения. Однако, как уже отмечалось, свобода выбора включает множество факторов и не замыкается в пределах правовых эталонов. Поэтому возможно поведение, которое основано на иной нормативной ориентации, так как человек может избрать нормы, противоречащие требованиям, заключенным в обязанности» [4, с.37].

Чтобы подобного не происходило, государство должно иметь разветвленный механизм обеспечения выполнения обязанностей человека и гражданина. В этот механизм входит как детальное закрепление различных видов ответственности в законодательстве страны, так и деятельность соответствующих органов государства, общественных объединений, правовое

обучение и пропаганда правильного отношения и выполнению конституционных обязанностей.

Основные обязанности, закрепленные в Конституции, распространяются на всех граждан РК. Часть обязанностей, как элемент правового статуса, распространяются на всех лиц, проживающих на территории государства. Конституция РК устанавливает обязанность каждого соблюдать Конституцию и законодательство РК, уважать права, свободы, честь и достоинство других лиц (часть 1 статьи 34), уважать государственные символы Республики (часть 2 статьи 34), уплачивать законно установленные налоги, сборы и иные обязательные платежи (статья 35).

Определяя установки для надлежащего социального и личного отношения гражданина с интересами государства и общества, основные обязанности носят характер правовых категорий. Их соблюдение обеспечивается всеми мерами правового и общественного воздействия. Ответственность за несоблюдение гражданином конституционных обязанностей зависит от характера нарушения, сферы отношений, к которым оно относится. Отраслевое законодательство предусматривает дифференцированную систему мер ответственности. За наиболее тяжкие нарушения обязанностей граждан в предусмотренных законом случаях могут применяться меры уголовной ответственности, влекущие ограничения возможности использовать в полной мере и конституционные права [7, с.224].

Для определения специфики основных (конституционных) обязанностей важно отметить их признаки. По мнению разных ученых-конституционалистов, можно выделить следующие признаки основных обязанностей:

они являются основными в связи с тем, что опосредуют важнейшие, коренные отношения и связи между обществом и личностью, государством и гражданином. В силу этого конституционные обязанности носят всеобщий характер и не зависят от конкретного правового статуса личности;

они обладают наивысшей юридической силой. Из этого признака следует, что все другие обязанности, регулируемые текущим законодательством, должны соответствовать основным обязанностям, закрепленным в Конституции. Из этого признака следует также, что на граждан не могут быть возложены такие обязанности, которые противоречат конституционным обязанностям или несовместимы с ними;

они составляют юридическую базу для всей системы правовых обязанностей личности, содержащихся в текущем законодательстве, так как содержат исходные и принципиальные положения в той или иной сфере правового регулирования общественных отношений, указывая главные направления развития всей системы обязанностей личности в государстве;

они закрепляются за каждым человеком и гражданином, либо за каждым гражданином. Все другие неосновные обязанности связаны с обладанием лицом различными статусами – рабочих, служащих, предпринимателей, инвалидов, пенсионеров и т.п. Основные обязанности в зависимости от своей специфики обращены либо к каждому человеку (статья 27, 34, 35), либо к гражданину РК (статья 36,38);

они не погашаются в ходе их многократной реализации. Практически все обязанности, закрепленные в Конституции, находятся в состоянии непрерывной реализации, но при этом всегда сохраняются за гражданами, и их содержание остается постоянным. Сколько бы лицо ни выполняло конституционные обязанности, например, обязанность сохранять природу и бережно относиться к природным богатствам (статья 38 Конституции РК), они постоянно сохраняются за ним в полном объеме [5, с.324-325; 7, с.223-227; 8, с.130-134].

На наш взгляд, перечень признаков конституционных обязанностей можно дополнить следующими:

основные обязанности не приобретаются и не отчуждаются по воле человека и гражданина. Гражданину они принадлежат в силу гражданства и могут быть утрачены только вместе с прекращением гражданства. Человеку они присущи всегда и вообще не могут быть утрачены;

основным обязанностям присуща всеобщность, то есть они равны и едины для всех без исключения;

они, как и основные права и свободы, отличаются особым механизмом реализации, т.е. реализуются непосредственно, выступая в качестве предпосылки любого правоотношения в конкретной сфере, постоянного, неотъемлемого права и обязанности каждого участника правоотношения.

Принимая во внимание мнения разных ученых–конституционалистов, можно дать следующее определение:

Основная обязанность – это установленная государством, закрепленная Конституцией необходимость, предписывающая каждому человеку и гражданину определенный вид и меру поведения, связанные с необходимостью их участия в обеспечении интересов общества, других граждан и ответственность в случае его неисполнения.

Выше нами были рассмотрены специфика, значение и признаки обязанностей личности, закрепленных в Конституции страны. Но не менее важным, на наш взгляд, для построения демократического, правового государства является закрепление в Конституции обязанностей государства перед личностью.

«Установление конституционных обязанностей государства перед личностью, а также иных обязанностей государства и соответствующие формулировки в конституциях – новое явление в развитии конституционного права последних десятилетий. В португальской Конституции статья 81 имеет заголовок: «первоочередные обязанности государства». Речь идет не только об обязанности государства перед личностью, но и о более широкой постановке вопроса. Например, говорится о разработке национальной энергетической политики, направленной на сохранение природных ресурсов и экологического равновесия, ликвидации латифундий, об использовании в полной мере производительных сил страны, о коррективах для установления справедливости при распределении национального богатства и доходов, о развитии экономических отношений между народами и т.д., но в конечном счете осуществление этих обязанностей имеет целью улучшение материального положения личности, ее развитие, удовлетворение ее социальных и духовных запросов. В числе первоочередных есть и обязанности государства, относящиеся непосредственно к личности, например, защита прав потребителей. Более подробно говорится об ответственности и государства, и публичных учреждений в ст. 22 этой Конституции. Она гласит: «Государство и публичные учреждения совместно с их должностными лицами, служащими и представителями несут гражданскую ответственность за действия и бездействие, допущенные при исполнении служебных обязанностей, если в результате этого нарушены права и свободы человека, их гарантии или нанесен ущерб другим». Конституция Испании говорит об обязанности всех органов власти соблюдать права

и свободы, перечисленные в главе 2... (ст. 53). В других конституциях, в том числе и в конституциях постсоциалистических государств, также есть положения общего и частного характера. Общие положения об ответственности государства перед личностью очень редки, чаще перечислены сферы или вопросы, где устанавливаются обязанности государства, и говорится о его ответственности. Ст. 24 Конституции России устанавливает, что органы государственной власти и органы местного самоуправления, их должностные лица обязаны обеспечить каждому ознакомление с документами и материалами, непосредственно затрагивающими его права и свободы, если иное не предусмотрено законом. Конституция Ирландии 1937 года конкретно называет права, которые государство гарантирует при соблюдении общественного порядка и морали: право граждан выражать свои суждения и мнения, право граждан собираться мирно и без оружия, право образовывать ассоциации и союзы (ст. 40)» [9, с. 122].

В Конституции РК 1995 года также имеются подобные положения. Статья 18, часть 3 гласит, что государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации.

Очень часто обязанности государства выражены не в императивной форме, а в форме оказания содействия личности в реализации ее прав. В Конституции Российской Федерации говорится, например, что органы государственной власти и органы местного самоуправления поощряют жилищное строительство, создают условия для осуществления права на жилище, государство принимает меры по улучшению и развитию системы здравоохранения и т.д. (ст. 40, 41). Такие положения есть в Конституции Испании, где формулировка почти каждого социально-экономического права сопровождается положением, что «органы власти содействуют и покровительствуют» осуществлению указанных в статье конституции прав. Эти формулировки соответствуют названию главы, которое не имеет императивного характера. Глава называется: «Об основополагающих принципах социально-экономической политики» [9, с. 123]. В Конституции РК 1995 года также есть такие положения. В ст. 25 п.

2 закрепляется, что в РК создаются условия для обеспечения граждан жильем. Указанным в законе категориям граждан, нуждающимся в жилье, оно предоставляется за доступную плату из государственных жилищных фондов в соответствии с установленными законом нормами.

Конституционное закрепление основных прав, свобод, обязанностей граждан, обязанностей государства перед личностью, их детальная регламентация в текущем законодательстве имеет большое значение для развития и совершенствования правового статуса личности в РК, для развития механизма защиты, обеспечения прав и свобод граждан, для реального исполнения гражданами своих обязанностей.

16 мая 2007 года, выступая на совместном заседании палат Парламента, Президент РК обозначил семь направлений конституционной реформы. Одним из этих направлений является укрепление системы защиты прав и свобод граждан. Но, осуществляя свои права, граждане не должны забывать об обязанностях, без выполнения которых невозможно подлинное пользование правами и демократическое развитие общества.

Как уже отмечалось, основные права и свободы человека и гражданина составляют основное содержание его правового статуса. Однако характеристикой прав и свобод не исчерпывается полное содержание правового статуса граждан. Обязательным составным элементом правового статуса являются основные обязанности граждан, закрепленные в Конституции государства.

Всеобщая Декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 года, провозглашает в ст. 29: «Каждый человек имеет обязанности перед обществом, в котором только и возможно свободное и полное развитие его личности» [6, с. 8]. Без осуществления личностью определенного объема обязанностей невозможна нормальная жизнедеятельность общества, всех его элементов, его успешное и прогрессивное движение вперед.

«Конституционные обязанности личности являются условием нормального функционирования государства и его институтов, эффективного управления социальными процессами и поддержания устойчивости и стабильности в обществе. В связи с этим основные обязанности сопряжены с полномочиями государства создавать такие условия и принимать такие меры, которые должны обеспечить неуклонное испол-

нение личностью содержащихся в конституционных нормах предписаний» [5, с.322].

Литературы

- 1 Назарбаев Н.А. Новый Казахстан в новом мире. Послание Президента РК народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2007. – 1 марта.
- 2 Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. – М.: Госюриздат, 1955. – С. 90.
- 3 Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1958. – С. 67.
- 4 Общая теория прав человека / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 509 с.
- 5 Конституционное право Республики Казахстан. Учебник / Отв. ред. М.С. Нарикбаев. – Алматы, 2001. – 652 с.
- 6 Всеобщая Декларация прав человека. Принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 г. // Правовая реформа в Казахстане. – 1999. – № 1. – С. 3-10.
- 7 Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. – М.: Юристъ, 1996. – 479 с.
- 8 Сапарғалиев Г.С. Конституционное право РК. – Алматы: Жеті жарғы, 2002. – 526 с.
- 9 Чиркин В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. – М.: Зерцало, 1998. – 441 с.

References

- I Nazarbaev New Kazakhstan in novo orbe. Nuntius Praeses Kazakhstan / / Kazakhstan in sanctis eius. – MMVII. – March I.
- II Alexander N. Legalitatis, ac legalis relationes in Soviet societatis. – Moscu: Gosyurizdat, MCMLV. – S. XC.
- III Kechekyan SF Relationum in socialist societatis. – Moscu: Academiae Scientiarum, MCMLVIII. – S. LXVII.
- Iura humana ratio universalis IV / Ed. Ed. EA Lukashev. – Moscu: Norma, MCMXCVI. – DIX p.
- V of Constitucionum Legem de Republica, de Kazakhstan. Tutorial / Ed. Ed. MS Narikbayev. – Almaty, MMI. – DCLII p.
- VI Universalis DECLARATIONEM HOMINIS IURIUM. Adoptatusque atque praedicari Coetus Generalis resolutio CCXVII A (III) de Conventu Generali die Decembris X, MCMXLVIII / / Legal reformationem Kazakhstan. – MCMXCIX. – № I. – S. 3-10.
- VII E. Kozlov, Kutafin OE Constitucionum ius Russia. – M: Yurist, MCMXCVI. – CDLXXIX p.
- VIII GS Sapargaliyev Constitucionum jus Reipublicae Kazakhstan. – Almaty: Zheti Zhargy, MMII. – DXXXVI p.
- IX Chirkin VE Constitucionum: Lex: Russia et adventicius experientia. – M.: Speculum, MCMXCVIII. – CDXLI p.

Д.М. Баймаханова, А.Е. Жатқанбаева

Понятие основных обязанностей граждан и их значение для развития конституционализма в

Мақалада ҚР азаматтарының негізгі міндеттерінің ерекшеліктері мен олардың сараптамалары, азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтары арасындағы байланыс туралы айтылған. Автор ҚР азаматтарының негізгі міндеттерін азаматтардың құқықтық статусы және конституционализмнің бір бөлігі ретінде қарастырады.

Түйін сөздер: РК азаматының негізгі міндеттері, құқықтар және азаматтың еркіндіктерінің, азаматтың құқықтықтың мәртебесінің, конституционализм.

D.M. Resume Baymahanova, A.E. Zhatkanbaeva

The concept of the main duties of citizens and their importance for the development of constitutionalism in Kazakhstan

This article is devoted to analyze of specifics of fundamental obligations, those relations with human and citizen rights and freedoms of Kazakhstan citizens. The author shows fundamental obligations of citizens as element of legal status of citizens and one of the components of constitutionalism.

Keywords: basic duties of citizens of Kazakhstan, the rights and freedoms of citizens, the legal status of citizens, constitutionalism.

ӘОЖ 342.9:35.07

А.Ж. Жарболова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, з.ғ.к. доценті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: zharbolova.aygerym@mail.ru

**Мәслихаттардың құқықтық мәртебесінің орнығуында
«ҚР жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы»
заңның алатын орны**

Аңдатпа. Қазақстанда жергілікті өкілді органның қалыптасуы мен дамуы тарихында бұл акті мәслихаттардың қызметін ары қарай дамытып, жетілдіру бағытында әрекеттер жасауға, біраз мәселелерді қайта қарап, жаңаша реттеуге негіз салды.

Түйін сөздер: заң, қызмет, тарих, атқарушы орган.

«Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» ҚР заңы 1993 жылы 10 желтоқсанда ҚР Жоғарғы Кеңесімен қабылданды. Ол ХХ ғасырдың соңғы ширегінде Қазақстанда жергілікті өкілді органның қалыптасуы мен құқықтық мәртебесінің орнығуына зор үлес қосқан негізгі, тарихи маңызды акт болып табылады. Нақ осы заңға сәйкес Қазақстан тарихында бірінші рет мәслихаттар өмірге келіп, бірінші рет мәслихат депутаттарының өкілеттіктері танылды. Сол жылдың басында қабылданған Қазақстан Республикасының Тұңғыш Конституциясының өзінде «мәслихат» ұғымы қарастырылмаған еді, онда жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуді жергілікті өкілді органдар жүзеге асыратындығы белгіленіп, «мәслихат» атауы ауызға алынбастан жалпы жергілікті өкілді органдар ретінде қарастырылып кеткен болатын. 10 желтоқсанда қабылданған тиісті «ҚР жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заңда бұл органдарға ат беріліп, олар Мәслихат – Депутаттар жиналысы деп атала бастады. Бұл заң өкілді органдардың мәртебесіне, ұйымдастырылуы мен қызмет етуі аясына үлкен өзгерістер алып келді. Ол туралы біраз ғалымдар аталмыш заңға ғылыми саралаулар жасап өзіндік пікірлерін білдірген болатын. Біз сол ғалымдардың кейбірінің негіздемелеріне

тоқтала отырып, тиісті мәселенің реттелуін 1993 жылғы 10 желтоқсандағы заңға дейін әрекет еткен заңдармен салыстыра отырып тереңірек зерттеп, қарастыруды жөн деп таптық.

Қазақстанның белгілі ғалым заңгері Ғ.С. Сапарғалиев «Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заңның жергілікті мемлекеттік басқару органдарының атауына және құрылымына келесідей алты елеулі өзгерістер енгізгенін көрсетеді: «біріншіден, ауылдық, кенттік, селолық, аудандық, қалалық және облыстық деңгейлерде халық депутаттары кеңестері мен атқарушы комитет атаулары жойылды...

Екіншіден, жергілікті өкілді органдар мәслихаттар, ал жергілікті атқарушы органдар әкім бастаған жергілікті әкімшілік деп атала бастады.

Үшіншіден, мәслихаттар мен әкімшілік «жергілікті мемлекеттік басқару органдары» деген жалпы атаумен біріктірілді...

Төртіншіден, мәслихаттар мен жергілікті әкімшілікті «жергілікті мемлекеттік басқару органдары» деген жалпы атаумен біріктіру мүлдем оның екеуі де мемлекеттік басқарудың бірдей мәселелерімен айналысады дегенді білдірмейді...

Бесіншіден, мәслихаттар мен жергілікті әкімшілік ұйымдық тұрғыдан бір-бірінен бөлінген.

Алтыншыдан, мәслихаттар жергілікті өзін-өзі басқару органдары емес, өкілді органдар болып саналса да таза мемлекеттік органдар болып табылады» [1. 436 б.]. Байқап отырғанымыздай аталмыш ғалым негізгі өзгерістерді жергілікті басқару органдарының аталуы мен мәртебесінің анықталуына қатысты анықтайды.

Келесі ғалымдар тобы, профессорлар В.А. Ким және З.Ж. Кенжалиев бұл заңның өзгешелігін неғұрлым кең тұрғыдан қарастырып, оны келесілерден көреді: 1) жергілікті өкілді органдар «мәслихат – депутаттар жиналысы» ... деп аталды.

2) тиісті заңмен мәслихат депутаттарының саны біраз қысқарды, нақты айтар болсақ, облыстық мәслихаттар мен Алматы қалалық мәслихаттың депутаттарының саны – 50-ге дейін, қалалық – 30-ға дейін, аудандық – 25-ке дейін қысқартылды. Мәслихат депутаттарының төменгі шегі белгіленбеді.

3) заң әртүрлі деңгейдегі мәслихаттардың вертикалдық бағыныштылығын жойды, яғни деңгейі бойынша жоғары тұратын мәслихаттар төмен тұрған мәслихаттарға басшылық ету құқығына ие болмады, төменгі тұрған мәслихаттар дербес, жоғарғы тұрған мәслихаттарға бағынбайтын болды.

4) заңмен өкілді және атқарушы органдардың бөлінуі реттелді. Атқарушы органдар өкілді органдармен құрылмайтын болды.

5) Заңмен Кеңестің тұрақты төрағасының орнына мәслихат сессиясының төрағасын сайлау тәртібі енгізілді [2. 54-56 бб.]. Реті келгенде айта кететіні, бұл ғалымдар жергілікті өкілді органдардың «Мәслихат – Депутаттар жиналысы» деп аталуына өздерінің көңіл толмаушылықтарын білдірді, ашып айтсақ, «Әрине, жергілікті өкілді органдардың атауын қазақтың сөзі «мәслихатпен» ғана шектесе де, ол бәріне түсінікті болар еді. Басқа тілге аударылмай-ақ бір ғана атаумен аталып жүрген Парламенттің бір палатасы – Мәжілістің қазақ сөзімен аталуын барлығы да түсінеді емес пе?», – деп өз көзқарастарын негіздеді [2. 54 б.].

«ҚР-ның жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» ҚР заңы Мәслихат – Депутаттар жиналысын облыс, аудан, қала (аудандық бағыныстағы қала кірмейді) аумағындағы халықтың өкілді органы ретінде анықтай отырып, олардың құрылып, қызмет етуінің аумақтық негіздерін жанаша реттеді.

Оған дейін, жергілікті кеңестер барлық дерлік әкімшілік-аумақтық бірліктерде: ауыл, село, поселке, аудан, қала, қаладағы аудан, облыс аумақтарында құрылып, қызмет еткен болатын. Олай болса, тиісті заң ҚР-да жергілікті өкілді органдардың ұйымдастырылып, қызмет етуінің аумақтық негіздерін шектеді, тиісінше ол кейін қабылданған заңдарда жергілікті өкілді органдардың аумақтық негіздерін белгілеуде басшылыққа алынды.

Заң Мәслихаттар – Депутаттар жиналысы жалпы мемлекеттік мүдделерді ескере отырып, тиісті әкімшілік-аумақтық мекен халқының еркін білдіріп, жүзеге асырады деп бекіте отырып олардың жергілікті атқарушы органдармен қоса төменгідей міндеттерін анықтады: – тиісті аумақтық әлеуметтік және экономикалық даму бағдарламаларының орындалуын қамтамасыз ету;

– жергілікті жерлерде ҚР Конституциясының, заңдарының, Жоғарғы Кеңес қаулыларының, ҚР Президенті мен Министрлер Кабинеті құжаттарының, жоғары тұрған Мәслихаттар – Депутаттар жиналыстары мен әкімдердің өз құзыреті шегінде қабылданған шешімдерінің орындалуын қамтамасыз ету;

– республикалық және жергілікті өкімет органдары арасындағы байланысты қамтамасыз ету;

– халықты жергілікті істерді басқаруға қатыстыруды қамтамасыз ету [3. 1 бап].

«ҚР-ң жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заңда әртүрлі деңгейдегі мәслихаттардың өзарақатынасы реттелді. Оны алдыңғы 1991 жылғы 15 ақпандағы «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ ССР халық депутаттарының жергілікті Советтері туралы» заңның және оған өзгертулер енгізген 13.01.1992 жылғы заңның кеңестердің өзара қатынастарын реттеген нормаларымен салыстыру мәслихаттар арасындағы өзарақатынастың көп өзгермегенін, қайта алдыңғы заңдарда жергілікті өкілді органдар арасындағы өзарақатынас нақтыланып, кеңінен қарастырылғанын көреміз. Оны тиісті заңның 9-шы бабымен танысу көрсетеді. Алдыңғы және соңғы заңдарда да жергілікті өкілді органдардың өз құзыреті шегінде дербестігі қағидасы бекітілді. 1991 жылғы заңда бір қайшы ереженің болғанына қарамастан жергілікті кеңестердің дербестігінің мазмұны біршама нақтыланды да. Онда дербестіктің

мынадай белгілері: жоғары тұрған Советтің (оның органдарының) төменгі Советтің (оның органдарының) құзырына жататын мәселелерді шешуге араласуға, заңдарда ... көзделген жағдайдан басқа кезде олардың мүлкі мен кірісін алуға, актілерін бекітуге, заңдарда көзделген жағдайдан басқа кезде олардың лауазымды адамдарын тағайындауға және орнынан алуға немесе осы Советтердің органдарындағы қызметтерге кандидатураларды міндетті түрде келісуді талап етуге, оларға тәртіптік жаза қолдануға, оларға міндеттейтін нұсқаулар беруге, ... құқығы жоқ екендігі анықталды [4. 9-бап 2 т.]. Ал, жоғарыда атап кеткен дербестік қағидасына қайшы келген ережеге келсек, ол – түрлі деңгейдегі кеңестер арасында өз құзыреттерінің ара жігін ажырату және коммуналдық меншіктегі мүліктің кімге тиесілі екендігі, сондай-ақ олардың бюджеттері арасындағы кірістердің ара жігін ажырату мәселелері жөнінде туған келіспеушіліктерді жоғары тұрған Кеңестің қарап, шешуі болды. Бұл ереже жергілікті кеңестердің дербестігін бекіте отырып, бірмезгілде жоғары тұрған кеңестің төменгінің қызметіне араласуына жол берді. 1993 жылғы заң бұл кемістікті жойып тиісті келіспеушіліктерді сот қарап, шешетіндігін бекітті.

«ҚР-ң жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заң жергілікті өкілді органдардың дербестігі қағидасын қайталай отырып, оны «тікелей қосымша бағыныстылықта болмайды» деген сөйлеммен толықтырды. Жалпы алғанда, біздіңше, мәслихаттың тікелей қосымша бағыныстылықта болмайтындығы оның өз құзыреті шегінде дербес болуын нақтылайды. Жоғарыда аталған ғалымдар бұл заң әртүрлі деңгейдегі мәслихаттар арасындағы вертикалдық бағыныштылықты жойды дегенімен, біздіңше онда вертикалдық бағыныштылық толығымен жойылған жоқ, бұл заңда алдыңғы заңдардан алынған оның екі элементі сақталды: а) жоғары тұрған Мәслихат – Депутаттар жиналысының шешімдерінің төменгі Мәслихаттар – Депутаттар жиналыстары үшін міндеттілігі; б) жоғары тұрған Мәслихат – Депутаттар жиналысының өз өкілеттігінің бір бөлігін төменгі Мәслихат – Депутаттар жиналысына беру құқығы. Белгілі ғалым Жанузакова Л.Т. әділ көрсетіп кеткендей бұл норма «... әрбір аумақтық басқарудың дербестігі мен өз қызметіне жауаптылығына қайшы келді. Мұндай ыңғай

мемлекеттік басқаруда қарама-қайшы екі негізді: орталықтандыру мен орталықсыздандыруды біріктіргендей еді... Өкілеттік беру облыстық мәслихаттарға ... жергілікті мәселелерді шешуден өздігінен шеттеліп, ол үшін жауаптылық жүгін төменгі органдарға аудару мүмкіндігін берді» [5. С.39]. Олай болса, бұл заң жергілікті өкілді органдардың өз құзыреті шегіндегі дербестігін бекіте отырып, белгілі бір шамада вертикалдық жүйе элементтерін де қарастырды.

Тағы да бір айта кететіні, бұл заңның (1993 ж.) атап кеткен 15 ақпан 1991 жылғы және оған өзгертулер енгізген 13.01.1992 жылғы заңдардан бір ерекшелігі онда «жергілікті өзін-өзі басқару органдары» ұғымы қолданылмады. 1991 жылғы ақпандағы «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ ССР халық депутаттары жергілікті Советтері туралы» заңның 2-і бабы поселке, ауыл, село, аудан, қала, қаладағы аудан деңгейінде жергілікті өзін-өзі басқарудың жүзеге асырылатындығын, тиісінше осы бірліктегі халық депутаттарының жергілікті Советтері жергілікті өзін-өзі басқару жүйесіне кіретіндігін бекіткен болатын. 1993 жылғы біз қарастырып отырған заңда «жергілікті өзін-өзі басқару» терминінің қолданылмауы Мәслихаттар – Депутаттар жиналысының енді өзін-өзі басқару органы мәртебесін қамтымайтын таза мемлекеттік басқару органына айналғандығын көрсетеді.

«Қазақстан Республикасының жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заңмен қарастырылған келесі бір маңызды мәселе – Мәслихаттар-Депутаттар жиналысының жергілікті әкімшілікпен өзара қатынасы мәселесі болды. Биліктің бөлінуі қағидасын алғаш рет бекіткен «Мемлекеттік егемендік туралы» Декларация қабылданғаннан кейін тиісті қағидаға негізделе отырып қабылданған 13.01.1992 жылғы «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ ССР халық депутаттарының жергілікті Советтері туралы» ҚазКСР Заңына өтпелі кезең кезінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жергілікті кеңес пен әкімшілік арасындағы қатынастар қызметтерді бөлу қағидасы негізінде құрылатындығын бекіткен болатын. 1993 жылғы біз қарастырып отырған заң оны ары қарай жетілдіре отырып мәслихаттардың жергілікті әкімшілікпен өзарақатынасының негізіне келесі қағидалардың алынатындығын анықтады:

1. қызметтерді бөлу қағидасы

2. өз өкілеттігін дербес жүзеге асыру қағидасы

3. жергілікті әкімшіліктің заңда белгіленген мәселелер бойынша Мәслихатқа – Депутаттар жиналысына бағынышты болуы қағидасы /3. 4 бап/.

Байқап отырғанымыздай, бұл норма мәслихат пен әкімшіліктің бөлінуін, дербестігін реттей отырып әкімшіліктің заңмен белгіленген шектерде мәслихатқа бағынысты болуына жол берді.

«ҚР-ң жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заңның келесі бір өзгешелігі ол Мәслихат – Депутаттар жиналысы қызметінің ұйымдық нысандарын шектеді, нақты айтсақ, Мәслихат – Депутаттар жиналысының қызметінің ұйымдық-құқықтық нысандары тізбесінен жергілікті әкім шығарылды. 1991 жылғы ақпандағы заң бойынша атқару комитеті жергілікті Советтің қызметін жүзеге асыруының бір нысаны ретінде бекітілген еді. Кейінірек, 1992 жылы 13 қаңтарда бұл заңға өзгертулер енгізіліп, жергілікті Советтің қызметінің ұйымдық нысаны ретінде атқару комитетінің орнына әкім енгізілген болатын [6]. Енді 1993 жылғы заң бойынша Мәслихат – Депутаттар жиналысы өз қызметін сессияларда, тұрақты және өзге де комиссиялар арқылы, сондай-ақ депутаттар арқылы жүзеге асыратын болды [3. 10 бап]. Мұны тиісті заңның ерекшелігі әрі жетістігі ретінде көрсетуге болады.

Атқару комитетінің, кейін әкімдердің Мәслихат – Депутаттар жиналысының қызмет етуінің ұйымдық нысандарынан шығарылуы билікті бөлу қағидасының бекітілуіне байланысты орын алды деп айтуға болады. Әкімшілік пен мәслихат бір-бірінен түпкілікті бөлінген жоқ, олардың арасында өзарақатынас қағидасы орын алды. Міндеті ортақ біртұтас жергілікті мемлекеттік басқарудың екі буынының өзара байланысы заңда бекітілген келесі қызметтердің жүзеге асырылуы арқылы көрініс тапты: облысты, ауданды, қаланы басқару схемасын бекіту, бюджет жобасын, оған енгізілген өзгерістер мен толықтыруларды бекіту, тиісті әкімшілік аумақтық мекенді экономикалық және әлеуметтік дамыту жоспарлары мен бағдарламаларын бекіту, әкімнің жергілікті бюджеттің орындалуы туралы есебін бекіту, т.б.

Заңда реттелген келесі бір мәселе Мәслихат – Депутаттар жиналысын шақыру және өткізу тәртібі. Тиісті мәселеге қатысты заңның енгізген

жаңалығы – сессияның екі түрінің анықталуы болды. Бұл заңда алдыңғысында болмаған сессияның кезекті және кезектен тыс түрі, тиісінше олардың ұйымдастырылуы мәселелері анықталды. Сонымен қоса, бұл заң мәслихат сессияларына жабық сипат берді, яғни ол сессияның оған дейінгідей жария сипатта емес, жабық нысанда өткізілетінін де реттеді [3. 15 бап 1 т.]. Бұл – жергілікті өкілді органның қызметін тиімді ұйымдастыру бағытында жасалған қадамның бірі болды деп айтуға болады.

Бұл заңның енгізген келесі бір жаңалығы – ол Мәслихат – Депутаттар жиналысы сессиясының төрағасы және Мәслихат – Депутаттар жиналысының хатшысы лауазымдарын енгізді. Халық депутаттары кеңесі төрағасының орнына бұл екі лауазымның енгізілуіне қатысты ғалым Жанузакова Л.Т. мынадай пікір білдіреді: «Жалпы сессия төрағасы мен мәслихат-депутаттар жиналысының хатшысы лауазымдарының енгізілуі туралы жаңалықтың себебі (подоплека) жергілікті жерлерде өкілді және атқарушы орган басшыларының арасында келіспеушіліктің (конфротация) тууына жол бермеуге тырысу болды» [5. 40-41 бб.].

Заңға сәйкес Мәслихат – Депутаттар жиналысының хатшысы оның қызметін ұйымдастыру және қамтамасыз ету жөніндегі ағымдық жұмысты атқаратын, тұрақты қызмет ететін лауазымды тұлға ретінде, ал сессия төрағасы өз қызметін қоғамдық негізде атқаратын тұрақты емес лауазым иесі ретінде анықталды. Сессияның төрағасы Мәслихат – Депутаттар жиналысының алдыңғы сессиясында депутаттар арасынан сайланатын болды. Жоғарыда аталған ғалымдар З.Ж.Кенжалиев пен В.А.Ким жергілікті кеңес төрағасы мен мәслихат сессиясының төрағасы арасында қағидалық айырмашылық болғанын көрсетеді: кеңестің төрағасы өктем өкілеттіктерге ие болса, мәслихаттың өзімен оның әр сессиясында келесі сессияны дайындау үшін сайланатын мәслихат сессиясының төрағасы кезекті сессияны дайындаумен және өткізумен байланысты құқықтарды ғана иеленді [2. 56 б.]. Расында да заңның 18 бабы сессия төрағасының өкілеттіктерінің шамалы болғанын (бас-аяғы 5) әрі олар аталып отырғандай ұйымдастырушылық сипатта болғанын, сессия төрағасында қандай да бір төраға лауазымына тән басқарушылық, өктем өкілеттіктер болмағанын көрсетеді.

Мәслихат – Депутаттар Жиналысы сессиясының төрағасының және хатшысының біршама өкілеттіктері оған дейін қызмет еткен халық депутаттары жергілікті Кеңесінің төрағасынан алынды. Демек, халық депутаттары кеңесінің төрағасының өкілеттіктері екі дербес тұлға арасында бөлінді. Нақты ашып қарастырсақ, Мәслихат – Депутаттар Жиналысы сессиясының төрағасының мына өкілеттіктері кеңес төрағасының өкілеттіктерінен алынды: сессияны шақыру, сессияның мәжілісін жүргізу, мәслихаттың актілеріне қол қою. Бұлардан өзге сессия төрағасына Мәслихат – Депутаттар жиналысы сессиясын және оның қарауына енгізілген мәселелерді әзірлеуге басшылықты жүзеге асыру, Мәслихат – Депутаттар жиналысы регламентінің сақталуын қамтамасыз ету өкілеттіктері жүктелді. Өкілеттіктердің бірқатарын Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының хатшысы иеленді. Оның да иеленген бірқатар өкілеттіктері халық депутаттарының жергілікті кеңесі төрағасының өкілеттіктерінен алынды деуге болады. Атап көрсетсек: депутаттарға өз өкілеттігін жүзеге асыруда көмек көрсету, олардың қажетті ақпаратпен қамтамасыз етілуін ұйымдастыру, Мәслихат – Депутаттар Жиналысының тұрақты және өзге комиссияларының, депутаттық топтардың қызметін үйлестіру, халықпен, меншік түріне қарамастан еңбек ұжымдарымен, кәсіпорындармен, мекемелермен және ұйымдармен Мәслихат – Депутаттар Жиналысы атынан байланыс жасау, Мәслихаттың – Депутаттар Жиналысының шешімдеріне сәйкес мәслихаттық Депутаттар жиналысының маңызды жобаларын, сондай-ақ жергілікті және республикалық маңызы бар мәселелерді азаматтардың талқылауын ұйымдастыруды қамтамасыз ету, Мәслихатта азаматтардың қабылдануын, олардың өтініштерінің, арыздары мен шағымдарының қаралуын ұйымдастыру (соңғысы азымаз өзгешелеу). Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының хатшысы осы аталғандардан өзге келесідей бірқатар жаңа өкілеттіктерді иеленді: сессияны өткізу уақыты мен орнын, сондай-ақ оның күн тәртібінің жобасын депутаттардың, әкімдер мен халықтың назарына жеткізу, Мәслихат – Депутаттар жиналысы сессиясын және Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының қарауына енгізілетін мәселелерді әзірлеу, сессия хаттамасын жасау ісін қамтамасыз ету және сессия төрағасымен бірге Мәслихат –

Жиналыс қаулысы мен сессия хаттамасына қол қою, депутаттарды Мәслихатта – Жиналыста, оның органдары мен сайлау округтерінде жұмыс істеу үшін қызмет немесе өндірістік міндеттерін орындаудан босатуға байланысты мәселелерді қарау, депутаттардың жергілікті әкімшілік, оның органдары, кәсіпорындар, ұйымдар мен мекемелер басшыларының атына сессия барысында келіп түскен сауалдары мен мәлімдемелерінің қаралуын бақылау, Мәслихат – Жиналыс аппараты құрылымын Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының бекітуіне енгізу, оның жұмысына басшылық жасау, оның қызметкерлерін қызметке тағайындау және қызметтен босату, сайлаушылардан келіп түскен ұсыныстар, талаптілектер мен хаттар туралы жиынтық деректерді Мәслихатқа – Депутаттар жиналысына ұдайы тапсырып отыру, заңдарға сәйкес депутаттардың сайлауы мен өкілеттігін мерзімінен бұрын доғару мәселелерін қарау, заңдарда көзделген реттерде сотқа жіберілетін талаптарға арыздарға Мәслихат – Депутаттар жиналысы атынан қол қою, Мәслихат – Депутаттар жиналысы өзіне тапсыруы немесе өзіне заңдарда жүктелуі мүмкін өзге де мәселелерді шешу [3. 19 бап].

Тиісті заңға сәйкес енгізілген Мәслихат – Депутаттар жиналысы сессиясының төрағасы мен хатшысы лауазымының қызмет етуіне қатысты мынадай бір пікірге тоқталғым келіп отыр: «... Алайда сессия төрағасының жетекшілік жағдайы формальды болды деуге болады, себебі ол өзінің қызметін қоғамдық негізде жүзеге асырды... Шындығында жергілікті өкілді органның жұмысына жетекшілікті оның хатшысы жүргізді... Депутаттардың алқалы жиналысы ретінде мәслихатты және оның органдарын хатшының жеке өзі жүргізетін өкімші қызметімен алмастыруға (подмена) жол бермес үшін оған тұтастай Мәслихатқа – Депутаттар жиналысына немесе оның органдарына тиесілі құқықтар, қызметтер берілмейтіндігі енгізілді [5. С.41].

Бұл заңның келесі бір жаңалығы – ол Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының уақытша комиссияларын құру және оның тұрақты комиссияларының жұрт алдындағы тыңдаулар өткізу мүмкіндігін бекітті. Сонымен қоса, заң жергілікті өкілді органдардың тексеру комиссиясының ұйымдастырылуы мен қызмет етуіне біршама өзгерістер енгізді. Біріншіден, оның қызмет аясы қысқарды. Нақты айтсақ,

«Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ ССР халық депутаттарының жергілікті Советтері туралы» 1991 жылғы заңға (23 бап) және оған өзгертулер енгізген 13 қаңтар 1992 жылғы заңға сәйкес тексеру комиссиясы жергілікті бюджеттің орындалуымен қоса атқару комитетінің (кейіннен жергілікті әкімнің), оның органдарының, ол құрған кәсіпорындардың, ұйымдардың қаржылық-шаруашылық қызметін бақылайтын болса, енді ол тек жергілікті бюджеттің атқарылуына ғана бақылау жасайтын болды, екіншіден, комиссияның құрамы тек депутаттармен ғана шектелмейтін болды. Комиссияның құрамына Мәслихат – Жиналыс депутаты болып табылмайтын адамдардың да енуіне және тексерулерді мемлекеттік қаржы бақылау органдарымен бірге де жүргізуге мүмкіндік берілді; үшіншіден, тексеру комиссиясының төрағасы өз қызметін басқа жұмыстан босатылған негізде жүзеге асыратын болды (басқа мүшелеріне де қатысты ықтимал); төртіншіден, тексерудің нәтижелері туралы Мәслихат – Депутаттар жиналысымен қоса әкімге де хабарланатыны реттелді [3. 24 бап]. Оған дейін әрекет еткен жоғарыда аталған заңдар бойынша тексеру нәтижесі тек Кеңеске ғана хабарланатын.

Заңның айта кететін келесі бір өзгешелігі – ол Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының депутаттарының құқықтық мәртебесін анықтауда кеңестік депутаттың қызметін ұйымдастырудың бір қағидасы болған – депутаттың аманатты мандатқа тәуелділігінің реттелуіне жол берді, нақты айтсақ, онда сайлаушылардың депутаттарды кері шақырып алу институты реттелді. Мұны тиісті заңның кемшілігінің бірі ретінде анықтауға болады. Сонымен қоса, кейбір ғылыми еңбектермен танысу бұл заңның өзге де кемшіліктері болғанын көрсетеді. «Мысалы, әр түрлі буындағы өкілді органдар арасында бағынушылық болмаса да олардың бірлескен шаралар өткізу, өзара пікір алысу, әдістемелік көмек көрсету және т.б. нысандарда өзара байланыс жасау мүмкіндігін де белгілеу дұрыс болатын ба еді. Мәслихат депутаттарының санын анықтауда олардың тек жоғарғы шегін ғана емес, төменгі де шегін көрсету мақсатты болар еді. Өйткені, депутаттардың санының аз ғана, шамалы болуы себепті өкілді органдар өз жұмысын дұрыс ұйымдастыра алмайды» [2. 56 б.]. Жоғарыда аталғандарға қоса, заңда Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының

депутаттарының мәртебесін, жергілікті өкілді органдардың құзыретін анықтаған ережелер көрініс тапты. Аталмыш заң жергілікті атқарушы органдармен қоса жергілікті өкілді органдардың қызметінде заңның жоғарылығының орын алуын, заңдылықтың бұзылмауын қамтамасыз ету бағытында олардың қызметінің заңдылығын қамтамасыз ету шараларын жүйелеп, реттеді. Тиісінше Мәслихат – Депутаттар жиналысы мен жергілікті әкімшілік үшін қызметтерінде орын алған заңсыздығы үшін жауаптылық шарасы бекітілді.

Заңның VI бөлімінен Мәслихат – Депутаттар Жиналысы мен әкімшіліктің қызметінің заңдылығын заңсыздықтың орын алуынан бұрын, яғни алдын-ала және кейіннен жүргізілетін шаралар арқылы қамтамасыз етуге болатындығын көруге болады. Заңда бекітілген Мәслихат – Депутаттар жиналысы мен жергілікті әкімшіліктің қызметінің заңдылығына прокурорлық қадағалаудың бір бөлігін, нақты айтсақ мәслихат пен әкімшіліктің Республика заңнамасын бұзбауына бақылау жүргізуін заңсыздыққа жол берудің алдын-алу шарасы ретінде анықтауға, ал прокурордың мәслихат пен әкімшіліктің заңсыз актілеріне наразылық білдіруін заңдылықты кейіннен қамтамасыз ету шараларына жатқызуға болады. Сондай-ақ, заңда Мәслихат – Депутаттар жиналысы мен жергілікті әкімшіліктің қызметінің заңдылығын кейіннен қамтамасыз етудің өзге де шаралары қарастырылған: мәслихат пен жергілікті әкімшіліктің актілеріне сотқа шағымдану, мәслихат пен жергілікті әкімшіліктің өздері қабылдаған шешімдері үшін жауап беруі (оның ішінде материалдық жауап беру де), олардың бір-бірінің заңсыз шешімдерінің күшін жоюын талап етуі.

Алдыңғы заңдарда қарастырылмаған, 1993 жылғы заң бойынша енгізілген жаңалықтың келесі бірі – жергілікті өкілді органның өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату мәселесі болды. Оған дейін әрекет еткен заңдарда (13.11.90 ж., 15.02.91 ж., 13.01.92 ж.) депутаттардың өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы жағдайлары қарастырылды. Ал, тұтастай орган ретінде жергілікті кеңестердің өкілеттігінің мерзімінен бұрын тоқтатылуы, таратылуы мәселелері заңда реттелмеген болатын. 1993 жылғы Заң бойынша Мәслихат – депутаттар жиналысы ҚР Конституциясы

мен заңдарын, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын әлденеше рет бұзған жағдайда, ҚР Конституциялық Сотының қорытындысы негізінде ҚР Жоғарғы Кеңесі Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының өкілеттігін мерзімнен бұрын тоқтатуы мүмкін болды. Оған қоса, тиісті заң бойынша жоғары тұрған Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының ұсынысы бойынша ҚР Жоғарғы Кеңесі мынадай жағдайларда Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының өкілеттігін мерзімнен бұрын тоқтататын болды:

- егер жаңадан сайланған Мәслихат – Депутаттар жиналысы бірінші сессия ашылған күннен бастап бір ай ішінде құрылымын анықтамаса және өз органдарын құрмаса;

- егер Мәслихат – Депутаттар жиналысы депутаттардың кворум үшін қажетті санының келмеуі салдарынан екі айдан аса сессия шақыра алмаса.

Мәслихаттың – Депутаттар жиналысының өкілеттігі сондай-ақ Мәслихат – Депутаттар жиналысының өзін-өзі таратқан жағдайда, егер бұл туралы шешім осы Мәслихат – Жиналыс депутаттарының кемінде үштен екісінің дауыс беруімен қабылданса, мерзімнен бұрын тоқтатылатын болды [3. 60 бап].

Жоғарыда аталғандар «ҚР-ның жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заңның біраз жетістіктерімен қоса кемшіліктерінің де болғанын көрсетеді. Ол сол тұстағы дамудың өтпелі сипатымен, кезеңдік даму заңдылығымен түсіндіріледі. Дегенмен, біраз кемшіліктердің болғанына қарамастан сол заңның негізінде Қазақстанда жергілікті өкілді биліктің мәртебесі нақтыланып, ұйымдастырылуы мен қызметі жүйеленіп, дами түсті. Қазақстанда жергілікті өкілді органның қалыптасуы мен дамуы тарихында бұл акті мәслихаттардың қызметін ары қарай дамытып, жетілдіру бағытында әрекеттер жасауға, біраз мәселелерді қайта қарап, жаңаша реттеуге негіз салды.

Әдебиеттер

1 Сапарғалиев Ф. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 480 б.

2 Кенжалиев З.Ж., Ким В.А. Қазақстан Республикасында конституциялық заңнаманың дамуы. Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 120 б.

3 «Қазақстан Республикасының жергілікті

өкілді және атқарушы органдары туралы» 10 желтоқсан 1993 жылғы Қазақстан Республикасының заңы // Қазақ ССР Жоғарғы Советінің Ведомостары, 1993 жыл, №23-24

4 «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ ССР халық депутаттарының жергілікті Советтері туралы» 1991 жылғы 15 ақпандағы заң / Ведомости Верховного Совета КазССР. Приложение к №9, 1991.

5 Жанузакова Л.Т. Конституционно-правовые проблемы организации и деятельности местных представительных органов в Республике Казахстан. Диссертация на соискание ученой степени д.ю.н. Алматы, 2004. – с.319

6 «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақ ССР халық депутаттарының жергілікті Кеңестері туралы» ҚазКСР Заңына өтпелі кезең кезінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы 13.01.1992 жылғы заң // ҚР Жоғарғы Кеңесінің жаршысы №4 (2125) 1992.

References

1 Fayrat Sapargaliev. Kazakhstan Respublikasynuң konstitutsiyalyқ құқуғу. Almaty: Zheti Zhargy, MMIV. – CDLXXX b.

2 Z.Zh.Kenzhaliev, V.A.Kim. Kazakhstan Respublikasynda konstitutsiyalyқ заңнаманың domine. Almaty: Zheti Zhargy, MMVIII. – CXX b.

3 «Kazakhstan Respublikasynuң zhergilikti өkilidi zhane atkarushy organdary turaly» X zheltoksan MCMXCIII zhylyғы Kazakhstan Respublikasynuң zaңy / / Kazakh SSR Zhofarғы Sovetiniң Vedomostary, MCMXCIII zhyl, № 23-24

4 «Zhergilikti өзін-өзі басқару zhane Kazakh SSR Khalyқ deputattarynuң zhergilikti Sovetteri turaly» MCMXCI zhylyғы XV aқpandaғы Zan / Summi Consilii Kazakh SSR. Applicatio ad numerus IX, MCMXCI.

5 Zhanuzakova LT Constitucionum et legalis problems organizationis et actionum localis repraesentativum corpora in Republica, de Kazakhstan. Pro gradu doctoratus Dissertatio iuris Almaty, MMIV. – S.319

6 «Zhergilikti өзін-өзі басқару zhane Kazakh SSR Khalyқ deputattarynuң zhergilikti Кеңестері turaly» ҚазКСР Заңуна өтпелі кезең кезінде өзгерістер myeon tolyқтыrular engizu turaly 01/13/1992 zhylyғы Zan / / KR Zhofarғы Кеңесінің zharshysy numerus IV (MMCXXV) MCMXCII.

А. Жарболова
**Место Закона Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении
в Республике Казахстан» в укреплении правового статуса маслихатов**

В данной статье рассматриваются место и роль закона «О местных представительных и исполнительных органах РК» в становлении и развитии правового статуса маслихатов РК, его отличие и недостатки.

Ключевые слова: закон, служба, история, исполнительный орган.

A. Zharbolova
**The law of the Republic of Kazakhstan «On local government and self-government in the
Republic of Kazakhstan» to strengthen the legal status of maslikhats**

In this article a place and role of law are examined «On local representative and executive organs» in becoming of legal status of maslikhats in РК, his difference and defects.

Keywords: the law office, the history, the executive body.

УДК 342.52

А.Д. Толысбаева

докторант PhD Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета, Казахстан, г. Семей
[E-mail:t_aliya_79@mail.ru](mailto:t_aliya_79@mail.ru)

К вопросу о роли законотворческого процесса Парламента Республики Казахстан

Аннотация. В статье раскрывается роль Мажилиса Парламента Республики Казахстан. Автор дает оценку законотворческой деятельности Мажилиса Парламента в условиях развития парламентаризма в Казахстане.

Ключевые слова: Парламент, Мажилис Парламента, законотворчество, многопартийность, плюрализм, роль Парламента, законопроект.

Парламент Республики Казахстан является высшим представительным органом Республики, осуществляющим законодательные функции.

Парламент состоит из двух палат: Сената и Мажилиса, действующих на постоянной основе[1]. Сенат принято называть верхней палатой. Мажилис – нижней. Дело в том, что такое деление не соответствует реальному положению вещей.

Полномочия Парламента начинаются с момента открытия его первой сессии и заканчиваются с началом работы первой сессии Парламента нового созыва. Срок полномочий депутатов Мажилиса – пять лет.

Значение Мажилиса неизмеримо больше. В ее компетенцию входит дача согласия Президенту на назначение премьер-министра, решение вопроса о доверии правительству, назначение и освобождение от должности председателя Нацбанка, Счетного Комитета и других должностных лиц. Однако, главная задача Мажилиса – принятие государственных законов. Нижняя палата является главным звеном законодательной цепи. Именно она может претворить в жизнь любой законопроект, отвергнуть или одобрить международный договор[2].

Крайне широкий круг вопросов, которые относятся к ведению Мажилиса определяют ее структуру. Следует отметить, что нижняя пала-

та – это не только 107 депутатов, но и огромное количество людей, помогающих им в работе: сотрудники аппаратов, помощники, консультанты и т.д.

Сложность Мажилиса как объекта управления заключается в том, что в ней нет иерархической структуры. Каждый член палаты является депутатом, и поэтому на него нельзя воздействовать обычными средствами. Ему нельзя объявить выговор, уволить с работы, понизить зарплату. Поэтому единственный путь улучшения работы всего Мажилиса в общем, и постоянных Комитетов – оптимизация ее структуры и улучшение работы вспомогательных служб, в первую очередь аппаратов. Стоит отметить, что в работе предыдущих созывов сложилась практика назначения сотрудников аппарата без ведома главы комитета[3]. Это значительно осложняло работу. Дело в том, что работа служащих аппарата комитета определяется задачами комитета. Поэтому сотрудникам (кроме технических исполнителей) приходится разбираться во многих сферах общественно – политической деятельности. Поэтому целесообразно добиться того, чтобы комитет имел приоритетное право по подбору кадров аппарата. В настоящее время приходится руководствоваться распоряжением председателя Мажилиса о том, что заполнение свободных ставок в аппарате комитетов должно производиться со-

трудниками, освобождающимися при реформировании других аппаратов. При этом возникает абсурдная ситуация – ответственное место может занять непрофессионал. Например, в Комитете по международным делам, безопасности и обороне важно провести специализацию сотрудников по трем направлениям. Во – первых, это юристы, во – вторых, политическая группа (ее члены должны уметь быстро, грамотным политическим языком написать хлесткое заявление, проект выступления и т.д.), и в – третьих, организационно-техническая группа. Последняя занимает чрезвычайно важное место, поскольку идет постоянный обмен делегациями, встреча послов, работа с секретной документацией. Таким образом, необходимо создать необходимые организационно – правовые документы, которые обеспечивали бы приоритет при поступлении на работу бывших контрразведчиков, МИДовцев, ученых.

Также немаловажной проблемой является качество принимаемых законов. Больше внимания необходимо уделять анализу необходимости принятия закона, исследованию-прогнозу возможных последствий его принятия (такой опыт есть за рубежом, например, во Франции).

Обосновывается создание в Мажилисе Парламента структурного подразделения в Аппарате Мажилиса, которое бы занималось исследованием нормативных правовых актов на предмет коррупциогенности, осуществляло мониторинг последствий законотворчества с привлечением независимых экспертов. К примеру, в США функционирует строгое аналитическое подразделение, включающее пять управлений, шесть отделов – Исследовательская служба Конгресса США, которая выполняет аналитические экспертные функции. Аналитические материалы готовятся для того, чтобы депутаты Конгресса могли объективно и квалифицированно оценивать, обсуждать и решать общественно-политические, экономические, социальные и иные проблемы, и, как следствие, принимать «правильные» законы [4].

Анализ сведений о прохождении законопроектов в Мажилисе Парламента Республики Казахстан показывает, что законопроекты по долгу залеживаются в Комитетах Мажилиса, их принятие растягивается два- три года. Комитеты своевременно не справляются с их рассмотрением, что нередко приводит к отсрочки срока подготовки их заключения. Часто, поспешно, непро-

думанно приняв закон, в действии он является недостаточным и не полным, то есть, не охватывает полный спектр возможных последствий. И, вновь, встает необходимость принимать поправки или пересматривать весь закон.

На качество и востребованность принимаемых законов также влияет состав депутатского корпуса, то есть, кто их принимает.

В период с первого по четвертый созывы, до осуществления Конституционной реформы 2007 года, численный состав Мажилиса состоял из 77 депутатов, число женщин достигало менее 10. Большинство депутатов были юридических и экономических профессий, лидирующей оставалась одна партия –Отан, программы других партий не вызывали доверия у граждан или были париями – однодневками. За этот период было принято не одно дополнение и изменение [5].

С проведением реформ, с введением пропорциональной избирательной системы, усилилась роль представительных органов власти, начался новый этап развития парламентаризма в Казахстане [6].

Сегодня, количество депутатов Мажилиса вдвое превышает численность депутатов сената – Мажилис состоит из 107 депутатов, выдвинутых тремя политическими партиями, а также избранными Ассамблеей народа Казахстана. То есть, в процессе обсуждения законопроектов во внимание принимаются голоса и мнения наибольшей части общества. Кроме того, выдвижение кандидатов в депутаты Мажилиса политическими партиями предоставляет возможность в ходе избирательного процесса быть более информированными о предпочтениях и интересах различных социальных групп, слоев населения, представителей гражданского общества. В профессиональном составе, помимо юристов и экономистов, преобладают инженеры, педагоги, сельскохозяйственники и многие другие. Число женщин повысилось до 26 депутатов. Таким образом, депутаты нижней палаты имеют возможность охватить общественно-политический, социальный спектр, экономические интересы общества в наиболее полном объеме. Работу Мажилиса Парламента отличает многополярность мнений, демократичность и более тщательный анализ всех законопроектов. Очень много обсуждений законопроектов. Также следует отметить, что стало больше законопроектов, инициированных самими депутатами.

Конечно, процесс усиления роли Парламента в условиях многопартийности законодательного органа еще далек от завершения. Персонификации нового образа Мажилиса гораздо больше, нежели понимания его новой роли и места, но перемены неизбежны и они происходят на наших глазах[7].

Поэтому, проводя первые итоги деятельности Парламента Казахстана пятого созыва можно отметить некоторые положительные направления:

- Нынешний многопартийный Парламент является не только серьёзным свидетельством развития политического плюрализма, но и центром мобилизации всех разнородных здоровых политических и общественных сил в стране, несмотря на идеологические расхождения, объединенные одной целью – созданием условий для устойчивой и последовательной реализации Общенациональной стратегии модернизации до 2020 года, главные векторы и ориентиры которой были определены Главой государства в прошлом году.

- Отмечается продуктивная законотворческая деятельность высшего представительного органа, например, за полгода работы в Парламенте из имеющихся на рассмотрении 68 законопроектов 34 были одобрены Мажилисом Парламента (50%) и 18 из них обрели силу закона после подписания Президентом Казахстана (27%). Для сравнения: за десять месяцев работы Парламента четвертого созыва в первой сессии, то есть за вдвое больший срок, эти показатели соответственно равны 35% и 33%[8].

То есть, данные сравнения показывают эффективную деятельность нового Парламента в 1,5 – 2 раза.

И, конечно же, нельзя не учитывать то, что качественное укрепление роли Парламента происходит на этапе очередной угрозы экономической нестабильности в мировой экономике. И этот факт диктует выстраивание устойчивой, оперативной политической системы в обществе.

Литература

- 1 Конституция Республики Казахстан, 1995 года
- 2 Конституционный закон Республики Казахстан «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» от 16.10.1995
- 3 Закон Республики Казахстан «О комитетах

и комиссиях парламента Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.04.2009 г.)

4 Гуринович А.Г. Зарубежный опыт аналитического обеспечения деятельности парламентов // Аналитический вестник. Аналитическое управление Аппарата Государственной Думы Федерального собрания Российской Федерации. Серия: Государственное строительство и конституционные права граждан. Выпуск 20. Часть 2. – М., 2004.

5 Официальный сайт Парламента Республики Казахстан // parlam.kz

6 О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан»

7 Конституционный закон Республики Казахстан от 19 июня 2007 года N 268

8 Казахстанская правда 21.06.2007 г. N 93 Ведомости Парламента РК 2007 год, N 12 (2493) май, ст. 85

9 Власов А. Материалы конференции «Многопартийный парламент как новый этап развития демократии и модернизации общества в Казахстане», Астана, июнь 2012 г.

10 Жусупов С.Т. Усиление роли Парламента Казахстана пятого созыва в политической жизни страны // «Қазақстандағы парламентаризм». – № 2, 2012.

References

- 1 Kazakhstan Reipublicae statum, MCMXCV
- 2 Kazakhstan Constitucionum publica lege «De statu et Parlamenti Reipublicae sodales Kazakhstan» ex 16.10.1995
- 3 Legem Republica, de Kazakhstan «In Suspendisse et commissiones de Parlamento, Reipublicae Kazakhstan» (cum alterationes et emendationibus ut de 24.04.2009)
- 4 Gurinovich AG Foreign experientia analytica sustentationem parliamentis // Analyseos Bulletin. Research Department rei publicae Duma de Federal Coetus Russian Foederatio. Series: rei publicae aedificatio et constitutionalis iura. Issue XX. Part 2.-Moscoviae, MMIV.
- 5 Officialis site de Parlamento, Reipublicae Kazakhstan // parlam.kz
- 6 Sc introductionem mutationes et emendationibus ad Constitucionum legis Republica, de Kazakhstan «Super Electiones in Republica de Kazakhstan»

Constitutionum Legem de Republica, de Kazakh-
stan datas June XIX, MMVII N CCLXVIII

7 Kazakhstan Hodie 21.06.2007 N XCIII Bul-
letin de Parlamento Kazakhstan in MMVII, N XII
(MMCDXCIII) Purificent, p. LXXXV

8 Vlasov A. Materialy colloquium «multiparty

parliamentum tanquam novum stadio democraticis
development et socialem modernization in Kazakh-
stan» Astana, June MMXII

9 Zhusupov S.T. Confortans munus de Parlia-
mento Kazakhstan de quinta convocatio in politiis, /
/ «parliamentarism Қазақстандағы», № II, MMXII.

A.D. Tolysbaeva

**To the question about the role of legislative process of the Parliament of the
Republic of Kazakhstan**

This article addresses the role of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. The author assesses the legislative activities of the Majilis of the Parliament in the parliamentary development in Kazakhstan.

Keywords: Parliament, the Majilis of the Parliament, law, multi-party pluralism, the role of Parliament, the bill

A.Д. Толысбаева

Қазақстан Республикасы Парламентінің заңшығару рөліне сұрақ

Статьяда Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің рөлі ашылған. Автор Қазақстандағы парламентаризмнің дамуы жағдайындағы Парламент Мәжілісінің заңшығару қызметіне баға берген.

Түйін сөздер: Парламент, Парламент Мәжілісі, заңшығарушылық, көппартиялық, плюрализм, Парламент рөлі, заң жобасы.

3-бөлім

Раздел 3

Section 3

Қылмыстық
құқық және
криминалистика

Уголовное
право и
криминалистика

Criminal
law and
criminalistics

УДК 343.9.018.3

Р.Е. Джансараева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета, д. ю. н., Казахстан, г. Алматы
E-mail: jansaraeva@mail.ru

Определение понятия «механизм противодействия преступности» и его системно-структурный анализ

Аннотация. В статье на основе смыслового значения термина «механизм», определяется понятие «механизм противодействия преступности», как единство закономерно расположенных и взаимосвязанных элементов, определяющих порядок деятельности государства и негосударственных структур по противодействию такому негативному социально-правовому явлению как преступность. Анализируются термины, используемые в теории криминологии для обозначения деятельности государства, направленной на нейтрализацию преступности, исследуется содержание термина «борьба с преступностью» в контексте, как его положительного восприятия, так и критического анализа со стороны криминологов.

Ключевые слова: борьба с преступностью, механизмы противодействия преступности, предупреждение преступности, правоохранительные органы, криминогенные последствия

Опираясь на смысловое значение термина «механизм», при определении понятия «механизм противодействия преступности» представляется правильным говорить о единстве закономерно расположенных и взаимосвязанных элементов, определяющих порядок деятельности государства и негосударственных структур по противодействию такому негативному социально-правовому явлению как преступность.

Анализ терминов, используемых в теории криминологии для обозначения деятельности государства, направленной на нейтрализацию преступности, исследование содержания термина «борьба с преступностью» в контексте, как его положительного восприятия, так и критического анализа со стороны криминалистов, приводят к

выводу, что «борьба» по своей сути отражает процесс конфликта между противоборствующими сторонами, в котором следует выделить его определенные аспекты.

Прежде всего, это практическая сторона в форме деятельности специального круга органов уголовной юстиции, уполномоченных государством выявлять, раскрывать, предупреждать и пресекать противоправные деяния.

Во-вторых, теоретический аспект, заключающийся в том, чтобы обобщать практику деятельности правоохранительных органов и формулировать теоретические положения и практические рекомендации.

Практика борьбы с преступностью и ее научная основа позволяют сделать вывод о при-

емлемости использования наряду с термином «борьба с преступностью» и словосочетания «механизм противодействия преступности», который указывает как на возможность использования для воздействия на преступность различных средств и методов, так и на их взаимосвязь между собой. Кроме того, он подчеркивает последовательный ход их применения в порядке, вполне адекватном как преступности в целом, так и ее отдельным видам.

Применительно к механизмам противодействия конкретным видам преступлений это будет означать, что его компонентами будут являться соответствующие средства и методы, которые реализуются в рамках строго определенных правоохранительных функций: оперативно-розыскной деятельности, дознания, предварительного следствия, деятельности за соблюдением уголовного законодательства.

Данный механизм противодействия применительно, например, к преступлениям, связанным с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ, будет охватывать, во-первых, цикл функций уголовной юстиции; во-вторых, совокупность правоохранительных видов деятельности, обеспечивающих контроль за легальным оборотом наркотических средств и психотропных веществ, и досудебное производство по делам о преступлениях и правонарушениях, возбуждаемых по результатам указанного контроля, при наличии к тому законных поводов и оснований и, в-третьих, группу мер профилактического характера. Модель механизма будет эффективно функционировать при условии осуществления организационных мер, определяющих субъектов указанных функций, а также правовых мер, предоставляющих им соответствующие полномочия. При помощи организационных и правовых мер рассматриваемый механизм, прежде всего, формируется, а затем функционирует. При наличии к тому определенных условий механизмы противодействия преступности модернизируются.

Рассматривая общегосударственные меры борьбы с преступностью и их соотношение с механизмом противодействия преступности, следует признать их базисный характер для функционирования соответствующего механизма, поскольку общегосударственные меры воздействуют на преступность в целом. Это достигается надлежащей реализацией собственно

политических, экономических, социальных мер, исключаящих кризисное состояние общества, а также путем целенаправленного воздействия на организационные и правовые меры, при помощи которых формируется механизм противодействия преступности.

В целом, механизмы противодействия преступности следует понимать как комплекс взаимосвязанных функций правоохранительной направленности, содержанием которых являются соответствующие средства и методы воздействия на указанное социально-негативное явление. Субъекты этих функций определяются в организационно-правовом порядке. В итоге это создает и модернизирует модель соответствующего механизма, результативность работы которого зависит от мер, которые носят общегосударственный характер.

Механизмы противодействия преступности формируются за счет проведения организационных мер, связанных с определением, модернизацией или созданием принципиально новых государственных органов, призванных противостоять преступности. При этом особую важность приобретает определение их целей и задач, а затем соответствующее системное и структурное устройство, форма организации, обеспечение взаимодействия с иными правоохранительными и другими органами, чья деятельность направлена на осуществление антикриминальной деятельности.

Не менее важны для оптимального противодействия преступности правовые меры, создающие легитимную основу борьбы с преступностью. Их результатом является эффективное законодательство в сфере противодействия преступности.

Так, уголовное и уголовно-процессуальное законодательство рассматривается только в отношении к задаче противодействия преступности, представляя собой лишь один из инструментов противодействия. Это механизм разграничения общественных состояний, отношений, деятельностей на два класса: допустимых, не требующих воздействия со стороны государства, и тех которые этим правом определяются как недопустимые, как требующие принуждения, государственного воздействия.

В действительности роль уголовного законодательства не ограничивается задачами только противодействия преступности. Оно ока-

зывает существенное влияние и на процессы, лежащие за пределами криминальной сферы. Решение задач оптимизации системы правовых отношений показывает, что право служит своего рода связующим звеном между криминальными и другими процессами в обществе.

С одной стороны, воздействие на криминальные процессы изменяет систему общественных отношений. Меняются и оценки деятельности, меняются деятельности, поведения и меняются общественные процессы. С другой стороны, само правовое пространство определяется состояниями и процессами во всем многообразии общественных отношений. Изменения общественных отношений за пределами преступности вызывают изменения и в этой области, заставляет изменять, корректировать систему противодействия преступности.

Любые изменения общественных отношений, в том числе и в областях далеких от преступности, приводит к тому, что наилучшим и выгодным становится не бывшее ранее оптимальным, а несколько иное правовое пространство. До тех пор, пока отклонения права от оптимального состояния относительно невелики, допустимы, правовое пространство может сохраняться неизменным, но как только отклонения от оптимального уровня начинают превосходить некоторые установленные пороговые значения, требуется изменение отдельных положений права или даже перестройка системы правовых отношений. Чем больше эта нестационарность общества, тем чаще требуется перестройка права и тем существеннее требуемые изменения.

Сегодня совершенно ясно, что нужна не борьба с преступностью, а такая организация общественных отношений, которая позволит оптимизировать преступность, поставить ее в такие условия, в которых затраты на противодействие преступности и потери от преступности в сумме минимальны.

Организационно-правовые меры создают предпосылки для непосредственной деятельности правоохранительных органов по выявлению, раскрытию и расследованию, предупреждению и пресечению противоправных действий. Здесь важным является прикладной момент, поскольку за счет уголовно-правовых, уголовно-процессуальных, оперативно-розыскных мероприятий происходит процесс реализации уголовной политики по противодействию преступности.

Организационные меры, направленные на создание механизма противодействия преступности в криминологии отдельные ученые связывают, прежде всего, со структурным обеспечением борьбы с преступностью. Другие рассматривают организационные меры борьбы с преступностью в более широком смысле, полагая, что они призваны содействовать нейтрализации или минимизации криминогенных последствий от непрофессиональной организационно-управленческой деятельности. В частности, по мнению В. Н. Бурлакова, к числу организационных будут относиться меры по совершенствованию процессов управления миграцией населения страны, по отработке действенного и материально обеспеченного механизма социальной адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы, и т.п. [1, с. 183].

Существует и точка зрения, согласно которой организационными мерами борьбы с преступностью являются криминологическое прогнозирование и программирование борьбы с преступностью, обеспечение взаимодействия между правоохранительными органами, повышение эффективности управленческой деятельности в области борьбы с преступностью и т.п. [2, с. 32].

Представляется целесообразным разделить точку зрения С.В. Бородина, а также других криминологов, как В.Д. Малков, С.А. Маслов, В.А. Плешаков, А.Ф. Токарев, полагающих, что элементами организационных основ предупреждения преступлений являются соответствующее функционально-структурное и информационно-аналитическое обеспечение предупредительной деятельности правоохранительного органа, криминологическое прогнозирование, планирование и программирование, а также организация внутреннего и внешнего взаимодействия в сфере предупредительной работы. [3, с. 95-187].

Сказанное свидетельствует о том, что противодействие преступности и проявлениям социальной патологии, имеет в своей основе систему взаимосвязанных организационных элементов. При этом организация противодействия преступности может иметь и общегосударственный, и региональный характер, а также складываться соответствующим образом в рамках деятельности государственных органов и общественных организаций.

Литература

- 1 Бурлаков В.Н. Предупреждение преступности // Криминология: Учебник для вузов. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, Питер, 2003.
- 2 Максимов С.В., Мацкевич И.М., Овчинский В.С., Эминов В.Е. Криминология: Учебное пособие. М.: Издательская группа ИНФРА. М. – НОРМА, 1999.
- 3 Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений. Учебник. – М.: Академия управления МВД России, 2000.

References

- 1 Nautici VN Scelus praeventionis / / Criminology: A Textbook ob laesam scholis. – St: St Petersburg State University, sancti Petersburg, MMIII.
- 2 Maksimov ST., Mackiewicz IM Ovchinsky BC, Eminov VE Criminology: manualibus. Moscua: INFRA Publishing Group. M. – INENORMIS, MCMXCIX.
- 3 Organizationem factis intrinsecis corpora ne criminibus. Textbook. – Moscua: Academy of Interior Ministry Russia, MM.

Р. Е. Джансараева

«Тетік қарсы әрекет айыпкерлік» деген ұғымның ұйғарымі және оның жүйелі-құрылымды анализы

Мақалада «механизм» терминінің мағыналық негізінде, қылмыстылық сияқты жағымсыз әлеуметтік-құқықтық құбылысқа қарсы тұратын мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдардың қызмет тәртібін анықтайтын, заңды негізде орналасқан және бір-бірімен байланысты элементтердің бірі ретінде, «қылмыстылыққа қарсы тұру механизмі» түсінігі анықталады.

Қылмыстылықты азайтуға бағытталған мемлекет қызметін анықтау үшін криминология теориясында қолданылатын терминдерге талдау жасалады.

«Қылмыстылықпен күрес» терминінің мазмұны оның жағымды ұғынуы ретінде және криминологтар жағынан сынды талдау ретінде де зерттеледі.

Түйін сөздер:

R.E. Dzhansaraeva

The definition of a «mechanism to crime» and its systematic and structural analysis

In the article on the basis of the semantic meaning of the term «mechanism», defines the concept of «mechanism of a counteraction criminality» as a unity regularly arranged and interconnected elements that determine the order of the state and non-state structures to counteract such negative social and legal phenomena as crime.

The terms using in criminology theory to describe the activity of the state, aimed at neutralizing the crime is investigated by the term «war crime» in the context, as its positive reception and critical analysis on the part of criminologists are analyzed.

Keywords: fight against crime, mechanisms to crime, crime prevention, law enforcement, criminogenic effects.

УДК: 347.96

М.Б. Татенов

Заведующий кафедрой публичного и частного права историко-юридического факультета
Ошского государственного университета, к.ю.н., и.о. доцента, Кыргызская Республика г. Ош
E-mail: Tatenov@rambler.ru

Коллегиальный принцип деятельности присяжных заседателей

Аннотация. В данной статье рассматривается коллегиальный принцип деятельности суда присяжных заседателей. Присяжные заседатели принимают оправдательный и обвинительный вердикты на основании голосования.

Ключевые слова: присяжный заседатель, вердикт, старшина присяжных, судья, напутственное слово, совещательная комната.

Коллегия присяжных заседателей, как форма участия населения в отправлении правосудия и как временный орган демократического государства, призванного выносить вердикт – решение государственного значения, обладает всеми признаками коллегиального органа. Сопоставим состав, структуру и правовой статус коллегии присяжных заседателей с семью признаками коллегиального органа.

Признаками коллегиального органа являются:

- 1) коллегиальный орган состоит из более чем 2 членов;
- 2) все члены коллегиального органа замещают свои должности одинаковым образом и обладают равными служебными правами;
- 3) глава коллегиального органа избирается из состава этого органа его членами;
- 4) руководитель коллегиального органа обладает незначительными полномочиями организационно-управленческого характера, необходимые для организации работы возглавляемого органа и не имеет права в единоличном порядке принимать акты применения права в отношении членов данного органа и иных лиц, не связанных с работой этого коллегиального органа;
- 5) все решения принимаются коллегиально всем составом органа;
- 6) глава коллегиального органа не имеет

права в единоличном порядке принимать нормативные правовые акты;

7) не отделены полномочия коллегиального органа и главы этого органа, за исключением полномочий, предусмотренных в пункте 4 данных признаков.

Данный анализ необходим, так как суд с участием присяжных заседателей в Кыргызской Республике аналогичен суду с участием присяжных заседателей в США, Великобритании и Испании, где присяжные заседатели без участия профессионального судьи решают вопросы факта доказанности или недоказанности обвинения и отличен от суда с участием присяжных заседателей или расширенной коллегии, где все вопросы применения уголовного права решаются присяжными заседателями вместе с профессиональным судьей или судьями (Франция, Италия, Германия и др.) и от суда с участием народных заседателей (Китай, Узбекистан) [3. – С.3-19].

В соответствии с частью 5 статьи 331-6 Уголовно-процессуального кодекса Кыргызской Республики [5] коллегия присяжных заседателей состоит из девяти присяжных заседателей основного состава и присяжных заседателей запасного состава. В странах социализма в процессе участвуют один судья и два народных заседателя, во многих европейских странах один или несколько судей и шесть – девять – присяжных, шеффенов

или ассизов, в странах англосаксонского права – судья и 12 присяжных [6, С. 296]. Согласно статье 8 закона «О присяжных заседателях в судах Кыргызской Республики» [1] орган местного самоуправления соответствующей административно-территориальной единицы (администрации районов г. Бишкек) один раз в два года до 15 сентября второго года составляет список граждан, проживающих на постоянной основе в соответствующей административно-территориальной единице, направляет гражданам уведомления об их включении в указанные списки и предлагает им в месячный срок направить в орган местного самоуправления (администрации районов г. Бишкек) свой отказ быть присяжным заседателем. При этом гражданам разъясняется, что в случае ненаправления соответствующего отказа они будут обязаны являться в суд по приглашению суда для участия в отборе присяжного заседателя и последующего исполнения обязанностей присяжного заседателя.

За неявку в суд без уважительных причин граждане, не направившие письменный отказ от права быть присяжным заседателем, привлекаются к установленной законодательством ответственности. Так, в соответствии со статьей 422-1 Кодекса об административной ответственности [2] уклонение кандидата в присяжные заседатели от исполнения обязанностей присяжного заседателя путем неявки без уважительной причины по вызову в суд для исполнения обязанностей присяжного заседателя, необоснованный отказ от исполнения обязанностей присяжного заседателя влекут штраф на граждан в размере от десяти до двадцати расчетных показателей. Согласно статье 422-3 вышеназванного кодекса несоблюдение присяжным заседателем установленных законодательством Кыргызской Республики обязанностей, связанных с рассмотрением дела в суде влечет штраф на гражданина в размере до двадцати расчетных показателей.

В данные списки граждан включаются лица (включенные в списки избирателей, с указанием ФИО, адреса, контактных телефонов) не моложе 25 лет к моменту составления списка органом местного самоуправления (администрациями районов г. Бишкек) и проживающие на постоянной основе в соответствующей административно-территориальной единице.

После составления списка граждан с учетом поступивших заявлений орган местного само-

управления до 1 ноября представляет указанные списки в соответствующую государственную администрацию района. Государственная администрация района представляет данные списки до 15 ноября в соответствующую государственную администрацию области, которая представляет их до 1 декабря в соответствующие межрайонные суды. Администрации районов г. Бишкек представляют списки до 15 ноября в мэрию города, которая представляет данные списки до 1 декабря в Бишкекский межрайонный суд.

На основе представленного списка администратор суда при содействии аппарата суда формирует предварительный список кандидатов в присяжные заседатели методом случайной выборки, уведомляет граждан, включенных в предварительный список, осуществляет их проверку для исключения оснований, исключающих право быть присяжным заседателем предусмотренных статьей 7 закона «О присяжных заседателях в судах Кыргызской Республики», истребует необходимые сведения о кандидатах в присяжные заседатели, при необходимости проводит собеседование с кандидатами в присяжные заседатели, рассматривает поступившие письменные заявления о включении, исключении граждан из предварительного списка и исправлении в них неточных сведений о кандидатах в присяжные заседатели, принимает по ним решения в форме постановления. Количество граждан, включенных в предварительный список, должно быть не менее ста кандидатов.

Председатель суда проверяет достоверность сведений о кандидатах в присяжные заседатели, включенных в предварительный список, соблюдении администратором требований, исключающих право кандидатов быть присяжным заседателем и утверждает окончательный список кандидатов в присяжные заседатели. Граждане, не согласные с решением председателя суда о включении, невключении их в окончательный список либо отказе в исправлении неточных сведений о них, вправе обжаловать такое решение в суд.

В день вынесения постановления о назначении уголовного дела к слушанию с участием присяжных заседателей администратор суда, по распоряжению председательствующего, путем случайной выборки, в присутствии государственного обвинителя и защитника подсудимого формирует предварительный состав кандидатов в присяжные заседатели в количестве не менее пятидесяти.

По завершении выборки кандидатов в присяжные заседатели для участия в рассмотрении уголовного дела составляется список о предварительном составе кандидатов в присяжные заседатели с указанием фамилий, имен, отчеств, который подписывается администратором суда и сторонами. Фамилии кандидатов в присяжные заседатели вносятся в список в том порядке, в каком происходила случайная выборка. Предварительный состав коллегии присяжных заседателей формируется при помощи информационной автоматизированной системы из ежегодного окончательного списка кандидатов в присяжные заседатели. Кандидатам в присяжные заседатели, включенным в предварительный состав кандидатов в присяжные заседатели, не позднее чем за семь суток до начала судебного заседания для формирования коллегии присяжных заседателей вручаются памятки, а также извещения с указанием даты и времени прибытия в судебное заседание.

Для начала формирования коллегии присяжных заседателей достаточно тридцать пять кандидатов в присяжные заседатели, явившихся в судебное заседание. В день судебного заседания председательствующий открывает судебное заседание, представляется и представляет других участников процесса, проверяет явку сторон, разъясняет участникам процесса их права, установленные Уголовно-процессуальным кодексом, в том числе их право заявить отвод судье, прокурору, секретарю судебного заседания, кандидатам в присяжные заседатели, а также последствия неиспользования данного права и предоставляет слово администратору суда, который докладывает о явке граждан, включенных в предварительный состав кандидатов в присяжные заседатели.

Председательствующий произносит перед кандидатами в присяжные заседатели краткое вступительное слово, в котором он:

- 1) сообщает, какое дело подлежит рассмотрению;
- 2) сообщает о задачах присяжных заседателей и условиях их участия в рассмотрении этого дела;
- 3) разъясняет основания освобождения от обязанностей присяжного заседателя, предусмотренные Законом Кыргызской Республики «О присяжных заседателях в судах Кыргызской Республики».

Формирование коллегии присяжных заседа-

телей из числа лиц, включенных в предварительный состав кандидатов в присяжные заседатели, осуществляется путем:

- 1) освобождения председательствующим судьяй кандидатов в присяжные заседатели от участия в рассмотрении дела по основаниям, предусмотренным Законом Кыргызской Республики «О присяжных заседателях в судах Кыргызской Республики» и иным основаниям;
- 2) разрешения вопросов об отводе;
- 3) удовлетворения немотивированного отвода сторон кандидатов в присяжные заседатели.

Формирование коллегии присяжных заседателей производится в закрытом судебном заседании. Списки кандидатов в присяжные заседатели, явившихся в судебное заседание, вручаются сторонам. Вместе с указанием в списках фамилий и имен кандидатов в присяжные заседатели указываются их возраст, род занятий, образование.

Коллегия присяжных заседателей состоит из девяти присяжных заседателей основного состава и присяжных заседателей запасного состава. Одно и то же лицо не может участвовать в течение одного года в судебных заседаниях в качестве присяжного заседателя более одного раза. В целях объективного решения вопроса об освобождении кандидата в присяжные заседатели от участия в рассмотрении дела стороны в очередности, определенной председательствующим, при отборе присяжных заседателей вправе задавать кандидатам вопросы. С разрешения председательствующего судьи все или часть адресованных кандидатам в присяжные заседатели вопросов могут быть сформулированы сторонами письменно. Анкета с вопросами стороны предлагается для заполнения кандидатами в присяжные заседатели после одобрения ее председательствующим. Кандидат в присяжные заседатели должен правдиво отвечать на вопросы председательствующего, сторон обвинения и защиты, задаваемые при отборе для участия в рассмотрении дела, а также представлять по требованию председательствующего иную необходимую информацию о себе и об отношениях с другими лицами, участвующими в деле. Вопросы, затрагивающие охраняемые законом их права и интересы, председательствующим отклоняются.

Все вопросы, связанные с освобождением кандидата в присяжные заседатели от участия в рассмотрении дела, а также отводы, заявленные

кандидатам в присяжные заседатели, разрешаются председательствующим судьей единолично без удаления в совещательную комнату.

В том случае, когда при решении вопроса об отводах или при образовании коллегии присяжных заседателей были допущены какие-либо нарушения, повлиявшие на правильность ее образования, председательствующий объявляет недействительным образование коллегии присяжных заседателей и проводит отбор кандидатов в присяжные заседатели заново в полном объеме либо частично.

До приведения присяжных заседателей к присяге стороны вправе заявить, что вследствие особенностей рассматриваемого уголовного дела образованная коллегия присяжных заседателей в целом может оказаться неспособной вынести объективный вердикт. В этом случае председательствующий по ходатайству сторон вправе распустить коллегию присяжных заседателей в связи с тенденциозностью состава.

В случае если количество явившихся в суд кандидатов в присяжные заседатели менее тридцати пяти, то председательствующий дает распоряжение о дополнительном наборе недостающего количества кандидатов в присяжные заседатели. Количество кандидатов в присяжные заседатели, приглашаемое для дополнительного набора и срок для его проведения определяются председательствующим. При этом председательствующий объявляет перерыв в судебном заседании.

Председательствующий выясняет наличие предусмотренных законом причин для освобождения кого-либо из кандидатов в присяжные заседатели от участия в рассмотрении дела и принимает решение по существу. Каждый из явившихся кандидатов в присяжные заседатели вправе указать на основания, предусмотренные Законом Кыргызской Республики «О присяжных заседателях в судах Кыргызской Республики», а также иные уважительные причины, исключающие возможность кандидата в присяжные заседатели участвовать в рассмотрении дела. Решение об освобождении кандидатов в присяжные заседатели от участия в рассмотрении дела принимается судьей без удаления в совещательную комнату. Освобожденные кандидаты в присяжные заседатели исключаются из предварительного состава и удаляются из зала судебного заседания.

Каждому кандидату в присяжные заседатели из предварительного состава коллегии присяж-

ных заседателей сторонами должен быть заявлен отвод в порядке, предусмотренном статьей 72 Уголовно-процессуального кодекса, и в случаях:

1) если кандидат в присяжные заседатели является по данному делу потерпевшим, гражданским истцом, гражданским ответчиком, вызывался либо может быть вызван в качестве свидетеля;

2) если кандидат в присяжные заседатели участвовал в производстве по данному уголовному делу в качестве эксперта, специалиста, переводчика, понятого, секретаря судебного заседания, дознавателя, следователя, прокурора, защитника, законного представителя обвиняемого, представителя потерпевшего, гражданского истца или гражданского ответчика;

3) если кандидат в присяжные заседатели является родственником потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика или их представителей, обвиняемого или его законного представителя, прокурора, защитника, следователя или дознавателя;

4) если имеются иные обстоятельства, дающие основание считать, что кандидат в присяжные заседатели лично, прямо или косвенно заинтересован в исходе данного дела, а также может быть необъективным по другим причинам.

Стороны передают председательствующему мотивированные ходатайства об отводах, не оглашая их. Удовлетворение ходатайств сторон влечет за собой исключение кандидатов в присяжные заседатели из предварительного состава. При этом председательствующий доводит свое решение до сведения сторон.

Когда количество кандидатов в присяжные заседатели составляет восемнадцать и более, после удовлетворения заявленных отводов в соответствии со статьей 331-8 Уголовно-процессуального кодекса, председательствующий предлагает сторонам заявить немотивированные отводы.

Немотивированный отвод осуществляется посредством подачи сторонами списков кандидатов в присяжные заседатели, подлежащих немотивированному отводу. Списки должны быть подписаны соответственно прокурором и (или) потерпевшим, подсудимым и (или) защитником. Прокурор первым осуществляет немотивированный отвод кандидатов в присяжные заседатели, после чего поданный им список предъявляется председательствующему и стороне защиты.

Каждой стороне предоставляется возможность отвести равное количество кандидатов в присяжные заседатели, но не менее чем по два кандидата. Вопрос о немотивированных отводах согласуется соответственно между прокурором и потерпевшим и между подсудимым и защитником. Подсудимый вправе поручить своему защитнику осуществление права на отвод кандидатов в присяжные заседатели.

В случае если подсудимых несколько и между ними отсутствует согласие о распределении немотивированных отводов, то их количество делится между подсудимыми путем проведения жеребьевки, с помещением в урну по одному билету на каждого подсудимого, когда все билеты будут извлечены, процедура повторяется. Подсудимый вправе отвести столько кандидатов в присяжные заседатели, сколько раз билет с его фамилией был извлечен из урны председательствующим.

Отказ кого-либо из подсудимых от права на немотивированный отвод кандидатов в присяжные заседатели не влечет ограничений прав других подсудимых отвести количество кандидатов в присяжные заседатели. Если количество неотведенных кандидатов в присяжные заседатели превышает число присяжных заседателей, определенных председательствующим, то в протокол судебного заседания по указанию председательствующего включается число присяжных заседателей, определенных председательствующим, идущих первыми по списку кандидатов. Списки немотивированно отведенных сторонами кандидатов в присяжные заседатели приобщаются к материалам уголовного дела.

В случае когда количество кандидатов в присяжные заседатели после удовлетворения отводов в соответствии со статьей 331-8 Уголовно-процессуального кодекса составило менее восемнадцати, председательствующий объявляет о проведении дополнительного набора недостающего количества кандидатов в присяжные заседатели в предварительный состав коллегии присяжных заседателей в порядке, установленном частью первой статьи 331-5 Уголовно-процессуального кодекса.

Кандидаты в присяжные заседатели, отбрасываемые в результате дополнительного набора, проходят процедуры, предусмотренные статьями 331-7 и 331-8 Уголовно-процессуального кодекса. Количество кандидатов в присяжные за-

седатели, приглашаемое для дополнительного набора, определяется председательствующим. В случае объявления дополнительного набора в предварительный состав коллегии присяжных заседателей объявляется перерыв в судебном заседании до завершения процедур, предусмотренных статьей 331-5 Уголовно-процессуального кодекса.

По завершении образования коллегии присяжных заседателей председательствующий предлагает присяжным заседателям основного состава удалиться в совещательную комнату для избрания старшины. Старшина избирается путем открытого голосования большинством голосов от числа присяжных заседателей основного состава.

Старшина присяжных заседателей руководит ходом совещания присяжных заседателей, по их поручению обращается к председательствующему с вопросами и просьбами, оглашает поставленные судом вопросы, записывает ответы на них, подводит итоги голосования, оформляет вердикт и по указанию председательствующего провозглашает его в судебном заседании.

Все присяжные заседатели обладают равными процессуальными правами и обязанностями и при принятии вердикта имеют равный решающий голос. Присяжные заседатели при обсуждении поставленных перед ними вопросов должны стремиться к принятию единогласного решения. Если присяжным заседателям при обсуждении в течение трех часов не удалось достигнуть единодушия, то решение принимается голосованием.

Вердикт присяжных заседателей может быть обвинительным или оправдательным. Оправдательный вердикт принимается в случаях, когда за отрицательный ответ хотя бы на один из трех нижеперечисленных вопросов проголосовало не менее семи присяжных заседателей:

- 1) доказано ли, что деяние имело место;
- 2) доказано ли, что это деяние совершил подсудимый;
- 3) виновен ли подсудимый в совершении этого деяния.

Обвинительный вердикт принимается в тех случаях, когда за утвердительные ответы на каждый из трех вышеперечисленных вопросов проголосовало не менее семи присяжных заседателей. Если ни оправдательный, ни обвинительный вердикты не приняты, то вердикт считается невынесенным, а коллегия подлежит роспуску.

Во Франции, где в состав суда входят трое профессиональных судей и девять присяжных заседателей, решение суда присяжных принимается большинством голосов, однако неблагоприятное для обвиняемого решение, в том числе и отказ, признать наличие смягчающих обстоятельств, принимается большинством не менее чем 8 голосов из 12 участников голосования.

В соответствии с частью 5 статьи 240 Уголовно-процессуального кодекса Кыргызской Республики только дела об особо тяжких преступлениях, за которые предусмотрено наказание в виде пожизненного лишения свободы могут быть рассмотрены судом с участием присяжных заседателей. Думается, что целесообразно расширить круг преступлений, включив в него все тяжкие и особо тяжкие деяния, которые могли бы быть рассмотрены судом с участием присяжных заседателей. В этом вопросе необходимо учитывать опыт США, Франции, Германии и других стран. Институт присяжных заседателей необходимо развивать, так как данный институт будет способствовать утверждению справедливости правосудия. Суд присяжных заседателей – это суд равных над равными. Эти суждения согласуются с мнением известного немецкого юриста Г. Радбруха, что принцип справедливости раскрывается через принцип равенства [4, С. 156].

Литература

1 Закон Кыргызской Республики «О присяжных заседателях в судах Кыргызской Республики» от 15 июля 2009 года № 215. – «Эркинтоо» от 21 июля 2009 года № 61.

2 Кодекс Кыргызской Республики об административной ответственности. г. Бишкек от 4 августа 1998 г. №114 // Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. -1999. – №2. – С. 77.

3 Мами К.А. Институт присяжных заседателей: проблемы теории и практики внедрения

[Текст]. – Вестник Карагандинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан. – 2004. – Выпуск 2 (10). – С. 3 – 19

4 Проблемы общей теории права и государства [Текст] Учебник для вузов. Под общ. ред. академика РАН, доктора юрид. наук, проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – С. – 156.

5 Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 30 июня 1999 года № 62.

6 Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран [Текст]. – М.: Юристь, 1997. – С. – 296.

References

1 Legem Lingua Kirgistanana Republic «Super juratores in atriis Lingua Kirgistanana Republic» datas July XV, MMIX № CCXV. – «Erkintoo» Julii XXI, MMIX № LXI.

2 Codicis administrativus Responsibility. Bishkek ad Calendas Augusti IV, MCMXCVIII № CXIV / / Bulletin de Parlamento de Lingua Kirgistanana Reipublicae. – 1999. – № II. – S. LXXVII.

3 Mami KA Juratam iudicii: theorica et practica commendaticias [text]. – Bulletin de Karaganda legis Institute of Ministerio Interior de Republica, de Kazakhstan. – MMIV. – Issue II (X). – P. III – XIX

4 Problemata Generalis Theoria Legis et Status [Text] Ad artem ob laesam scholis. Ed. Ed. Aca, doctor jurid. Sci. VS Nersesyants. – М.: Publishing Norm (Norma Publishing Coetu INFRA-M) MMI. – С. – 156.

5 In criminaüs PROCEDENDI Codex Lingua Kirgistanana Republic in June XXX, MCMXCIX № LXII.

6 Chirkin VE Constitucionum legem regiones exteras [text]. – Moscua: Yurist, MCMXCVII. – С. – CCXCVI.

М.Б. Татенов

Алқа билер отырысының коллегиялық қағидалары

Бұл мақалада отырысындағы алқа билердің коллегиялық қағидалары қарастырылған. Алқабилер отырысы ақтайтын және айыптайтын врдиктісін қабылдап, дауыс беру арқылы шешім шығарады.

Түйін сөздер: алқа билер отырысы, вердикт, сот, кеңес бөлме

M.B. Tatin

Collegial principle of the jury

This article discusses the principle of collective activity of a jury. Jurors take an acquittal and a guilty verdict on the basis of voting.

Keywords: juror, verdict, jury foreman, a judge, a parting word, conference room.

УДК 321.015+342.33 (575.2)

А.Ш. Мамбеткулов

Кыргызская государственная юридическая академия при Правительстве Кыргызской Республики

Вопросы управления в системе разделения и соотношения властей в Кыргызской Республике. Историко-правовой анализ

Аннотация: Статья посвящена вопросам управления в системе разделения и соотношения властей в Кыргызской Республике. Историко-правовой анализ, проведенный в статье подчеркивает, что расстановка политических сил между ветвями власти и соответствующие попытки конституционного закрепления статуса и полномочий высших и местных органов управления – основная задача, решение которой открывает возможности для дальнейшего реформирования госструктур.

В данном направлении автором выявлен ряд серьезных противоречий, которые республике стоит преодолеть. Одним из них является предложения о решении институциональных и отраслевых проблем власти.

Ключевые слова: Президент, конституция, реформирование, правовой статус, исполнительная власть.

Исторический анализ подтвердил, что тексты конституций постсоветских республик первого этапа реформ, были максимально выдержаны в демократическом духе, согласовывались с международными стандартами. Практика конституционного реформирования, как доказала история, была воспринята и выдержана как общественным сознанием переходного периода, так и реалиями процессов государственно-правового строительства новых правоотношений. Однако планка первой волны правовых реформ в сфере власти и управления была настолько высока, что многие нормы конституций были просто обречены оставаться декларативными, что выявлялось в практике правоприменения. Некоторые положения Конституции остались либо за пределами правопонимания, либо были не достаточно конкретными, что, в конечном итоге, в частности, в Кыргызстане, привело к конфликту власти.

Правоведы Кыргызской Республики оценивая характерные особенности правового статуса исполнительной власти рассматриваемого периода, отмечали: «.. исполнительная власть республики стала включать в себя ряд пересекающихся уровней: президентской, правительственный и местных органов власти» [1,с.4]. В данном

смысле исследованию подверглось взаимное соотношение Президента с исполнительной властью при фактическом государственно-правовом устройстве страны. Так, официально не называя республику президентской, Конституция 1993 года лишь провозгласила: «Кыргызская Республика (Кыргызстан) – суверенное, унитарное, демократическое, правовое, светское, социальное государство» (п.1 ст.1). Тем не менее, дальнейший анализ норм Конституции дает понять, что оснований не считать Кыргызстан республикой с президентской формой правления – практически нет.

В соответствии со ст. 42 Конституции 1993 года [2]: «Президент является главой государства, высшим должностным лицом Кыргызской Республики. Президент является символом единства народа и государственной власти, гарантом Конституции, свобод и прав человека и гражданина» (п.1,2 ст. 42). Президент также « .. обеспечивает единство и преемственность государственной власти, согласованное функционирование и взаимодействие государственных органов, их ответственность перед народом» (п.3 ст.42). В соответствии с конституционными принципами осуществления государственной власти в Кыр-

Кыргызской Республике, именно президентом обеспечивается верховенство власти народа (ст.7).

Для президентской республики характерным является то, что президент является главой исполнительной власти и, как следствие, – высшим должностным лицом. Так, согласно разделу 1 ст. II Конституции США «Исполнительная власть предоставляется Президенту Соединенных Штатов» [3, с. 321].

В Кыргызской Республике, несмотря на то, что по Конституции 1993 года за Президентом признается статус высшего должностного лица (п.1 ст.42), он все же был выделен из системы исполнительной власти, соответственно, из системы разделения властей, образуя отдельную ветвь неформальной «президентской» власти (п.2 ст.42).

Это, пожалуй, главное противоречие, образовавшееся в системе разделения властей в государствах постсоветского пространства. Аргументируя данный вывод, уточним, что никому должностному лицу нельзя иметь функции и властные полномочия вне какой-либо власти и, более того, любые попытки отнести статус президента к отдельной четвертой власти противоречат конституционному принципу триединства государственной власти, закрепленного в ст.7 Конституции Кыргызской Республики 1993 года.

В нынешней редакции Конституции 2010 года [4] среди принципов государственной власти указан принцип ее разделения (пп.2 ст.3), но при этом не указывается количество и не проводится поименование ветвей государственной власти. Это, в свою очередь, наводит на мысль о возможности образования в Кыргызской Республике и президентской и иных ветвей власти. Более того, при конституционализации институтов парламентаризма и неформальном объявлении республики парламентарной, разработчики новой Конституции не вложили в ее текст нормы, уточняющей действующую систему правления. В Конституционно-правовом порядке, как правило, система правления находит свое фундаментальное положение среди других политико-правовых институтов. В п.1 ст.2 Конституции Республики Казахстан, например, закреплено: «Республика Казахстан является унитарным государством с президентской формой правления» [5].

На декларативность значения Конституции, порой обрекали некоторые ее нормы. Сравнительный анализ норм ст. 7 и 42 Конституции

Кыргызской Республики 1993 года, в частности, выявляет еще одно несоответствие. Если Президент является гарантом верховенства власти народа, гарантом Конституции, одновременно высшим должностным лицом и символом государственной власти, то как же понимать норму ст.7 Конституции, устанавливающей принцип ответственности государственных органов и органов местного самоуправления перед народом. Юридически, исходя из иерархически выстроенной системы государственного управления, а также исходя из логики президентства, выдержанной в Конституции, такую ответственность должен нести Президент. В данном смысле ответственность исполнительной власти становится одной из сложнейших проблем государственной власти послеперестроечного этапа в Кыргызстане.

На наш взгляд, данный институт нуждается в глубокой теоретической разработке. «Одно лишь декларирование ответственности исполнительной власти без обозначения конкретных механизмов ее реализации обречено, с одной стороны, на формальное ее существование, а с другой – не дает возможности включить более действенный контроль за ней со стороны гражданского общества», – пишет Л. Садыкова [6].

По рассматриваемой проблеме Х.Б. Норматов отмечает, что: «Основная задача обеспечения и взаимодействия властей возложена Конституцией на Президента. Этим объясняется особое место Президента в системе органов государственной власти» [1,с.3]. Продолжая свою мысль, автор пишет: «Однако, как показывает исторический опыт в переходный период, когда необходимо преодолеть стереотипы отжившего мировоззрения и сформировать новые, прогрессивные взгляды, необходима наиболее эффективная максимальная централизация власти. Но эта власть должна оказаться в руках действительно прогрессивного и компетентного лидера» [1,с.3-4].

Здесь мы можем прибегнуть к сравнительному анализу, согласно которому характерным для большинства постсоветских государств становится положение, не отрицающее принцип разделения властей, но образующий особый статус главы государства, вытекающий из его обязанности выступать гарантом конституции, осуществлять высшее представительство и верховное управление. Для большинства постсоветских государств, отказавшихся от классического

парламентаризма и расширивших полномочия президента, как главы государства, характерно возникновение феномена суперпрезидентской системы или системы абсолютного президентства. Однако, ведение такой формы управления, рассчитанной на «хорошего правителя» крайне опасно не только потому, что правитель может оказаться «плохим», но и потому, что большая бесконтрольная власть действует пагубно для уже провозглашенной и вновь создаваемой системы демократических институтов государства.

На современном этапе общественного развития институт персонифицированного перволидера в демократической системе управления не может выступать в качестве детерминирующего фактора, но обойтись без него, как отмечается рядом авторов, – нельзя [7]. В США, например, – где впервые был введен институт президента как главы государства; в ФРГ, во Франции, в Финляндии сам термин «глава государства» конституционно не закреплен. В некоторых странах вместо термина «глава государства» употребляются иные, более «мягкие» термины. Например, в Конституции Греции закреплено, что «Президент Республики является регулятором государственного строя» (ст. 30-1). Регулятор направляет, но не господствует. Производное от этого слова «регулятивный» означает вносящий порядок, планомерность во что-либо. Биографы испанского короля Хуана Карлоса I констатируют, что он является чисто представительной фигурой, слугой нации [7].

Японского императора, который согласно действующей Конституции Японии является лишь «символом государства и единства народа», называют просто «талисманом японской нации» (номинально есть монарх, но реального монархического правления нет: «немонархическая монархия») [8].

В соответствии с п.1 ст. 60 Конституции Кыргызской Республики 2010 «Президент является главой государства».

Но ведь понятие «глава государства», само по себе, не включает в себя рамок его полномочий в условиях конституционной демократии, поэтому правоведомы постсоветских государств с суперпрезидентской системой правления производятся многочисленные попытки обусловить сложившиеся политико-правовые тенденции. Так, например, положение президента в теории современного государственного права ото-

ждествляется с арбитражным. Так, например, К.К. Айтхожин отмечает, что «органы государственной власти, особенно, в сложнейших условиях переходного времени не должны оставаться вне президентского арбитража главы государства, который, не состоя с этими органами в отношении власти-подчинения, тем не менее, обязан обеспечивать их согласованное функционирование, необходимое единство государственной власти. Вместе с тем свою арбитражную функцию Президент Республики Казахстан реализует, не подменяя и не отодвигая в сторону ни один из государственных органов, не нарушая их самостоятельности и не вторгаясь в их конституционные полномочия» [9, с.26].

Но соглашаясь с А.М. Белиспаевым отметим, что «...нельзя забывать о том, что арбитражную роль в демократическом обществе осуществляет государственная власть, она «умеряет» противоборство различных социальных и политических сил, вводит его в определенные рамки, установленные, прежде всего, государственной властью, изданными и санкционированными ее органами правовыми нормами, с тем, чтобы такое противоборство не привело к распаду общества. Политическая власть, какого рода она бы ни была, либо ставит противоположные цели развития столкновений до полной победы «своего» социального слоя, либо действует в ограниченных масштабах» [10, с.67].

Для сравнения укажем, что политико-правовая ситуация в Республике Казахстан уподобима жесткой централизации, а применительно к форме правления многие казахстанские исследователи высказываются в пользу суперпрезидентства.

Проблема развития и совершенствования института государственного управления в рассматриваемый период состояла также в том, что он не поспевал за новыми демократическими требованиями и весь массив законодательства, нуждался в строгом приведении в соответствие положениям прогрессивной Конституции (1993 года). М.М. Жолдошбеков, в данном смысле, подчеркивает, что в условиях тяжелого социально-экономического положения общества переходного периода, падает престиж власти. «Власть проявляет неспособность надежно контролировать ситуацию, обеспечивать реализацию собственных решений» [11, с.119]. Ситуацию, по мнению автора, усугубляет ряд причин:

– исторически переходное время, замена одной социально-экономической формации другой, когда происходит замена всей правовой системы государства, появление новых видов правоотношений;

– несовершенные законы, суть которых не может быть правильно истолкована, а нормы применены и исполнены. В этих условиях Республика оказалась перед необходимостью принятия законодательного массива в короткое время и, как следствие, на непродолжительный период, так как существенно снижалось качество таких законов;

– излишняя политизация общества. М.М. Жолдошбеков, уточняет, что «.. правосознание граждан, особенно работников государственного аппарата, к сожалению, формируется не на основе принципа уважения закона, а на базе политического мышления. Излишняя политизация общества, низкий уровень правовой культуры приводят к тому, что отдельные должностные лица избирательно подходят к соблюдению норм права» [11, с.120];

– отсутствие механизма реализации закона;

– некомпетентность и непрофессионализм работников правоприменительных, правоохранительных и правоисполнительных органов. Автор уточняет, что: «Правоисполнительная и (или) правоприменительная деятельность зависит не только от качества закона, но и во многом от уровня юридической подготовки правоприменителя» [11, с.120];

– ненадлежащее правовое воспитание людей и отсутствие правовой пропаганды в обществе.

А.А. Бекназаров также подчеркивает: «В Конституции сохранилась монополистическая модель государственной власти. Фактически создана монополия Президента КР и его администрации. .. создана такая конституционная модель государства, которая давала возможность олигархическим кланам оказывать большее внимание на политический процесс, чем все общественные институты вместе взятые. Более того, существующая модель государственной власти позволила государственной бюрократии сражаться с олигархическими кланами» [12, с.34].

Многими исследователями акцентируется, что реформирование управления – это не только и не столько изменение структуры и штатов, сколько пересмотр полномочий органов исполнительной власти, совершенствование механиз-

мов реализации этих полномочий и функций. И этот процесс должен решаться с учетом недопустимости «потери» важных и необходимых обществу функций [13].

Ключевыми областями административных реформ первого этапа стали не все из названных направлений. Повторимся, что расстановка политических сил между ветвями власти и соответствующие попытки конституционного закрепления статуса и полномочий высших и местных органов управления, – первая, и, как показывает история, важнейшая задача, решение которой открывает возможности для дальнейшего реформирования госструктур. Проблема расстановки политических сил между ветвями власти до сих пор остается актуальной, что подтверждают проводимые во многих странах мира (не только в постсоветском и постсоциалистическом лагере, но и в демократических развитых странах) конституционные и административно-правовые реформы. Неслучайно кыргызстанскими исследователями по результатам действия конституционного режима подчеркивалось, что «..реальное существование в Кыргызстане трех ветвей власти не исключило проблем, связанных с его государственным устройством. Стала ясной необходимость перестройки не только формы государственного управления, но и самой его сути: государственное управление должно наполниться новым содержанием» [6].

В рассматриваемый период, в процессе конституционализации нового для кыргызстанского общества правового порядка государственного управления стал очевидным разрыв, существующий между конституционно-правовым статусом института или органа управления и его реальным положением. Как следствие, – дуализм исполнительной власти в лице президента, его администрации и правительства.

В закрепленном Конституцией 2010 года статусе Президента страны как главы государства, виделось бы противоречие с системой парламентарного правления, которую мы обнаруживаем при опосредованном анализе норм о конституционно – правовом положении Правительства Кыргызской Республики (ст.85), если не учесть высокую долю формализма, присущую компетенции главы государства.

Более того, как мы указывали выше, усиление институтов парламентаризма в Кыргызстане, сопровождается усилением политико-право-

вой роли органов исполнительной власти, в частности Правительства Кыргызской Республики. Данная расстановка политического взаимовлияния в системе разделения властей характеризует кыргызстанскую демократию, как прогрессивный феномен, сформировавшийся на данном этапе конституционных и административных реформ на постсоветской пространстве.

Однако, исторический, сравнительно-правовой анализ все же выявляет ряд серьезных противоречий, которые республике еще стоит преодолеть, поэтому более рациональными, по сравнению с предложением о переделе системы правления на данном этапе реформ следует считать предложения о решении институциональных и отраслевых проблем власти, таких, в частности, как:

– исключение бюрократического роста государственного аппарата;

– создание правового режима, способного упорядочить деятельность всех государственных органов, а также должностных лиц в рамках дозволенного поведения и исключить произвол со стороны лиц, выполняющих властные полномочия;

– разработку и внедрение правового порядка, конституционализирующего новый политический режим реализации государственной власти и др.

Так же как и во многих постсоветских республиках, административная реформа, в рамках которой должны были решаться проблемы государственного управления органами исполнительной власти, обосновала свое историческое место, следующее после конституционно-правовых, экономических и крупномасштабных политических преобразований. Кыргызстанскими исследователями не раз акцентировалось, что проблемы управления и статуса органов исполнительной власти во многом носят отраслевой характер и, практически, внутрисистемны. «Имеют место случаи, когда принятое решение вызывает просто недоумение, поскольку говорит о некомпетентности лица, принявшего его. Частая замена кадров в системе государственного управления свидетельствует об отсутствии сбалансированной политики в области формирования кадрового резерва» [6]. При этом отмечались факторы вынесения дублирующих, противоречащих друг другу решений по одному и тому же вопросу. Л. Сыдыкова, отмечая, что реформа ис-

полнительной власти – это задача, для решения которой требуется глубокое осмысление самой природы исполнительной власти, ее структуры, компетенции и ответственности, выделила два аспекта, имеющих первостепенное значение для совершенствования управления государственными делами:

1) необходимость реформирования исполнительной власти;

2) реформирование государственной службы [6].

Таким образом, историко-правовой анализ, раскрывая ретроспективу развития общественных отношений в Кыргызстане в сфере власти и управления, показывает, что, несмотря на то, что республика выбрала нестандартный для стран СНГ путь развития, ей все же свойственны некоторые типичные для всех стран переходного этапа проблемы. В данной связи административные реформы определяют задачи: поэтапного перехода к децентрализованной системе государственного управления, в которой ни одна из ветвей государственной власти не узурпирована ни на легитимном уровне, ни в реальном управлении.

Литература

1 Нормаов Х.Б. Полномочия Президента Кыргызской Республики в сфере исполнительной власти//Вестник Кыргызской Государственной юридической академии № 1, 2005.

2 Конституции Кыргызской Республики 1993 года//И-пС «ТОКТОМ».

3 Конституции зарубежных государств: учеб. пос. М. Волтерс Клувер. В.В. Маклаков. 2009.

4 Конституция Кыргызской Республики (принята референдумом (всенародным голосованием) 27 июня 2010 года)//ИС «Параграф».

5 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 г.)// «Казахстанская правда» от 8 сентября 1995 г.

6 Сыдыкова Л. Проблемы реформирования исполнительной власти и органов государственного управления в КР//Бюллетень «Право и предпринимательство» № 5, октябрь 2000.

7 Чернобель Г.Т. Институциональная детерминанта системы государственного управления// «Журнал российского права», N 4, апрель 2008 г.

8 Такахаси М. История принятия современной Конституции Японии // Право и политика. 2000. N 5.

9 Айтхожин К.К. Конституционная модель президентской формы правления: проблемы совершенствования // Конституционное строительство президентско-парламентских взаимоотношений на постсоветском пространстве. – Бишкек: ОФЦИР, 2003.

10 Белиспаев А.М. Конституционно-правовой статус судебной власти в Республике Казахстан в условиях централизации государственной власти. Монография. Алматы. 2012.

11 Жолдошбеков М.М. Правовая культура общества как фактор исполнения законов//Вестник Кыргызской Государственной юридической академии № 2. 2004.

12 Бекназаров А.А. Принятие новой Конституции Кыргызской Республики – правовая предпосылка перехода к демократическому правовому социальному государству// Вестник. Научно-методический журнал Кыргызской Государственной юридической Академии № 2, 2010.

13 Административная реформа в России. Научно-практическое пособие (под ред. Нарышкина С.Е., Хабриевой Т.Я.). «ИНФРА-М», 2006 г.

References

1 Norman HB Potentiae Praeses Lingua Kirgistanana Republic in sphaera Government // Bulletin de Lingua Kirgistanana rei publicae legis Academiam, № I, MMV.

2 Constitutio Lingua Kirgistanana rem publicam, in MCMXCIII // I-SS «ТОКТОМ.»

3 Per constituciones Civitatum: ucheb.pos. M. Volters Kluwer. V.V.Maklakov. MMIX.

4 Constitutione de Lingua Kirgistanana Republic (adoptatur ab referendum (popularis vote) June XXVII, MMX) // EST »Paragraphus.»

5 Constitutione, Reipublicae Kazakhstan (adoptatus a nationalibus referendum XXX August MC-MXCXV) (sicut emendatorum ut de 02.02.2011 est,) // «Kazakhstan Hodie» on September VIII, MC-MXCXV

6 Sydykova L. Problematum reformandi executiva ramus imperio atque in KR // Bulletin de «Legis et Business» № V, October MM.

7 Nigrum et GT Institutionales determinantes, de publicae administrationis // «Mundus, Legis», N IV, April MMVIII

8 Takahashi M. Historia novam constitutionem in Japan // Legis et Policy. MM. N V.

9 Aitkhozhina KK Constitucionum exemplar praesidentiale regimen: melius // Constitucionum Construction praesidentiale-parlamentarii relationes inter priores Soviet Unionis. – Bishkek OFTSIR, MMIII.

10 Belispaev AM Constitucionum et legalis status iudiciariae in Republica de Kazakhstan in centralem status potentia. Monograph. Almaty. MMXII.

11 Joldoshbek MM Legal culturae societatis factor in lege cogendi // Bulletin de Lingua Kirgistanana rei publicae Academiae legis numerus II. MMIV.

12 Beknazarov AA Adoptionem novum Constitutio Lingua Kirgistanana Respublica – legalis praerequiritur ad transitione ad democraticis legalis socialis statu // Bulletin. Scientific-methodica Diario Lingua Kirgistanana rei publicae legis Academiam, numerus II, MMX.

13 Administrativus reformationem Russia. Scientific et practicum ductor (ed. S. Naryshkin, Khabrieva TJ). «INFRA-M», MMVI

А.Ш. Мамбеткулов

**Қырғыз Республикасында билік қатынастары және билікті бөлу жүйесіндегі басқару мәселелері
Тарихи-құқықтық талдау**

Мақала Қырғыз Республикасындағы билікті бөлу және билік қатынастары жүйесіндегі басқару мәселесіне арналған. Мақалада жүргізілген тарихи-құқықтық талдау негізінде билік тармақтары арасындағы саяси күштерді орнықтыру және жоғарғы және жергілікті басқару органдарының өкілеттіктерін бекіту – мемлекеттік құрылымдарды осыдан әрі қарай реформалаудың негізгі міндеті екендігі айқындалды. Осы бағытта автор республикадағы шешімін табуы тиіс бірқатар ірі қайшылықтарды анықтаған. Олардың бірі биліктің институционалдық және салалық мәселелерін шешу болып табылады.

Түйін сөздер: басқару, саяси институт, камералистика, әкімшілік аппарат.

A.Sh. Mambetkulov

**Management questions in the system of division and correlation of authorities in the Kyrgyz Republic.
Historical and legal analysis.**

The article is sanctified to the management questions in the system of division and correlation of authorities in the Kyrgyz Republic. Historical and legal analysis, conducted in the article underlines that placing of political forces between the branches of power and corresponding attempts of the constitutional fixing of status and plenary powers of supreme and local bodies of management is a basic task the decision of that opens possibilities for further reformation of structure.

In this direction an author is educe the row of serious contradictions that a republic needs to overcome. One of them is suggestion about the decision of institutional and branch problems of power.

Keywords: management, political institute, cameralistics, administrative vehicle.

ӘОЖ 343.14

Е.Т. Алимкулов, А.К. Жанибеков

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы з.ғ.к. з.ғ.к. Қазақстан, Алматы қ.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы Phd-докторанты, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: alerbol@mail.ru

Қылмыстық іс жүргізу құқығындағы дәлелдеу теориясының маңызы

Андағна. Мақалада қылмыстық іс жүргізу құқығының негізгі құрамдас бөлігі дәлелдеу теориясының мәні мен маңызы қарастырылады. Дәлелдеу теориясы зерттейтін негізгі мәселелерді сараптай келе, олардың ерекшеліктері мен негізгі белгілері ашылып көрсетіледі. Сонымен бірге дәлелдеу теориясындағы соттық қателіктер, объективтік шындық және факт ұғымдары қарастырылады.

Түйін сөздер: дәлелдеме, қылмыстық процесс, дәлелдеу теориясы, қылмысты ашу, қылмыскерді ашкерелеу, факт.

Қылмыстық іс жүргізу құқығындағы дәлелдеме теориясының орнын белгілей келіп Г.М. Миньковский былай деп жазды: «Дәлелдеме теориясы қылмыстық процесс ғылымының бір бөлігі болып табылады, ол бөлік анықтауда, алдын ала тергеуде және сотта дәлелдеу процесін зерттеуге арналған, кез келген ғылыми теория сияқты оның ішкі тұтастығы және тиісті ғылым шеңберінде салыстырмалы түрде дербестігі бар. Алайда, дәлелдеу тұтас алғанда былай қылмыстық процестен оқшау қала алмайтыны сияқты дәлелдеу теориясы да қылмыстық процесс ғылымынан тысқары қала алмайтыны түсінікті. Олар бөлік пен тұтас сияқты өзара табиғи түрде байланысқан» [1, 112 б.].

Сонымен, заң ғылымының саласы ретінде қылмыстық іс жүргізу құқығы құрамдас элемент ретінде дәлелдеме теориясын да қамтиды. Дәлелдеме теориясы өз кезегінде дәлелдеу құқығының ғылыми-теориялық базасы болып табылады.

Дәлелдеу теориясы мынадай мәселелерді талдайды:

- таным процесінің бір түрі ретінде объективті шындықты дәлелдеу туралы;
- осы процесте танымның негізі және

шындықтың өлшемі ретінде көрінетін қоғамдық тәжірибенің өзгеше нысандары туралы;

- қылмыстық істерді тергеу және талқылау кезінде таным объектісінің (дәлелденетін тақырыптың) ерекшелігі мен мазмұны туралы;

- қылмыстық сот ісін жүргізудегі дәлелдемелер ұғымы, олардың түрлері мен жіктелуі туралы;

- дәлелдемелерді пайдаланудың және оларды бағалаудың принциптері мен ережелері туралы;

- соттық зерттеудің объективтілігіне кепілдіктер беру туралы [2, 115 б.].

Дәлелдеме теориясының мазмұны дәлелдеу құқығының мазмұны үшін шешуші болып табылады. П.С. Элькиннің пікірі бойынша дәлелдеу құқығын дәлелдемелерді жинақтаудың, тексерудің және бағалаудың мақсатын, мазмұнын, тәртібін, шектерін және құқықтық құралдарын реттейтін қылмыстық іс жүргізу нормаларының жүйесі, сондай-ақ осындай бағалаудан туындайтын құқық қолдану органдары қорытындыларының негізділігі мен дәлелділігі деп түсіну керек [3, 39 б.].

Дәлелдеу құқығының мәнін осылай түсіну

оның өзіне тән белгілерін тұжырымдауға мүмкіндік береді. Дәлелдеу құқығының белгілері мыналардан көрінеді:

– дәлелдеу құқығының тәсілдері мен құқықтық реттеу тақырыбы қылмыстық іс жүргізуді дәлелдеу саласында қалыптасатын құқықтық қатынастардан тұрады;

– аталған құқықтық қатынастарды дәлелдеу құқығымен реттеу тәсілдері қылмыстық іс жүргізу тәсілдерінің ішінара дәлелдемелерді жинақтауға, тексеруге және бағалауға бағытталған тәсілдердің шеңберінен шықпайды, яғни дәлелдеу құқығының нормалары қылмыстық іс жүргізу құқығы нормаларының құрамдас бөлігі болып табылады;

– дәлелдеме және дәлелдеу мәселелері бойынша дәлелдеу құқығының мақсаттары қылмыстық іс жүргізу құқығы мақсаттарының бір бөлігімен сәйкес келеді және әрбір қылмыстық іс бойынша шындыққа қол жеткізуді және сот әділдігін жүзеге асыруды қамтамасыз етуді көздейді;

– қылмыстық іс жүргізу құқығына негізделген дәлелдеу құқығы алғашқысы сияқты құрылымдық тұрғыдан Жалпы және Ерекше бөлімдерге бөлінеді; аталған бөлімдердің қарым-қатынасы да қылмыстық іс жүргізу құқығындағыдай болып келеді;

– дәлелдеу құқығын дамытудың кейбір деңгейге дейін дербес сипаты болады, мұның өзі қылмыстық іс жүргізу құқығы шегінде жаңа ережелерді қалыптастыру және қолда барды тереңдету процесіне дәлелдеу құқығының оң ықпал етуінің негізі болып табылады;

– дәлелдеу құқығы нормаларының құрылымы тұтас алғанда қылмыстық іс жүргізу құқығы нормаларының құрылымына сәйкес келеді, сонымен бірге дәлелдеу құқығының жекелеген нормаларының ерекшелігі қылмыстық іс жүргізу құқығы нормаларын құрудың ерекшелігін көрсетеді.

Сонымен, сот ісін жүргізуде дәлелдермен жұмыс істеу, әділ соттың ұзақ жылдық тәжірибесі құқық қолдану қызметінде орын алған қайшылықты, сәйкессіздікті анықтайды. Дәлелдеме және дәлелдеу проблемаларының жиынтығы осы проблемалардың теориялық және тәжірибелік аспектілерін дербес түрде жетілдіру қажеттігін өмірге әкелді. Әуел баста бөлек-бөлек зерттеулер түптеп келгенде тұтастық және жүйелілікке тән дәлелдеу құқығына айналды.

Ғылыми әдебиетте дәлелдеу теориясының мәні түрінде түсіндіріліп келді. Дәлелдеу құқығының немесе дәлелдеме теориясының мәнін осылайша түсіну негізіне біздің көзқарасымызша, КСРО-ның соғыстан кейінгі кезеңіндегі іргелі еңбектердің бірінің авторы, академик А.Я. Вышинскийдің көзқарасы алынған. Ол 1946 жылдың өзінде былай деп жазды: «Дәлелдеме туралы ғылым немесе дәлелдеу құқығының теориясы, жалпы көпшілік мақұлдағандай, бүкіл сот құқығының басты, орталық теориясы болып табылады» [4, 120 б.].

Бірқатар процессуалистер процессуалдық ғылымның осы бөлігіне айрықша мән беретіндігі соншалық, бүкіл процесті дәлелдемелермен пайдалану өнеріне әкеліп тірейді [5, 83 б.]. Тұтас алғанда қылмыстық іс жүргізу құқығы мен дәлелдеме теориясының арасында генетикалық байланыстың бар екендігін тани отырып, А.Я. Вышинский сонымен бірге дәлелдеме теориясы мен дәлелдеу құқығының арасындағы айырмашылықты көрмеді, ол туралы оның «дәлелдеу құқығының теориясы» деген термині сөзімізді растайды.

«Дәлелдеу құқығының теориясы» термині осы заманғы ғылымда «дәлелдеме теориясы» мен «дәлелдеу құқығы» ұғымдарының араласуына жол бермейтін біршама өзге мағынада қолданылады. Мәселе мынада, құқықтағы кез келген бағыт фундаменталдық-теориялық және нормативтік-қолданбалы екі аспектінің өзара байланысын көздейді. Сонымен, дәлелдеме теориясының құрамдас бөлігі ретінде дәлелдеу құқығын бір мезгілде, бұрын айтылғанындай, екі аспект түрінде қарауға болады: 1) дәлелдеу құқығының теориясы; 2) дәлелдеме құқығының нормалар жиынтығы. Бірыңғай әдістемелік ерекшелігі бар мұндай бөлу нормативті регламент түрінде көрінетін міндетті бөлігінен құқықтық нұсқамалармен әрдайым сәйкес келе бермейтін қорытынды ережелердің жүйесінен тұратын факультативті бөлігін ажыратуға мүмкіндік береді. Мұндай қарым-қатынас фундаменталдық-теориялық бөлігінің анағұрлым кең ауқымды мазмұнына байланысты заңды да. Міне, осы мағынада П.С. Элькиндің: «кеңестік қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымының жалпы міндеттерінен дәлелдеу құқығы теориясының (тақырыбының ерекшеліктерін айқындайтын) өзгеше міндеттері бөлінуі мүмкін» деп атап кеткен [6, 97 б.].

Қылмыстық іс жүргізуде дәлелдеудің мақсаты шындықты анықтау болып табылады. Философиялық көзқарас бойынша шындық дегеніміз – танушы субъектінің объектінің бар-бар бейнелеуі, адам мен оның санасынан тыс және тәуелсіз оны тап сол күйінде көшіру. Қылмыстық сот ісін жүргізуде шындыққа қол жеткізу соттың қателеспейтіндігіне кепілдік береді. Бұл мәселедегі түсінбеушілік адамның тағдырында үлкен қателікке ұрындырады. Шындыққа қол жеткізбеу салдарының көрнекі құралы ретінде «гомель ісі» мысал бола алады, осы іс бойынша 1981 жылы тергеуші мен инспекторды саналы түрде «өлтіргені үшін» бес кінәсіз адам сотталды. Екі жылдан кейін тап сол жерде тағы да кісі өлімі болды. Бұл қарақшылықтың бәрін К. атты ағайынды үшеу және олардың екі баласы жасаған болатын. Бұл адамдар жоғарыда аталған кісі өлімдерінің арасында тағы да 11 қылмыс жасаған.

Сот қателіктері – әдетте шындыққа көз жеткізбеудің салдары. Шындыққа қол жеткізу мақсатын ескермеу соттың сот әділдігін жүзеге асыру функциясын қандай да бір мағынадан айырады.

Дәлелдеудің мақсаты ретінде шындықты айқындаудың процессуалдық құқықтық табиғаты болады. Қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерінің бірі ҚІЖК-нің 8-бабында қылмысты тез және толық ашу деп көрсетіледі. Одан әрі ҚІЖК-нің 24-бабында істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін соттың, прокурордың, тергеушінің, анықтаушының заңда көзделген барлық шараларды қабылдауға міндетті екендігі ескертіледі. Шындық ұғымының өзі міндеттер мен принциптерге арналған тарауда да аталады. Атап айтқанда ҚІЖК-нің 24-бабында былай делінген: «сот тараптардың пікірімен байланысты емес және өз бастамашылығымен қылмыстық іс бойынша ақиқатты анықтау үшін қажетті шаралар қолдануға құқылы» [7, 10 б.].

Сонымен, шындық ұғымын қылмыстық процестің принциптерімен өзара байланыста қарау қажет, мұның өзі оған айрықша маңыз береді.

Бұл ережелер өзінің мәнісінде мынаны көздейді: қылмысты ашу өмірде орын алған жағдайларды анықтауды мақсат етеді, ал зерттеудің объективтілігі – іс бойынша дәлелдемелерді алу және бағалау процесінде

алаламай және алдын ала тон пішпей адалдық таныту. Сонымен, осы бөліктегі заң ережелерінің мағынасы қол жеткізген білімнің тану объектісіне сәйкес келуі қажеттігін ескертеді. Объект туралы білімнің объектінің шынайы белгілеріне сәйкес келуі шындық болып табылады.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде материалдан-дырылатын дәлелдемелермен өткеннің бейнесін ойша қалпына келтіру арқылы шындыққа қол жеткізіледі. Осы шындық дәлелдеме теориясында материалдық шындық деп аталады. М.С. Строгович қылмыстық процестегі материалдық шындықты тергеудегі және шешілу үстіндегі істің жай-жапсары туралы, қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдардың кінәлі екендігі немесе кінәсіз екендігі туралы тергеу мен сот қорытындыларының объективті шындыққа толық және дәлме-дәл келуі деп анықтайды [8, 78 б.]. Және әрі қарай ол өз ойын материалдық шындық дегеніміз объективті шындық деп қорытындылайды. М.С. Строговичтің пікіріне В.Д. Дороховтың анықтамасы да жақын келеді, соңғысы объективті шындық дегеніміз – объективті шындықты дұрыс бейнелейтін адамзат білімдерінің мазмұны және ол субъектіге, адамға, адамзатқа тәуелсіз деп түсіндірді. Атап айтқанда, шындық дегеніміз – болмыстың өзі емес, объективті болмысты дұрыс танудың нәтижесі. Ол объективті, өйткені оның мазмұны бейнеленетін объектіге сәйкес келеді. Қылмыстық сот ісін жүргізу саласында объективті шындықты әлдеқайда кеш түсіну объективті шындықты субъективті бейнелеудің жоғарғы шыңына шығарады және объективтік шындықты зерттелетін фактілер мен жағдайларға субъективтік пайымдаудың толық және дәлме дәл сәйкес келуі деп анықтайды.

Бұрын айтылғандардан көрініп тұрғанындай зерттеушілер тұтас алғанда дәлелдеудің мақсаты шындықты анықтау деп түсінеді және бұл шындықтың объективті түрі болады.

Шындықты философиялық түсіну, мұның өзі методологиялық көзқарас тұрғысынан өте маңызды, оның екі жақты бастауын: салыстырмалы және абсолюттік шындықты ескеруін көздейді. Шектеулі білімнен анағұрлым терең және дәл білімге өрлеу процесі шындыққа салыстырмалы сипат береді. Шындықтың салыстырмалылығы тарихи, экономикалық, элеуметтік сипаттағы танымның шектеулілігімен алдын ала анықталады. Бірақ шындық

объективті болса, онда кез келген салыстырмалы шындықта абсолюттік білімнің элементтері болады. Бұл орайда философия абсолюттік шындықты тақырыпты толық, егжей-тегжейлі қамтыған және танымның одан әрі даму барысында жоққа шығарылуы мүмкін емес білім деп бағалайды. Осыны ескерсек, қылмыстық сот ісін жүргізуде қол жеткізілетін шындықтың сипаты туралы мәселені шешу дәлелдеме теориясы үшін принципті түрде маңызды болып табылады.

Қылмыстық процесте қол жеткізілетін шындықтың екі жақты (салыстырмалы және абсолюттік) сипаты туралы көзқарас мынадай түсініктер бойынша анағұрлым қолайлы көрінеді:

1. Принципінде абсолюттік шындыққа қол жеткізуге болады деп тану қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыратын құзыретті органдар қызметінің нәтижесінде де абсолюттік шындыққа қол жеткізуге болады деп есептеуге негіз береді.

2. Абсолюттік және салыстырмалы шындықтың арақатынасы және өзара байланысы жеткізілетін шындықтың сипатында да қолданылады.

3. Дәлелдеуде абсолюттік (объективтік) шындыққа қол жеткізу мүмкіндігін жоққа шығару ісі бойынша сот шешімінің әділеттілігіне және шынайылығына, яғни сот әділдігін орындаудың мүмкіндігімен қажеттілігіне күмән келтіреді.

4. Дәлелдеуде салыстырмалы шындыққа қол жеткізуді жоққа шығару диалектика заңдарына қайшы келеді, мұның өзі айналып келгенде дәлелдеме мен дәлелдеудің мәнісін ғылыми тануда методологияны жоққа шығаруға не адамның әлемді тануда меңгере алмайтын шегі бар екендігін тануға әкеледі.

5. Қатаң түрдегі құқықтық тыйым салулар мен рұқсат беру жүйесінде көрінетін тергеу мен сот органдары қызметінің ерекшелігі танымдық қызметтің тереңдігіне, көлеміне өзінің ізін қалдырады. Бұл қызмет, бір жағынан, іс бойынша белгіленетін шектермен, екінші жағынан құқықтық нұсқамалардың шеңберімен шектелген. Осы белгіленген шеңбердің ішінде қол жеткізілген шындықтың толық сипаты бар және сондықтан ол абсолюттік болып табылады. Тап осы шындық одан тысқары білімдермен салыстырғанда – салыстырмалы.

Дәлелдеудің мақсаты ретінде шындыққа қол жеткізу бұрын қолданылып жүрген заңда

тікелей бекітілген жоқ. Бұл мақсат қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерінің мәнісінен жанама түрде туындайды. Осыған орай жекелеген зерттеушілер бұл мақсат жалпы қылмыстық процеске тән емес деп есептеді. Осыған байланысты П.С. Элькинд былай деп қарсылық білдіреді: «Заң шығарушының қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттарының мазмұны мен міндеттер ұғымын енгізуі бізді абыржытпауға тиіс, өйткені «мақсаттар» мен «міндеттер» ұғымдарының рең өзгешелігі олардың мазмұнындағы айырмашылықта емес, оларды әр түрлі аспектіде пайдалану мүмкіндігінде жатыр. Сондықтан, осы категория оның философиялық ұғымында зерттелген кезде... «мақсат ұғымын пайдаланған дұрыс» [6, 51 б.] .

Әдебиетте «шындыққа қол жеткізу» терминінің заңдылығына қатысты пікірлер де орын алды. Жекелеген авторлар қылмыстық процесте шындыққа қол жеткізілмейді, дұрысында анықталады деп есептеді. Осы еңбектің авторына мұндай түрдегі түзету елеусіз сияқты көрінеді, дегенмен шындықтың мақсат екендігін назарға алатын болсақ, онда мақсат ретінде ол анықталмайды, керісінше қол жеткізіледі. Егер де Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 24-бабының 3-бөлігінде орын алғанындай «қылмыстық істер бойынша ақиқатты анықтау үшін қажетті шаралар қолдануды» талап ететін болсақ, онда мақсатқа түзілімнің немесе тіпті міндеттің мағынасын беруден бас тартқан қисынды [7, 10 б.]. Құқықтық мағынасына зиян келтіре отырып, істің лексикалық жағына баса қылмыстық-құқықтық баға беру объективтік шындықтың мазмұнына енбейді деп есептейді. Оған керісінше Н.А. Пьянов уәкілетті адамның (органның) бағалау қызметінің таным процесімен генетикалық өзара байланысы туралы ережені сенімді түрде дәлелдейді [9, 113 б.] .

Бағалау қызметі әрекетті бағалаумен қатар жүреді. Сондықтан, бағалау-қылмыстық процестегі объективті шындықтың ажырамас бөлігі болып табылады. 60-шы жылдардың басында «материалдық шындық» терминінің орындылығы туралы мәселе талқыланды. Оны қылмыстық-процессуалдық ғылымға енгізу барысында кеңес құқығындағы шындық ұғымын буржуазиялық құқықтағы формальды шындық ұғымынан шектеуге байланысты болғандығын айту қажет. Осы заманғы ғылым «объективтік шындық» ұғымын жиі

қолданады, дегенмен, бұл орайда «объективтік шындық» және «материалдық шындық» ұғымдарының мағыналық бірлігін жалпы көпшілік мақұлдаған деп есептелінеді (бұл туралы М.С. Строговичтің, В.В. Лазаревтің, С.С. Алексеевтің, П.Ф. Пашкевичтің, П.С. Элькиннің еңбектерінде айтылған). Оның үстіне шындық «объективтілік» ұғымы мазмұнымен байланыссыз түсіндірілуі мүмкін емес.

Дәлелдеменің түсінігі қылмыстық іс жүргізу кодексінің 115 бабында: «Оның негізінде анықтаушы, тергеуші, прокурор, сот осы кодексте белгіленген тәртіппен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген әрекеттердің болғандығын немесе болмағандығын, айыпталушының бұл әрекетті жасағандығын немесе жасамағандығын және айыпталушының кінәлілігін не кінәлі емес екендігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтайтын заңды түрде алынған фактілі деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады» деп берілген.

Қылмыс оқиғасы өткен шақта болған себептен тергеу мен сотқа қылмыстық істің жағдайы мен фактілі мән-жайларын тікелей қабылдай алмайды. Іске маңызы бар кез-келген факт дәлелденуге тиісті және осы фактінің толықтығы, жағдайлары толық дұрыс анықталуға қажет.

М.С. Строгович айтқандай: «Қылмысты ашу және қылмыскерді әшкерелеу, бұл дәлелдемелерді табу, қылмыстың оқиғасын шынайы анықтап, қылмысты жасаған адамды заңды жауапкершілікке тартуға мүмкіндік береді, оның кінәлілігін анықтайды, оған лайықты жазасын қолдануға көмектеседі» [8, 227 б.].

Дәлелдеудің басты мақсаты болып, сотқа берілген құжаттардың қайсысы соттық дәлелдеме болатынын және сот шешім шығарған кезде қолданылу мүмкіндігі шешіледі. Белгілі бір істер бойынша дәлелдеу нақты бір фактілер және жағдайлармен, уақыт және кеңістікпен шектенеді. Бұл дәлелдемелерді жинау, тексеру және бағалаудан тұрады.

Қылмыстық іс жүргізуде дәлелдеу танымның ерекше әдістерімен сипатталады, себебі құқық қолдану уақытында осы әрекеттер арнайы сипатта болады.

Қылмыстық іс жүргізуде дәлелдеу ретінде қылмыстық іс жүргізу заңдарына сәйкес алдын-ала тергеу органдарының және соттың

қылмыстық сот өндірісінің мәселелерін заңды, негізделген және әділ шешу үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау мақсатында дәлелдемелерді жинаудан, зерттеуден, дәлелдемелерді пайдалануға қабылдаудан тұрады. Дәлелдеу:

а) дәлелдемелерді тікелей зерттеу арқылы тексеру, істің мән-жайларымен салыстыру, жаңа дәлелдемелерді табу және олар бойынша шешімдер алу;

б) дәлелдемелерді бағалау, яғни олардың шынайылығы жөнінде ой қалыптастырудан тұрады.

Сот тергеуіндегі дәлелдеудің нақты мазмұны болып дәлелдеу затының құрамы болатын, ақиқатты білу үшін маңызы бар фактілермен жағдайларды анықтау табылады. Сондықтан соттағы дәлелдеу басты сот талқылауына қатысушылардың іс бойынша дәлелдемелердің, фактілердің және жағдайларды тексеру, анықтау және бағалау жөнінде белсенді зерттеу қызметі.

Танымдардың жалпы таным бойынша дәлелдеу процесі мен іс бойынша ақиқатты анықтау, бір-бірімен тығыз байланысты процесс. Бұл қызмет, кез-келген танымдық қызмет сияқты, нақты логикалық ережелер мен материалистік диалектика заңдарына бағынады. Дәлелдеу уақытында жиналған фактілі құжаттар.

Тексеру, талдау, бағалау және негіздеу осының негізінде сәйкесінше зерттелетін мән-жай және айыпталушының оған қатысы жөнінде шешім шығарылады.

Әдебиеттер

1 Миньковский Г.М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. – Киев, 1987. – 213 с.

2 Трусов А. И. Основы теории судебных доказательств. – М., 1960. – 176 с.

3 Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательства в советском уголовном процессе. – Воронеж, 1978. – 183 с.

4 Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 220 с.

5 Банин В.А. Предмет доказывания в советском уголовном процессе. – Саратов : СГУ, 1981. – 157 с.

6 Элькинд П.С. Сущность уголовно – процессуального права. – Л., 1963. – 172 с.

7 Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. – Алматы: Юрист, 2007. – 200 б.

8 Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т.1. – 470 с.

9 Пьянов Н. А. Проблемы содержания истины в применении норм права // Теория и практика установления истины в правоприменительной деятельности: Сб. науч. тр. – Иркутск, 1985. – С. 113.

References

1 Minkovsky GM Criminum fictorum cohibitionem Juvenile DELINQUENTIA. – Kyiv, MCMLXXXVII. – CCXIII p.

2 Timidi AI fundamenta iudiciale testimonium. – M., MCMLX. – CLXXVI.

3 Gorsky G., Kokorev LD, Elkind PS Problematis

probandae Soviet IUDICIO PUBLICO. – Voronezh, MCMLXXXVIII. – CLXXXIII p.

4 AY Vyshinsky theoria iudiciale testimonio Soviet legem. – Moscu: Legal. publ NKYU USSR, MCMXLI. – CCXX c.

5 Banin VA Subiectum probandi in actionem criminalem sovetstkom. Saratov, Saratov, MCMLXXXI. – CLVII p.

6 Elkind PS Essentia criminalibus – legem processualem. – L., MCMLXIII. – CLXXII p.

7 Kazakhstan Respublikasynың Қылмыстық іс жүргізу кодексі. – Алматы: postremo iurisconsultus, MMVII. – CC b.

8 Strogovich MS Cursum Soviet criminalibus ratio. – M., MCMLXVIII. – Vol.1. – CDLXX p.

9 Pyanov NA Problematum content veri in applicatione lex // Theoria Exercitatione, veritatis in lege cogendi: Sat. scientificum. mp. – Irkutsk, MCMLXXXV. – S. CXIII.

Е.Т. Алимкулов, А.К. Жанибеков

Значимость теории доказательств в уголовном процессе

В данной статье автор рассматривает общие положения о теории доказательств сложившие в современной науке уголовного процесса. Автор делает анализ сложившихся на данный момент мнений о доказательствах и фактах.

Ключевые слова: доказательства, уголовный процесс, теория доказательств, раскрытие преступления, изобличение преступника, факт.

Y. Alimkulov, A. Zhanibekov

The significance of the theory of evidence in criminal proceedings

In this article, the author examines the general provisions on proof theory has developed in the modern science of criminal proceedings. The author makes an analysis on the current prevailing opinion on the evidence and facts.

Keywords: evidence, criminal procedure, proof theory, solve the crime, exposing the criminal, the fact.

УДК 347.965

Е.Т. Нурмаганбет

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
юридического факультета Казахстан, г. Алматы
E-mail: ermek004@mail.ru

Этика адвоката – составная часть юридической этики

Аннотация. Статья предусматривает повышения качества юридического образования, в том числе учение о требованиях к морально – нравственным качествам работников юридического профиля, о правовой культуре право применительной деятельности.

Ключевые слова: адвокат, этика, мораль, право, совесть, ответственность.

Невозможно рассматривать этику адвоката в отрыве от юридической этики, а юридическая этика, в свою очередь, – часть общей этики.

С провозглашением Конституцией РК человека высшей ценностью, на первый план выдвигаются гарантии его прав и свобод. Профессия юриста, и тем более адвоката, имеет своим объектом именно человека и касается его интересов, сферы его прав, личной жизни и вообще всей его судьбы [1].

Изучение нравственных аспектов и проблем профессии приобретает первостепенное значение особенно в современных условиях гуманизации общественной и государственной жизни, где иногда свобода принимается за вседозволенность и ведет к дестабилизации общества.

В ходе изучения этических норм и правил поведения мы будем сталкиваться с понятиями – этика, мораль, право, добро, зло, справедливость, долг, совесть, ответственность, честь, достоинство, гуманизм. Все это категории этики. Вкратце остановимся на них.

Мораль – это один из способов регулирования поведения людей в обществе во всех сферах жизни. Принципы морали охватывают всех людей. Моральные нормы поведения исполняются в силу традиций, общественного мнения, и их выполнение контролируется всем обществом. За их нарушение наступает ответственность духовного характера. Функции морали различны:

регулятивная, воспитательная, познавательная, ориентирующая, мотивационная и др.

Право, в отличие от морали, регулирует лишь общественно значимое поведение. Способ правового регулирования – правовой акт, создаваемый государственной властью, а соблюдение правовых норм обеспечивается государственным аппаратом и всей мощью государства.

Этика – наука, изучающая мораль как важную сторону жизнедеятельности общества. Рассмотрим ее категории.

Добро – категория этики, объединяющая все положительное в нравственном плане, соответствующее духу времени, обычаям и традициям.

Зло – объединяет все, противоположное добру.

Справедливость – этическая и правовая категория, пронизывающая законодательство современного демократического общества и в правовом выражении определенная во Всеобщей декларации прав человека применительно к деятельности суда. Ст. 10 Декларации гласит: «Каждый человек для определения его прав и обязанностей и для установления обоснованности предъявленного ему уголовного обвинения имеет право на основе полного равенства на то, чтобы его дело было рассмотрено гласно и с соблюдением всех требований справедливости независимым и беспристрастным судом».

Долг – категория этики, означающая отношение личности к обществу, другим людям, выражающееся в нравственной обязанности по отношению к ним в конкретных условиях.

Совесть – способность человека осуществлять нравственный самоконтроль и внутреннюю самооценку своей деятельности и требовать от себя выполнения правовых норм.

Ответственность – обязанность и необходимость отдавать отчет в своих действиях и поступках, а также отвечать за последствия своих действий.

Достоинство – особое моральное отношение человека к самому себе и отношение к нему со стороны общества, основанное на признании его ценности как личности. В нашей стране достоинство личности гарантируется Конституцией РФ. В ст. 21 записано: «Достоинство личности охраняется государством. Ничто не может быть основанием для его умаления».

Честь – также особое моральное отношение человека к самому себе, но честь оценивает людей дифференцированно.

Гуманизм – принцип, означающий признание человека высшей ценностью, веру в человека, права человека как высшую цель общества [2, с.28].

Рассмотрев эти категории, мы отметим, что составная часть этики, юридическая этика, – научная дисциплина, предмет которой составляет проявление морали в правосудии и правоприменительной деятельности.

Значение юридической этики состоит в том, что она придает нравственный характер деятельности по осуществлению правосудия, выполнению прокурорских функций, следственной работе, а также другим видам деятельности, осуществляемой юристами-профессионалами.

Нравственные нормы наполняют правосудие и юридическую деятельность в целом гуманистическим содержанием.

Юридическая этика, раскрывая и пропагандируя гуманные начала правоотношений, складывающихся в различных областях жизни, оказывает позитивное воздействие как на законодательство, так и на всеобщее правоприменение.

Юридическая этика способствует правильному формированию сознания, взглядов работников юридической профессии, ориентируя их на неукоснительное соблюдение нравственных норм, обеспечение подлинной справедливости,

защиту прав, свобод, чести и достоинства людей, охрану собственной чести и репутации.

При этом разбросе юридических профессий и их направленном расширении, судебная власть стала одной из ветвей власти государственной и выделилась в самостоятельный институт. Совершенно разные задачи у следствия, прокуратуры, адвокатуры.

Настало время говорить отдельно об этике судей, следственной этике, этике адвоката. Правда, пока для ряда юридических специальностей научная разработка их нравственных принципов находится лишь на начальной стадии, нормы профессий стихийно складываются и соблюдаются на основании единых для всех нравственных норм.

Поэтому мы переходим к рассмотрению этических начал деятельности адвокатов, так как они сформулированы на настоящий период времени наукой, сложившейся практикой и перспективой развития [3].

Понятие и содержание адвокатской этики

Как мы уже отметили, адвокатская этика – составная часть юридической этики.

Предметом адвокатской этики является поведение адвоката в обстоятельствах, где он выступает по профессиональному долгу либо представляет адвокатуру, т.е. речь идет о поведении в процессе, будь то уголовный, гражданский или какой-либо другой, или представительстве самой адвокатуры в административных и иных органах.

Когда адвокат находится в обстоятельствах, при которых он никого не представляет, он может придерживаться такого этического поведения, как и обычный человек.

Все вышеперечисленное не касается тех моментов, когда аспекты деятельности адвоката определяются общеправовыми нормами (правилами поведения в процессе) и действуют одновременно этические нормы и нормы права.

Таким образом, можно вывести правило, что адвокатская этика – это предписываемое корпоративными правилами должное поведение члена адвокатского сообщества в тех случаях, когда правовые нормы не устанавливают для него конкретных правил поведения.

Формирование системы этических норм не должно помешать адвокатам профессионально исполнять свой долг и профессиональные обязанности. Этические нормы призваны ока-

зывать адвокату помощь в его деятельности, определяя не столько то, что нужно делать, а то, как это сделать более качественно и с большим успехом, т.к. поведение, нарушающее нормы этики, отражается на репутации и самого адвоката, и всего адвокатского сообщества, ведет к утрате доверия, уменьшению количества обращений за защитой и в целом к нарушению прав граждан.

Этические правила поведения адвоката

Адвокатская этика призвана обеспечивать исполнение адвокатом своих обязанностей честно, компетентно и добросовестно, чтобы формировать должный уровень общественного доверия к адвокату как представителю гражданского общества и лично к адвокатам. У населения должна быть уверенность, что честно исполняющий свой долг адвокат способен оказать реальную помощь в критической ситуации.

Поддержка адвокатуры обществом усиливает адвокатуру и позволяет ей эффективно выполнять свои функции.

В то же время, утрата доверия к адвокату усиливает вмешательство государства в дела адвокатуры, что влечет утрату независимости адвокатских объединений и, как следствие этого, неспособность адвокатуры противостоять государству и невозможность защищать интересы граждан, если они не совпадают с государственными в том понимании, которое характерно для государства.

Демократические страны понимают опасность такого положения и иногда на государственном уровне стараются поднять престиж адвокатуры.

Достаточно вспомнить нашу историю. Судебными уставами 1864 г. предоставлялось право отказать соискателю званию присяжного поверенного, который формально удовлетворял требованиям закона о возрастном, образовательном цензе, стаже работы, однако не имел нравственных качеств, необходимых для правильного исполнения обязанностей адвоката. Более того, определения о непринятии, основанные на нравственной оценке личности, обжалованию в суд не подлежали.

Правительство Александра II понимало, что необходимо предъявить к адвокату высокие моральные требования, чтобы поднять ее престиж, чтобы она могла эффективно действовать [4, С.226-234].

Мы уже определили, что международная и казахстанская практики, накопленные адвокатами за все время своего существования, оперируют понятиями честность, компетентность, добросовестность.

Рассмотрим эти категории более подробно.

Честность – понятие нравственное, включающее в себя правдивость, принципиальность и искренность.

Правдивость заключается в том, чтобы говорить клиенту правду. Это иногда очень тяжело, иногда кажется ужасно невыгодным, но это лучшее, что нужно делать. Любая ложь может рано или поздно обнаружиться, и это навредит репутации адвоката намного больше, чем десятки проигранных дел. Честность позволяет хорошо помнить события, свои собственные слова и поступки. Она помогает клиенту реально оценивать ситуацию и не испытывать иллюзий. Разочарование может оказаться непереносимым.

Компетентность адвоката основывается на глубоких знаниях о праве, жизненном опыте, умении грамотно и быстро разбираться в сложившихся ситуациях и правильно применять нормы права. Все это налагает на адвоката обязанность следить за изменением законодательства, отслеживать судебную практику, знакомиться с научными публикациями по тем отраслям права, в которых он специализируется. Нет необходимости корчить из себя «всезнающего и всепонимающего».

В случае, если адвокат недостаточно компетентен в правовой проблеме, он должен прямо предупредить клиента об этом. При этом адвокат может порекомендовать клиенту конкретного специалиста в соответствующей области права или с согласия клиента привлечь такого специалиста к совместной работе, т.к. закон не запрещает иметь более одного адвоката. И очень многое зависит от добросовестного выполнения адвокатом своих обязанностей. Взявшись за ведение дела, он должен выполнить все, что положено по данному делу, точно в срок. Адвокат должен оказать юридическую помощь своему клиенту, используя все известные ему законные способы для решения поставленной задачи, проявлять выдержку, настойчивость. У клиента должно быть чувство уверенности, что адвокат делает все, что может, и делает это хорошо.

В ходе исполнения своих обязанностей адвокат не должен унижать человеческое достоинство кого бы то ни было, а должен проявлять чуткость, внимательность и уважение к людям, уметь их слушать. Все это очень непросто, но без этого лучше адвокатом не быть. На наш взгляд, девиз медицинских работников «Не навреди!» в полной мере относится и к адвокатам.

Этические правила поведения адвоката при работе с клиентом

Основу взаимоотношений адвоката с клиентом составляет доверие. С первых минут общения с адвокатом клиент должен понять, что перед ним не судья, а помощник, и у него нет оснований не быть откровенным с адвокатом.

В доверии отражается не только правовая природа отношений адвоката с обращающимися к нему лицами, но и нравственная сторона адвокатской деятельности, ее направленность на обеспечение субъективных прав граждан.

Консультируя клиента, адвокат должен помнить, что его задача – не только дать правильный совет, но и убедиться, что этот совет правильно понят. Совет адвоката должен быть понятным и четким, ясно выражающим то, что адвокат откровенно думает по поводу плюсов и минусов рассматриваемой ситуации, а также возможных результатов судебного рассмотрения спора [5, С.2-5].

Нельзя заискивать перед клиентом, стараясь говорить ему вещи, которые он хочет услышать, а затем мучительно выбираться из создавшейся ситуации.

Адвокат должен честно высказывать клиенту свое мнение о вероятном исходе дела, беспристрастно и ссылаясь на известные по делу обстоятельства: необходимо объявить клиенту правовое значение возможных проблем и дать совет по их разрешению, причем советы не должны выходить за рамки закона. И особенно опасна выдача каких-либо гарантий об исходе дела. Единственное, что адвокат может гарантировать клиенту, – это свое добросовестное отношение к делу.

В случае, если адвокат выполняет поручение по обязательному назначению, он должен разъяснить клиенту о наличии у него права пригласить адвоката по соглашению.

Адвокат не вправе иметь свою позицию защиты, не согласовав ее с клиентом, какой бы правильной она ни была, и не может признавать вину своего подзащитного, если он ее отрицает.

Если подзащитный признает вину, а материалы дела ее не доказывают, адвокат должен выяснить причины подобного поведения, и тогда по согласованию с клиентом он может занять независимую позицию. А если признание вины подзащитным вызвано незаконными действиями со стороны обвинения, адвокат обязан принять все зависящие от него меры к устранению этого обстоятельства.

Адвокату следует проявлять повышенное внимание к подзащитному, который находится под стражей, поскольку арестованный пребывает в состоянии не только социальной, но и физической изоляции, лишен обычной обстановки, связей, изменен его привычный уклад жизни, он испытывает нравственные и физические страдания, связанные с лишением свободы, что несомненно влияет на его психику и оценку реальной действительности.

В том случае, если требования клиента противоречат закону, или когда для защиты своих интересов он требует использовать незаконные средства и способы, или когда клиент для отстаивания своих интересов предлагает использовать нравственно сомнительные средства, а поддержание позиции клиента другими способами и средствами невозможно, необходимо отказаться от принятия поручения на защиту.

Немаловажную с этической точки зрения сторону имеет гонорарная практика адвоката. В настоящее время она определяется соглашением сторон. При определении размера гонорара за свою работу адвокат должен исходить из следующего:

- сложности дела;
- необходимых затрат времени (длительности процесса или соответствующих консультаций) и вероятности того, что согласие вести данное дело заставит адвоката отказаться от ведения других дел;
- материального положения клиента;
- традиции (гонорар, обычно выплачиваемый в данном регионе за подобную юридическую помощь);
- опыта и собственной юридической репутации.

Размер гонорара должен быть разумным, и если клиент попросит, адвокат должен разъяснить ему принцип определения гонорара.

Если адвокат участвует в деле по определению суда или постановлению следствия, то размер его оплаты устанавливается государством.

В случае возникновения конфликта интересов между клиентами или с самим адвокатом, необходимо отказаться от защиты.

Этические правила общения с клиентами также требуют соблюдения конфиденциальности и адвокатской тайны [6].

Этические правила поведения при общении с правоохранительными органами

Вступая в дело в качестве защитника на любой стадии процесса или представителя во время проверок налоговыми органами, адвокат должен прежде всего представиться и засвидетельствовать свои полномочия. Чиновник точно должен знать, с кем он имеет дело. Адвокат обязан вести себя так, чтобы его действия, процессуальные документы (объяснения, ходатайства, заявления и т.д.), а также задаваемые вопросы не подрывали авторитет правоохранительных органов, не дискредитировали коллег и не унижали достоинства участников процесса.

Нельзя иронизировать над участниками процесса или проверки, нельзя показывать им перед клиентом как немного значат их действия для адвоката и что производящие их люди по своим деловым качествам не соответствуют занимаемым должностям. Это сразу вызывает негативную реакцию и ведет к ухудшению взаимоотношений во вред клиенту.

Все процессуальные действия адвокат должен согласовывать со своим клиентом, разъясняя их значение и возможные последствия.

Представляя доказательства, адвокат должен проявлять необходимую требовательность к их достоверности, не нарушая правил об их допустимости. При этом указанное требование не ограничивает прав адвоката по собиранию фактических данных, которые могут иметь значение для дела, тем более что, в соответствии со ст. УПК РК, защитник (адвокат) имеет право сам собирать доказательства в форме опросов (с согласия лиц), получения предметов, документов и др., истребования справок, характеристик, иных документов и т.п.

Вежливость адвоката не должна переходить в терпимость к нарушениям закона, и адвокат должен быть непримиримым к нарушениям процессуального закона, ущемляющего права клиента, особенно, если это касается незаконных методов ведения следствия или проверки.

В случае, если при рассмотрении дела проявляется тенденциозность, ущемляющая права

обвиняемого, адвокат обязан использовать все предусмотренные законом средства для пресечения таких нарушений закона. Свои возражения против неправильных действий следователя или органов дознания адвокат обязан облекать в форму, предусмотренную законом, причем обязательно в письменной форме, чтобы процессуально зафиксировать данный факт.

При посещении мест содержания под стражей адвокат не должен передавать подзащитному, который находится в таких местах, записки, вещи, продукты, алкогольные напитки, наркотики, иные запрещенные предметы, равно как и от него другим лицам.

Адвокат должен вежливо выполнять все законные требования охраны, относясь к этому, как к должному.

Особое отношение адвоката должно быть к суду, т.к. по существу только суд окончательно разрешает дело. Адвокат должен способствовать формированию в обществе уважительного отношения к суду, как к ветви власти, тогда ему самому будет проще работать.

В процессе необходимо проявлять сдержанность и такт, возражая в установленном законом порядке против действий председательствующего. Являются недопустимыми пререкания адвоката с судом; непозволительны оскорбления или нетактичные высказывания в адрес участников процесса. Адвокат в суде должен беспрекословно подчиняться распоряжениям председательствующего, соблюдать установленный порядок судебного заседания. Как участник судебного разбирательства, адвокат должен уважительно относиться к своим оппонентам.

Это не значит, что адвокат должен молчаливо переносить грубость, необоснованные замечания в свою сторону со стороны других участников процесса (судьи, прокурора и др.).

Необходимо спокойно ходатайствовать о занесении их в протокол судебного заседания и добиваться возможности вести аудиозапись судебного заседания. Это оказывает отрезвляющее действие на всех участников процесса, заставляя их вести себя и говорить строго в рамках закона. К грубым нарушениям профессиональной этики, в частности, относятся факты неявки адвоката в суд без уважительной причины, систематические опоздания на судебные заседания, в которых дела должны были слушаться с его участием.

К подобным действиям члены адвокатского сообщества должны относиться резко отрицательно, т.к. это накладывает негативный отпечаток на всех адвокатов [7, с.48].

Этические правила поведения адвоката при общении с коллегами

Очень важно, чтобы нравственно-психологический климат в коллективе (юридической консультации, адвокатской фирме и т.п.) был здоровым. Отношения адвоката с коллегами по профессии должны строиться на нормах порядочности и уважения.

Адвокат не должен отказывать в консультации коллеге, если он обратился за помощью. Лучше всего это сделать в виде разбора дела, чем в виде поучения.

Особо внимательно следует относиться к просьбам молодых адвокатов. Они, как никто другой, подвержены риску совершить ошибку. Представленные в таких случаях знания и опыт более старших товарищей помогут им избежать ошибок, что создаст традиции и преемственность в поведении, т.к. когда начинающий адвокат перестанет таковым являться, его нравственным долгом также будет внимательное отношение к своим молодым коллегам. Это способствует сплочению корпорации. Но особенно следует помнить, что адвокат не должен в беседах с клиентом, публичных выступлениях, в документах, в ходе переговоров допускать бестактных высказываний в отношении деловых или личных качеств другого адвоката, он обязан относиться к нему уважительно.

Адвокат не имеет права, ссылаясь на свою деловую репутацию, принижать достоинство, авторитет и деловую репутацию других адвокатов.

Реализуя свои услуги, адвокат может дать информацию о месте нахождения, видах оказываемых услуг, телефонных номерах.

В регионах нельзя размещать сообщения, что данная фирма или бюро – лучшая или единственная и т.п. Сами дела адвоката или адвокатского объединения лучше любой информации будут рекламировать их действия, и доверие клиентов обеспечит успех.

Литература

1 Конституция Республики Казахстан: При-

нята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. – № 4. – Ст. 217.

2 Бачинин В. А. Этика. Энциклопедический словарь. Издательство Михайлова В. А., 2005 г. – 28 с.

3 Бойков А.Д. Проблемы профессиональной этики адвоката // Адвокат. № 2. 2004.

4 Ляшенко Л.В. Исторические аспекты развития и закрепления в российском законодательстве понятия «адвокатская деятельность» // Образование и право. 2009. № 10 (2). С. 226-234.

5 Трунов И. Л. Юридическая профессиональная этика // Адвокатская практика. 2008. – № 2. – С. 2-5.

6 Lerman, L. G. (Lisa), Schrag, P. G. (Philip). Ethical problems in the practice of law. – New York: Aspen publishers, 2005. – 738 p. – ISBN 0735529140.

7 Строгович М. С., Корневский Ю. В., Зайцев Е. А., Киселев Я. С. Проблемы судебной этики / Под ред. М. С. Строговича. — М.:Наука, 1974. — 272 с.

References

1 Constitutione, Reipublicae Kazakhstan: adoptatusque a nationalibus referendum XXX August MCMXCV // Bulletin de Parlamento, Reipublicae Kazakhstan. – 1996. – № IV. – Art. CCXVII.

2 Bachinin VA Ethicorum. Encyclopediam Dictionary. Publisher Mikhailov VA, MMV – XXVIII p.

3 Boykov AD Professional ethics legisperitum / postremo iurisconsultus. N II. MMIV.

4 Liashenko LV Historica de aspectibus progressionis et consolidationis Russian legislationis vocabulo 'patrocinio «/ / Educationis et legis. MMIX. Number X (II). Pp. 226-234.

5 Trunov L. Legal professionalem ethics // legis exercitationis. MMVIII. – № II. – Pp. 2-5.

6 Lerman, L. G. (Lisa), Schrag, P. G. (Philippus). Ethica problems sunt in usu iuris. – Romae: Aspen Editores, MMV. – DCCXXXVIII p. – ISBN 0735529140.

7 Strogovich MS, Korenevsky V., Zaitsev, EA, Kiselev Canonicum Problematum iudicalis ethicae / Ed. MS Strogovich. – Moscua: Nauka, MCMLXXIV. – CCLXXII.

Е.Т. Нұрмағанбет
Адвокат этикасы – заң этикасының бір бөлігі ретінде

Бұл мақалада адвокаттың негізгі этикасы мен құқық қорғау органдарымен байланыстағы кәсіби біліктілігі көрініс табады.
Түйін сөздер: адвокат, әдет, ар, намыс, ұят, жауапкершілік.

E.T. Nurmaganbet
Ethics of advocate is component part of legal ethics

The article envisages upgrading of legal education, including studies about requirements to morally – to moral qualities of workers of legal profile, about a legal culture right for activity.

Keywords: advocate, ethics, moral, right, conscience, responsibility.

ӘОЖ 343.1

Г.Н. Мухамадиева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, з.ғ.к., заң факультеті, қылмыстық құқық,
қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: Gucci_1978@mail.ru

Сот бақылауы адамның жеке басына тиіспеушілік қағидасының жүзеге асырылуының құралы ретінде

Аңдатпа. Сот бақылауының қылмыстық сот өндірісінің сотқа дейінгі стадияларында біртіндеп кеңейтілуі адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуінің әдісі ретінде сот билігінің негізгі көрсетулерінің бірі болып табылады. Соңғы бес жылда заңға енгізілген негізгі өзгертулердің бірі бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алудың прокурормен емес, сотпен санкциялануы, сонымен қатар, Конституцияда бекітілген адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуші тергеу әрекеттерінің де, атап айтқанда тінту; почта-телеграф жөнелтілімдерін тұтқындау, оларды тексеру мен алу; хабарды жол-жөнекей ұстау; сөйлесулерді тыңдау мен жазудың сотпен санкциялануы шынайы құқықтық мемлекет болудың бір кепілі деп пайымдауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: сот бақылауы, адамның жеке басына тиіспеушілік, санкция, бұлтартпау шарасы, сотқа шағымдану институты, тергеу әрекеттері, прокурорлық қадағалау.

Қазіргі таңда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының күшеюінің тенденциясы ескеріле отырып, қылмыстық іс жүргізуде сотқа шағымдану мәселелері сотқа дейінгі өндіріске соттық бақылауды кеңейту мәселелері шеңберінде кең талқыланып жатыр.

Қылмыстық іс жүргізуде адамның жеке басына тиіспеушілік қағидасының қажетті кепілдіктерінің бірі болып қамауға алудың арнайы «санкцияланған» режимі табылады. 2007 жылдың 21-мамырына дейін ҚР-ның Конституциясының 16-бабының 2-бөлігінде заңда көзделген реттерде ғана тек соттың немесе прокурордың санкциясымен тұтқындауға және қамауда ұстауға болады, тұтқындалған адамға сотқа шағымдану құқығы беріледі деп бекітілген норманы басшылыққа алып келдік. ҚР-ның Конституциясының 16-бабы елеулі өзгеріске ұшырап, қамауға алу соттың санкциясымен жүргізілетін болды [1].

Осы күннен бастап қылмыстық іс жүргізуде адамның жеке басына тиіспеушілік қағидасы

құқықтық мемлекет мақсатына жауап беруге бір қадам жоғарылады деп айтса болады.

ҚР-ның Конституциялық Кеңесінің 2003 жылғы 31 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының Конституциясының 16 және 81-баптарын ресми талқылау туралы №13 Қаулысына сәйкес сотпен қамауға алуды және тұтқындауды санкциялау, лауазымды адамдардың құқыққа қайшы әрекеттеріне, Конституцияның 76-бабының 2-бөлігінен туындайтын мемлекеттік органдардың заңсыз актілеріне қылмыстық іс жүргізудің қатысушыларының шағымдарын (наразылықтарын) қарауы қылмыстық іс жүргізуде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сотпен қорғаудың құралы болып табылады. Соттың көрсетілген өкілеттіктері Конституциялық Кеңестің 1999 жылғы 29 наурыздағы Конституцияның 76-бабының 2-бөлігін талқылауға қатысты «сотқа заң негізінде адам және азаматтың кейбір конституциялық құқықтарын шектеуді болдырушы шешімдер, үкімдер және басқа да қаулылар

шығаруға, лауазымды адамдардың құқықсыз әрекеттеріне шағымдарды қарауға, Конституцияда және Республиканың заңдарында бекітілген жағдайларда мемлекеттік органдардың заңсыз актілерін жоюға құқық берілген» деп көрсетілген қаулысымен расталады.

Бұл жерде ҚР-ның Конституциясының нормалары (16-баптың 1-б., 75, 76-бб. және өзге де) сотқа жедел-іздістіру шараларын және тергеу әрекеттерін санкциялау бойынша өкілеттік көрсетілмеген. Тергеу әрекеттерін, жедел-іздістіру шараларын, ұстауды, қамауға алумен тұтқындауды санкциялау Конституциямен бекітілген прокуратураның жедел-іздістіру қызметін, анықтау және тергеу, сондай-ақ қылмыстық қудалауды прокуратурамен жүзеге асыруда заңдылықты жоғары қадағалаудың бір нысаны болып табылады. Бұлардың жүзеге асырылуы кезінде де, біздің ойымызша тәуелсіз орган ретінде сот тұруы қажет. Осыған байланысты Конституцияда бекітілген адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуші тергеу әрекеттерінің де, атап айтқанда тінту; почта-телеграф жөнелтілімдерін тұтқындау, оларды тексеру мен алу; хабарды жол-жөнекей ұстау; сөйлесулерді тындау мен жазудың сотпен санкциялануы шынайы құқықтық мемлекет болудың бір кепілі деп пайымдауға мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, қылмыстық іс жүргізуде сот шағымдану институтының регламентациясы әркімнің өзінің құқықтары мен бостандықтарын сотпен қорғауға құқығын бекітуші ҚР-ның Конституциясының 13-бабының 2-бөлігіне толық сәйкес келеді. Қазақстан Республикасында сот бақылауының проблематикасының пікірталастық бастамасы оның прокурорлық қадағалаумен ара қатынасы туралы мәселеден туындайды. Осыған орай, азаматтардың негізгі құқықтарын шектеуші процессуалдық әрекеттерге санкцияны тек бір ғана орган беруі қажет деп ойлаймыз.

Бүгінгі таңда прокурор қылмыстық іс бойынша адамның кінәлілігіне немесе кінәсіздігіне қарамастан, ақтау үкімінің шықпауына мүдделі, өйткені санкция беруден бастап ол өзін осы іспен «байлап» қояды. Прокурордың қылмыстық қудалауды жүргізумен қатар, тағы басқа бағыттары бар, соның бірі сотта мемлекеттік айыптауды жүргізу. Осыған байланысты да, тәуелсіз орган ретінде сотқа жүгіну қажеттігі туындап отыр.

Сот прокуратураға қарағанда айыптауға тәуелді емес. Сот сот билігінің өкілі ретінде тәуелсіз, айыптау функциясын атқармайды, алдын ала тергеуге басшылық жасамайды, оның сапалылығына жауап бермейді, тек сот төрелігін жүзеге асырады. Бірақ адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын шектеуші процессуалдық әрекеттерді санкциялауды сотқа берудің де көңіл аударатын мәселелері жоқ емес. Атап айтқанда, бұрынғы тоталитарлық режимнің қалдығы ол бірінші кезекке мемлекет мүддесін қою, судьямен берілген санкцияның дұрыстығына күмән туғызбай, адамның құқықтары мен бостандықтарын екінші кезекке қою.

Десе де, сот бақылауы институтының қажеттілігі туралы халықаралық практика айтады; осындай түрдегі бақылау адамның құқықтарын және негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 6-бабында көрсетілген.

Бұл қазақстандағы құқықтық жүйеге де қайшы келмейді. Сот бақылауы, шын мәнінде, алдын ала тергеуде бәсекелестік негізінің күшеюімен байланысты, және бұл қылмыстық іс жүргізуді тиімдірек, оның қатысушыларының құқықтарының сенімді қорғалуын қамтамасыз етеді.

Дұрыс қойылған сот бақылауында прокурорлық қадағалау кейбір жағдайларда артық болып қалады. Бір бақылау функциясын әртүрлі органдардың атқаруына қажеттілік жоқ. Сондай-ақ прокурорлық қадағалауды толығымен алып тастауға дәлелді негіз жоқ – сот шешімінсіз жүргізілетін тергеу әрекеттеріне қатысты ол сақталуы қажет.

Мұндай көрініс Ресей құқықтық жүйесінде де қалыптасып отыр. Кейбір ресей ғалымдарының көзқарасынша алдын ала тергеуде қателерден және қиянаттардан қосарланған тосқауыл қоюдан еш мағына жоқ. И.Л. Петрухин де соттың қарауына азаматтардың конституциялық құқықтарын шектеуші кейбір тергеу әрекеттерінің жүргізуіне рұқсат беруді ұсынады [2, 14]. В. Бозров сот бақылауын алдын ала тергеу органдарының бұлтартпау шарасы ретінде тек қамауға алудың қолданылуының заңдылығына ғана емес, сондай-ақ азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын елеулі шектеуші өзге де процессуалдық және жедел-іздістіру шараларына да кіргізу қажеттігі туындап тұр деп көрсеткен [3, 19].

Бұлтартпау шарасының аса қатал түрі айыпталушыны (сезіктіні) қамауға алуда сот бақылауы бекітілген. Қылмыстық-процессуалдық кодекспен сотқа шағымдану институты және бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алудың заңдылығын және негізділігін соттың тексеруі бекітілгені бәрімізге мәлім. Қылмыстық іс жүргізуде адамның жеке басына тиіспеушілік қағидасының қажетті кепілдіктерінің бірі болып қамауға алудың арнайы «санкцияланған» режимі табылады.

ҚР-ның ҚІЖК-нің 110-бабына сәйкес айыпталушы, сезікті, олардың қорғаушысы, заңды өкілі, жәбірленуші, оның заңды өкілі, өкілі қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасына санкция беру немесе қамауға алу мерзімін ұзарту туралы, қамауға алуға санкция беруден бас тарту немесе қамауға алу мерзімін ұзартудан бас тарту туралы сот қаулысына судьясы қаулы шығарған сот арқылы облыстық немесе оған теңестірілген сотқа оның жарияланған кезінен бастап үш тәулік ішінде шағымдануға, ал прокурор наразылық білдіруге құқылы. Соттың қаулысына шағымдануға, наразылық білдіруге белгіленген мерзім өткеннен кейін шағымы, наразылығы бар іс бұл туралы айыпталушыға, сезіктіге, олардың қорғаушысына, заңды өкіліне, жәбірленушіге, оның заңды өкіліне, өкіліне және прокурорға хабар беріле отырып, облыстық немесе оған теңестірілген сотқа кідіріссіз жіберіледі.

Облыстық немесе оған теңестірілген соттың судьясы қылмыстық іс сотқа келіп түскен кезден бастап үш тәуліктен кешіктірмей, айыпталушыға, сезіктіге қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын қолдануға санкция беру немесе қамауға алу мерзімін ұзарту туралы, айыпталушыны, сезіктіні қамауға алуға санкция беруден бас тарту немесе қамауға алу мерзімін ұзартудан бас тарту туралы сот қаулысының заңдылығын және негізділігін тексеруді жүзеге асырады.

Қамауға алуды қолдануға санкцияның заңдылығы деп қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасының қолданылуының және оның мерзімін ұзартудың тәртібін регламенттеуші қылмыстық-процессуалдық заңның барлық нормаларының сақталуын, ал негізділігі деп – қылмыстық іс материалдарында мәліметтердің, соның ішінде осы бұлтартпау шарасының қолданылуының немесе оның мерзімінің ұзартылуының қажеттілігін растаушы қамауға алынғанның тұлғасы туралы мәліметтердің болуын айтады.

Сот тараптардың дәлелдемелерін тыңдап, қылмыстық істің материалдарын қарай келіп, мынадай:

1) аудандық немесе оған теңестірілген соттың қаулысын өзгеріссіз қалдыру туралы;

2) аудандық немесе оған теңестірілген соттың қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасына берген санкциясының күшін жоя отырып, оның қаулысының күшін жою туралы;

3) аудандық немесе оған теңестірілген соттың қаулысының күшін жою туралы және айыпталушыға, сезіктіге қатысты қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасына санкция беру туралы;

4) аудандық немесе оған теңестірілген соттың қаулысының күшін жою және айыпталушыны қамауға алу мерзімін ұзартудан бас тарту не ұзарту туралы дәлелді қаулылардың бірін шығарады [4].

Осылайша, сотқа шағымдану институты бүгінгі таңда анық ұлғайып, өзектілікке және сұранысқа ие болып келе жатыр. Осыған карамастан, бұл процесс аса өткір пікір таластық сипатқа ие. Сот бақылауы кеңейтілуі қажет деген көзқарастар негізделеді:

– қылмыстық іс жүргізуде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделері максималды деңгейде қорғалуы қажеттігімен;

– сот бақылауы қылмыстық іс жүргізуде азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың және күзетудің қосымша кепілдігі болып табылады деумен.

Бұл позицияның қарсыластары, өздерінің көзқарастарына дәлелдер келтіріп, заң шығарушы сотқа санкциялауды берумен кейбір жерлерде тәуекел етеді деп ойлайды:

– сотқа айыптау бағытын беруге;

– соттың алдын ала тергеу органдары қызметіне араласу үшін шарттар қалыптастыруға;

– судьяларда алдын ала тергеу стадиясында қабылдаған өздерінің шешімдерінде тұрақтылыққа мүдделілікті қалыптастыруға;

– прокурордың анықтау және алдын ала тергеу заңдылығына қадағалау бойынша конституциялық өкілеттігін тарылтуға.

Мұндай аргументтерге көз жұму қиын. Сондықтан, сот бақылауының қылмыстық сот өндірісінің сотқа дейінгі стадияларында біртіндеп кеңейтілуі адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуінің әдісі ретінде сот билігінің негізгі

көрсетулерінің бірі болып табылады. Дегенмен, басқа процессуалдық жүйелерден алынған кірме көзқарастар отандық сот өндірісінің құрылымына әрқашан сай келе бермейді. Сондықтан заң шығарушының ізденуі өте ұқыпты болуы қажет және сол немесе басқа да заңның моделін таңдауда ҚР-ның құқықтық жүйесінің ерекшеліктерімен қатар көптеген басқа да әлеуметтік, саяси және өнегелілік сипаттағы факторларды ескеруі қажет.

Әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы: Республикалық референдумда 1995 жылы 30-тамызда қабылданды. ҚР-ның Парламентінің Жаршысы. – 1996. – №4. – 217 б.

2 Петрухин И.Л. Прокурорский надзор и судебный контроль за следствием // Российская юстиция. – 1998. – № 9. – С.12-14.

3 Бозров В. Контрольная функция суда // Российская юстиция. – 1996. – №11. – С. 18-21.

4 Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу Кодексі 1997ж. 13-желтоқсандағы, № 206-1 Қазақстан Республикасының Заңы. – ҚР-ның Парламентінің Жаршысы. – 1997. – № 23. – 335 б.

References

1 Kazakhstan Respublikasynың Konstitutsiyasy: Respublikalyқ referendumda MCMXCV zhyly XXX тамызда қабылданды. ҚР-ның Parliamentiniң Zharshysy. – MCMXCVI. – № IV. – CCXVII b.

2 Petrukhin IL IUDICIALIS circumspectio et iudicialis imperium super eventu // Russian iustitia. – MCMXCVIII. – № IX. – P.12-XIV.

3 Bozrov B. control functio atrii // Russian iustitia. – MCMXCVI. – № XI. – S. 18-21.

4 Kazakhstan Respublikasynың kыlmystық is zhyrgizu Kodeksi 1997zh. XIII zheltoksandary, № 206-1 Kazakhstan Respublikasynың Заңы. – ҚР-ның Parliamentiniң Zharshysy. – MCMXCVII. – № XXIII. – CCCXXXV b.

Г.Н. Мухамадиева

Судебный контроль как средство реализации принципа неприкосновенности личности

В настоящее время, с учетом тенденций усиления защиты прав и свобод гражданина в уголовном процессе проблемы судебного обжалования широко дискутируются в рамках вопросов расширения судебного контроля над досудебным производством. Есть и сторонники расширения судебного контроля и его противники. Президент Республики как одну из приоритетных задач суда обозначил необходимость изучения зарубежного опыта института судебного контроля над следственными действиями и использования его с учетом особенностей нашей правовой системы. По нашему мнению, регламентация института судебного обжалования в уголовном процессе полностью соответствует п. 2 ст. 13 Конституции республики, устанавливающей право каждого на судебную защиту своих прав и свобод. Дискуссионное начало проблематики судебного контроля в Республике Казахстан возникает из вопроса о его соотношении с прокурорским надзором. Судебный контроль, действительно, связан с усилением состязательного начала на предварительном следствии, и это делает уголовный процесс более эффективным, обеспечивающим более надежную защиту прав его участников.

Ключевые слова

Неприкосновенность личности, судебный контроль, санкция, меры пресечения, судебное обжалование, следственные действия, прокурорский надзор.

G.N. Mukhamadyeva

The principle of the individual s immunity in the criminal procedure

The object of the work is the essence, importance and role applied by the state, particularly, law-enforcement bodies (as the bodies of detection and inquest) measures of criminal-procedural enforcement leading to ensure state legality and law order. The essence, importance and role of the principle of an individual's immunity as the main and leading beginning of all criminal procedure of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Individual s immunity, criminal procedure, court s control, prosecutor s supervision, sanction, consequence.

ӘОЖ 349.6:502.175

Ж.Д. Ергозова, Б.А. Сериев

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, заң факультетінің мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м. Қазақстан, Талдықорған қ.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, заң факультетінің мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, з.ғ.к., Қазақстан, Талдықорған қ.

E-mail: zhannusik@mail.ru

Қоршаған ортаның сапасын нормалауды мемлекеттік –құқықтық реттеу

Аңдатпа. Ғылыми жұмыстың мақсатына сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеудің мәнін ашып, талдау болып табылады.

Аталған мақсаттарға қол жеткізу үшін қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеуде мынадай міндеттерді алға қояды:

1. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеуге әртүрлі ғалымдардың берген анықтамаларын саралап, қорытындылау.

2. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың құзыреттеріне тоқтала отырып, олардың дұрыс ұйымдастырылуының маңыздылығын ашып көрсету.

Түйін сөздер: Мемлекеттік басқару, мемлекеттік реттеу, табиғи ресурстар, қоршаған орта жай-күйі, нормалау.

Реттеу ұғымы латынның *regula*-норма, ереже және немістің *regulieren*-реттеу, тұрақтылықты сақтау деген сөздерінен шыққан. Нарықтық экономиканы қалыптастыру барысында қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеу өзінің жетекшілік рөлін сақтауы тиіс [1].

Мемлекеттік басқару мен мемлекеттік реттеудің арасында мазмұндық жағынан ешқандай айырмашылықтар жоқ. Мұнда сөз мемлекеттің экономикалық және өзге де процестерге қатысуының аралық салмағы төңірегінде болуы мүмкін [2].

Табиғатты қорғау мен табиғат пайдалану саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеуді ұйымдастыру мәселелері Қазақстан Республикасының қазіргі дамуы үшін мейлінше көкейтесті мәселелер болып табылады. Экономиканың аса маңызды бір саласы табиғи ресурстарды пайдалану қоршаған ортаны ластаудың тұрақты көзі және халықтың денсаулығы мен экологиялық сауаттылығына

төнген қатер болып табылады. Табиғат пайдаланудың ұтымды тәртібін анықтау, табиғи ресурстарды тиімді басқару үшін оңтайлы құқықтық негіз қалау – бұл қолданыстағы заңда көзделуі қажет міндеттер болып табылады [3].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік реттеуді ұйымдастыру мәселелері қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасының дамуының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады [4].

Экология саласындағы мемлекеттік басқару органдарының қызметі белгілі бір басшылық бастаулары негізінде жүзеге асырылады, соған сәйкес мемлекеттің экологиялық саясаты қалыптасады.

Бұл басшылық идеялары, олар жиынтығында белгілі бір мақсаттарға қол жеткізуде мемлекеттің мәнін, негізгі қасиеттерін, ішкі бірлігін білдіруі мемлекеттік басқарудың принциптері деп аталады.

Мемлекеттік басқарудың принциптері белгілі бір қоғам дамуының экономикалық

және әлеуметтік заңдарымен анықталады және қолданыстағы заңда көрінісін тапқан. Экологиялық кодексті және өзге де актілерді талдай келіп, экология саласындағы мемлекеттік басқарудың принциптері жүйесін анықтауға болады:

– адамның өмірі мен денсаулығын қорғаудың басымдығы, халықтың өмірі үшін қолайлы қоршаған ортаны сақтау мен қалпына келтіру;

– табиғи ресурстарға мемлекеттік меншік, мемлекет бақылайтын жерге жеке меншік;

– мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық міндеттерін шешу кезінде қоғам дамуының экологиялық міндеттерін теңгерімді шешу;

– экологиялық тәртіпті қамтамасыз ету үшін экономикалық ынталандыруды енгізу арқылы басқарудың экономикалық әдістерін қолдану;

– экономикалық проблемаларды шешуге азаматтарды, халықты, қоғамдық бірлестіктер мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын кеңінен тарту және белсенді түрде қатысу.

Экология саласындағы мемлекеттік басқарудың маңызды міндеттерінің бірі қоршаған орта сапасының нормативтерін белгілеу болып табылады. Басқарушылық процесс экологиялық нормативтерді белгілеуге негізделіп, содан басталады деп айтуға болады.

В. В. Петров қоршаған орта сапасының стандарттарын сипаттай келіп, былай деп атап көрсетті: «Бұл қоршаған ортаның жай-күйіне, өндірістік-шаруашылық және өзге де объектілердің қызметіне мемлекеттің құзыретті органдары қоятын бірыңғай, ғылыми-техникалық ілгерілеудің қол жеткен деңгейіне сай келетін талаптар, ережелер, нормативтер».

Кейіннен В. В. Петров өзінің тұжырымын толықтырып, былай деп анықтай түсті: «Қоршаған ортаның сапасын нормалау адамның қоршаған ортаға жол берілетін шекті ықпалдарының нормативтерін белгілеу жөніндегі қызметі болып табылады [5]».

Тәжірибенің қазіргі кезеңінде ғалымдар да мынаны түсініп отыр: адамның табиғатқа шаруашылық қызметімен қалдықтардың зиянды ықпалын толық жоюға болмайды. Бірақ табиғи ортаның ластануы мен оның қалыпты қызмет істеуінің арасындағы белгілі бір тепеңдікті орнату арқылы осы ықпалды біртіндеп төмендетуге қол жеткізуге болады, ол табиғат теңгерімі бұзылуынан аулақ болуға мүмкіндік береді. Бұл міндет те экологиялық нормативтерге

жүктеледі [3].

Экологиялық Кодекстің 22-бабына сәйкес қоршаған ортаның сапасын нормалау – экологиялық қауіпсіздікті, экологиялық жүйелер мен биологиялық әртүрлілікті сақтауды қамтамасыз ететін қоршаған орта сапасын реттеу және оған жол беруге болатын әсерді белгілеу мақсатын көздейді [6].

Экологиялық нормаларды енгізу мына міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

1. Нормативтер адамның қоршаған ортаға ықпалының деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Қоршаған ортаның мониторинг тек табиғатты байқауға ғана құрылмайды. Бұл байқау мәнді болуға тиіс, ол техникалық көрсеткіштер көмегімен ауаның, судың және т.б. ластану деңгейін анықтауға тиіс.

2. Нормативтер мемлекеттік органның табиғат пайдалану қызметіне бақылауды жүзеге асыруына мүмкіндік береді. Экологиялық бақылау мынадан көрінеді: ол табиғаттың қалай ластануын анықтауды емес, керісінше оның ластануының белгіленген нормативтерден қандай деңгейде артып кетуін анықтайды.

3. Экологиялық нормативтер олардың асып кетуі жағдайында жауапкершілік шараларын қолдану үшін негіз болып табылады. Көбінесе экологиялық нормативтер кінәлы адамды жауапкершілікке тартудың бірден бір өлшемі болады. Мысалы, кәсіпорынның қалдықтардың шығарындысына рұқсаты бар делік, сондықтан табиғатты ластау фактісінің өзі жауапкершілікке тарту үшін негіз болып табылмайды. Егер кәсіпорын қалдықтар бойынша белгіленген нормативті арттырып жіберген жағдайда, оны жауапкершілікке тартуға болады.

Мынаны атап көрсету керек: қоршаған органы қорғау нормативтері тәжірибеде дербес сала ретінде экологиялық заңның түбегейлі қалыптасуына дейін-ақ қолданылды. Көптеген экологиялық стандарттарды әзірлеу үшін ұйымдық-әдістемелік база КСРО Мемстандарты бекіткен «Табиғатты қорғау саласындағы стандарттар жүйесі және табиғи ресурстарды пайдалануды жақсарту» ГОСТы болды. Осы ГОСТның негізінде табиғаттың әрбір объектісі үшін стандарттар әзірленді. Экология және биоресурстар министрлігі бекіткен «Қазақстан Республикасының үстіңгі қабаттағы суларын қорғау Ережелерін», РНД 1.01. 03. 94 (Алматы, 1994)», ГОСТ 17.2.3. 02.78 «Табиғатты қорғау.

Атмосфера», ГОСТ 17.1.3.1386 «Табиғатты қорғау. Гидросфера» және т.б. атауға болады. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында зиянды заттардың және олардың 30ға жуық қосылыстарының атаулары үшін шекті жол берілетін шоғырланудың тек атмосфералық ауаға арналған нормативтері ғана белгіленген [3].

Экологиялық нормативтерді еңгізу тәжірибеде өзін ақтап отырғанын ескере отырып, заң шығарушы оларды Экологиялық Кодексіне еңгізу жолына барды. 23-бапта экологиялық нормативтердің мынадай түрлері баянды етілген:

қоршаған орта жай-күйінің химиялық көрсеткіштеріне сәйкес белгіленген нормативтер;
қоршаған орта жай-күйінің физикалық көрсеткіштеріне сәйкес белгіленген нормативтер;
қоршаған орта жай-күйінің биологиялық көрсеткіштеріне сәйкес белгіленген нормативтер;
қоршаған орта сапасының ҚР заңнамасында көзделген өзге де нормативтері [6].

Қоршаған табиғи ортада зиянды заттардың жол беруге болатын шекті мөлшерде шоғырлану нормативтері адамға және белгілі бір кезеңге орташалануға жататын және мезгіл-мезгіл ықпалы жағдайында немесе бүкіл адам өмірі бойында оған және қоршаған ортаға тұтастай алғанда зиянды ықпал етпейтін зиянды заттардың барынша шоғырлануы ретінде анықталады. Нормативтер Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында бірегей болып табылады. Оларды Денсаулық сақтау министрлігі әзірлейді. ЖШШ нормативтерін белгілеген кезде табиғаттың ластануының екі түрі – ең көп бір жолғы жол берілетін шекті шоғырлану және орташа тәуліктік жол берілетін шоғырлану ескеріледі. Біріншісі, адам организмінің қалыпты жұмыс істеуіне зиянды заттардың қысқа уақыттық ықпалының деңгейін анықтайды. Екіншісі, қоршаған орта ластануының жол берілетін деңгейін анықтайды, ол ұзақ кезең жағдайында адам организміне ықпалы оның денсаулығының жай-күйіндегі өзгерістердің пайда болуын туғызбайды. ЖШШ зиянды заттарының нормативтерін топтастыру негізі үшін біздің республикамызда қоршаған орта ластануының төрт деңгейі ескеріледі – олар ылғалдың болмауы, тітіркену, созылмалы ауру, өткір ауру. Аталған деңгейлерді Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы әзірлеген.

Занда көзделген ережеге сәйкес қажет болған жағдайда кейбір аудандар үшін жеке жол берілетін заттардың неғұрлым қатаң

нормативтері белгіленеді. Мұндай нормативтер табиғаттың қолайсыз жағдайларына қарай қоршаған ортаның елеулі түрде ластануы байқалатын немесе бұл аумақ курортты немесе рекреациялық аймақ болып табылатын аудандарға қатысты белгіленеді. Қоршаған ортаға ластағыш заттардың жол берілетін шекті шығарындылары – бұл уақыт бірлігіне шығарылатын зиянды заттардың мөлшері, ол жиынтығында зиянды заттар көздерінің шығарындыларынан белгілі бір өңір немесе елді мекен бойынша белгіленген нормаларынан артып кететін осы заттардың шоғырлануын ОЗШ болдырмайды. ЖШШ нормативтерін осы өңірдің қоршаған ортаның зиянды заттармен ластануының жалпы орта деңгейіндегі деректерін негізінде кәсіпорындар әзірлейді. Зиянды заттың әрбір түрі бойынша орта деңгейін кәсіпорынға сол ауданның ауа райын зерттейтін қызметі хабарлайды, ол қоршаған ортаның мониторингін жүргізеді. ЖШШ ның нормативтерін әзірлеу үшін кәсіпорын ғылыми-зерттеу институттарын тартады. Содан соң бұл нормативтер экология және табиғи ресурстар органдарына хабарланады, олар ЖШШ нормативтерінің дұрыс әзірленуін тексереді және кейіннен олардың сақталуына бақылауды жүзеге асырады.

Шудың, тербелістің, магнит өрістері мен өзге де зиянды физикалық әсерлердің жол беруге болатын шекті деңгейін (ЖШД) республиканың денсаулық сақтау органдары белгілейді және децибелдерде өлшенеді.

Әдеттегі тұрмыстық шуға 20 децибел көлемінде жол беріледі, адамның ауруды сезінуі 90 децибел шу кезінде пайда болады. Магнит өрістері, электрмагнитті сәулелену, радиоактивті әсер де адамның денсаулығына және қоршаған ортаға кдүіпті ықпал етеді. Бұл нормативтерді Денсаулық сақтау министрлігі әзірлейді және сағатына микрорентгенмен өлшенеді. Экология және табиғи ресурстарды қорғау министрлігінде радиациялық қауіпсіздік бөлімі бар, ол екі бағыт бойынша бақылауды жүзеге асырады: табиғи радиация, яғни жер сәулеленуі де, жасанды радиация да – адам қызметінің нәтижесі. Бір жағынан радиацияның жол берілетін шекті деңгейін (ЖШР) нормалау мәселелері 1997 жылғы 14 сәуірде қабылданған Қазақстан Республикасының «Атмосфералық энергияны пайдалану туралы» Заңында және

«Радиациялық қауіпсіздік туралы» заңында қарастырылады [7].

Ауыл және орман шаруашылығында агрохимикаттарды қабылдаудың жол берілетін шекті нормалары (ЖШН) пестицидтерге, минералды тыңайтқыштарға, қорғаныш заттарына және өсімдіктердің өсуінің химиялық үдеткіштеріне қатысты белгіленеді. Бұл нормативтерді де Денсаулық сақтау министрлігі әзірлейді және Ауыл шаруашылығы министрлігімен келісіледі. Олар пестицидтерді қолдану деңгейін реттейді, бұл ретте судағы, топырақтағы, ауыл шаруашылығы өніміндегі химиялық қосылыстардың мөлшері адам тұтынған кезде оның денсаулығына ықпал етпейді. Денсаулық сақтау министрлігі ЖШҚын міндетті нормативтерінің дұрыс қолдануына бақылау жасау нәтижесінде өнімнің экологиялық нормативтерге сәйкес келуі тұрғысында өнімді (Қазақстан аумағында өндірілген немесе Қазақстан аумағына әкелінетін) сертификаттау енгізді.

Сөйтіп, жоғарыда аталған анықтамалардың негізінде мемлекеттік-құқықтық реттеу ұғымын тұжырымдаймыз – бұл қоғамның өзара іс-қимылы жағдайында қор шаған ортамен, экологиялық құқықтарды жүзеге асырумен және мемлекет субъектілерінің экологиялық міндеттерін сақтаумен байланысты экологиялық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік органдардың атқарушылық-реттеушілік қызметі.

Қорыта келгенде, мақсаттарды жүзеге асыру келешекте қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеу жүйесінің одан әрі дамуына, осы саладағы мемлекеттік-құқықтық реттеуді жүзеге асыру механизмдерінің одан әрі ілгерілеуіне және оларды халықаралық нормалармен стандарттарға сәйкес жүзеге асуына өз үлесін қосады.

Міне, осы мәселелерді шешу арқылы

біз қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік-құқықтық реттеуді әлемдік үлгіге сай қалыптастыруға қол жеткізе аламыз.

Әдебиеттер

- 1 Петров И.В. Экологическая политика. <http://www.viking.ru>
- 2 Алехин А.П. Административное право Российской Федерации. – М.: Норма, 1997. – 516 б.
- 3 Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы: Интерлигал, 2005. – 395 б.
- 4 Күлтелеев С.Т. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы: HAS, 2003. – 328 б.
- 5 Петров В. Экологиялық құқық. – М.: Норма-Принт. – 1995, 197 б.
- 6 Қазақстан Республикасы. 2007 ж. 9-қаңтарда қабылданған Заң. – №320-111 ҚРЗ. Экологиялық кодекс. – Астан: Ақорда, 2007. – 163 б.
- 7 Сулейменов Р.Қ. Экологиялық нормалау мәселелері // Заң газеті. 2006. – №43, 36

References

- 1 I.V.Petrov. Ecological of politician. <http://www.viking.ru>
- 2 Alehin A.P. Administrative law of Russian Federation. – М.: Norma, 1997. – 516.
- 3 Baideldanov D.L. Republic Kazakhstan ecological right. – Almaty: interligal, 2005.-395.
- 4 Kultebaev S.T. Ecological right Republic Kazakhstan. – Almaty: HAS, 2003. – 328.
- 5 Petrov V. Ecological right. – М.: Norma – Print. – 1995, 197.
- 6 Law of Republics Kazakhstan. 2007 ж. №, 320-111. that was accepted 9th in January. Ecological кодекс.- Astana: Akorda, 2007. – 163.
- 7 Suleymenov R.K. Ecological questions // of normalization newspaper of Law. 2006. – №43, 3

Б.А. Сериев, Ж.Д. Ергозова

Нормализация государственно – правовых регулировании качества окружающей среды

В данной научной статье рассматривается нормализация качества окружающей среды, раскрывая важность упорядочения государственно – правовых норм.

Ключевые слова: государственная управления, государственная регулирования, природные ресурсы, состояния окружающей среды, нормализация.

B.A. Seriev, Zh.D. Ergozova

Normalization state – legal adjusting of quality of environment

In this scientific article discusses normalization of environmental quality, revealing the importance of streamlining State-legal norms.

Keywords: state managements, state adjusting, natural resources, states of environment, normalization.

ӘОЖ 343.24

Б.Р. Таубаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: t_bauka1114@mail.ru

Сотталғандарға заң талаптарына бағына отырып, пенитенциарлық құқықты жүйені қолданудың өзекті мәселелері

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының пенитенциарлық жүйесін реформалаудың және жеке аспектілерін түзеу мекемелерінде әлеуметтік жүйесін сынақтан өткізу мәтінінде қарастырылады.

Түйін сөздер: пенитенциарлық қауіпсіздік, қылмыстық-атқару құқықығы, түзеу-тәрбиелеу жұмыстары, еңбек, сотталғандар, бас бостандығынан айыру.

Қазақстан Республикасының қылмыстық атқару жүйесінің даму тұжырымдамасын тартуға: мониторингтің тұрақтылығын және жергілікті органдарында қолданылып отырған тәсілдерінің тиімді екендігін талап етеді. Қазіргі кезде қолданылып отырған заңдар шеңберінде және елдегі пенитенциарлық органдардың жаңаруына, түзеу мекемелерінде «әлеуметтік» жүйесін енгізу үлкен зерттеуді қажет етеді. Тұжырымдаманың кейбір апробациялық жағдайларын осы бағдарламаға енгізуді ведомстволық кезең деп атауға болады.

Әлеуметтік жүйесін апробация шеңберінде жасаған бірінші қадамы: бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың 70 %-дан астамы түзелу жолына түсуді құнықтамайды, бұл дегенің жазаның тәрбиелік мәнін едәуір азайтады, яғни әлеуметтік пассив екенін көрсетеді.

2010 жылы әлеуметтік жүйесін енгізудің алғашқы жобасымен Қазақстанның КУИС-тің жергілікті түзету мекемелері органдарының түрмелерінде әлеуметтік жүйесі арқылы болады. [1]

Түзету мекемелерінде эксперименттің өтуі сотталғандардың пенитенциарлық мобильдігі жөніндегі сұрақтар арнайы комиссияның бақылауына: қоғамдық бірлестіктердің, діни ұйымдардың, мелекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілдері мен

түзету мекемесінің тәрбиешісі, педагогы, психологы сияқты түрлі мамандары кіреді. Көрсетілген комиссиялар сотталған адамның мінез-құлқына байланысты белгілерді бағалайтын алдын ала дайындалған құралдармен қамтамасыз етіледі. Бұл белгілер бойынша кешенді бағаланатыны: жаза өтеу орнында тәртіп сақтауды, сотталған адамның Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңдарының талаптарын орындауы, соның ішінде ішкі тәртіпті орындау, сол сияқты сотталған адамның – адамның психофизикалық түзелуіне талпынуы және ресоциализациялануға тиісті өзіндік іс-әрекет жасауы. Сотталған адамның іс-әрекетіне мұндай баға беруді аттестация деп атайды. Жүргізілген аттестацияның негізінде комиссия сотталған адамға түзелу шараларын өзгертуге немесе басқа да бір шара қолдануды шешеді, мысалы: мерзімінен бұрын шартты түрде босату, өтелмей қалған жаза мерзімін жеңіл жазаға ауыстыру немесе басқа режимдегі түзету мекемесіне ауыстыру. Әлеуметтік жүйесі енгізу сотталған адам үшін оның тәртібі ақпаратты түрде жеткілікті және тәртібін бағалайтын жағдайлар айқын болу керек. Жобалап айтқанда, кім және қандай белгілердің негізінде оның түзелуінің қорытындысын бағалайды және құқықтық статусы өзгеруі осы шешімге байланысты, сотталған адам оған қойылған талаптарға сай өз

тәртібін түзете алады, соның арқасында өзінің пенитенциарлы орының өзгертуге үлес қосады. Аттестацияланушылардың 76%-ының түзелу жолынан түсетінін айқын белгілерін бағалауды апробирлей (сынақтан өткізу) көрсетті. Осылайша, әлеуметтік жүйесін қолданысқа енгізу өзінің көрсеткіші тиімді екенін көрсетті. [2]

Қазіргі кезде өмір бойы бас бостандығынан айырылған сотталған адамдардың жазасын өтейтін, қатаң режимдегі түзету колониясынан басқа қылмыстық атқару жүйесінің түзету мекемелерінде әлеуметтік жүйесі алғашқы жоба қорытындысы бойынша топтастырылған (түзету енгізілген) түрінде енгізілуде.

Жоғарыда көрсетілген жүйені енгізу қорытындылары (талдауы) түзеу мекемелерінің жұмыстарын позитивті динамикасы ретінде көрсетеді. Атап айтқанда, 2011 жылдың 9 айы ішінде Мордова Республикасының УФСИН түзеу мекемелерінде сотталғандардың іс-әрекеттерін бағалау комиссиясының 286 отырысы өтті, сол отырыстарда сотталғандардың 8 428 немесе соның 72,3%-ның аттестациялауға жиналған құжаттары қаралды.

Әлеуметтік жүйесін қолданудың нәтижесінде:

– сотталғандарды қатаң режим тәртібінен жай режимдегі тәртіп колониясына ауыстыру 85%-ға өсті (яғни 20-дан 37 жағдайға дейін);

– сотталғандардың жай режимдегі колониялардан жеңілдетілген жағдайларға ауыстыру 2,6-ға өсті (296-дан 771 жағдайға дейін);

– сотталғандардың мерзімінен бұрын шартты түрде босауы 19,3%-ға (545-тен 650 адамға дейін);

– сотталғандардың ішінде жаза өтеу тәртібін кәнігі бұзушы деп танылғандарды поселения колониясынан жалпы немесе қатаң режимдегі колонияларға ауыстыру 6,6%-ға төмендеді (15-тен 14 жағдайға дейін);

– сотталғандарды жәй жазасын өтеу тәртібіне өткізу жағдайлары 1,7%-ға төмендеді (59-дан 58 жағдайға) дейін азайды.

Бірінші позитивті факторлар көзге көрініп тұр. Атап айтқанда, бүкіл қоғамды осы іске араластыру сотталған адамның жеке басын анықтау жүйесіне объективті және ашық қарауға мүмкіндік берді. [3]

Сонымен қатар, қылмыстық жазалау процесінің күнделікті айналыспайтын адамдардың қатысуы сотталғандардың жеке басын бағалау

жүйесіне тарту өзіндік кепіл бола алады. Оның сапалық жағынан өсуін, аттестацияның жиі және бірыңғай өту сапасын айтуға болады. Осындай көзқарас болған жағдайда сотталған адам өзіне тағайындалған жаза мен бірде бір қалмайды. Оның жеке басына деген қызығушылық пен қатынастың, оны бейжай қалдырмайды.

Бірақ әлеуметтік жүйесін қолдану тек қана жан-жақты кешенді түрде қолданған жағдайда өз нәтижесін береді.

Біз ведомстволық кезеңде реформалануын текке еске саған жоқпыз. Ойласытырылған әлеуметтік жүйесін қылмыстық және қылмыстық атқару құқық институттарының іс-жүзінде пайдалану практикасын түбегейлі өзгерту, қазіргі кезде шамасы келмейді, соның ішінде түзеу мекемесінің түрін, шартты түрде босату, өтелмей қалған жазасын, жеңіл жазаға ауыстыру сияқты. Тек соттың құзырындағы шешімдер, тәжірибенің әрекеттеріне бағынбайды, сол себепті көріністі объективті деп атауға болмайды.

Сотталған адамның саналы түрде өзінің құқықтық статус механизмін алдағы уақытта саналы түрде өзгертпейінше әлеуметтік лифт жүйесін принципі өз алдына іске аспайды. Өйткені жазылған талап-тәртіп ережелері бойынша төменгі сатыдан жоғарғы сатыға өту кезеңдерін сақтаған жағдайда негізгі ой қорытындалады. Әрине, егер сотталған адам өзінің жеке басын бағалау жүйесі бойынша, жеңілдетілген жаза өтеу жағдайына ауыстырылып, өте келе өзінің әлеуметтік статусын жақсартады. Бірақ, бұл қажетті жаза өтеу мерзімін, мысалы, күзетілмейтін түзету мекемесіне ауыстырылса немесе шартты түрде босатылса, бұл формалді белгілерді қажетті түрде сақтауына байланысты.

Іс-жүзінде осындай жұмыстарға араласып жүрген қызметкерлер шынайы түрде мынадай сұрақтар қояды: егер жаза өтеу мерзімі бір мекемеден екінші мекемеге ауыстыруға немесе қандайда бір іс-шаралар қолдануға сотталған адамды қайта аттестациялау нәтижесінде қандай шешім қабылдануы мүмкін. Егер сотталған адамдар жеңілдетілген жағдайда жазасын өтеп жатса, мұндай сотталғандарға аттестация өткізуге қандай қажеттілік бар. [4]

Біздің көзқарасымыз бойынша мұндай жағдайда аттестациялау сотталған адамның мониторингін білу үшін қажет. Мысалы, сотталған адам оған тағайындалған жаза мерзімін біле тұра мекемеде ұзақ уақыт болатынын біледі,

ал аттестация сотталған адамның қаншалықты өзі таңдаған кезекті өз ісінің позитивті сызығын білуге көмектеседі. Оның жеңілдетілген жағдайға әкелген іс-әрекеті жағдайының жеңілдеуіне ғана құрал болуы мүмкін дейді. Егер жоспарлы түрде өткізілген аттестацияның қорытындысы бойынша сотталған адамға белгілі бір кезеңде жеңілдетілген жаза өтеу жағдайына немесе басқа мекемеге өтеуге мүмкіндігі болмаса, мұндай жағдайда сотталған адамның тұрақты позитивті динамикасы ескеріліп, оған қосымша жағдайын жеңілдететін ұсыныс болуы мүмкін. Түзеу мекемелерінің кейбір қызметкерлерінің, сотталған адамның жазасын өтеп жатқан жерінде, материалды-тұрмыстық жағдайларын немесе техникамен жабдықталған бөлмелерін жақсартуды ұсынағандығын атап өтуге болады. Оның ішінде теледидар көрудің басқа да бір көру кестесін жасау, MP3 плеерлер қолдану, (әлеуметтік сеттерге қосыла алмайтын) электрондық кітаптарға рұқсат ету, қабырғаға картиналар ілуге рұқсат ету (туындылар), ішінде құстары бар тор ұстауға, аквариум және тағы басқа осы сияқты жағдайлар жасау деген сөз. Біздің көзқарасымыз бойынша бұл ұсыныс өте маңызды және заңнамалар мен қаржыландыруды көбейтуді талап етпейді. [5]

Осы кезеңде, бұл жұмыстарға сотты араластырып мәселелерді шешу әлеуметтік жүйесін қолдануды жалғастыруға шынайы түрде жалғастыруға мүмкіндік болмаған жағдайда осы кезеңге бұл жұмыстарды сот арқылы шешуді айтуға болады. Соның ішінде, күзетілмейтін мекемелерге ауыстыруға дайын тұрған сотталған адамға қазіргі кездегі материалдық белгілер жүйесі, эксперимент көлемінде құрылған комиссиямен түзеу мекемелері мамандарының сотталғандардың мінез-құлқын бағалауы ешқандай әсер етпейді. Дәл осы мәселелерді тез арада шешу қажет.

Біздің көзқарасымыз бойынша: түзеу мекемелерін ауыстыру, шартты түрде мерзімінен бұрын бостқан кезде және өтелмей қалған жаза бөлігін жеңілдету кезінде, сот міндетті түрде түзеу мекемесі комиссиясының сотталған адамның күзетсіз жүруіне және оның түзелу деңгейі туралы пікірін, міндетті түрде ескеруі, объективті шешім шығаруға септігін тигізеді.

Әрине, мұндай шешімдерді қабылдауға соттарды тек қана заң ғана міндеттей алады. Осы

жерде біз Қазақстан Республикасының және қылмыстық атқару құқықтық басқармасының заңның осы жағдайларын өзгертуі туралы заң жобасы бар екенін естеріңізге саламыз. Соның ішінде, Қазақстан Республикасының қылмыстық атқару кодексін бабтарын толықтыру, шартты түрде мерзімінен бұрын босатқанда және өтелмеген жаза бөлігін жеңілдету кезінде, қылмыстық жазаны атқару шеңберінде нормативті-құқықтық реттеу, мемлекеттік саясатты дайындап, іс жүзіне асыру қызметін атқаратын атқарушы өкіметтік органдар мен белгіленген, сотталған адамның жазасын өтеу кезінде, оның мінез-құлқы жоғарыда аталған органдардың көрсеткен белгілері сәйкес келеді деп сот есептесе ғана іс жүзіне асады. [6]

Мұндай әрекетке бару, біздің көзқарасымыз бойыншатіімсіз. Ұсынылыпотырған іс-әрекеттер соттарды, сотталған адамдардың кейбір мінез-құлықтарын бекітетін ведомстволық нормативті актілерге жүгінуіне әкеліп соқтырады. Осыған орай кейбір сұрақтар туындайды: Бұл белгілер міндеттейтін немесе ұсынысты қажет ететін жағдайлар ма? Қандай белгілерде сотталған адамдардың себептерін белгілеу және олардың түзету жүйесіне деген қатынастары ма? Жазасын өтеу кезінде сотталған адамға мінез-құлық ерекшеліктерін міндетті түрде орындау үшін мінез-құлық белгілері жазылуы керек деп есептейміз. Бірақ мұндай ережелердің сотталған адамның күзетілмейтін мекемелерде жүруіне дайын емес екенін көрсететін фактілер де кездеседі. [7]

Сотталған адамның жазасын өтеуді қадағалайтын сот емес, тиісті органдар болғандықтан бас бостандығынан айыру мекемелерінде сотталған адамның мінез-құлқын тікелей бағалау осы органдардың міндеті болу керек. Ал сот шешім қабылдаған кезде, мысалы: шартты түрде мерзімінен бұрын бостуды қолдану негізінде, бұл жазаны қолдану тиісті межесіне жетті ме (қоғамға қажетті түрде түзелуі) және шынайылық принциптер сақтауы ма (сотталған адам тиісті деңгейде әлеуметтік әділетті жаза тағайындалғанын сезінуі), осы сияқты жағдайларды ескеруі керек. Мұндай жағдайда соттың бірінші сұрақ бойынша қорытындысы түзету шараларына тікелей қатысты адамдардың пікірлеріне негізделуі мүмкін (бірақ оған бағынбайды) деуге болады.

Әдебиеттер

- 1 Дементьев С.И. Лишение свободы: Уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты. – Ростов-на-Дону, 1981. – 45 с.
- 2 Дуюнов В.К. Наказание в Уголовном праве России – принуждение или кара? // Государство и право. – 1997. – № 11. – С. 61 – 68.
- 3 Зубков А.И. и др. Пенитенциарные учреждения в системе министерства России: история и современность. – М.: Изд-во «Наука», 1998. – 172 с.
- 4 Катаева Н.А. Социальная работа в микрорайоне с подростками склонными к правонарушениям. – Киров: «Вят-слово», 1997. – 166 с.
- 5 Максимов А. Социология преступности: Кто есть кто. – М.: ЭКСМО, 1997.– 454 с.
- 6 Пищелко А.В., Белослудцев В.И. Психолого-педагогические проблемы укрепления законности органов исполнения наказания. – Домодедово: РИПК МВД РФ, 1996 – 83 с.
- 7 Социальная работа в пенитенциарной системе // Фирсов М.В., Студёнова Е.Г. Теория социальной работы: Учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 2000. – С. 201 – 217.

References

- 1 Dementiev SI Privatio libertatis: Accedit legem et labor proventus. – Rostov-on-Don, MCMXXXI. – XLV.
- 2 Duyunov VK Poenam in criminaüs legis Russia – violentia vel poenam? // Rem publicam et legem. – MCMXCVII. – № XI. – S. LXI – LXVIII.
- 3 Alexander Zubkov et alia poenali institutions in Ministerio Russia: historia et recentissimum. – Moscua: «Nauka», MCMXCVIII. – CLXXII p.
- 4 Kataev NA Socialis opus in viciniam teenagers pronus ad delinquitur. – Kirov «Vyat-Verbi», MCMXCVII. – CLXVI p.
- 5 Maksimov Sociologiae Sceleratum: Quis suus ‘Quidam. – M.: Eksmo, MCMXCVII. – CDLIV.
- 6 Pischelko VULGATE Belosludtsev VI Et de iure ipsas poenas adipiscing elit. – Moscua: RAN-CENS Interior ministérium verbi, MCMXCVI – LXXXIII.
- 7 Socialis opus in carcere system // Firsov, MV, Studenova EG Theoria Social Work: A Manualis. ignoverit. – Moscua: VLADOS, MM. – S. CCI – CCXVII.

Б.Р. Таубаев

Актуальные проблемы применения системы пенитенциарного права, осужденных подчиняющимся к требованиям закона

В данной статье рассматриваются аспекты пенитенциарной и социальной системы, реформы уголовно-исполнительной системы в Республике Казахстан.

Ключевые слова: пенитенциарная безопасность, уголовно-исполнительная права, воспитательно-исправительные работы, труд, осужденные, лишение свободы.

B.R. Taubaev

Actual problems of application of penal law, convicted under the authority of the legal requirements

This article explores the methods and the development of the penal system in Kazakhstan.

Keywords. The prison security, criminalized enforcement law, educational and correctional work, labor, convicted, custody.

ӘОЖ 347,918: 347, 918, 2: 347, 999 (574)

Ж.С. Шукенова

Қ.А. Ясави атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, докторант PhD 2 курс, Қазақстан, Түркістан қ.
E-mail: Jadira_81@mail.ru

Қазақстандағы арбитраж: қазігі таңдағы жағдайы мен перспективасы

Андатпа. Бұл мақалада қарастырып отырған мәселе, сот жүйесін дамытудың перспективалары сотқа дейін сот өндірісіндегі бақылау аясын деңгейі бойынша кеңейту мүмкіндіктеріне байланысты.

Аралық және арбитражды сот жүйелерінің қазіргі таңдағы даму жолдары.

Түйін сөздер: сот, аралық сот, арбитраж, талапкер, жауапкер.

Сот жүйесінің реформасы жалғасады, біз бұл жолды сынамалар мен қателер әдісін қолданамыз, себебі демократиялық қатынастағы дамыған мемлекеттердегі сот жүйесін көзсіз көшіру мүмкін емес. Оған қоса біздің сот жүйеміз нөлден басталмайды, керісінше өзінің нақты ірге тасы болады. Негізгі назар Қазақстан Республикасының сот жүйесіне аударылған, оны дамыту үшін жаңа перспективалар мен міндеттер қойылады. Қазақстанның сот жүйесі азаматтардың құқығы мен бостандығын, мекемелер мен мемлекеттің мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету қажеттіліктеріне жауап береді. Сот құқықтық жүйесінің дамуы тиімділік пен деңгей негізінде жүзеге асырылады және бірнеше бағыттар бойынша болжанады [1].

Сот жүйесін дамытудың перспективалары сотқа дейін сот өндірісіндегі бақылау аясын деңгейі бойынша кеңейту мүмкіндіктеріне байланысты. Аралық және арбитражды сот жүйелері дами бастады.

Қазіргі таңда саяси және экономикалық жүйе қалыптасуда. Әкімшілік командалық экономика механизмдері мен институттар бөлшектелініп, нарықтық инфраструктура мен оған сәйкес бәсекелестік орта құрылған. Қазіргі таңда меншіктің әртүрлі формалары қалыптасты, кәсіпкерліктің әртүрлі түрлері жүзеге асырылуда, бағалар мен сыртқы сауда либерализациялануда, банк жүйесі өзінің қызметтерін кеңейтуде, кәсіпкерлерге экономикалық қызмет бостандығы берілген, мемлекет пен бизнес

қатынасының жақындығы заңмен реттеліп отырады. Республикада мемлекетіміздің болашағын жақсарту негіздерін қалыптастыратын кәсіпкерлік класстар пайда болуда, жыл сайын шетелдік инвестициялар ағымы кеңейуде. Нәтижесінде, макроэкономикалық тұрақтылық пайда болды. Демек, Қазақстанның өзіндік ұлттық нарықтық экономикасы бар және әлемдік экономикалық жүйесінің интеграциялық процесстер шегіне енген болатын. Саяси қайта өрлеу, экономиканың даму ырғағы сот жүйесіндегі адекватты өзгерістерді талап етеді, ол да ұйымдастырушылық және құқықтық негізін қалыптастыра отырып динамикалық түрде дамуда. Нарықтық қатынастардың белсенді дамуы, азаматтар мен шаруашылық субъектілердің іскерлік белсенділігінің ұлғаюының нәтижесінде құқықтар мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету бойынша мемлекеттік шараларды қабылдау қажеттілігі туды.

Осыған байланысты Қазақстандағы аралық сот қатынасы, яғни осы сот шешімдерінің орындалу сұрақтарын қарастыру қажет. Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу кодексі нормаларына сәйкес, жазбаша шешім негізінде (арбитражды келісім) тараптар мүліктік дауларын аралық сотқа қарастыруға беруге құқылы болып табылады. Бірақ, мүліктік дауларды шешу мен ол шешімді орындау механизмі бойынша аралық сот қызметінде өзіндік заңнамалық заңды реттеу болмайды, оның нәтижесінде күрделі жағдайлар туғызады, ол кезде тараптардың бірі

аралық сот шешімін орындаудан бас тартады және сот қорытындыларымен келіспейді.

Аралық сот шешімдерін мәжбүрлі түрде орындауға қатысты сұрақтарды реттейтін нормаларды қолдану бойынша сот тәжірибесінің дамуы мақсатында 2001 жылдың қазан айында Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты «Аралық сот шешімдерін мәжбүрлі түрде орындау туралы арызды сот тәжірибесі ретінде қарастыру туралы» нормативті қаулы қабылданған болатын, себебі Жоғарғы соттың нормативті қаулысы, заңнаманың сот тәжірибесіндегі сұрақтарға түсіндірме беретін, құқықтың қайнар көзі болып табылады. Бұл нормативті қаулының мәні Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу кодексінің 495 бабына ұқсас аралық сот шешімдерін мәжбүрлі орындау мүмкіндігін қарастырады, онда шетелдік сот пен арбитражды сот шешімдерінің орындалуын да қарастырылады. Жергілікті аралық сот қызметі мен ұйымдарды құқықтық регламенттеудің толық еместігін қарастыра отырып, Қазақстан Республикасы Жоғарғы соттың пленарлы кеңесінің қаулысымен 2002 жылдың 28 маусымында алдыңғы Жоғарғы сот қаулысы Қазақстан Республикасының «Аралық сот туралы» Заң қабылданға дейін тоқтатылады.

2004 жылдың 28 желтоқсанда Қазақстан Республикасында «Аралық сот туралы» және «Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы» заң, оған қоса Қазақстан Республикасының Заңына «Аралық сот пен арбитраждар қызметінің сұрақтары бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң қабылданды. Заңдар негізінде 2005 жылдың 5 ақпанда Қазақстандық халықаралық Арбитраж құрылды. Бұл заңдар Қазақстанда аралық сотты құру үшін қажетті шара болып табылады. Осы заңдар аралық сотты құруға оң әсерін тигізеді. Оған қоса осы уақытта берілген заңда кейбір ұғымдарды анықтап, дұрыс талқылай білу қажет, заңда қарама – қайшылықтар да кездеседі. Мысалы, аралық сот компетенциясын шектеу мен халықаралық коммерциялық арбитраж кезінде.

Ең бірінші, аралық сот пен арбитраж – бұл екеуі бір ұғым екенін нақты түсіну керек. Ағалшын тілінен аударғанда «аралық сот» – «арбитражды сот» деп аударылады. Арбитражды соттың мәні – дауды шешу үшін тараптардың өзі құрған мемлекеттік емес орган болып табылады.

Ал аралық сот тұрақты жұмыс жасайтын және нақты дауды қарастыру үшін арнайы жұмыс жасайтын болып бөлінеді [2].

Екі заң қалай ерекшеленеді? Бұл заңдарды қандай жағдайларда қолданылады?

- Аралық сот пен халықаралық коммерциялық арбитраж арасындағы компетенция шектеу нақты арбитражды органдар арасында жүргізілмейді (бір сот – тек аралық, екіншісі – халықаралық коммерциялық арбитраж);

- Компетенция шектеуі резиденттілік белгілері бойынша жүргізіледі: резиденттер арасындағы дау аралық сотта қарастырылады, тараптар арасындағы дау халықаралық коммерциялық арбитражда қарастырылады;

- Әрбір арбитражды сот қандайда бір әртүрлі дауларды қарастырады, яғни ол аралық сот немесе халықаралық арбитраж ретінде қолданылады. Егер тараптар Қазақстан Республикасының резиденттері болса, онда ол аралық сот туралы заң қолданылады. Егер тараптардың бірі резидент болмаса, халықаралық коммерциялық арбитраж туралы заң қолданылады.

Демек, Қазақстан Халықаралық Арбитраж аралық сот туралы Заң бойынша аралық сот ретінде де, халықаралық коммерциялық арбитраж туралы заң бойынша халықаралық коммерциялық арбитраж ретінде қолданылады.

Келесі мәселелер аралық сот компетенцияның шектеуіне байланысты. Арбитражды компетенцияға қатысты қабылданған заңда егер Қазақстан Республикасындағы заңнама актілерінде, бекітілмеген азаматтық құқықтық келсім шарттан пайда болатын даулар қарастырылады. Осыған байланысты басқа даулар арбитраждарда қарастырылмайды. Бұл арбитраждар компетенциясының шектелуі болып табылады. Аралық сот компетенциясының шектелуі аралық сот туралы заңның 7 бабының 5 бөлімінде көрсетілген: «Аралық сот мемлекет, мемлекеттік мекемелер, кәмілетке толмағандар көзқарасын қозғайтын, банкроттық істері бойынша, тауарлар мен қызметтер нарығындағы басым табиғи монополия субъектінің тауар өндірісіне, жұмыстың орындалуына, қызметтер ұсыну туралы келсімшарт дауларын қарастырмайды» [3].

Мемлекет мүдделерін қарастыратын кең түрде түсінудің қажеті жоқ. Басқа да заңды актілерге сәйкес («шетелдік инвестиция ту-

ралы», «инвестиция туралы» заңдар), мемлекет мүддесі қарастырылған, мысалы, ұлттық және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажетілігі.

Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы заңдағы 31 бабында аралық сот шешіміне шағымдану ЮНСИТРАЛ типтік заңына сәйкес арбитраж шешімін компетентті сот арқылы болдырмаудың екі жағдайы қарастырылған: тараптардың бірінің шешімді күшін жою туралы арыз жазу бойынша компетенттік сот шешімі бойынша (ол шешім арызсыз қабылданады). Аралық сот туралы Заңда аралық сот шешімін жою негізі дәл солай қайталанған, бірақ, толықтырулар енгізілген: заңдылық қағидасына қарама – қайшылық. Заңдылық қағида – аралық сот төрешілері мен сот өзінің шешімінде Қазақстан Республикасының Конституция нормаларын, Қазақстан Республикасының заңды және нормативті құқықтық актілерін ғана басшылыққа алады (Аралық сот туралы Заңның 4 бабы 2 бөлімі).

Осыған сәйкес компетентті сот аралық сот шешімінің заңдылығын тексеруге құқылы, яғни заңды және басқа да нормативті құқықтық актілерге сәйкестігін тексереді. Бірақ, аралық сот шешім қабылдарда Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу кодексі нормаларын сақтауға міндетті ма? – деген сұрақ туады. Оған қоса, азаматтық іс жүргізу заңнамасында жеке іс жүргізу іс әрекет жасау процестері көрсетілген. Мысалы, өкілетіліктер азаматтық іс жүргізу заңнамасында қарастырылған талаптарды сақтай отырып рәсімделінеді (27 бап 2 бөлім «аралық сот туралы» Заңы).

Азаматтық іс жүргізу заңнамасы туралы 23 бабында көрсетілген аралық талқылауды қарастыруға арналаған. Бірақ мұндағы баптың қалыптасуына назар аудару қажет: аралық сот арызды алғаннан кейін аралық сот талқылауын қорғау туралы анықтаманы айқындайды, Қазақстан Республикасының азаматтық іс жүргізу заңнамасына сәйкес тараптар оның қарастырылу орнын хабарлайды, жауапкер талап арызға жазбаша пікір жазуды ұсынады. Яғни азаматтық іс жүргізу заңнаманы қолдану өте қысқа сұраққа қатысты – тараптардың талап арызды қарастыру орны туралы хабарлама жіберу, жауапкерге талап арызға жазбаша пікір жазуға ұсыныс жасайды. Оған қоса, азаматтық іс жүргізу заңнамасы альтернативті нұсқа ретінде ұсыналады: азаматтық іс жүргізу заңнама

нормалары немесе ережелерге сәйкес. Әрбір аралық сотта өздерінің регламенті бар, оған қоса аралық сотта нақты дауды шешу үшін азаматтық іс жүргізу заңнаманы қолдану міндетті болып табылмайды. Бұдан басқа Азаматтық іс жүргізу кодексі туралы аралық сот Заңында көрсетілмеген. Заңда аралық сот процедурасын толығымен сипатталады. Негізгі сұраққа келсек аралық – аралық істі қарау тәртібі, онда Заңға сәйкес тұрақты жүзеге асатын аралық сот аралық істі қарау жүзеге асырылады. Нақты дауды шешу үшін аралық сот ережелерге сәйкес, тараптардың келісімімен аралық істерді қарайды.

Демек, аралық сот өзінің қызметінде аралық істі қарау ережелерін және аралық сот туралы Заңды басшылыққа алады. Егер аралық сот туралы заң мен ережелер арқылы шешімін таппайтын сұрақтар болса, ол сұрақтардың аралық сот арқылы шешімін табады. Азаматтық іс жүргізу кодексінің компетентті сот қызметі анықталған жағдайда қолданылады.

Екі заңда да аралық соттың шешімін мәжбүрлі түрде орындау тәртібі көрсетілген. Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы Заңның 33 бабында арбитражды шешімді орындауда мойындаулар мен мысалдардан бас тарту үшін негізі туралы мәліметтер ЮНСИТРАЛ типтік заңда бекітілген ережеге және 1958 жылдың 10 маусымында шетелдік арбитражды шешімінің орындалуындағы мойындау туралы Нью – Йорк Конвенциясындағы ережелерге сәйкес көрсетілген.

Қазіргі таңда мемлекетімізде атакқа ие болған аралық соттар жұмыс жасайды. Оның ішінде «IUS» заңды орталықтағы халықаралық аралық сотта бар. Нарықтық экономикалық байланыстардың дамуының күрделі шарттары (жергілікті тауар өндірісіндегі тоқтау, тауар мен қызметтер құнының өсуі, инфляция, криминал және т.б.) келісімшарт міндеттемелері мен даудың пайда болуында неше түрлі қиындықтарға әкеп соқтырады. Даулы жағдайлардың санының өсуі нәтижесінде іскерлік айналым тараптары азаматтық құқықтық келіспеушіліктердің шешімін іздеуге түрткі болады. Экономикалық дау тек қана жедел нақты шешімді қабылдау ғана емес, шешімнің орындалуын талап етеді. Сондықтан тараптар пайда болған дауды келіссөздер, өзара ақылдасулар арқылы шешу қажет.

Тәжірибеде көрсетілгендей, тараптар арасындағы мәселелерде келіссөздер

негізінде шешу тиімді болып табылады. Ол келіспеушілікті жоюға және тараптардың арасындағы іскерлік қатынасын сақтауға мүмкіндік береді. Соңғы жылдары американдық құқықтық жүйе қойнауларындағы сот өндірісіне ұқсас пайда болған дауды соттан тыс формада шешу ТМД мемлекеттерінде жие қолдана бастады. Келіспеуші тараптарда үшінші тарапқа жүгіну қажеттілігі пайда бола бастады, ол пайда болған дауды әділ, әрі нақты шешуді жүзеге асырады, білікті және тиянақты қолданысыағы құқық нормаларын қолданылады.

Қазақстанда мұндай тарап ретінде «IUS» заңды орталықты халықаралық аралық сот орын жүреді. Мемлекетіміздегі алғашқы сот 1993 жылдан бастап 100 шаруашылық дауларды қарастырады, оған Ресей, Украина, Беларусь, Қырғыстан, Өзбекестан, Корея, Канада, Панама және т.б. елдердің мекемелері мен кәсіпкерлер даулары қосылды. «IUS» аралық сотының құрамына 21 арбитр кіреді, Қазақстан, Ресей, Чехия соттарының арбитаждар мен серіктес болып табылады. Аралық сот өндірісінің процедурасы арқылы ондаған даулар реттелген, кәсіпкерлер арасындағы өзара келісімдер жүргізілді. Сот шешімі бойынша Қазақстан кейбір облысындағы ірі кәсіпкерлер өздерінің иелерін ауыстырған.

ЮНСИТРАЛ типтік заңның нормалары бойынша арбитраж – егер арбитраж келісім кезінде коммерциялық мекеме тараптары әр түрлі мемлекетте болса, онда ол халықаралық болып табылады. Қазіргі заманның тәжірибесін сараптауда көрсетілгендей, комерциялық дауларды қарастыру кезінде аралық сот мемлекеттік сот алдында бірқатар басымдылықтарға ие. Олардың қатарына арбитрді таңдау арқылы объективтілікті қамтамасыз етуді болады. Сотқа талап арызды беру кезінде ешкім жалпы юрисдикциялық судьяны таңдауға рұқсат бермейді. Керсінше, аралық сотты қалыптастыру процедурасында тараптар арбитрлерді таңдауға құқылы болып табылады. Аралық соттың құрамына мамандандырылған заңгерлер ғана емес, экономика, қаржы, сақтандыру, өндірістік технологиялар аясындағы мамандар кіреді, көп деңгейде мемлекеттік сот күрделі шаруашылық дауды шешуге дағдыланған.

Аралық соттың ерекшеліктерінің бірі дауды қарастыру процедурасының қарапайымдылығы болып табылады. Бұл істі қарау дауды сотқа дейін реттеу міндеттілігін талап етпейді.

Арбитраждағы қарапайым процедура талап арызын қабылдауда бастарту негіздерінің минимумын қамтамасыз етеді. Арбитражды іс жүргізудегі апелляциялық және кассациялық инстанциялардың болмауы шешімді қабылдауда уақытты қысқартады.

Тараптар үшін, бірінші кезекте жауапкер үшін барынша маңызды болып мемлекеттікпен салыстырғанда бірнеше есе аз арбитраждық алымдардың құны табылады. Мысалы, «LUS» аралық сотында арбитраждық алымдардың төмендетілген тарифы бекітілген – талап қою бағасы қаншалықты көбірек болса, алымның тарифтік проценті соншалықты төмен. Осыған байланысты арбитраждық алымдар талап арыз берілгенше дейін емес, арбитраждық шешім шыққанша дейін бөліп-бөліп төлене алады.

Аралық соттың келтірілген приоритеттері кәсіпкерлік қызметтің әрбір сферасындағы мүліктік дауды шешу кезінде қолданылуы мүмкін. Оның негізгі шарты келісімшарттағы сәйкес арбитражды ескертпелердің болуы немесе тараптардың келісімімен қосымша келісімдердің болуы болып табылады. Келісімшарттарға қол қою кезінде көптеген кәсіпкерлер арбитражды ескертпелерге назар аударма бермейді, сондықтан арбитраж процедурасын жүргізу қиынға соғады. Осылай, қазақстандық израиль кәсіпкерлері мен АҚШ компаниялар арасында бекітілген келісімшарт шарттарын орныдау кезінде инвестициялық дау пайда болады. Берілген келісімшарт ескертпелеріне сәйкес, дауды Гаага қаласында Арбитражды сотта аралық талқылау тәртібінде қарастырады. Бірақ, компаниялар арасындағы шаруашылық дауды аралық талқылау тәртібімен шеше алатын Гаага қаласындағы арбитражды сот жоқ болып шықты, оны Қазақстандағы Нидерланд корольдігінің елшісі ресми түрде дәлелдеген. Оңтүстік Қазақстан облысындағы талап арыз берушінің тұрғылықты орны бойынша компанияның берілген талапкерге қайтарылған болатын. Нәтижесінде компания қиын жағдайда қалды, себебі арбитражды ескертпе келісімшарт ЮНСИТРАЛ арбитражды регламент талаптарына да, Қазақстан Республикасының заңнама талаптарына сәйкес келмегендігі болып табылады.

Басқа жақдайда Оңтүстік Корея мен Қазақстандық фирмалар арасындағы бекітілген келісімшартта, тараптар ЮНСИТРАЛ арбитраж ережелері бойынша аралық талқылау процеда-

русын қарастырған. Альтернативті ескертпелермен дауды қарастыру талқыланған, Кореядағы коммерциялық Арбитражды Палатада немесе Алматы қаласындағы Аралық сотта, залоғ ұстаушының таңдауы бойынша. Арбитражды таңдау құқығын жүзеге асырғаннан кейін корейлық компания талапкер ретінде өзінің талаптарымен «IUS» заңгерлік орталықтың аралық сотына жүгінді, жауапкер оған қарсы болмай, аралық сот мен арбитр кандидатурасына таңдауды келісіп қол қояды.

Осы жағдайды қарастыра отырып және мәселенің күрделілігін түсінгеннен кейін, «IUS» заңгерлік орталық мамандары дауларды шешудің альтернативті құралдарын ісдеу мен аралық сот беделін көтеру бойынша іс шараларды тұрақты түрде жүргізіліп отырады. Осы мақсатта басқа мемлекеттердегі арбитражды тәжірибе меңгеріледі, тематикалық семинарлар мен конференциялар жүргізіледі, заңгерлік профельдегі екі жетекші жоғарғы оқу орнында арнайы сабақтар өткізіледі, көрсетілген сұрақтар бойынша ғылыми мақалалар мен баяндамалар жарияланады. Бірақ, көрсетілген мәселелерді шешу үшін барлық заңгерлік қауымдастықтар бірігіп, аралық сот мүмкіндіктерін кеңінен қолдану қажет.

«Аралық сот туралы» және «Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы» Заңдар 2004 жылы қабылданғанымен берілген институттарды кеңінен қолдануда жеткілікті импульс бермеді.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Үкіметі Әділет министрлігі дайындаған компетенциялардың кеңеюін қарастыратын арбитражбен аралық сот қызметін жүзеге асыру сұрақтары бойынша кейбір заң актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобасын қолдады.

Заң жобасы 2012 жылдың 27 қаңтардағы мемлекет басшысының Қазақстан халқына деген жолдауын жүзеге асыру бойынша іс шаралардың жалпы ұлттық жоспарының 13 бөлімінің орындалуын қарастырған. Заң жобасы арбитражды және аралық сот компетенциясының құқықтық аясын кеңітуге бағытталған. Қолданыстағы заңдармен көрсетілгендіктей азаматтық – құқықтық шарттардан емес, азаматтық – құқықтық қатынастардан туындайтын арбитраждар мен аралық соттардың бағыныстылығына қатысты даулардың сипатын кеңейту ұсынылады.

Сол уақытта заң жобасын дайындаушылар «арбитраж және аралық сот адамның өмірі мен денсаулығына, жеке өміріне, жеке отбасы құпиясына байланысты мүліктік емес сипаттауға дауларды қарастыруға құқығы жоқ» деген ережін ұсынған болатын. Оған қоса «Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы» Заңды «Халықаралық арбитраж туралы» деп өзгерткен болатын, себебі «коммерциялық» ұғым аясында мүліктік қатынастар қарастырылады.

Берілген түзетуді енгізу қажеттілігі «Аралық сот туралы» Заңның 1 бап 1 бөлімінің, «Шетелдік арбитражды шешімдерді орындау туралы» Нью – Йорк Конвенциясының 2 бабына сәйкес қабылданған. Әлемдік тәжірибе туралы айтқанда Украина, Польша, Аустрия заңнамаларына сәйкес арбитражды талқылау құралы ретінде мүліктік және мүліктік емес сипаттағы даулар қолданылады. Осыған байланысты аралық сот пен арбитраждар компетенциясын кеңейту қажет. Оған қоса жалпы юрисдикциялық азаматтық істер сотының статистикасына тоқталу қажет. 2010 жылы сот 700 мың азаматтық істі қарады, осыған байланысты қарастырылған азаматтық істердің 75% талап арыз өндірісті істер құрайды, 2011 жылы аралық сот 22 істі, ал арбитражды сот 3 істі қарастырған. Біздің пікірімізше, аралық сот пен арбитраждар компетенциясын кеңейту мемлекеттік соттың жүктемесін төмендетуге мүмкіндік береді.

Оған қоса, тұрғындарға аралық сот ерекшелігі туралы, оның орналасқан орны туралы, қажеттілімділігі барысында ақпатар беріп отыру мақсатында «Аралық сот туралы» заңға аралық сот қызметінің шарттарын бекітетін нормалар енгізілген. Берілген Заңға азаматтық іс жүргізу кодексі, салық пен басқа да міндетті төлемдер туралы кодексі, қылмыстық іс жүргізу кодексі және де «Аралық сот туралы» мен «Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы» Заңда толықтырулар мен өзгерістерді енгізуді қарастыратын заң жобаларының сипатын толықтыратын түзетулер енгізу жоспарланды.

Арбитраждар мен аралық соттың рөлін бекіту үшін берілген сферадағы заңды жүзеге асыру жеткіліксіз болып табылады. Қоғамға арбитражды және аралық сот қызметі туралы ақпарат беріп отыру қажет, берілген жұмысқа барлық компетентті мемлекеттік органдар, Жоғарғы сот, индустрия министрлігі және жаңа технология-

лар мен экономикалық даму министрлігі, және де кәсіпкерлік бірлестіктер қатысу қажет.

Демек, осы заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстандағы арбитраждың даму перспективалары сәтті жүзеге асырылады. Барлық әлемде дауларды шешудің альтернативті процедурасы дамуда және мемлекеттік сот орындарына конструктивті бәсекелеске түсетіндей болып табылады. Қазақстандағы арбитражды талқылау әлемдік стандартқа сәйкес келуде. Ия, ол заңды тұлға мен азаматтардың құқытарын қорғау жүйесінде өзінің жоғарғы орнын табады.

Әдебиеттер

1 Сулейменова Г.Ж. Перспективы развития судебно-правовой реформы в Республике Казахстане // Вест. КазГЮУ. – Астана, 2009. С. 64-69.

2 Syleimenova G.J. Perspektivi razvitia sydebnop-pravovoy revormi v RK // Vest. KazGUU. – Astana, 2009. С. 64-69

3 «Аралық сот туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 28 желтоқсандағы № 22 Заңы Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2004 ж., № 24, 151-құжат; «Егемен Қазақстан» 2004 жылғы 6 қаңтар № 2

4 «Аралық сот туралы» KR 2004 жылғы, №24, 151 құжат; «Егемен Қазақстан» 2004 жылғы 6 қаңтар №2

5 «Халықаралық коммерциялық арбитраж туралы» 2004 жылы 28 желтоқсандағы № 23 Заңы Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2004 ж., № 24, 152-құжат; «Егемен

Қазақстан» 2004 жылғы 7 қаңтар № 3

6 «Halikaralik komersialik arbitraj turali» 2004 jili 28 jeltoksandagi № 23 Zani Kazikistan Respublikasi Parlamentinin Jarsisi, 2004 j., № 24, 152 ku-jat; «Egemen Kazakstan» 2004 jilgi 7 kantar №3

1 GJ Suleimenov. Expectationes of development iudicialium, et legalis reformationem, Reipublicae Kazakhstan // Occidente. Kazakh rei publicae legis University. – Astana, MMIX. С. 64-69.

2 Syleimenova G.J. Perspektivi razvitia sydebnop-pravovoy revormi v RK // sinu. KazGUU. – Astana, MMIX. С. 64-69

3 . «Аралық сот туралы» Kazakhstan MMIV Respublikasynuң zhylғы XXVIII zheltoksandary № XXII Zaңy Kazakhstan Respublikasy Parlamentiniң Zharshysy, MMIV g., № XXIV, CLI-құzhat, «Egemen Kazakhstan» MMIV zhylғы VI қаңтар numerus II

4 «Аралық сот туралы» KR MMIV jilgi, № XXIV, CLI ku-jat; «Egemen Kazakstan» MMIV jilgi VI kantar № II

5 «Halyқаралық kommersialyқ arbitralis turaly» MMIV zhyly XXVIII zheltoksandary № XXIII Zaңy Kazakhstan Respublikasy Parlamentiniң Zharshysy, MMIV g., № XXIV, CLII-құzhat, «Egemen Kazakhstan» MMIV zhylғы VII қаңтар № III

6 «Halikaralik komersialik arbitraj turali» MMIV jili XXVIII jeltoksandagi № XXIII Zani Kazikistan Respublikasi Parlamentinin Jarsisi, MMIV j., № XXIV, CLII ku-jat; «Egemen Kazakstan» MMIV jilgi VII kantar № III

Ж.С. Шукенова

Арбитраж в Казахстане: современное состояние и перспективы

В статье рассматриваются, вопросы относительно в целях развития судебной практики по применению норм, регулирующих вопросы обращения к принудительному исполнению решений третейских и арбитражных судов, исследование которых имеет особенно большое практическое значение.

Ключевые слова: суд, арбитраж, обвиняемый, истец.

J.S. Shukenova

Arbitration in Kazakhstan: Current Status and Prospects

The article discusses, questions regarding the development of jurisprudence on the application of the rules governing recourse to the enforcement of arbitral awards and arbitral tribunals, the study of which has particularly high practical value.

Keywords: court, arbitration, defendant, plaintiff.

УДК: 343.974 (575.2)

М.З. Джакупбеков

старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Юридического института
Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына

Сущность государственно-правовой функции прокурора в уголовном процессе Кыргызской Республики

Аннотация. В данной статье осуществлен анализ процессуального статуса и функции органов надзора в современном уголовном судопроизводстве Кыргызской Республики, в частности прокурорского надзора за законностью в уголовно-процессуальной деятельности органов следствия, способствующего обеспечению гарантий законности при расследовании преступлений

Ключевые слова: прокурор, уголовный процесс, функции государства, следствие, закон.

Российский ученый В.Н. Кудрявцев отмечает: «Законность – это определенный режим общественной жизни, метод государственного руководства, состоящий в организации общественных отношений посредством издания и неуклонного осуществления законов и иных правовых актов»[1, с. 4].

Автором подчеркнута ключевая роль законности для нормального функционирования общественных отношений, в том числе и в сфере международной правовой помощи по уголовным делам.

Законность выступает основой, придающей общественным отношениям в указанной сфере четкость, определенность и правовую устойчивость, которая обуславливает определенность компетенции, прежде всего, органов прокуратуры. Тем самым, прокуратура по определению В.Б. Ястребова «является единственным государственным органом, для которого надзор за исполнением законов составляет смысл, сущность и основу деятельности»[2, с.15].

Среди субъектов уголовно-процессуальной деятельности, важное место занимает прокурор, который представляет собой правовую категорию, обладающую сложным содержанием, кото-

рая характеризует не только конкретное процессуальное положение отдельного субъекта данного института, но и отражает взаимообусловленность элементов его внутреннего содержания.

Прокуратура, являющаяся составной частью государственной системы защиты конституционного строя, прав и свобод человека и гражданина, представляет собой единую централизованную систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному прокурору, независимую от других должностных лиц и государственных органов, подотчетную лишь Президенту Кыргызской Республики.

Одной из правовых категорий, позволяющей раскрыть сущность прокурорского надзора за законностью в уголовно-процессуальной деятельности органов следствия является государственно-правовая функция прокурора. Термин «функция» (лат. – исполнение деятельности) введен в научный оборот Лейбницем[3, с.719], представляет концентрированное определение сущности деятельности государственного органа. Такое определение обуславливает задачи его деятельности, через них выражается ее назначение и направления, принципы, раскрываются ее основные черты. А это обуславливает полномо-

чия органа, методы и формы его деятельности[4, с.33].

Законодательство не знает этого термина, но оно определяет государственно-правовую природу деятельности прокуратуры.

Конституция Кыргызской Республики возложила на Генерального прокурора и подчиненных ему прокуроров обязанность по осуществлению надзора за точным и единообразным исполнением законодательных актов Кыргызской Республики. Установленное в Конституции определение функции прокуратуры должно отражаться во всех законодательных актах, регулирующих деятельность прокуратуры, так как по формально-юридическим соображениям конституционные нормы по своему положению находятся на более высоком иерархическом уровне, чем отраслевые нормы.

В связи с этим в ч. 2 ст. 6 Конституции Кыргызстана прямо указано: «На основе Конституции принимаются законы и другие нормативные акты». Кроме того, необходимо отметить, что прокуратура Кыргызской Республики составляет единую систему с подчинением нижестоящих прокуроров вышестоящим и Генеральному прокурору.

Принимая во внимание Конституцию Кыргызской Республики и то, что социальная значимость прокуратуры в системе государственной власти заключается в том, что она представляет собой орган надзора за соблюдением законодательных актов в Кыргызстане, представляется возможным сделать вывод, что основной государственно-правовой функцией прокуратуры является надзор за исполнением законов в Кыргызской Республике.

Самое непосредственное отношение к законности уголовно-процессуальной деятельности органов расследования имеет участие прокурора в судебном производстве. Поводами для участия прокурора в рассмотрении дел судами является либо прямое указание закона, либо решение суда или его собственное усмотрение.

Участие прокурора в качестве государственного обвинителя обязательно по всем делам, за исключением дел, возбуждаемых не иначе как на основании жалобы потерпевшего (ст. 40 Закона «О прокуратуре Кыргызской Республики», ст. 33, 258 УПК Кыргызской Республики).

Закон не возлагает на прокурора обязанность

во что бы ни стало поддерживать в суде обвинение, изложенное в постановлении о привлечении в качестве обвиняемого. Если в результате судебного разбирательства прокурор придет к выводу, руководствуясь своим внутренним убеждением, что в судебном следствии не подтверждается предъявленное подсудимому обвинение, он может изменить обвинение на более мягкое, либо полностью или частично отказаться от обвинения, изложив суду мотивы отказа. Если в ходе судебного разбирательства «суд допускает нарушения процессуального и материального закона, прокурор обязан немедленно реагировать точно так же, как обязан реагировать на всякое нарушение закона со стороны любого участника процесса»[5, с.10].

Одним из основных полномочий прокурора, позволяющим ему эффективно выявлять, устранять и предупреждать нарушения закона в деятельности суда являются его право в пределах своей компетенции истребовать из суда любое дело или категорию дел, по которым решение, приговор, определение или постановление вступили в законную силу.

В целях принятия судами законного решения прокурор, его заместитель в пределах своей компетенции имеет право направлять в вышестоящий суд апелляционное, частное и в порядке надзора представление на судебные акты. Помощник прокурора, прокурор управления, прокурор отдела может приносить представление только по делу, в рассмотрении которого он участвовал. До начала рассмотрения представления судом, прокурор может отозвать представление, если его мнение о незаконности или необоснованности решения суда изменилось. Кроме этого правом отозвать представление прокурора обладает вышестоящий прокурор. Это обстоятельство подтверждает единство и централизацию органов прокуратуры.

О надзоре за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание и следствие указывается в главе 3 ст.35 Закона «О прокуратуре Кыргызской Республики». Аналогичным образом и в Российской Федерации в главе 3 раздела третьего Федерального закона «О прокуратуре РФ» указывается как о надзоре за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия, так и о надзоре за исполнением законов органами,

осуществляющими оперативно-розыскную деятельность. С учетом данного обстоятельства многие российские авторы полагают, что законодательством о прокуратуре установлена единая отрасль надзора за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание и предварительное следствие [6, с.138-203].

В тоже время имеется иная точка зрения, согласно которой надзор за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, и надзор за исполнением законов органами дознания и предварительного следствия представляет собой две самостоятельные отрасли прокурорского надзора [7, с.159-178].

Правомерность второй точки зрения подтверждается следующими обстоятельствами.

Во-первых, различны объект надзора. Если объектам прокурорского надзора за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, относятся оперативно-розыскные мероприятия, осуществляемые должностными лицами оперативных подразделений органов внутренних дел и других правоохранительных органов, то в отличие от этого к объектам надзора за исполнением законов органами дознания и следствия относится их уголовно-процессуальная деятельность, осуществляемая в стадиях досудебного производства по уголовным делам.

Во-вторых, различно законодательство, устанавливающее задачи и формы поднадзорных прокуратуре деятельности. Если задачи оперативно-розыскной деятельности, виды оперативно-розыскных мероприятий, основания и порядок их производства устанавливаются Законом КР «Об оперативно-розыскной деятельности», то в отличие от этого задачи и виды, основания и порядок уголовно-процессуальной деятельности следователей и органов дознания устанавливаются Уголовно-процессуальным кодексом КР.

В-третьих, различны предметы надзора. Если предмет надзора за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, составляет законность выполнения оперативно-розыскных мероприятий и законность принимаемых при этом решений, то в отличие от этого к предмету надзора за исполнением законов органами дознания и следствия относится законность производства

уголовно-процессуальных действий и законность принимаемых процессуальных решений в стадиях возбуждения уголовного дела и производства следствия.

В четвертых, различны субъекты надзора. Если надзор за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, осуществляют Генеральный прокурор и уполномоченные им прокуроры не ниже статуса прокурора области и города Бишкек, получившие в установленном порядке соответствующую форму допуска к секретным материалам оперативно-розыскного характера, то в отличие от этого надзора за исполнением законов органами дознания и следствия прокуроры осуществляют в силу занимаемой ими должности, но не по специальному приказу Генерального прокурора (ст.23 Закона Кыргызской Республики «Об оперативно-розыскной деятельности»).

В-пятых, различна правовая природа полномочий прокуроров. Если при осуществлении надзора за исполнением законов органами, ведущими оперативно-розыскную деятельность, прокуроры используют преимущественно общенадзорные полномочия, установленные законодательством о прокуратуре, то в отличие от этого при осуществлении надзора за исполнением законов в уголовно-процессуальной деятельности органов дознания и производстве следствия прокуроры используют преимущественно уголовно-процессуальные полномочия, установленные УПК Кыргызской Республики.

В-шестых, различны меры реагирования прокуроров при установлении ими фактов нарушения закона. Если при выявлении факторов нарушения законов в оперативно-розыскной деятельности прокурора используются такие меры реагирования, как внесение представлений, объявление письменных предостережений должностным лицам органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, то данные меры реагирования прокуроры не используют при осуществлении надзора за исполнением законов в уголовно-процессуальной деятельности органов дознания и следствия, а используют иные меры реагирования, среди которых отмена прокурором незаконных и необоснованных постановлений, вынесенных следователями; отказ прокурора в санкционировании незаконных и необоснованных постановлений следователей и т.п.; отстранение следователя от производства

по уголовному делу в случаях нарушения им закона; возвращение уголовного дела для дополнительного расследования; и т.п.

Имеются и другие отличия прокурорского надзора за исполнением законов в уголовно-процессуальной деятельности органов дознания и следствия от того надзора за законностью, который прокуроры осуществляют в сфере оперативно-розыскной деятельности. В частности, эти различия состоят и в том, что различен уровень законодательной регламентации рассматриваемых отраслей надзора. Если надзор прокурора за исполнением законов в уголовно-процессуальной деятельности органов дознания и предварительного следствия относительно полностью урегулирован уголовно-процессуальным законодательством, то этого нельзя сказать о надзоре в сфере оперативно-розыскной деятельности, которые урегулированы законодательством лишь в самых общих чертах.

В данном случае имеется в виду законоположения, которые установлено, что:

1. Предмет надзора за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, является установленный порядок выполнения оперативно-розыскных мероприятий (ст.23 Закона КР «О прокуратуре Кыргызской Республики»).

2. В предмет прокурорского надзора не входят сведения об организации, тактики, методах и средствах осуществления оперативно-розыскной деятельности (ч.3 ст.23 Закона Кыргызской Республики «Об оперативно-розыскной деятельности»).

3. Закон «Об оперативно-розыскной деятельности» не устанавливает достаточных полномочий прокурора для осуществления надзора в этой отрасли[8].

Учитывая недостаточную урегулированность законодательством прокурорского надзора за исполнением законов органами дознания, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, следует устранить данный пробел путем внесения в закон КР «О прокуратуре КР» и Закон КР «Об оперативно-розыскной деятельности» ряда дополнений, которые бы предусматривали, что:

а) надзор за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, является самостоятельной отраслью прокурорского надзора;

б) предмет данного надзора является соблюдение прав и свобод человека и гражданина, вовлекаемого в орбиту оперативно-розыскной деятельности, а также соблюдение установленного порядка выполнения оперативно-розыскных мероприятий и законность решений, принимаемых руководителями органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность;

в) надзор за исполнением законов органами, производящими оперативно-розыскную деятельность, уполномоченный прокурор осуществляет путем использования общенадзорных полномочий, предусмотренных статьями 22-28, ч.1 ст. 31, а также полномочиями по надзору за исполнением законов и иных нормативных правовых актов в органах и учреждениях уголовно-исполнительной системы и иных мер принудительного характера, назначаемых судом, предусмотренных ст.38 Закона Кыргызской Республики «О прокуратуре Кыргызской Республики».

Предоставление законодателем статуса самостоятельных отраслей надзору за исполнением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, а также надзору за исполнением законов в уголовно-процессуальной деятельности органов дознания и следствия обуславливается не только вышеуказанными обстоятельствами, но и настоятельной необходимостью обеспечения методами указанных отраслей надзора прав и свобод человека и гражданина, вовлекаемых в сфере соответственно оперативно-розыскной и уголовно-процессуальной деятельности, а также охраняемых законом интересов общества и государства.

Кроме того, выделение прокурорского надзора за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности имеет большое практическое значение для повышения уровня законности деятельности органов осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Создание специальных управлений и отделов будет способствовать повышению организации, качества, методики надзора.

Литература

1 Кудрявцев В.Н. Законность: содержание и современное состояние // Законность в Российской Федерации. – М., 1998.

2 Ястребов В.Б. Надзор за исполнением законов как основная функция прокуратуры / Про-

блемы совершенствования прокурорского надзора. – М., 1997.

3 Философский энциклопедический словарь. 2-е изд.-М.: Советская энциклопедия, 1989.

4 Чеканов В. Я. Правовые основы деятельности прокурора в стадии возбуждения уголовного дела и предварительного следствия: дис. ... д-ра. юрид. наук. – Саратов, 1978.

5 Басков В. И. Надзор прокурора в суде по уголовным делам.- М., 1975.

6 Басков В.И., Коробейников Б.В. Курс прокурорского надзора. – М., 2001.

7 Прокурорский надзор в Российской Федерации Прокурорский надзор в Российской Федерации: Учебник / По ред. А.А. Чувилева. – М., 1999.

8 Закон Кыргызской Республики «Об оперативно-розыскной деятельности».

References

1 Kudryavtsev VN Legitimitate: contentum et

current status // lex in Russian Foederatio. – М., MCMXCVIII.

2 Accipitres VB Vigilantiae executio leges sicut principale functio illius accusatoris officium / quaestiones de corrigendorum Public prosecution. – М., MCMXCVII.

3 Philosophical Encyclopedia. 2 izd. – М.: Soviet Encyclopedia, MCMLXXXIX.

4 Chekanov VY Legal Framework accusator sub criminalibus inquisitione et investigatione praevia: Ditis. ... Drs. jurid. Scientia. – Saratov, MCMLXXVIII.

5 Vasca VI Vigilantiae accusatori in probatio criminalibus causis -. М., MCMLXXV.

6 Vasca VI Korobeinikov BV Cursum Public prosecution. – М., MMI.

7 Public prosecution in Russian Foederatio Accusatore scriptor vigilantiae in Russian Foederatio: in artem / By Ed. AA Chuvileva. – М., MCMXCIX.

7 legis Lingua Kirgistanana Republic «Super operativa-search operatio.»

M.Z. Dzhakupbekov

«Essence of state and legal function of the prosecutor in criminal trial of the Kyrgyz Republic»

The author carried out the analysis of the procedural status and function of bodies of supervision in modern criminal legal proceedings of the Kyrgyz Republic, in particular public prosecutor's supervision of legality in criminal procedure activity of the investigation authorities, promoting providing guarantees of legality at investigation of crimes

Tags: attorney, criminal procedure, the functions of the state, a consequence of the law.

Осы мақала кылмыстық іс жүргізу органдардың құқықтық мәртебесіне арналған. Мақалада Қырғыз Республикасының прокуратура орагандардың қадағалау қызметі қарастырылған.

Түйін сөздер: прокурор, кылмыстық іс жүргізу, мемлекет қызметтері, тергеу, заң .

УДК 347.963

Г. Аргимбаев

слушатель научно-педагогической магистратуры ИПДО Алматинской академии МВД РК
капитан полиции, Казахстан, г. Алматы

Следственные ошибки: понятие и их сущность

Аннотация. В данной статье автор рассматривает определение следственных ошибок и их сущность. Совершенствование деятельности органов предварительного следствия является необходимым условием обеспечения неотвратимости уголовного наказания. В то же время вопросы укрепления законности и правопорядка, обеспечения прав и свобод личности при осуществлении уголовного судопроизводства, приобретают все большее значение.

Ключевые слова: Следствие, преступления, наказание, деятельность органов предварительного следствия, правосудия

Совершенствование деятельности органов предварительного следствия является необходимым условием обеспечения неотвратимости уголовного наказания. В то же время вопросы укрепления законности и правопорядка, обеспечения прав и свобод личности при осуществлении уголовного судопроизводства, приобретают все большее значение. Их решение теснейшим образом связано с проблемой улучшения качества предварительного расследования преступлений, т.к. допускаемые в ходе следствия процессуальные и тактические ошибки служат существенным препятствием неотвратимости наказания, резко снижают эффективность правосудия, зачастую влекут к необоснованному уголовному наказанию и приостановлению или прекращению уголовных дел.

Низкое качество предварительного следствия при невозможности восполнения его пробелов в суде, нередко, ставит суд перед необходимостью вынести оправдательный приговор, прекратить дело или вернуть его на дополнительное расследование.

В последние годы интерес к данной проблеме заметно вырос, о чем говорит ряд посвященных ей исследований (работы З.Ф. Ковриги, В.И. Власова, О.Я. Баева, И.М. Зайцева, С.Г. Олькова и др.). Несмотря на это, нет единства в самом определении следственной ошибки, в классификации следственных ошибок и по ряду других

вопросов, что вряд ли может способствовать эффективному предотвращению и устранению ошибок. Попытаемся рассмотреть наиболее дискуссионные стороны проблемы следственных ошибок.

Что же понимается под словом «ошибка» как в обиходном смысле слова, так и в уголовно-процессуальном? В словаре русского языка под редакцией С.И. Ожегова указывается, что всякая ошибка представляет собой неправильность, неточность, погрешность, ляпсус, неверный или ложный шаг[1].

В уголовно-процессуальном законодательстве понятия «процессуальные или следственные ошибки предварительного следствия» – отсутствуют. В нем говорится лишь о нарушениях уголовно-правового законодательства.

В то же время в научной литературе для обозначения ошибок предварительного следствия широко употребляются термины:

- «упущения предварительного следствия»;
- «пробелы предварительного следствия»;
- «следственные или процессуальные ошибки».

Рассмотрим содержание каждого из приведенных терминов:

Под упущениями предварительного следствия понимаются упущения в области организации, тактики и методики расследования, а также упущения, допущенные по небрежности,

недосмотру (например, пробел, недостаток), т.е. в ходе исполнения правовых предписаний.

Под пробелами предварительного следствия понимаются неполнота, односторонность и необъективность проведения расследования.

Кроме того, термин «пробелы» включает в себя и всевозможные недостатки, в том числе и в законодательстве. При этом под пробелами понимаются лишь такие нарушения закона, которые выражаются в неполноте, односторонности и необъективности исследования обстоятельств. Пробелы представляют одну из разновидностей процессуальных ошибок предварительного следствия.

В уголовно-процессуальной и криминалистической литературе высказываются различные мнения о понятии и сущности процессуальных ошибок.

Так, А.Д. Байков понимает под этим «...любое незаконное или необоснованное решение, вызванное неправильным действием или бездействием» [2].

У А.Б. Соловьева это «...не всякие нарушения или упущения в работе следователя, а лишь наиболее существенные из них – проявившиеся в принятии следователем незаконных и необоснованных решений по делу» [3].

С.А. Шейфер же под этим понимает «...неправильное действие или неправомерное бездействие следователя, объективно выразившееся в односторонности или неполноте исследования обстоятельств дела, существенных нарушениях уголовно-процессуального закона, повлекшее принятие незаконного и необоснованного процессуального решения» [4].

В.И. Власов считает, что это любые непреднамеренные нарушения закона, недостатки и упущения, допущенные при досудебном производстве по уголовному делу, всякая неправильность в процессуальной деятельности [5].

Но, несмотря на различную трактовку, общее мнение таково, что под процессуальной ошибкой на предварительном следствии понимается непреднамеренное нарушение процессуального закона, выразившееся в неисполнении или ненадлежащем исполнении его требований следователем либо иным процессуальным органом и признанное таковым компетентным субъектом в соответствующем правовом акте на любой стадии уголовного процесса.

При этом, понятие «процессуальные ошибки» охватывает и понятие «следственные ошибки», которые связываются лишь с деятельностью следователя в ходе производства предварительного следствия и под которыми понимаются любые неправильные действия следователя, не носящие характера следственного произвола, направленные по его субъективному мнению на качественное расследование преступлений, но, в то же время, влекущие за собой как минимум одно из следующих последствий:

а) привлечение к уголовной ответственности невиновного;

б) недоказанность виновности обвиняемого (при условии совершения преступления именно им, что было затем установлено, например, обвинительным приговором после последующего дополнительного расследования);

в) неустановление лица, подлежащего привлечению в качестве обвиняемого;

г) неверное применение норм УК или УПК;

д) другое существенное нарушение прав и законных интересов лиц, вовлеченных в любом качестве в орбиту расследования преступления.

Например, несоблюдение правил свидетельского иммунитета при допросе родителей обвиняемого (подозреваемого).

Некоторые исследователи представление о следственной ошибке формируют на основе обыденных или словарных определений.

Так, по мнению З.Ф. Коврига, следственная и судебная ошибка – это «непреднамеренно искаженное познание объективной действительности» [6].

В.И. Власов полагает, что «следственные ошибки – это любые, непреднамеренные нарушения закона, недостатки и упущения, допущенные при возбуждении и расследовании уголовных дел, всякая неправильность процессуальной деятельности, в том числе и в мыслительном процессе компетентного лица...» [7].

Если в первом определении ошибка ограничивается только познавательной деятельностью и не охватывает собой существенных нарушений уголовно-процессуального и уголовного закона, то второе представление оказывается чрезмерно широким, т.к. к «любимым недостаткам и упущениям следователя» можно отнести и технические погрешности, например, плохой почерк следователя, неправильную подшивку материалов дела и т.п.

Но каждое из этих определений несет в себе более существенные недостатки: упрощается мотивация следственной ошибки, не указывается (а в определении З.Ф. Ковриги указывается неполно) на отрицательные последствия следственной ошибки.

Действительно, согласно словарным определениям и обыденным представлениям ошибка – это непреднамеренное заблуждение, неправильность в действиях, мыслях. Но можно ли считать следственной ошибкой только непреднамеренное отступление от правил деятельности? При таком подходе ошибка – это результат неосведомленности следователя о тех или иных правилах деятельности, отсутствия необходимых знаний. Между тем ошибки совершают не только молодые следователи, но и работники, имеющие многолетний опыт и хорошо осведомленные о правилах расследования.

Рассмотрим вопрос о мотивации следственной ошибки более подробно. Отмеченная выше недостаточность трактовки ошибки, как непреднамеренного нарушения правил деятельности, становится очевидной при анализе обстоятельств, порождающих неправильную мысль или неправильное действие следователя. Ошибочное действие или решение следователя складывается под влиянием многих факторов, которые отнюдь не исчерпываются незнанием или слабым знанием закона [8].

Важную роль играет личностный фактор, выражающий отношение следователя к закону. Известно, что явление правового нигилизма присуще не только обычным гражданам, но и сотрудникам правоохранительных органов.

Так, многие следователи разделяют предписания уголовно-процессуальных норм на менее важные и более важные. Последние (сроки расследования, вызов защитника в случаях, предусмотренных ст. 71 УПК и т.п.) – подлежат обязательному выполнению. Требования же других норм (особенно принципов процесса, таких, как всесторонность, полнота и объективность исследования, презумпция невиновности, обеспечение права на защиту и т.п.) расцениваются ими порой, как декларации, не имеющие практического значения, а поэтому и необязательные для исполнения. В подобных случаях отступление от правил деятельности вызвано не незнанием закона, а неправильным отношением к нему, как к требованию второстепенному и даже мешающе-

му раскрытию преступления.

Личностный фактор проявляется и в степени критичности следователя к собственным выводам. Нередко, выводы, вероятные по своей правовой природе (например, о виновности обвиняемого в момент привлечения), трактуются следователем, как достоверные, что порождает обвинительный уклон, нежелание «видеть» обстоятельства, противоречащие сделанному выводу. И здесь причиной нарушения правил деятельности выступает не незнание этих правил, а чрезмерная вера следователя в истинность своих выводов.

С этим связана и такая личностная особенность следователя, как готовность к преодолению трудностей, к кропотливому труду, к поиску новых доказательств, либо стремление к минимальным результатам и попыткам преодолеть проблемную ситуацию «простым» (т.е. менее трудоемким) способом (например, путем «закрепления» признания, проведением очной ставки между обвиняемыми, в показаниях которых нет противоречий либо путем прекращения или приостановления трудоемкого дела, при отсутствии законных оснований).

Таким образом, следственная ошибка (как и положительный исход расследования) отражает сложную мотивацию принятия решения и проведения процессуальных действий следователем, в которой отражается многогранный внутренний мир следователя. Эта мотивация порой оказывается противоречивой, ибо может сочетать в себе, с одной стороны, недостаток опыта, объективные трудности расследования, а с другой – сознательное пренебрежение требованиями закона, либо тактическими рекомендациями. Можно сказать, что в подобных случаях наблюдается своеобразная «смешанная форма вины» следователя: сознательная (т.е. умышленная) по отношению к действию и неосторожная по отношению к наступившему результату – ошибочному решению. Далеко не всегда эти факторы мотивации можно четко дифференцировать, т.е. отделить добросовестное заблуждение от сознательно неправильного действия или решения.

В то же время необходимо четко отграничить следственную ошибку, связанную с сознательным отступлением от закона, от преступлений против правосудия, таких как привлечение заведомо невиновного к уголовной ответственности (ст. 344 УК), заведомо незаконное освобождение

от уголовной ответственности (ст. 345 УК), заведомо незаконное задержание, заключение под стражу или содержание под стражей (ст. 346 УК), принуждение к даче показаний (ст. 347 УК), фальсификация доказательств (ст. 348 УК) и т.д. Линия отграничения этих преступлений от внешне сходных уголовно-процессуальных правонарушений проходит по объективной стороне и, главное, по направленности умысла, который при совершении преступлений против правосудия продиктован ясно осознаваемой преступной целью.

Любое ли отступление от правил расследования надлежит считать следственной ошибкой?

Полагаем, что следственной ошибкой надлежит считать не любые упущения следователя, а лишь существенные нарушения, неправильное определение им направления своей деятельности, приводящее к искажению ее результата. Ошибиться в уголовном деле – это значит привлечь к уголовной ответственности невиновного, необоснованно освободить от нее виновного, либо создать другие помехи, препятствующие достижению целей судопроизводства.

Уточним – недостижение каких целей расследования указывает на следственную ошибку. Речь идет о недостатках, в результате которых к уголовной ответственности привлечено невиновное лицо либо преступление осталось не раскрытым, либо подлежащее ответственности лицо не предстало перед судом, либо обвиняемый до рассмотрения его дела в суде был необоснованно подвергнут лишению свободы.

Другими словами говоря, следственными ошибками будут незаконные и необоснованные решения следователя:

1) о привлечении лица в качестве обвиняемого и направлении дела в суд при отсутствии достаточных доказательств.

2) о направлении дела в суд при наличии существенных нарушений уголовно-процессуального и уголовного закона.

3) о приостановлении дела за обнаружением виновных, принятое без исчерпания всех возможностей к раскрытию преступления.

4) о прекращении дела, принятое при отсутствии законных оснований.

5) о помещении обвиняемого и подозреваемого под стражу при отсутствии достаточных оснований.

Уточним теперь – об отступлении от каких правил расследования идет речь. В первую очередь, это нормы УПК, регламентирующие деятельность следователя, как познавательного, так и правообеспечительного характера. Но эта деятельность направляется не только предписаниями закона, но и научными рекомендациями криминалистики. Игнорирование их при планировании расследования, производстве следственного действия (осмотра, очной ставки, предъявления для опознания) может привести к недобору нужной доказательственной информации и, в конечном счете, к ошибочному результату расследования.

Таким образом, определенная часть следственных ошибок порождается отступлением следователя от предписаний уголовно-процессуального закона, т.е. допущенными им уголовно-процессуальными правонарушениями.

Поскольку следственная ошибка означает, что цели судопроизводства на стадии предварительного расследования не достигнуты – данный факт должен быть констатирован не субъективным суждением исследователя (оно может оказаться ошибочным), а соответствующим процессуальным решением субъекта, по закону уполномоченного признавать этот факт установленным. Таким решением могут быть:

1) оправдательный приговор суда или постановление о прекращении дела в судебных стадиях;

2) постановление суда о возвращении дела для дополнительного расследования;

3) постановление прокурора об отмене постановлений следователя о прекращении либо приостановлении дела и о возобновлении производства по делу;

4) постановление следователя, прокурора, судьи об отмене или изменении меры пресечения – заключения под стражу, как примененной незаконно или необоснованно.

Рассмотренные выше признаки следственной ошибки охватываются следующим определением, «следственная ошибка – это констатированное соответствующим процессуальным актом уполномоченного субъекта отступление следователя от требований уголовно-процессуального закона и научных рекомендаций при осуществлении расследования, а равно не проведение нужных по обстоятельствам дела процес-

суальных действий, повлекшее за собой принятие решений, противоречащих закону и препятствующих достижению целей расследования».

Литература

- 1 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Наука, 1987.
- 2 Байков А.Д. Уголовно-процессуальные отношения. – М.: Юридическая литература, 2000.
- 3 Соловьев А.Б. Следственные ошибки в уголовно-процессуальном действии. – М.: МВШ МВД СССР, 1982.
- 5 Власов В.И. Обеспечение законности на стадии предварительного следствия. – Л.: ЛГУ, 1991.
- 6 Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. – Воронеж: ВГУ, 1984.
- 7 Власов В.И. Расследование преступлений. Проблемы качества. – Саратов: СГУ, 1988.
- 8 Зайцев И.М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе. – Саратов: СГУ, 1985.

References

- 1 SI ardet Russian Dictionary. – Moscua: Nauka, MCMLXXXVII.
- 2 Bikes AD Actionem criminalem necessitudo. – Moscua: Legal, Literarum MM.
- 3 Solovyov AB Investiganti errores in criminalibus obsecutus. – M.: n-M, MMI.
- 4 Schafer SA Quaestio. – Moscua: IMS Soviet Interior ministérium verbi, MCMLXXXII.
- 5 VI Vlasov Quae investigatione praevia constituitur in gradu regula. – L.: LSU, MCMXCI.
- 6 Zf paxmatio Criminalibus procedendi responsabilitate. – Voronezh: Voronezh State University, MCMLXXXIV.
- 7 VI Vlasov Investigatione criminibus. Quality problems. – Saratov: Saratov State University, MCMLXXXVIII.
- 8 Zaitsev IM Eliminanda iudicialis errores in civili obsecutus. – Saratov: Saratov State University, MCMLXXXV.

Г. Аргимбаев

Тергеу қателіктері: түсінігі және олардың мазмұны

Ұсынылып отырған мақалада автор тергеу әрекеттерінің қателіктерімен олардың мазмұнының анықтамасын қарастырады. Алдын ала тергеу органдарының қызметін жүзеге асыру қылмыстық жазаны тағайындауды қамтамасыз етудің қажетті шарттарының бірі болып табылады. Сонымен қоса қылмыстық сот ісі өндірісін жүзеге асыруда жеке тұлғалардың құқықтарын және бостандықтарын қамтамасыз ету заңдылықтар мен құқықтық тәртіпті бекіту жөніндегі сұрақтар өте үлкен мәнге ие.

Түйін сөздер: тергеу, қылмыс, жаза, алдын ала тергеу органдарының қызметі, әділ соттылық.

G. Argimbaev

Investigative errors: the concept and essence

The author considers the definition of investigative errors and their essence. Improving the activity of the preliminary investigation is a necessary condition to ensure the inevitability of criminal punishment. At the same time, the strengthening of the rule of law, the rights and freedoms of the individual in the exercise of criminal proceedings, are becoming increasingly important.

Keywords: investigation, crime, punishment, the activities of the preliminary investigation, the justice.

ӘОЖ 343.24.01

М.А. Турарова

М.О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, «Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» кафедрасы, магистрант, Қазақстан, Шымкент қ.

Шет елдердің қылмыстық заңнамаларындағы айыппұл

Аңдатпа. Мақалада шет елдердің заңнамасы бойынша айыппұл заңнамасын қолданудың ерекшеліктері көрсетіліп кетеді, яғни АҚШ, Ресей, Ұлыбритания, Швейцария сияқты мемлекеттердің қылмыстық құқықтық жүйесінде осы жазаны қолдану статистикасы, тәжірибеде кездесетін қиындықтары аталып кетеді.

Түйін сөздер: жаза, бас бостандығынан айыру, қылмыскер, айыппұл, санкция, түрме, магистрат, сотталушы, қылмыскерді әшкерелеу, факт.

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыстылықты сақтандыру және қылмыскерлерді түзеу мақсатына жетуді қамтамасыз ететін неғұрлым тиімді жазаны іздеу үрдісі үздіксіз жүруде. Шет елдік құқықтанушылардың ғылыми зерттеуінің және сот тәжірибесінің негізінде 80–жылдардың ортасында бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның тиімділігінің төмендігі туралы қорытынды жасалған болатын. Көптеген қылмыскерлерге қатысты бас бостандығынан айыруды қолдану ойдағыдай нәтижеге алып келмейтіндігі айтылған болатын. Бас бостандығынан айыру орнында ұстау қаржылық тұрғыдан, әлеуметтік жағынан да мемлекетке қымбатқа түседі, өйткені түрмелер қылмыстық әлемнің өзіндік мектебі болып танылды, онда қылмыстық іс-әрекеттер тәсілдерін жетілдіру үрдісі жүреді [1, 45 б.]. Түрмеде ұстаудың орнына балама ретінде мынадай жазаларды, айыппұл, бас бостандығынан айырусыз мәжбүрлеу жұмыстары, шартты соттау және т.б. айтылды. Қазіргі уақытта айыппұл түріндегі жаза дамыған шетелдік мемлекеттердің заңнамасында және сот тәжірибесінде кеңінен қолданылады.

Ақшалай жазалар ағылшын қылмыстық құқығындағы неғұрлым ертедегі санкциялар болып танылады. Әр жыл сайын әр түрлі ауырлық дәрежесіндегі қылмыстарды жасағаны үшін 1,5 миллионнан асатын айыппұлдар жүктеледі.

Құқықбұзушы (қылмыстық жауаптылық жасына жеткен адам) кез келген қылмыс үшін айыппұл төлеуге сотталуы мүмкін. Егер де неғұрлым ауыр қылмыс үшін заңмен баламасыз жаза көзделінсе, айыппұл қолданылуы мүмкін, мысалы: өлім жазасы, өмір бойы немесе ұзақ уақыт түрмеге қамау.

Магистраттар сатында қылмыс үшін сотталынған адамдардың 95%, жыл сайын айыппұл төлеуге сотталады. Автожол құқықбұзушылығы үшін 98% жағдайларда айыппұл тағайындалады [2, 42 б.].

Ағылшын қылмыстық заңнамасы, Ресей заңнамасындағыдай айыппұлды негізгі де және қосымша да жаза шарасы ретінде тағайындау мүмкіндігін қарастырады, бірақ та ағылшын қылмыстық құқығында мұндай мазмұндағы терминология тікелей бекітілмеген.

Айыппұл соттың қарауы бойынша тағайындалады және бас бостандығын айырумен бірге немесе онсыз тағайындалуы мүмкін.

Соттың айыппұлдың жоғары шегін – 5 фунттен шектеусіз сомаға дейін қолдануы мүмкін, 13 жағдай белгілі болып отыр (ол егер айыппұл баламалы немесе бас бостандығын айырумен бірге жүктелсе онда 40 жуық).

Сонымен, Ресей құқығына қарағанда сотталушыларға айыппұл түрінде Корона соттарымен жүктелетін ақшалай сомаларды жалпы

заң шеңберінде шектеу ағылшын қылмыстық құқығында жоқ: сот 1215 ж. «әдеттен тыс және қатігез» жазаларды қолданбауға шақыратын 1215 ж. «Еріктілік Хартиясын» және 1688 ж. «Құқық туралы Биллдің» ережелерін басшылыққа алуы тиіс.

Тек қана жекелеген статустарда көзделінген санкцияларда жол берілетін ақшалай жазаның жоғары шегі белгіленеді. Кәсіпкерлер мен жұмысшылардың арасындағы қатынастарды реттейтін заңдардың санкциясында аса ірі айыппұлдар берілген: жұмысшылар өздерінің кәсіподақтарының белсенділері арқылы бірқатар жағдайларда он мың фунт айыппұлды төлеуге сотталуы мүмкін. Мұндай жазалар бас бостандығын айырумен бірге тағайындалатын жағдайлар да аз емес [3, 109 б.].

Магистраттар соты «1967 ж. дейін, 1879 ж «Жиынтық юрисдикция туралы» заң бойынша жалпы жиынтық порисдикция тәртібімен қылмыс үшін 25 фунтқа дейін айыппұл жүктеуге өкілетті болды. Айыптау актісі бойынша қудаланатын қылмыстар, магистраттар сатысында қаралса, 100 фунт стерлинг жоғары сомасындағы айыппұлмен жазалады. 1967 ж. «Қылмыстық іс бойынша әділсоттылықты жүзеге асыру туралы» Заңымен көптеген қылмыстар үшін жоғары айыппұл сомасы қойға қарастырылды және бірден арттырылды.

Соңғы он жылдықта ағылшын соттарымен қылмыстық істі қарау тәжірибесінде ақшалай жазаларды және өтемақылық өкімдерді сотталушыларға қолданылатын негізгі жазалармен бірге кеңінен қарастыру тенденциясы байқалады. Ағылшын құқыққолданушы «аз зұлымдық келтіру қағидасын таңдауды басшылыққа алады, өйткені ағылшындардың жазалар жүйесін зерттеушілердің барлығы, айыппұлдар қоғамды қолсұғушылықтан шынайы қарамаса да, түрмеде ұстауға қарағанда бірқатар жетістікті жақтары бар. Ағылшын құқықбұзушыларының пікірінше, айыппұл түріндегі жаза неғұрлым әсер етудің тиімді шарасы болып танылады. Айыппұл қолдану тәжірибесін зерттеу көрсеткеніндей, қылмыскердің жасын және бұрынғы қылмыстық іс-әрекеттерінің санын ескере отырып сотпен жүктелетін репрессияның басқа түрлеріне қарағанда, қайталап сотты болудың неғұрлым төменгі дәрежесіндегі көрсеткішті берген.

Айыппұл түріндегі жазаны тағайындау ағылшын заңгерлерінің пікірінше, сотталушыны

түземейді, бірақ ол сонымен бірге (басқа жазаларға қарағанда) құқықбұзушыны «бұзбайды» және жазалау шарасын таңдау барысында негізгі себеп болып танылады деді.

Соңғы жылдары ағылшын заңнамасы айыппұлдың мөлшеріне және оны орындау тәртібіне қатысты бірқатар өзгерістерге түсті. 1967ж (Қылмыстық істер бойынша әділсоттылықты жүзеге асыру туралы) 1967ж «Жол қозғалысы қауіпсіздігі туралы», 1968ж «Ұрлық туралы», 1971ж «Шығын келтіру туралы», 1971ж «Есірткі заттарын тарату туралы» Заңдарына енгізілген жаңашылдықтар, магистраттар соттарымен жүктелетін айыппұлдардың сомасының жоғары шегін арттырды. Нақтырақ айтқанда, жиынтық порисдикция тәртібімен қаралатын қылмыс үшін айыппұлдың жоғары сомасын 25-тен 100 фунтқа дейін, айыптау актісімен қудаланатын қылмыстар үшін (яғни неғұрлым елеулі қылмыстар) 400 фунтқа дейін көтерді.

1982 ж қылмыстық юстиция туралы заңы жиынтық қылмыстар үшін төменгі шегі – 50 фунт стерлинг және жоғары шегі – 2000 фунт стерлингке дейін қарастыра отыра айыппұлдың мөлшерін адам әрі арттырды.

Жоғары порисдикция соты жаза тағайындау барысында үкімді ұстау мерзімі міндетті түрде көрсетілуі тиіс, ол жаза орындалмаған жағдайда міндетті түрде сотталушымен өтеледі. Ағылшын заңнамасы бойынша бас бостандығынан айыру мерзімі айыппұлмен ауыстырылған жағдайда 12 айдан аспауы тиісті. Бұл жерде соттар құқықбұзушының материалдық жағдайын тексеру міндетін мойындарына алады, айыппұлды бөліп төлеу үшін белгілі бір уақыт беру мүмкіндігі де жоққа шығарылмайды. Сотталушыларға бақылауды жүзеге асыратын арнайы тұлғалар сот болып тағайындалуы мүмкін.

Кейбір жағдайларда айыппұлдың кейінге қалдырмастан түрмеде ұстау түріндегі баламалы жазаны мына жағдайларда қолдануға құқылы:

1) егер де айыппұл түріндегі жазаға сотталынған адам, төлеуден бас тартса, сотталушының айыппұлды төлеу үшін қажетті қаржысы бар деген мәліметті сот білген жағдайда;

2) егер сот айыппұлды төлеуге сотталған адам жазадан құтылу мақсатында жасырынуы мүмкін деген қауіп болса;

3) егер айыппұлды төлеуге сотталған адам,

бұрын түрмеде немесе басқа да бас бостандығын айыру орындарында жазасын өтеген болса;

4) егер де қылмыстардың жиынтығы бойынша сотталған адам түрмеде қамауға да сотталынса [4, 74 б.].

Ағылшын заңнамасында бірқатар жағдайларда, төлемеушіге мәжбүрлеу жұмыстар түріндегі жазаны тағайындау мүмкіндігі қарастырылған. Айыппұлдың бір бөлігі төленсе атқарылуы тиіс сағаттардың жалпы саны пропорционалды түрде азайады. Қалған барлық жағдайларда айыппұлды жылдам төлеу үшін 9 дан 90 күнге дейін мерзімді ұсыну міндеті сотқа жүктеледі.

Айыппұлды жылдам төлеу мерзімі, оны төлеу үшін жеткілікті қаржыны өтеп алу мақсатында, жүктелетін айыппұлдың мөлшеріне байланысты сотпен анықталды.

Үкімде белгіленген мерзімде айыппұл төленбеген жағдайда мүлікті тізімге алу, төлемеушінің табысын қамауға алу және азаматтық сот өндірісі тәртібімен айыппұлды өтетіп алу туралы анықтама шығарылады.

Қылмыстық-құқықтық санкция ретінде айыппұл жеке сипатты иеленбейді, сотталушы үшінші тұлғалардың айыппұлды төлеуімен келіспейтіндігі туралы тікелей көрсеткен жағдайлардан басқа, өзге де тұлғалардың айыппұлды төлеу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды.

1957 ж. Харристің ішін қарауға байланысты, айып төлеуші қайтыс болғаннан кейін, айыппұлды төлеуге қатысты сот прецеденті қалыптасты. 1952 ж. түрмеге және айыппұлды төлеуге сотталған Харрис, түрмеде жазасын өтей жүріп бір жылдан кейін қайтыс болды.

Сот өзінің шешімінде, ақшалай жаза сотталушының өлуіне байланысты жойылмайды, және соттың талап етуі бойынша қаза болған адамға тиесілі мүліктен тиісінше өтетіліп алынды [3, 48 б.].

Қытайдың Қылмыстық кодексі жаза ретінде төленетін соманы қатаң анықтап белгілемейді, әр нақты жағдайда айыппұл мөлшері сотпен істің мән-жайына байланысты анықталады. ҚХР ҚК Ерекше бөлімінің бірқатар баптары айыппұл мөлшерін есептеу тәртібіне нұсқайтын қатысты анықтама санкцияларын белгілейді. Нақтырақ айтқанда, ол мыналарды құрауы тиіс:

1) тауарларды өткізу сомасының 50-ден 200 пайызға дейін (жасанды және саласыз тауарларды өткізгені үшін);

2) төленбеген салықтың бірден бес еселенген сомасына дейін;

3) салынған капиталдың жалған декларацияланған сомасының 2-ден 10 пайызға дейін;

4) «жасырылған» ақшаның 5-тен 20 пайыз сомасына дейін [5, 189 б.].

Айыппұлды тағайындау мүмкіндігі Қытайды ҚК бойынша 264 жағдайларда көзделінген. Айыппұлды төлеу бір уақытта да және жылдам да жүргізіледі. Егер де сотталушы үкімде көзделінген мерзімде айыппұлды төлемесе, судья мәжбүрлеу тәртібімен өндіріп ала алады. Ақша қаражаты болмаған жағдайда, үкімнің атқарылуын қамтамасыз ету мақсатында сот сотталушының мүлкінен өндіреді.

ҚХР ҚК 53-бабына сәйкес сотталушының материалдық жағдайының төмендігін назарға ала отыра, айыппұл мөлшерін төмендетуі әлде оны төлеуден толықтай босатуы мүмкін.

Айыппұл Швейцарияның қылмыстық заңнамасында неғұрлым реттелінген. Жазалау шарасы ретінде ол 122 қылмыстың іс-әрекеті жасағаны үшін көзделінген.

48 бапқа сәйкес айыппұлдың жоғары мөлшері 40.000 франкті құрайды. Егер адам пайдакүнемдік ниетпен қылмыс жасаса, судья айыппұлдың осы жоғары мөлшерімен байланысты емес, бұл судьялық қараудың шеңберін елеулі кеңейте түседі [5, 189 б.].

Бірақ та айыппұлды өз бетімен белгілеуге жол берілмейді. Төленуге тиіс соманы өз бетімен таңдауды шектеу үшін, Кодексте талап бар, судья үкімді шығару барысында оны ескеруі тиіс. Швейцария ҚК сәйкес адамның материалдық жағдайына байланысты айыппұлдың мөлшерін судья анықтайды.

Сонымен қатар айыппұлды тағайындау барысында сотталушының материалдық жағдайынан басқа, оның табысы, мүлкінің болуы, отбасылық жағдайы, отбасылық міндеттері (мысалы, алименттік міндеттемелер, қарт ата-аналарын немесе мүгедек-нәрестені асырай алу қажеттілігі), кәсібі, жасы, денсаулық жағдайы және т.б. мән-жайлар ескеріледі.

Швейцария ҚК 49-бабының негізінде сотталушы бір айдан үш айға дейінгі мерзімде айыппұлды төлеуі қажет. Егер сотталушы Швейцарияда тұрақты тұрмаса, ол айыппұлды бірден төлеуге міндетті немесе оны қамтамасыз етуді ұсынады.

Сотталушының жағдайына байланысты оған

айыппұлды бөліп-бөліп төлеуге немесе тегін жұмыстарды істеу арқылы өтеуге рұқсат етіледі. Егер сотталушы белгіленген мерзімде қажетті соманы өтемесе немесе оны басқа жолмен өтемесе, онда айыппұл мәжбүрлеу тәртібімен өтелінеді. Егер де аталған шара тиімсіз болса, судья айыппұлды қамаумен ауыстырады. Бұл жерде айыппұлды 30 франк бір күн қамауға алумен теңестіріледі. Қамаудың жоғары мерзімі үш айдан аспауы қажет [5, 190 б.].

Судья, егер сотталушы айыппұлды төлемеу объективті себептермен байланысты екендігін дәлелдесе, мысалы, сотталушының науқастануы айыппұлды қамаумен ауыстыруға құқылы.

Германия қылмыстық заңнамасына сәйкес айыппұл жазаның негізгі түрі болып танылады және тек қана бас бостандығынан айырумен ғана бәсекеге түсе алады. Айыппұлды тағайындау мүмкіндігі Германияның Қылмыстық кодексімен екі жүз елуден астам жағдайларда қарастырылған. Айыппұлдар екі түрге – ақшалай (254 жағдайда) және мүліктік (14 жағдайда) деп топтастырылады.

Ақшалай айып күндізгі ставкаларда тағайындалады. Күндізгі ставкалардың төменгі мөлшері – 5, жоғары мөлшері–360. Күндізгі ставканың мөлшері адамның жеке және материалдық жағдайын ескере отыра анықталады. Бұл жерде күніне орташа табуы мүмкін таза кіріс, сондай-ақ басқа да өмір сүру көздері ескеріледі [5, 191 б.].

Сотталушының ақшалай айыппұлды бөліп төлей алмау мүмкіндігі жағдайында, сот төлеуді кейінге қалдыруға немесе айыппұлды бөліп төлеуге рұқсат етеді. Төленбеген ақшалай айыппұлды бас бостандығынан айырумен де қарастырылған. Бір күндізгі ставкіге бас бостандығынан айырудың бір күні сәйкес келеді. Бас бостандығын айырудың төменгі мерзімі бір күнді құрайды.

Қылмыстық пайда табу мақсатында ауыр пайдакүнемдік қылмыстарды жасағаны үшін мүліктік айыппұл тағайындалуы мүмкін. Жазаның аталған түрі тек қана сазайын тартыру құзіреттерін ғана атқарып қоймайды. Ол қылмыстық іс-әрекет нәтижесінде алынған пайданы алуға бағытталған. Ереже бойынша келесідей қылмыстарды ақша белгілерін және төлем белгілерін қолдан жасау, адамдар саудасы және жеңгетайлықтың ауыр жағдайы, бандамен жасалынған ұрлықтың аса ауыр жағдайы, құмар

ойындарды заңсыз ұйымдастыру сияқты іс-әрекеттерді жасағаны үшін мүліктік айыппұл жазасына тартылады [5, 192 б.].

Ақшалай айыппұлға қарағанда мүліктік айыппұл күндізгі ставкалармен есептелінбейді, сотпен анықталған нақты ақшалай сомамен белгіленеді. Мүліктік айыппұлдың төменгі заңдарда көрсетілмеген. Жоғары шегі болса сотталушының мүліктік құнымен шектеледі.

Ақшалай айыппұл Фин қылмыстық заңнамасындағы сотталушының мүліктік құқығын қозғайтын бірден-бір белгілі жаза. Жазаның аталған бір түрі Финляндия ҚК 2 тарауы §4-6 берілген. Ақшалай айыппұлды өтетіп алу тәртібі айыппұл түріндегі жазаны тікелей атқаруға арналған өзге де заң актілерімен реттелінеді.

Басқа да шет елдердегідей Финляндияда да ақшалай айыппұл неғұрлым жиі қолданылатын жазаның түрі болып танылады. Финляндия Қылмыстық кодексіне сәйкес құқықбұзушыға жүктелетін айыппұл «күндізгі айыппұл» деп аталатынмен анықталады. Бір рет тағайындалатын «күндізгі айыппұлдардың» саны қылмыстың ауырлығына, мөлшері – сотталушының тобына байланысты. «Күндізгі айыппұл» салықтарды есептеу арқылы ай сайынғы жеке табысымен анықталады.

Қылмыстық кодекстің 2 тарауы §4 2 бөлігіне сәйкес «ақшалай айыппұлды тағайындау барысында сот өзінің қарауы бойынша жаза үшін үстемақы ретінде қай ақша сомасы қабылдануы тиіс екендігі, жазаланушы сөзі анықталғанын немесе тиісті уақыты анықтағанын және оның материалдық қамсыздануын, отбасын асырау міндетін, сондай-ақ оның төлем қабілеттілігіне әсер ететін басқа да жағдайлар ескерілуі қажет» [6, 51 б.].

Айыппұлдың жалпы мөлшері үстемақыны құрайтын ақша сомасын тағайындалған үстемақы сомасына көбейту арқылы анықталады.

Егер жаза жиынтық бойынша тағайындалмаса төменгі ақшалай айыппұл бір үстемақыға, жоғарысы – 300 үстемақыға тең. Ақшалай айыппұл түрінде жаза тағайындай отыра, сот бір уақытта ақшалай айыппұл қолдай нақты жазалармен ауыстырылатындығын анықтайды, егер де сотталушы өз еркімен төлемесе, соттың үкімінде тәртіппен өтетіп алу мүмкін емес.

Финляндия қылмыстық заңнамасы ақшалай айыппұлды бас бостандығынан айырумен айырбастау мүмкіндігін қарастырады. Егер

де өз еркімен немесе мәжбүрлі тәртіппен үкімді орындата алмаса және айыппұл сомасы төленбесе, айыппұлдың орнына бас бостандығынан айыру тағайындалады. Бірқатар шетелдердің заңнамаларына, сондай-ақ Ресей қылмыстық құқығына қарағанда, Финляндия ҚК ақшалай айыппұл тағайындалған адамға айыппұлды төлеуде ешқандай кейінге қалдыру немесе басымдықтар берілмейді. Сол себепті тағайындалған ақшалай айыппұлдың орнына қолданылатын бас бостандығынан айыру жазаны өтеудің өте жиі кездесетін құралы болып саналады. Сонымен қатар ақшалай айыппұлды түрмеде ұстаумен ауыстыруға нақты тәртіп белгіленген (10 күн ұстау 10 үстемақыға сәйкес келеді).

Франция Қылмыстық кодексінің құрылымы күрделі. Өйткені қылмыстық-құқықтық нормалар мемлекеттік биліктің заңшығарушы органдары ғана емес, атқарушы органдар да шығара алады, кодекс екі бөліктен: заңшығарушы және регламентті деп бөлінеді. Регламентті бөлігі бір жағынан Парламент өкілеттіктерін атқару шеңберінде Мемлекеттік Кеңеспен қабылданған ережелер, екінші жағынан, өзінің күзіреті шеңберінде қабылданған ережелер және құқықбұзушылықтың нақты түрлерінің белгілерін және олардың санкцияларын анықтайтын ережелер [7].

Франция Қылмыстық кодексі жазаны негізгі және қосымша деп бөледі, сондай-ақ қылмыстық іс-әрекеттерді үш санатты санаттауға сәйкес үш түрге: қылмыстық, түзеу және полицейский деп бөлінеді. Айыппұл түзеу және полицейлік жаза болып танылады.

Айыппұл қылмыс үшін де, терісқылқ үшін де негізгі де немесе жаза ретінде де тағайындалады. Франция ҚК бойынша айыппұл бас бостандығын айыруға (түрмеде ұстау) қосымша жаза ретінде жиі тағайындалады.

Франция қылмыстық құқығы бойынша айыппұлдар 330 жағдайларда қарастырылады және ақшалай айыппұлдар (бір рет алынатын) және айыппұл күн деп топтастырылады. Айыппұл мөлшері жасалынған қылмыстық қолсұғушылықтың ауырлығына байланысты анықталады және бірнеше миллионға жетеді.

Айыппұл-күн түріндегі жаза сотпен белгіленген соманы қазынаға сотталушының тұрақты түрде төлеу міндетті. Айыппұл – күннің жоғары саны–360.

Айыппұл төленбеген жағдайда Франция ҚІЖК сәйкес сотталушы қамау үйінде мәжбүрлі түрде ұсталуға тартылады. Айыппұл сомасына байланысты ұстаудың ұзақтығы ес күннен екі айға дейін белгіленеді. Бірақ та берешекті өтеу үшін жеткілікті ақша сомасын төлей отырып аталған шараны атқаруды тойтарады немесе тоқтатады [5, 189 б.].

Мәжбүрлеп ұстау кәмелетке толмағандарға, 65 жастан асқандарға, сондай-ақ өзінің төлем қабілетсіздігін дәлелдеген сотталушыларға қолданылмайды. Франция ҚК 753-бабына сәйкес мәжбүрлеп ұстауды бір уақытта еріне және әйеліне қолданылмауы қажет. Бір ерекшелігі аталған ереже қатысушы ерлі-зайыптыларға ғана емес, сондай-ақ әртүрлі қылмыстар жасаған жұбайларға да қолданылады [5, 198 б.].

Қылмыстық кодекс судьяға төменгі шектен төмендеу жаза тағайындау мүмкіндігін ұсынады немесе жазаның басқа неғұрлым қатал түріне өтуге мүмкіндік береді. Осы жағдайларға байланысты сот немесе басқа қылмыстық іс-әрекет үшін жауаптылықты белгілейтін әр нақты бапта, жеңілдететін мән-жайлардың іс-әрекеті барысында, төмендегісін көрсетпестен жазаның жоғары шегі белгіленеді [4, 144 б.].

Сонымен қатар қылмыстық заңнамада үш жылдан аспайтын мерзім ішінде соттың шешімі бойынша тағайындалған айыппұлды бөліп-бөліп атқару қарастырылады.

Айыппұлды бөліп төлеуді тағайындау барысында медициналық, отбасылық, кәсіби немесе әлеуметтік сипаттағы себептері ескеріледі.

АҚШ-та, жалпы шарттар үшін, сондай-ақ федеральды деңгейде де жазалар болып, өлім жазасы, бас бостандығынан айыру және айыппұл танылады. Неғұрлым кең тараған жаза ретінде бас бостандығынан айыру танылады, онымен қолданылу жиілігіне байланысты айыппұл бәсекелес алады. Айыппұл негізгі де және қосымша жаза ретінде де танылады. Егер муниципалды қаулы (ордонепс) немесе фелония (қылмыс) жасалынса негізгі жаза ретінде қолданылады. Ауыр, өлім жазасымен немесе өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасынан жазаланатын қылмыстардан басқа, кез келген қылмыс үшін қосымша жазалар ретінде тағайындалады. Әрине, бірқатар штаттардың қылмыстық кодексі бұл ережеден өзгешелеу. Мәселен, Огайо штатының ҚК бойынша аса

ауыр адам өлтіруге кінәлі деп танылған адам өлім жазасына немесе өмір бойы бас бостандығына сотталады, оған қосымша жаза ретінде 25 мың доллар көлемінде айыппұл қолданылуы мүмкін [2, 42 б.].

Бірқатар баптардың санкциялары өзіндік тәсілмен берілген. Мысалы, ұшу аппаратын бұзу 10000 доллар мөлшеріндегі айыппұлмен немес 20 жылға дейінгі түрмеге отырғызумен жазаланады.

Құмар ойындармен байланысты заңсыз іспен айналысу, – 20.000 доллар мөлшерінде айыппұлмен және (немесе) 5 жылға дейін түрмеге отырғызумен жазаланады. Штаттардың заңдарымен белгіленген іс-әрекеттің бірдей түрлері үшін белгіленген айыппұлдар бір-бірінен айырмашылығы зор [8, 45 б.].

АҚШ-тың сот тәжірибесінде айыппұл түріндегі жаза жиі қолданылады, ол жыл сайын мемлекетке миллиард доллардан астам пайда әкеледі.

Айыппұлды төлемеу бас бостандығынан айыруға алып келеді. Айыппұлмен және түрмеде отырғызудың өзара 5 долларына теңестіріледі. Айыппұлды бас бостандығынан айырумен ауыстыруға тек қана айыппұлды төлеуден бас тартқан жағдайда ғана жол беріледі. Айыппұлды бөліп төлеу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды.

Жапония қылмыстық заңнамасы басқа да шетелдік мемлекеттерден ерекшеленбейді. Жапония Қылмыстық кодексі бойынша негізгі жазалар болып: өлім жазасы, қылмыстық қамау, айыппұл танылады. Айыппұл өз кезегінде айыппұл және шағын айыппұл деп бөлінеді. Айыппұлдың Жапония Қылмыстық кодексі бойынша негізгі жазалар болып: өлім жазасы, қылмыстық қамау, айыппұл танылады. Айыппұл өз кезегінде айыппұл және шағын айыппұл деп бөлінеді. Айыппұлдың екі түрі де тек қана жүктелетін соманың мөлшеріне байланысты ажыратылады.

Статистика көрсеткеніндей Жапонияның сот тәжірибесінде неғұрлым кең тараған жаза ретінде айыппұл танылады. Оған жыл сайын барлық сотталушылардың 95% тартылады. Айыппұлдардың неғұрлым көпшілік бөлігі автокөлік қылмыстарына қолданылады (40% дейін) [2, 90 б.]. Айыппұлды кәмелетке толмаған қылмыскерлерге тағайындау мүмкіндігі қарастырылады.

Нидерландыдағы қолданыстағы жазалар

жүйесі жазалардың төрт түрін қарастырады, олардың ішінде кеңінен тараған және неғұрлым қатал жазалардың бірі болып табылады. 1983 ж. Қаржылық жазалар туралы Заңының кіріспесіне сәйкес, айыппұл ешқандай шектеусіз барлық қылмыстарға қолданылады делінген. Заң тұрғысынан барлық қылмыстар үшін айыппұлдың төменгі мөлшері белгіленген. Қылмыстардың санатына байланысты (аптауы белгіленген) айыппұлдардың жоғарғы шегі өзгереді. Ең үлкен айыппұлдар алтыншы санаттағы қылмыстар үшін белгіленеді.

Нидерландыда айыппұл кәмелетке толмаған қылмыскерлерге қолданылуы мүмкін, бірақ та айыппұлдың неғұрлым төмен мөлшері берілмеген. Айыппұлды төлеуден отырғызылады, оның мерзімін судья белгілейді. Басқа да елдердегідей айыппұлды түрмеге отырғызумен ауыстыру тәртібі қарастырылған, дәрменсіз борышкерді отырғызудың төменгі (1 күн) және (12 ай) мерзімі белгіленген.

Испания қылмыстық құқығында айыппұл түріндегі жаза (202 құрамда көзделінген), күндізгі ставкалар жүйесі бойынша тағайындалады. ҚК-тің 50-бабына сәйкес айыппұлдың төменгі мөлшері–бес күндік жалақы, жоғары шегі – екі жылдық жалақы, жоғары шегі – екі жылдық жалақы. Айыппұл келтірілген пропорционалды мөлшерде, қылмыс объектісінің бағалануына немесе қылмыстық іс-әрекетпен алынған пайда арқылы белгіленеді. Нақтырақ айтқанда, есірткімен байланысты қылмыстарды жасау барысында кінәлі адам айыппұлға тартылады, оның мөлшері Испания ҚК 368-бабына сәйкес өсірілген, өндірілген немесе сатылған есірткілік заттың үш еселенген құнына теңестіріледі [5, 190 б.].

Үкім шығарылғаннан кейін сотталушының материалдық жағдайы нашарлап кетсе, сот Испания ҚК 51-бабын басшылыққа ала отырып ерекше жағдайларда айыппұл мөлшерін шектеуі мүмкін.

Айыппұлды басқа да жаза түрімен ауыстыру мүмкіндігі қарастырылған (үкімде белгіленген мерзімде төлемеген жағдайда), ереже бойынша демалыс күндері қамауға алу, егер сотталушы келтірілген шығынға пара-пар мөлшерде айыппұлды төлемесе, ол бір жылға дейін мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталады.

Көптеген батыс елдерінде заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы қарастырылатыны

белгілі. Мәселен, ағылшын заңнамасы бойынша қылмыстық жаза шарасы ретінде айыппұлдарды заңды тұлғаларға қолдануға жол береді, бірақ қылмыс жасағаны үшін тұлғаға тағайындалатын қылмыстық жазалар қолданыла алмайды. АҚШ-та штаттар деңгейінде, сондай-ақ федеральды деңгейде де заңды тұлғалар үшін жалпы негізгі жазалар болып айыппұл танылады. Мәселен, Огайо штатының ҚК §2929.31 әртүрлі санаттағы қылмыстарды жасағаны үшін ұйымдарға жүк-телетін айыппұл мөлшерін анықтауға арналған Италия қылмыстық заңнамасы бойынша заңды тұлғалардың өкілдері және басқа да адамдары қылмысты жасағаны үшін қудалана отырып, кәсіпорындарға, мекемелерге және басқа да ұйымдарға айыппұл түріндегі қылмыстық жаза қолданылады [9].

Сонымен, көріп отырғанымыздай айыппұл шетелдердің соттық тәжірибесінде жеке заңды тұлғаларға да кеңінен қолданылады. Батыс оқымыстылары біраз уақыттан бері мынадай қорытындыға келген, неғұрлым ауыр емес депиктілер үшін қысқа мерзімге бас бостандығынан айырғаннан гөрі, айыппұлды қолданған тиімді деді. Сонымен қатар шетелдік тәжірибені талдау көрсеткеніндей, айыппұлды тағайындау барысында мемлекет аталған жаза түрінен белгілі бір материалды пайда табу арқылы өзінің мүдделерін де ескереді. Ақшалай жазаларды кеңінен қолдану мынамен түсіндіріледі, оны атқару үшін үлкен күш-жігерді және қосымша қаржы шығындарын талап етпейді, бұл сөзсіз мемлекеттің экономикасы үшін маңызды фактор, айыппұлдар мемлекет өзінің бюджетін едәуір толтырады.

Қазақстан заңшығарушысы зерттеліп жатқан жазаның осы түрін кеңінен қолданудағы шет мемлекеттердің тәжірибесін ескеруі қажет. Айыппұл Қазақстанның сот-тәжірибесінде кеңінен тараған жаза болуы тиіс. Бұл қылмыстық репрессияны үнемдеу есебінен жазаның мақсаттарына неғұрлым тиімді жетуді қамтамасыз етеді, сондай-ақ мемлекеттің қаржы ресурстарын сақтап қана қоймайды, сонымен қатар толықтыра түседі.

Әдебиеттер

1 Хельмут-Кури. А. Имеет ли наказание превентивный характер // Правоведение, 2001. – №5. – 44-48 бб.

2 Преступление и наказание в Англии, США, Франции, ФРГ, Японии: Общая часть УП. – М.: Юридическая литература, 1991. – 202 с.

3 Оскантний В.В. Система уголовных наказаний в Англии. – Киев: 1977. – 219 с.

4 Крылова, Н.Е. Уголовное право зарубежных стран: (Англии, США, Франции, Германии): – М.: Зерцало, 1998. – 294 с.

5 Малиновский А.А. Сравнительное право-ведение в сфере уголовного права. – М.: Международное отношение, 2002. – 289 с.

6 Клюконова Т.М. Уголовное право зарубежных стран: Германии, Франции, Финляндии, Общая часть. – СПб.: 1976. – С.51.

7 О наказании в виде штрафа. – <http://www.refua.narod.ru/Kozochkin3-1-1.htm>.

8 Цокуева И. М. Штраф как вид уголовного наказания и проблемы его применения // Материалы международной научно-практической конференции. – Краснодар: 1997. – С.45.

9 Субъект преступления в зарубежном уголовном праве. – www.lowportol.ru.

References

1 Helmut-Kuri. A. Num poena Praeaventur // iurisprudencia, MMI. – № V. – Bb 44-48.

2 Crimina et poenae in Anglia, USA, Gallia, Germania eleifend, de communi nit. – M: Iuris, Litterarum MCMXCI. – ССII.

3 R. Oskantny Ugoloavnyh poenae ratio in Angliam. – Kioviensis, MCMLXXVII. – CCXIX p. IV. Krylova, NE Criminalis legem terris (Angliam, USA, Gallia, Germania) – Sl: Speculum, MCMXCVIII. – CCXCIV.

5 AA Malinovsky Lex comparativum in area criminalis legem. – Sl: relationum internationalium, MMII. – CCLXXXIX p.

6 TM Klyukonova Accedit lege peregrina: Germania, Gallia Finland parte generali. – St Petersburg.: MCMLXXVI. – P.51.

7 Ad poenam pulchra. – [Http://www.refua.narod.ru/Kozochkin3-1-1.htm](http://www.refua.narod.ru/Kozochkin3-1-1.htm).

8 IM penam criminalem poenam Tsokueva sicut forma et application quaestiones de eius // Internationalis conferentia scientifico-practica. – Краснодар: MCMXCVII. – P.45.

9 De crimine reum in ius alienum. – [Www.lowportol.ru](http://www.lowportol.ru).

М.А. Турарова

Штраф в уголовном законодательстве зарубежных стран

В данной статье автор рассматривает особенности применения штрафа как вида уголовного наказания в зарубежных странах, также автор делает анализ статистики и проблем возникающих при применении данного наказания.

Ключевые слова: наказание, лишение свободы, преступник, штраф, санкция, тюрьма, магистрат, подсудимый, избличение преступника, факт.

M.A. Turarova

Penalty in the criminal law of foreign countries

In this article, the author examines the views of the fine features of a form of criminal punishment in other countries, the author makes an analysis of statistics and the problems arising from the application of the penalty.

Keywords: punishment, imprisonment, criminal fines, penalties, imprisonment, the magistrate, the defendant, exposing criminal fact.

УДК 347.08

Б.А. Жетписбаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби доктор юридических наук,
профессор кафедры гражданского права, гражданского процесса, трудового права, Казахстан, г.Алматы

Генезис акцентуаций в поведении несовершеннолетних склонных к совершению правонарушений

Аннотация. В данной статье рассмотрены актуальные вопросы закономерностей развития социально-психологических свойств личности, составляющие основу личности человека. В формировании личности доминирующее значение имеет фаза ее подросткового периода развития. Именно в подростковом возрасте преимущественно происходит формирование характера и других основ личности. В практической деятельности сотрудников правоохранительных и иных органов, комиссий по защите прав несовершеннолетних и других очень часто приходится сталкиваться со своеобразными особенностями личности подростков – акцентуантами, что подразумевает собой те явления, когда обычные черты характера проявляются в виде усиления отдельных черт личности, но не доходящих до патологических форм.

Ключевые слова: генезис, акцентуации, несовершеннолетний, правонарушение, норма права, характер, патология.

С позиций современной психологии, личность понимается как социальное явление, как социально-психологическая сущность каждого отдельно взятого человека. Соответственно, личность, определяется главным образом социальными и социально-психологическими свойствами, хотя и биологические (наследственные и другие) качества при этом нельзя игнорировать, поскольку они накладывают определенный отпечаток на различные стороны психических процессов, составляющих основу личности человека [1].

В формировании личности доминирующее значение имеет фаза ее подросткового периода развития. Объясняется это тем, что подростковый возраст – один из наиболее сложных периодов развития человека. Несмотря на относительную кратковременность (с 14 до 18 лет), он практически во многом определяет всю дальнейшую жизнь индивидуума. Именно в подростковом

возрасте преимущественно происходит формирование характера и других основ личности, которые сопровождаются возникновением следующих обстоятельств:

- переход от опекаемого взрослыми детства к самостоятельности;
- смена привычного школьного обучения на другие виды социальной деятельности;
- бурная гормональная перестройка организма.

Все указанные выше обстоятельства в совокупности делают подростка особенно уязвимым и податливым к отрицательным влияниям среды. При этом необходимо учитывать свойственное подросткам стремление высвободиться из-под опеки и контроля родных, учителей и других воспитателей. Нередко это стремление приводит и к отрицанию духовных ценностей и стандартов жизни вообще старшего поколения [2, с. 5].

Подростковому возрасту присущи различ-

ные типы нарушенного поведения. Нарушенное поведение – это понятие неоднозначное ни в терминологии, ни в содержании самого термина, ни в его отношении к так называемому нормальному поведению. В терминологическом отношении «нарушенное поведение» часто рассматривается как синоним словосочетаний «трудный ребенок», «ненормальное поведение», «ребенок с нарушениями в аффективной сфере», «девиантное поведение», «отклоняющееся поведение», «делинквентное поведение», «противоправное, преступное, криминальное поведение» и другие. Следует помнить, что названные термины несут одностороннюю информацию: бытовую (трудный ребенок), юридическую (преступное поведение) и т. д. [3, с. 16].

Отклоняющимся поведением называют поведение, в котором устойчиво проявляются отклонения от социальных норм, как отклонения агрессивной или корыстной ориентации, так и социально-пассивного типа [4, с. 22].

Как уже указывалось нами выше, для характеристики отклоняющегося поведения используют специальные термины делинквентность и девиантность.

Если нарушения не достигают уровня уголовно наказуемых действий, то такое поведение у несовершеннолетних принято называть делинквентным (от латинского *delinquo* – провиниться, совершить проступок). Обычно делинквентное поведение начинается с прогулов, уклонения от учебы и труда и присоединения к асоциальной группе подростков (сверстников или более старших по возрасту). Мелкое хулиганство, отбирание у более младших детей денег, издевательства над ними, а в составе группы и над более старшими подростками – обычный набор делинквентных поступков. Участились и случаи проституции среди подростков [5, с. 10].

Кроме того, под определение понятия девиантное поведение подпадает как делинквентное, так и другие нарушения поведения (от ранней алкоголизации до суицидных попыток).

В литературе указывается на необходимость различать понятие «отклоняющееся поведение» от терминов «отклонение в развитии», «задержка в развитии», «отставание в развитии». Эти термины обозначают детей с дефектами развития [6, с. 13].

Таким образом, попытки практического применения системного анализа нарушенного пове-

дения предпринимались неоднократно на каждом этапе новых научных достижений. Однако отсутствие единого представления о природе девиантного поведения не позволяли найти единого решения поднимаемых проблем.

В числе разнообразных, взаимосвязанных факторов, обуславливающих проявление отклоняющегося поведения, можно выделить такие, как:

- индивидуальный фактор, действующий на уровне психобиологических предпосылок асоциального поведения, которые затрудняют социальную адаптацию индивида;

- психолого-педагогический фактор, проявляющийся в дефектах школьного и семейного воспитания;

- социально-психологический фактор, раскрывающий неблагоприятные особенности взаимодействия несовершеннолетнего со своим ближайшим окружением в семье, на улице, в учебно-воспитательном коллективе;

- личностный фактор, который, прежде всего, проявляется в активно-избирательном отношении индивида к предпочитаемой среде общения, к нормам и ценностям своего окружения, к педагогическим воздействиям семьи, школы, общественности, а также в личных ценностных ориентациях и личной способности к саморегулированию своего поведения;

- социальный фактор, определяющийся социальными и социально-экономическими условиями существования общества [7, с. 19].

В практической деятельности сотрудников правоохранительных и иных органов, комиссий по защите прав несовершеннолетних и других очень часто приходится сталкиваться со своеобразными особенностями личности подростков – акцентуантами, что подразумевает собой те явления, когда обычные черты характера проявляются в виде усиления отдельных черт личности, но не доходящих до патологических форм.

Длительное время понятия «акцентуация» не существовало, и это социальное явление рассматривалось в рамках понятия «психопатия». В современной психиатрии под понятием «психопатия» понимается врожденная или приобретенная патология личности с преобладающей дисгармонией в эмоциональной и волевой сферах.

Понятие «акцентуация» впервые в научный оборот было введено немецким психиатром и психологом, профессором неврологической

клиники Берлинского университета Карлом Леонгардом в 1981 году. Им же разработана и описана классификация акцентуаций личности. По мнению К. Леонгарда, в развитых странах более половины подростков относится к акцентуированным личностям.

В работах К. Леонгарда используется как сочетание «акцентуированная личность», так и «акцентуированные черты характера». К. Леонгард заменил термин «психопат» на термин «акцентуированная личность». Акцентуация характера, по К. Леонгарду, это нечто промежуточное между психопатией и нормой. По его мнению, акцентуированные личности – это не больные люди, это здоровые индивиды со своими индивидуальными особенностями. Акцентуированные характеры зависят не от природно-биологических свойств, а от факторов внешней среды, которые накладывают отпечаток на образ жизни данного человека.

Акцентуация всегда, в общем, предполагает усиление степени определенной черты. Эта черта личности, таким образом, становится акцентуированной. Акцентуированные черты далеко не так многочисленны, как варьирующие индивидуальности. Акцентуация – это, в сущности, те же индивидуальные черты, но обладающие тенденцией к переходу в патологическое состояние. При большей выраженности они накладывают отпечаток на личность как таковую и, наконец, могут приобретать патологический характер, разрушая структуру личности [8].

В нашей стране и в странах ближнего зарубежья получила распространение иная классификация акцентуаций, которая была предложена известным детским психиатром профессором А. Е. Личко. Он полагает, что акцентуации характера имеют сходство с психопатиями. Главное их отличие от психопатий заключается в отсутствии признака социальной дезадаптации. Они не являются основными причинами патологического формирования личности, но могут стать одним из факторов в развитии пограничных состояний.

Акцентуации характера по А. Е. Личко (1983) – это крайние варианты нормы, при которых отдельные черты характера чрезмерно усилены, отчего обнаруживается избирательная уязвимость в отношении определенного рода психогенных воздействий при хорошей и даже повышенной устойчивости к другим. Акцентуация характера и ее типы – это определение преморбидного фона,

на котором могут возникать расстройства психической деятельности. Поэтому, закрепление некоторых патологических черт характера мешает подростку адаптироваться в окружающей среде и может стать одной из причин его отклоняющегося поведения. Не случайно акцентуации характера рассматриваются в качестве предпосылок отклоняющегося (девиантного) поведения подростков. Во всяком случае, можно с уверенностью сказать, что именно акцентуации делают подростковый возраст «трудным» [9, с. 375].

По данным И. А. Горьковой акцентуации в 1989 году отмечались у 97 процентов подростков, а в 1994 году – у 96 процентов. Таким образом, за пять лет в принципе не произошло существенных изменений в степени распространенности акцентуаций. Более того, они действительно стали характерной особенностью подросткового возраста. Интересно отметить, что по степени распространенности акцентуаций социально-адаптированные подростки сравнивались с подростками-правонарушителями, среди которых подростков с выраженными акцентуациями в 1989 году было 96 процентов, а в 1994 году – 100 процентов [10].

По мнению А. Е. Личко акцентуацию можно определить как дисгармоничность развития характера, гипертрофированную выраженность отдельных его черт, что обуславливает повышенную уязвимость личности в отношении определенного рода воздействий и затрудняет ее адаптацию в некоторых специфических ситуациях.

При этом важно отметить, что избирательная уязвимость в отношении определенного рода воздействий, имеющая место при той или иной акцентуации, может сочетаться с хорошей или даже повышенной устойчивостью к другим воздействиям. Точно так же, затруднения с адаптацией личности в некоторых специфических ситуациях (сопряженных с данной акцентуацией) может сочетаться с хорошими или даже повышенными способностями к социальной адаптации в других ситуациях. При этом эти «другие» ситуации сами по себе могут быть объективно и более сложными, но не сопряженными с данной акцентуацией.

Все акцентуации Личко рассматриваются как временные изменения характера, сглаживающиеся при взрослении. В то же время многие из них переходят в психические заболевания или же сохраняются на всю жизнь.

Акцентуации представляют собой хотя и крайние, но варианты нормы. Поэтому «акцентуация характера» не может быть психиатрическим диагнозом.

По исследованиям А. Е. Личко патохарактерологические реакции, выступающие на фоне акцентуаций, как правило, почти 80% из них с возрастом сглаживаются, смягчаются и можно наблюдать удовлетворительную социальную адаптацию. Будет прогноз хороший или плохой зависит от степени и вида акцентуаций – скрытая она или явная, а также от социальных условий.

Явная акцентуация – эта степень относится к крайним вариантам нормы. Однако выраженность черт определенного типа обычно не препятствует социальной адаптации. Занимаемое положение, как правило, соответствует способностям и возможностям. С возрастом особенности характера либо остаются достаточно выраженными, но компенсируются и не мешают адаптации, либо настолько сглаживаются, что явная акцентуация переходит в скрытую.

Скрытая акцентуация – эта степень относится не к крайним, а к обычным вариантам нормы. В обыденных, привычных условиях черты какого-либо типа характера выражены слабо или не проявляются совсем. Даже при продолжительном наблюдении, при разносторонних контактах и детальном знакомстве трудно бывает составить представление об определенном типе. Однако, черты этого типа могут неожиданно и ярко проявиться под влиянием тех ситуаций и психических травм, которые адресованы к месту наименьшего сопротивления [11].

Анализ степени распространенности акцентуаций у подростков показывает, что наиболее широко они представлены в группе девочек. Если у девочек наиболее распространенными оказываются эмотивный, экзальтированный, гипертимный и циклотимный типы акцентуаций, то у мальчиков – гипертимный, циклотимный и экзальтированный типы.

Наиболее благоприятный прогноз наблюдается при гипертимической акцентуации, наихудший прогноз – при явной неустойчивой акцентуации.

В заключение, следует отметить, что в современной литературе различают несколько видов относительно стойких изменений происходящих в поведении акцентуированных подростков:

1 – переход явной акцентуации в скрытую, когда с возрастом акцентуированные черты стираются или компенсируются, т. е. заменяются другими и только под влиянием некоторых факторов, адресованных уязвимому месту, черты этого типа уже скрытого, замаскированного, вдруг проявятся неожиданно, внезапно, в полной силе;

2 – формирование на почве акцентуаций психопатических развитий. При этом большую роль играет среда, что может в конечном результате привести к тому, что у несовершеннолетнего может наблюдаться предболезненное состояние, а иногда и заболевание;

3 – трансформация видов акцентуаций характера, присоединение к основному типу близких, совместимых с этим типом других акцентуаций;

4 – в некоторых случаях черты вновь приобретенных акцентуаций могут даже доминировать над основной, иногда черты одной акцентуации могут «вытеснить», «заслонить» черты других акцентуаций;

5 – из распространенных практических ошибок является трактовка акцентуации как установленной патологии. Однако это не так. В работах К. Леонгарда специально подчеркивалось, что акцентуированные люди не являются ненормальными. В противном случае нормой следовало бы считать только среднюю посредственность, а любое отклонение от нее рассматривать как патологию. К. Леонгард даже полагал, что человек без намека на акцентуацию, конечно, не склонен развиваться в неблагоприятную сторону, но столь же маловероятно, что он как-нибудь отличается в положительную сторону. Акцентуированным личностям, напротив, присуща готовность к особому, т. е. как к социально положительному, так и социально отрицательному развитию. Обобщая все сказанное, очевидно, можно заключить, что акцентуация является не патологией, а крайним вариантом нормы;

6 – сочетание различных типов акцентуаций и психопатических, и невротических тенденций может приводить к различным исходам. Например, сочетание акцентуированных и психопатических личностных черт, в том или ином человеке не усиливает акцентуацию или психопатию, напротив оно ведет к выравниванию характера, т. е. к норме;

7 – психопатии характеризуются как тотальность и относительная стабильность патоло-

гических черт характера и их выраженность до степени, нарушающей социальную адаптацию;

8 – психопатизация относительно устойчивое личностное свойство и проявляется во всех сферах личности;

9 – невротизацию, в свою очередь, можно представить как вариативную личностную переменную, которая отражает как динамически изменяющиеся особенности человека (состояния), так и относительно более статичные (свойства личности);

10 – невротизация формируется под влиянием трех классов психических явлений;

11 – эмоционально-мотивационные особенности личности;

12 – психосоматическая симптоматика;

13 – человеческая психика очень ранима, а отрицательных воздействий на психику в течение жизни человека великое множество, начиная от мелких огорчений и обид, связанных с семейными взаимоотношениями, и до тяжелых личностных потрясений и трагедий в жизни человека;

14 – помимо отрицательных личных переживаний, которые приходится испытывать каждому человеку, негативное влияние на психику оказывает и непрерывный, стремительно возрастающий поток информации, связанный с научно-техническим прогрессом;

15 – сохранение душевного равновесия – важная предпосылка для нормальной жизнедеятельности человека и достаточной продуктивности его работы. Для приспособления к быстро изменяющимся условиям информационно перегруженного мира необходим достаточный резерв душевных сил [12, с. 208].

Литература

1. См.: Зейгарник Б. В. Патопсихология. 2-е издание. – М.: Издательство МГУ, 1986. – 252 с.
2. Личко А. Е., Попов Ю. В. Делинквентное поведение, алкоголизм и токсикомания у подростков. – М., 1988. – С. 5.
3. Шипицына Л. М., Иванов Е. С. Нарушения поведения учеников вспомогательной школы. Уэлс, Великобритания, 1992. – С. 16.
4. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. – М., 1993. – С. 22.
5. Личко А. Е., Попов Ю. В. Указанное сочинение. – С. 10.
6. Степанов В. Г. Психология трудного школьника. – М., 1988. С. 10.
7. Беличева С.А. Указанное сочинение. – С. 19.
8. См.: Леонгард К. Акцентуированные личности. – Киев, 1981.
9. Аверин В. А. Психология детей и подростков: Учебн. пособие. 2-е изд., перераб. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1998. С 372.
10. См.: Горьковая И. А. Медико и социально-психологические корреляты устойчивого противоправного поведения подростков /Дисс. на соиск. уч. степени доктора психол. наук. – СПб., 1998.
11. См. подробнее: Личко А. Е. Подростковая психиатрия. – М., 1998.
12. Королев В. В. Психическое отклонение у подростков правонарушителей. – М.: Медицина, 1992. С. 208.

References

- 1 See: V. Zeigarnik Pathopsychology. 2 edition -. M.: Publish ꝑ tyrem de MSU, MCMLXXXVI -. CCLII.
- 2 Licko AE, Popov V. DELICTOR moribus, alcoholism et substantiam abusum inter lescentibus detrahit. – M., MCMLXXXVIII. C. V.
- 3 Shipitsina LM, Ivanov E. Behavioural pupillas ꝑ Cove specialis schola. Wells, UK, MCMXCII. – C. XVI.
- 4 Belicheva SA per Praecaentur psychologia. – M., MCMXCIII. S. XXII.
- 5 Licko AE, Popov V. IDEM. C. X.
- 6 Stepanov Psychology ligatorum studiosum. – M., MCMLXXXVIII. C. X.
- 7 Belicheva SA IDEM. C. XIX.
- 8 See: K. Leonhardus accentuated personalitatem. – Kyiv, MCMLXXXI.
- 9 Averin VA psychologia liberis, et adolescentes: Training. ignoverit. 2 ed., D.nus – St: Izd Mikhailov VA, MCMXCVIII. Cum CCCLXXII.
- 10 Videre Gor'kov IA Medical et psychosocial correlates de hoste sublatus delinquent teenagers / Diss. in competition. uch. gradu doctoratus de psychol. Scientia. – St, MCMXCVIII.
- 11 Plus vident: Licko AE EPHOEBUS Psychiatriy. – M., MCMXCVIII.
- 12 Korolev VV mentalis defectus in adolescens peccatores. – M.: Medicinae MCMXCII. S. CCVIII.

Б.А. Жетпісбаев

Құқық бұзушылыққа икемді кәмелеттік жасқа толмағандардың мінезіндегі генезис акцентуациясы

Бұл мақалада өсу кезеңіндегі уақытша мінездің өзгеруінің барлық акцентуациялары қаралған. Сонымен қатар, олардың көпшілігі психикалық ауруларға ауысады немесе өмір бойы сақталады. Акцентуация түпкілікті түсінік емес, бірақ вариант норма ретінде ұсынылады. Сондықтан да, акцентуация мінездеме психиатрлық диагноз ретінде қарастырылмайды.

Түйін сөздер: генезис, акцентуация, кәмелетке толмағандар, құқық бұзушылық, құқықтық норма, мінез, патология

B.A. Zhetpisbayev

Genesis accentuations in behavior likely to commit minor offenses.

All accentuation considered temporary change in the nature, to smooth when growing up. At the same time, many of them go into mental illness, or stored for life. Accentuation are though extreme, but are normal. Therefore, the «accentuation of character» can not be a psychiatric diagnosis.

Keywords: genesis, accentuation, minors, offense, rule of law, character, pathology.

УДК 347.4

Б.А. Тайторина*, Г.Т. Байсалова,

КазНПУ им. Абая, доктор юридических наук, доцент кафедры, Юриспруденции и экономики
Института магистратуры и докторантуры PhD, Казахстан, г. Алматы

Университета им. Д.А. Кунаева, кандидат юридических наук, доцент кафедры Казахстан, г. Алматы

*E-mail: binur.a@mail.ru

К проблеме реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические вопросы реализации судебного контроля в гражданском судопроизводстве. Особое внимание уделено специфике процесса реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве и его наиболее значимых элементов.

Ключевые слова: судебной власть, гражданском процесс, судопроизводство.

Правовая защита нарушенных или оспоренных прав и свобод физических и юридических лиц является прерогативой судебной власти. Судебная защита традиционно остается легитимным и наиболее приемлемым правовым способом принудительной реализации прав и свобод в правовом государстве. По сути это деятельность органов судебной власти по отправлению правосудия, осуществляемая в форме определенного вида судопроизводства. Как правило, эффективность судебной власти определяется уровнем результативности, действенности и конструктивности всей судебной системы.

Действующим механизмом реализации судебной власти в целом, гарантией ее функционирования, а также существования прав и свобод граждан и организаций, инструментом принудительной реализации норм материального права являются отрасли процессуального права. Соответствующим образом задействован механизм реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве: нормы процессуального права определяют действенность той или иной нормы материального права, а также всей судебной системы в целом. Актуальной и весьма дискуссионной остается проблема определения сущности судебной власти и судебного контроля. Ю.И.Стецовский полагает, что «в

систему юридических гарантий независимости судей входит осуществляемый ими судебный контроль. Судебную власть нельзя сводить лишь к рассмотрению конкретных гражданских и уголовных дел. Защищать права человека, оберегать общество от разрушительных социальных конфликтов способна лишь независимая судебная власть. Для этого ей необходима возможность эффективно влиять на другие ветви власти, сдерживать и уравновешивать их» [1, с.81].

Традиционно судебная власть рассматривается как система, «самостоятельное публично-правовое образование, представляющее собой систему специальных государственных и муниципальных органов, обладающих предусмотренными законом властными полномочиями, направленными на установление истины, восстановление справедливости, разрешение споров и наказание виновных, решения которых обязательны для исполнения всеми лицами, которых они касаются»[2, с.48].

И.Б.Михайловская полагает, что судебная власть есть самостоятельная, независимая ветвь государственной власти, созданная для разрешения на основе закона социальных конфликтов между государством и гражданами, самими гражданами, юридическими лицами; для контроля за конституционностью законов; защиты

прав граждан в их взаимоотношениях с органами исполнительной власти и должностными лицами; контроля над соблюдением прав граждан при расследовании преступлений и проведении оперативно-розыскной деятельности; установления наиболее значимых юридических фактов и состояний. Судебная власть предназначена для разрешения не любых, а лишь юридически опосредованных социальных конфликтов, прямо обозначенных в законе (институты подсудности и подведомственности) [3, с.81].

Следует заметить, что в юридической литературе нет единства в определении сущности судебной власти с позиции характеристики ее функций. Эксплицируя функцию судебной власти как конституционную категорию, выделим ее составляющие: правосудие, судебный контроль, разъяснение на основе изучения и обобщения судебной практики действующего законодательства, формирование судейского корпуса. Правозащитная функция государства, гарантирующая защиту прав и свобод человека, обеспечивается судебной властью, наделенной исключительно конституционным полномочием – правом от имени государства осуществлять правосудие. Как система правосудия, с точки зрения предметного назначения, судебная власть представляет собой конкретную форму деятельности государства. Помимо правосудия, таким образом, к функциям судебной власти в литературе отнесены: судебный контроль за законностью и обоснованность применения мер процессуального принуждения; толкование правовых норм; официальное удостоверение фактов, имеющих юридическое значение; ограничение конституционной и иной правосубъектности граждан [4, с.348-349].

Судебный контроль связан с разрешением спора о праве; сущность судебного контроля заключается в проверке и оценке их законности и обоснованности решений и действий органов публичной власти, нарушающих либо ограничивающих конституционные права, свободы и законные интересы граждан и юридических лиц. По мнению Н.Н.Ковтуна, сущность судебного контроля составляет контроль законности и обоснованности действий и (или) решений публичных процессуальных органов, ограничивающих конституционные права личности. Судебный контроль рассматривается как самостоятельное средство (система предусмотренных законом средств), направленных на реализацию консти-

туционных функций органов судебной власти. Формой реализации этой функции является отправление правосудия. Результатом судебного контроля является вынесение общеобязательного, обеспеченного принудительной силой государства судебного акта (акта правосудия), призванного к правовому разрешению спора сторон [5, с.42-44].

В.А.Лазарева считает, что судебный контроль объективно (по форме и существу) связан с разрешением спора о праве, ибо разрешение спора сторон о праве на ограничение конституционных прав гражданина есть спор о наличии фактических и правовых оснований для этого, оценить и проверить которые есть конституционная обязанность суда, как в суде первой инстанции, так и в рамках той или иной формы судебного контроля. Разрешая дело по существу или реализуя свои полномочия по разрешению спора сторон, суд защищает (обеспечивает), восстанавливает либо компенсирует законность или справедливость в обществе [6, с.51].

Правовая защита нарушенных или оспоренных прав и свобод физических и юридических лиц является прерогативой судебной власти. Судебная защита традиционно остается легитимным и наиболее приемлемым правовым способом принудительной реализации прав и свобод в правовом государстве. По сути это деятельность органов судебной власти по отправлению правосудия, осуществляемая в форме определенного вида судопроизводства. Как правило, эффективность судебной власти определяется уровнем результативности, действенности и конструктивности всей судебной системы. Действующим механизмом реализации судебной власти в целом, гарантией ее функционирования, а также существования прав и свобод граждан и организаций, инструментом принудительной реализации норм материального права являются отрасли процессуального права.

К специальным признакам судебной власти, реализуемой в гражданском процессе (в отличие от уголовного процесса) относят:

- 1) Возбуждение судебной деятельности только на основании обращения в орган судебной власти.
- 2) Нормоконтроль в отношении не только органов исполнительной, но и законодательной власти
- 3) Более детальная специализация органов

судебной власти (мировые судьи, суды общей юрисдикции, арбитражные суды; коллегии, составы в них)

4) Возможность окончания судебной деятельности по воле сторон (практически по всем категориям дел).

5) Отсутствие судебного контроля за действиями участников до возбуждения гражданского дела.

6) Возможность судебной власти участвовать не на всех, а на отдельных этапах урегулирования правового конфликта [7, с.23-24].

Соответствующим образом задействован механизм реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве: нормы процессуального права определяют действенность той или иной нормы материального права, а также всей судебной системы в целом.

Специфика реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве связана прежде всего с действием основополагающих принципов диспозитивности и состязательности, предполагающих прежде всего учет диспозитивных начал процесса, позиции сторон, их материальные и процессуальные права и обязанности. Участники гражданского судопроизводства в каждом конкретном деле преследуют свои специфические цели, обусловленные их позицией по делу, связанной с защитой субъективных прав и интересов. И орган судебной власти, в свою очередь, при рассмотрении дела нацелен на выполнение своих цели и задач.

В современный период при определении целей судопроизводства все большее значение обретают альтернативные процедуры разрешения конфликта, призванные решить задачу устранения конфликта. Необходимо в данном ракурсе учитывать способствующие устранению конфликта факторы, коими являются, во-первых, поэтапный анализ развития правового конфликта, во-вторых, диспозитивность как основа гражданского судопроизводства.

В зависимости от различных оснований возможна классификация задач гражданского судопроизводства. По субъекту, перед которым эти задачи поставлены, подразделяются на задачи, которые стоят перед конкретным судом (судьей) при осуществлении правосудия, и задачи, поставленные перед судебной властью в лице всей судебной системы государства: уравнивание двух других ветвей государственной власти;

контроль за органами исполнительной и законодательной власти; осуществление правосудия; устранение конфликтов в обществе. По уровню действия: национальные (внутригосударственные) и задачи международного характера. По функциональной нагрузке суды решают задачи, результатом которых являются: 1) разумное ограничение, взаимодействие и контроль за деятельностью исполнительной и законодательной власти, 2) укрепление законности и предупреждение правонарушений, 3) формирование уважительного отношения к закону и суду, 4) содействие становлению и развитию партнерских деловых отношений, формированию обычаев и этики делового оборота, 5) задачи, поставленные перед судами общей юрисдикции и специализированными судами, отражающие специфику их деятельности – предопределяются, по существу, подведомственностью рассматриваемых дел. Наиболее сложная классификация, связанная с вопросом разграничения материального и процессуального в институтах процессуального права (так же как в дискуссиях по категориям «право на иск», понятие иска и т.п.) и принадлежности процессуального права вообще (соотношение с материальным правом), базируется на таком основании как превалирование частных или публичных интересов: это задачи, 1) направленные на реализацию интересов материального права: защита нарушенных или оспариваемых прав и законных интересов лиц, и 2) направленные на реализацию интересов публичного порядка: справедливое публичное судебное разбирательство в установленный законом срок независимым и беспристрастным судом, доступность правосудия, соблюдение разумных сроков рассмотрения дел, обеспечение гласности и т.д.

В системе принципов гражданского судопроизводства превалирующим является межотраслевой принцип защиты прав, свобод и законных интересов, содержание которого состоит в совокупности правовых способов и средств защиты прав, свобод и законных интересов потребителей правовых услуг (в том числе процессуального характера), реальность которых гарантируется действующим законодательством, обеспечивается всей правовой системой государства, и подтверждается практикой деятельности органов и организаций, органов судебной власти и международных юрисдикционных органов. В данной связи судебный контроль является про-

веркой судебной властью соблюдения требований норм права всеми правоприменителями в силу абсолютного права на судебную защиту. Поскольку проверка возможна только при совершении определенных действий, применительно к судебной власти проверка может осуществляться только в рамках правосудия – исключительной деятельности органов судебной власти. Признавая судебный контроль в качестве составной части категории судебная власть, исходя из целевой направленности деятельности данного института, есть все основания полагать, что судебный контроль является одной из функций судебной власти.

Для современного национального законодательства характерна четкая отраслевая принадлежность правовых норм, предполагающих тот или иной способ защиты соответствующих правоотношений. В отличие от стран общего права нет возможности для лица выбора способа защиты, конкуренции способов защиты нарушенного права, особенно жестко это просматривается в уголовном праве (нет возможности реализовать принцип диспозитивности с публичной властью), в гражданском праве лицо не может выбрать между деликтной ответственностью и ответственностью, вытекающей из договорных отношений, если нарушены договорные отношения и т.п.

Следует отличать диспозитивное начало процессуального характера, определяемое необходимостью проведения справедливого судебного разбирательства и вынесения справедливого решения по делу, и диспозитивное начало, сохраняющее свое влияние и содержание при рассмотрении спорных правоотношений, и вытекающее из материальных правоотношений. Другими словами существует необходимость выделять сугубо материальные права и обязанность сохранения гарантий их существования в гражданском процессе (ином процессе), и права процессуального характера, которые определяются не рассматриваемым и применяемым материальным правом, а предопределяются целями деятельности судебной власти (в общих чертах, суд скорый и справедливый).

Возможно выделение различий в диспозитивности материального и процессуального характера при осуществлении действий участниками гражданского судопроизводства. Целесообразно выделять диспозитивность материаль-

ного характера и диспозитивность процессуального характера, т.к. своим существованием они обязаны различным основаниям (источникам). Несмотря на близость черт метода гражданского права и гражданского процессуального права – основное различие (с точки зрения диспозитивности) проявляется в том, что гражданский процесс – как принудительная реализация норм материального права (форма), должен сохранить и гарантировать диспозитивность материального характера (как одно из существенных свойств норм гражданского права) обращаемых к принудительной реализации норм материального права (содержание). Другими словами диспозитивность в гражданском процессе не подменяется и не заменяется диспозитивностью материального характера, она просто (процессуальная диспозитивность) имеет другую природу, которая предопределяется целями и задачами, стоящими перед судебной властью, соответственно характером осуществляемых действий. Гражданские права не должны быть ущемлены только тем, что лицо обратилось за их защитой в суд.

Диспозитивное начало проявляется, прежде всего, в процессуальных правах участников соответствующего вида судопроизводства. В связи с тем, что обязательным участником любого гражданского процессуального правоотношения является суд, орган судебной власти, необходимо рассмотреть наличие диспозитивных начал в деятельности суда и в деятельности остальных участников. Участники процесса остаются «связанными» между собой материальными правоотношениями, по поводу которых и ведется дело. В отношении этих правоотношений можно говорить о началах диспозитивности материального характера, но последнее, возможно, если допускается методом правового регулирования спорных материальных правоотношений. Различие в диспозитивном начале все-таки нашло отражение в теории гражданского процессуального права, а затем и в процессуальном законодательстве, которое выделяет общие и специальные права участников гражданского процесса.

Различия в использовании прав процессуального и материального характера (начал диспозитивности процессуального характера и материального характера) связаны и с их правовыми последствиями.

Важное значение имеет рассмотрение проблемы ответственности органов судебной вла-

сти и судей при рассмотрении дел в гражданском судопроизводстве, для чего необходимо обозначить пределы природы правовой ответственности участников гражданского судопроизводства. Правовая ответственность участников гражданского судопроизводства является одной из гарантий механизма реализации судебной власти. Традиционно ответственность связывается с понятием правовой санкции.

Наличием процессуальных санкций и соответственно гражданской процессуальной ответственностью негативные последствия для правонарушителей гражданского судопроизводства не ограничиваются. В рамках рассматриваемого дела может быть применена, практически, любая из существующих видов ответственности – от гражданско-правовой до уголовной. Санкции процессуальных норм не распространяются на орган судебной власти, являющийся обязательным субъектом гражданских процессуальных правоотношений, а могут быть применены только в отношении иных участников судопроизводства. Для органа судебной власти, отправляющего правосудие, действующим законодательством предусмотрена любая иная ответственность, но не гражданская процессуальная, что связано с действием принципа независимости суда.

В данной связи очень важно определить видовую классификацию правовой ответственности участников гражданского судопроизводства. Во-первых, в зависимости от круга субъектов, к которым эти меры могут применяться при наличии определенных в законе оснований: 1) ко всем субъектам гражданского судопроизводства; 2) к отдельным субъектам гражданского судопроизводства. Во-вторых, в зависимости от функций, применения тех или иных видов ответственности: карательные, стимулирующие, совмещающие указанные. В-третьих, в зависимости от возможности применения мер ответственности вне рамок гражданского судопроизводства: 1) общие меры ответственности; 2) меры, применяемые в рамках гражданского судопроизводства (так называемая гражданская процессуальная ответственность).

Наличие ответственности суда (судьи), осуществляющего правосудие, является одной из гарантий нормального функционирования судебной системы и механизма реализации судебной власти. Любые незаконные действия органа судебной власти (судьи) при отправлении право-

судия должны рассматриваться как нарушение принципов правосудия. Это связано с тем, что орган судебной власти является властным участником гражданского процессуального правоотношения, наличие властных полномочий в рамках правового государства априори предполагает наличие ответственности за неправомерные действия, неправомерность использования властных полномочий. Кроме того, орган судебной власти является обязательным участником любого гражданского процессуального правоотношения, что исключает возможность перенесения ответственности на иных лиц, либо снятие ответственности за нарушение принципов правосудия вообще. Нарушение принципов правосудия органом судебной власти в силу правоприменительного характера его деятельности «искажает» установки законодателя в применяемых нормативных актах, а также обманывает «ожидания» потребителей юридических услуг от итогов правоприменения [7, с.42].

Эксплицируя систему принципов и функций реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве, следует отметить специфические особенности судебного контроля именно в этой сфере судопроизводства, в первую очередь, в отличие от уголовного судопроизводства, что связано прежде всего с действием основополагающих принципов диспозитивности и состязательности. Реализуя полномочия по отправлению правосудия, орган судебной власти не может не учитывать диспозитивные начала процесса, позиции сторон, их материальные и процессуальные права и обязанности. Следует иметь ввиду обусловленность позиции суда и процессуальным статусом участников гражданско-процессуального правоотношения, которые в каждом конкретном деле преследуют свои специфические цели, обусловленные их позицией по делу, связанной с защитой субъективных прав и интересов. Разнонаправленность векторов целей всех участников судебного процесса не должна негативно влиять на процесс правосудия, выполнение его задач и функций.

Литература:

- 1 Стецовский Ю.И. Судебная власть: учеб. пособие. – М.: Дело, 1999. – 400 с.
- 2 Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защита

прав и свобод человека // Государство и право. – 1997. – №7. – С.47-53.

3 Михайловская И.Б. Понятие и формы реализации судебной власти. – М., 2003. – 181 с.

4 Козлов А.Е. Конституционное право. – М.: БЕК, 1997. – 464 с.

5 Ковтун Н.Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России. – Н.Новгород: Нижегородская правовая академия, 2002. – 323 с.

6 Лазарева В.А. Судебная власть. Судебная защита. Судебный контроль: понятие и соотношение: лекции-очерки. – Самара, 2000. – 151 с.

7 Дегтярев С.Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве (теоретико-прикладные проблемы): автореф... докт.юр. наук. – Екатеринбург, 2008. – 44 с.

References

I Stetsovsky Yi Iudicialis germen studiis. ig-

noverit. – M. Casus MCMXCIX. – CD p.

II Dmitry Y., Cheremnykh GG Potestas iudicialis separationem in machina humani viribus tueri iura et libertates // ius civitatis. – MCMXCVII. – № VII. – P.47-LIII.

III Mikhailovskaya IB Conceptus et modalitates iudiciariae. – M., MMIII. – CLXXXI p.

IV Kozlov AE Constitucionum rectus. – M. Beck, MCMXCVII. – CDLXIV.

V Kovtun NN Iudicialis imperii in actionem criminalem Russia. – Nizhny Novgorod: Nizhny Novgorod Legal Academiam, MMII. – CCCXXXIII p.

VI VA Lazarev Iudiciales. Iudicialis protectio. Iudicialis continentia conceptus et relatio auditorio temptamenta. – Samara, MM. – CLI p.

VII Degtyarev SL Exsequendam iudiciaria in rebus civilibus (theoretica et applicatur problems): abstracto ... dokt.yurid. Scientia. – Ekaterinburg, MMVIII. – 44c.

Б.А. Тайторина, Г.Т. Байсалова

Азаматтық сот жүйесіндегі сот өндірісінде соттық бақылауды жүзеге асырудың мәселелері қа

Мақалада азаматтық сот өндірісінде соттық бақылауды жүзеге асырудың теориялық мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ, азаматтық сот өндірісінде соттық биліктің жүзеге асырылу үрдісіне және оның аса маңызды элементтеріне ерекше мән беріледі.

Түйін сөздер:

B.A. Taytorina, G.T. Baisalova

The problem of the implementation of the judiciary in civil matters

The article deals with the theoretical issues of implementation of judicial review in civil proceedings. Particular attention is paid to the specifics of the implementation process of the judiciary in civil matters and its most important elements.

Keywords: judicial power, civil process, court proceedings

УДК 347.08

¹Г.Г. Нурахметова*, ²А.С. Амангалиева¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, к.ю.н., доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета Казахстан, г. Алматы²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, магистрант 1 года обучения юридического факультета, Казахстан, г. Алматы

*E-mail: nurahmetova.74@mail.ru

Правовой статус субъектов залогового правоотношения

Аннотация. Залог в настоящее время занимает особое место среди способов обеспечения исполнения гражданско-правовых обязательств. Данная статья посвящена правовому статусу субъектов залогового правоотношения.

Ключевые слова: залог, заложенное имущество, залогодатель, залогодержатель.

Отраслью права, занимающей ведущее место в регулировании отношений, складывающихся в экономике, является гражданское право. Переход к рыночной экономике приводит к качественному расширению сферы общественных отношений, регулируемых гражданским правом. Как обоснованно отмечается отечественными учеными: «без полноценного гражданского законодательства нельзя построить рыночную экономику, и, в то же время, нельзя создать жизнеспособное гражданское законодательство без рыночной экономики» [1, с.15].

В связи с получением Республики Казахстан независимости возникла необходимость в проведении в стране экономических реформ, направленных на построение рыночной экономики, и как следствие этого, развивающегося гражданского оборота, 27 декабря 1994 года был принят Гражданский кодекс (Общая часть), который был введен в действие с 1 января 1995 года [2]. Позднее была принята и введена в действие с 1 июля 1999 года Особенная часть Гражданского кодекса [3]. «С обретением Казахстаном независимости начали развиваться товарные отношения, служившие основой для развития рыночного законодательства. Новый Гражданский кодекс

и ряд других нормативных актов, в основном, отражали уже реальный экономический базис в виде развивающихся рыночных отношений в Казахстане» [4].

Сегодня, учитывая растущее благосостояние населения, все чаще заключаются договоры, правоотношения сторон в которых включают обязательства по будущему исполнению обязанностей по сделке. Такими договорами могут выступать денежные займы в ломбарде, получение кредитов в банке и финансовых структурах, ипотека либо обычный договор купли-продажи с рассрочкой платежа. Поэтому тема заключения договоров займа или залога является особо актуальной.

В условиях рыночного оборота большое развитие получают обслуживающие его правовые институты, одним из которых является залог, представляющий, по мнению автора, одну из наиболее перспективных форм обеспечения исполнения обязательств.

Залог как способ обеспечения исполнения гражданско-правовых обязательств, традиционно служит в странах с рыночной экономикой одним из важнейших факторов стабилизации гражданского оборота, эффективным инструментом

поддержания на должном уровне финансово-платежной дисциплины, являясь надежным гарантом прав и законных интересов кредиторов.

Сторонами залогового правоотношения являются залогодатель (должник) – лицо, которое передает свое имущество в залог и залогодержатель – лицо, принимающее в залог имущество залогодателя с целью обеспечения исполнения обязательства. В соответствии с общим правом ст. 305 ГК залогодателем вправе выступать не только должником, но и третье лицо. Данное положение означает, что по соглашению должника с третьим лицом в залог может быть передано имущество последнего.

При этом необходимым требованием к залогодателю вещи является наличие на нее права собственности или права хозяйственного ведения (п. 2 ст. 335), поскольку залог имущества предполагает принципиальную возможность его продажи, осуществить которую или дать на это согласие правомочен только собственник. Следует отметить, что согласие собственника государственного или муниципального предприятия обязательно только в том случае, если в залог отдается недвижимое имущество. В отношении же остального имущества действует правило, в соответствии с которым указанные предприятия вправе заложить это имущество без согласия собственника, если иное не предусмотрено законами или иными нормативными правовыми актами.

В отношении залога права аренды или иного права на чужую вещь установлено, что лицо, которому принадлежит право на эту вещь, не может без согласия ее собственника или лица, имеющего на не право хозяйственного ведения, выступать залогодателем, если законом или договором запрещено отчуждение этого права без согласия указанных лиц (п. 3 ст.305).

Из содержания статьи 305 ГК не ясно, может ли быть залогодателем юридическое лицо, обладающее правом оперативного управления (казенное предприятия), однако согласно пункта 2 ст.206 ГК, предоставляющей казенному предприятию, право распоряжения имуществом с согласия собственника этого имущества, представляется, что это возможно. Согласно общему правилу (п. 1 ст.315 ГК), залогодатель вправе пользоваться предметом залога, в том числе извлекать из него плоды и доходы. Однако пользо-

вание должно иметь целевой характер и не ухудшать качества имущества.

Вместе с тем, в интересах залогодержателя, договором может быть установлено ограничение этого права. Залогодатель имеет право (п. 2 ст. 315) осуществлять в отношении заложенного имущества правомочие распоряжения, т.е. отчуждать предмет залога, передавать его в аренду и т.п., но с согласия залогодержателя, если иное не предусмотрено законом или договором.

Залогодателю предоставлено право перезалога уже заложенного имущества, но при условии, если он не запрещен предшествующими договорами о залоге, пункт 2 статьи 311 ГК. Данная оговорка защищает интересы залогодержателя, так как предоставляет ему возможность запретить перезалог в течение определенного времени, если могут быть нарушены его интересы.

Для обеспечения интересов последующих залогодержателей п. 3 ст. 313 ГК установлена обязанность залогодателя сообщать им сведения о предшествующих залогодержателях и существенных условиях договоров о залоге. Залогодатель отвечает за убытки, причиненные залогодержателям невыполнением этой обязанности.

В соответствии с пунктом 1 статьи 313 Гражданского кодекса залогодатель несет риск случайно гибели или случайного повреждения оставленного у него заложенного имущества, если иное не предусмотрено договором о залоге. Эти последствия определены с учетом того, что залогодатель является собственником имущества и несет все риски собственника [2].

В случае, если предмет залога, переданный залогодержателю, поврежден, в результате чего не может быть использован по прямому назначению, залогодатель вправе от него отказаться и потребовать возмещения за его утрату.

В качестве принципиальных общих правил, регулирующих права залогодержателя (право залога), его обязанности и ответственность, выделяются следующие:

– распространение права залога не только на вещь, но и на ее принадлежности, если иное не предусмотрено договором, а также на полученные в результате использования плоды, продукцию и доходы в случаях, предусмотренных договором (п. 1 ст. 309 ГК);

– право залогодержателя пользоваться имуществом, переданным ему в качестве залога, в

тех случаях, когда это прямо установлено договором (п.1 ст.315);

– обязанность залогодержателя извлекать из предмета залога плоды и доходы в целях погашения основного обязательства или в интересах залогодателя, если это предусмотрено договором (п.1 ст.315 ГК);

– императивная ответственность залогодержателя за причиненный залогодателю, в результате утраты или повреждения предмета залога, ущерб в размере действительной стоимости имущества или суммы, на которую она понизилась (п.3 ст.313 ГК) Это положение имеет значение, поскольку реальная рыночная стоимость может значительно превышать залоговую;

– обязанность залогодержателя возместить залогодателю упущенную выгоду, причиненную утратой или повреждением предмета залога в случае, если это предусмотрено договором.

Поскольку заложенное имущество может находиться как у залогодателя, так и залогодержателя, Гражданский кодекс возлагает на них общие обязанности и наделяет общими правами в отношении содержания и сохранности заложенного имущества (п.1 ст.312), а именно:

– принимать меры, необходимые для обеспечения сохранности имущества, в том числе для защиты его от посягательств и требований третьих лиц;

– уведомлять другую сторону о возникновении угрозы утраты или повреждения имущества;

– проверять наличие, состояние и т.п. заложенного имущества, находящегося у другой стороны [2].

Следует отметить, что характер установленных обязанностей приравнивает их к бремени собственника по содержанию имущества (ст.189 ГК).

Гражданский кодекс допускает перемену сторон о договоре о залоге.

Общим правилом является норма, согласно которой у лица, приобретающего заложенное имущество, вместе с правом собственности на него появляется и залоговое обременение, т.е. оно становится на место бывшего залогодателя в договоре.

При помощи договора о залоге социально и экономически независимые и равноправные субъекты гражданского оборота совершают действие, направленное на возникновение, изменение или прекращение гражданских прав и обя-

занностей в отношении имущества, являющегося предметом залога, стремясь к достижению определенных правовых последствий и определяя тем самым юридические границы своих взаимоотношений. Являясь юридическим фактом, на основе которого возникает, изменяется или прекращается залоговое правоотношение, договор о залоге представляет собой акт осознанных, целенаправленных юридических действий сторон договора, связанных с исполнением условий основного обязательства [2, с.24].

Залогодержатель вправе передать свои права по договору о залоге другому лицу по правилам уступки требования. При этом предусмотрено, что уступка требований по залогу может осуществляться только в случае уступки прав по основному обязательству.

Права залогодержателя. Гражданский кодекс, учитывая двойственную природу залога, предоставляет залогодержателю в определенных случаях вещно-правовую защиту.

Так, в соответствии с п. 1 ст. 316 Гражданского кодекса залогодержатель имеет право истребовать заложенное имущество из чужого незаконного владения, в том числе и у самого залогодателя по правилам об истребовании из чужого незаконного владельца (ст.260 ГК), от добросовестного приобретателя (ст.261 ГК), о защите прав владельца, не являющегося собственником (ст.265 ГК). Пункт 2 статьи 316 Гражданского кодекса устанавливает, что в случаях, когда по условиям договора залогодержателю предоставлено право пользоваться заложенным имуществом, он может требовать от других лиц, в том числе и от залогодателя, устранения всяких нарушений своего права (негативный иск) согласно положениям ст.264 ГК о защите прав собственника от нарушений, не связанных с лишением владения и вышеупомянутой ст.265 ГК.

Как уже отмечалось, смысл залога заключается в том, что залогодержатель в случае неисполнения должником своих обязательств получает возможность удовлетворить свои требования за счет заложенного имущества, обратив на него взыскание.

Основанием для обращения взыскания на имущество является ненадлежащее исполнение или неисполнение обязательства залогодателем (п.1 ст.317 ГК) Кроме того, предполагается, что убытки залогодержателя должны быть соотносимы со стоимостью заложенного имущества (п.2

ст.317 ГК). Это означает, что если допущенное должником нарушение обеспеченного залогом обязательства незначительно, то суд вправе отказать залогодержателю в обращении взыскания на заложенное имущество.

Порядок обращения взыскания на заложенное имущество, установленный ст. 318 ГК, предусматривает дифференциацию правового регулирования обращения взыскания на предмет залога в зависимости от вида имущества, переданного в залог [2].

Общим правилом, регламентирующим порядок обращения взыскания на заложенное недвижимое имущество, является положение, согласно которому требования залогодержателя удовлетворяются из стоимости такого имущества по решению суда (п.1 ст.318 ГК). При этом возможность бесспорного обращения взыскания на заложенную недвижимость по исполнительной надписи нотариуса исключается.

Такое ограничение представляется оправданным с точки зрения обеспечения особой устойчивости прав на недвижимое имущество, имеющее высокую стоимость, поскольку осуществить проверку обоснованности требований кредитора с оценкой всех конкретных обязательств может только суд.

Вместе с тем предусмотрен один случай, когда залогодержателем может быть обращено взыскание на заложенное недвижимое имущество без предъявления иска в суд, а именно: если между залогодержателем и залогодателем имеется нотариально удостоверенное соглашение, заключенное поле возникновения оснований для обращения взыскания на предмет залога.

Здесь следует отметить то, что указанное соглашение стороны имеют право заключить только после того, как должником в установленный срок не исполнено или ненадлежаще исполнено обязательство. Следовательно, всякое условие в договоре о праве залогодержателя на внесудебное обращение взыскания на заложенное недвижимое имущество должно признаваться недействительным. Соглашение о внесудебном обращении взыскания может быть оспорено в суде как залогодержателем или залогодателем, так и любым лицом, чьи права нарушены указанным соглашением.

Указанное правило имеет важное значение для субъектов предпринимательской деятельности, поскольку в отдельных случаях предостав-

ляет залогодержателю возможность оперативно удовлетворить свои требования к должнику, а залогодателю – избежать судебных издержек.

Порядок обращения взыскания на заложенное движимое имущество регулируется с учетом предоставления залогодержателю и залогодателю более широкой возможности обойтись без суда при решении вопроса об удовлетворении требований залогодержателя за счет заложенного имущества.

Правило статьи 318 ГК предусматривает, что требования залогодержателя удовлетворяются за счет предмета залога по решению суда, если иное не предусмотрено соглашением залогодержателя и залогодателя. Законодатель не указал момент заключения этого соглашения. Однако по смыслу этой нормы представляется, что соглашение может быть оформлено как до возникновения основания для обращения взыскания на заложенное имущество, так и после их возникновения. Данное положение действует, если заложенное имущество не передается залогодержателю.

В отношении же предмета залога, переданного залогодержателю, п. 2 ст. 318 содержит особое правило, согласно которому взыскание на такое имущество может быть обращено в порядке, установленном договором, если законом не установлен иной порядок.

Предусмотрены следующие три случая, когда независимо от вида имущества, переданного в залог, взыскание на предмет залога может быть обращено только по решению суда (п.3 ст.25 Закона «Об ипотеке...»):

– если заключения договора и залоге требовалось согласие или разрешение другого лица или органа. Так, например, унитарное предприятие не вправе отдавать в залог недвижимое имущество без согласия собственника (ст.199 ГК);

– если предметом залога является имущество, имеющее значительную историческую, художественную ценность для общества;

– если залогодатель отсутствует и установить место его нахождения невозможно.

Вторым этапом удовлетворения претензий залогодержателя является реализация заложенного имущества. Независимо от того, в каком порядке обращено взыскание на заложенное имущество: по решению суда или без обращения в суд – предмет залога должен быть реализован с соблюдением правил, установленных ст. 319

ГК. Прежде всего, необходимо отметить обязательность продажи заложенного имущества с публичных торгов (п. 1 ст. 319 ГК), что исключает его комиссионную продажу.

Данное положение имеет важное значение, так как предоставляет возможность в короткий срок продать предмет залога по наивысшей цене и тем самым удовлетворить требование залогодержателя.

Интересам залогодержателя служит правило (п.3 ст. 319 ГК) о том, что суд при обращении взыскания по решению суда по просьбе залогодателя вправе отсрочить продажу заложенного имущества на срок до одного года. Эта норма рассчитана в основном на те случаи, когда предмет залога является единственная квартира, жилой дом и т.п. Однако с учетом того, что действие указанной нормы может в определенной мере ущемлять интересы залогодержателя, п.3 ст. 319 ГК содержит оговорку, в соответствии с которой отсрочка не освобождает должника от возмещения возросших за время отсрочки убытков кредитора и неустойки.

С точки зрения максимального удовлетворения интересов залогодателя, и залогодержателя большое значение имеют следующие предоставленные им права:

– определять соглашением начальную продажную цену заложенного имущества (кроме случаев обращения взыскания в судебном порядке);

– заключить соглашение (при объявлении торгов несостоявшимися) о приобретении залогодержателем предмета залога и зачете в счет покупной цены своих требований, обеспеченных залогом (п.5 ст.319).

Принципиальным для обеспечения гарантии прав залогодержателя удовлетворять свои требования независимо от результата торгов (не состоялись повторные торги, вырученная сумма недостаточна) и залогодателя на возврат излишней суммы являются следующие положения:

– о праве залогодержателя (если сумма, вырученная при реализации предмета залога, недостаточная для покрытия требования) получить недостающую сумму из прочего имущества должника, при отсутствии иного указания в законе или договоре (п.6 ст. 318 ГК);

– об обязательном возврате залогодателю денежной разницы в случае, если сумма, вырученная при реализации заложенного имуще-

ства, превышает размер обеспеченного залогом требования залогодержателя (часть вторая п. 6 ст.318 ГК).

В соответствии со ст. 322 ГК, одним из установленных ей оснований прекращения залога являются продажа заложенного имущества с публичных торгов, а также невозможность реализации предмета залога по причине несостоявшихся торгов (п.5 ст. 319 ГК).

Обращение взыскания на заложенное имущество является решающим этапом в развитии залогового правоотношения. От того, насколько рациональна процедура принятия решения об обращении взыскания и реализации заложенного имущества, зависит в целом эффективность института залога, что находит подтверждение на практике и отмечается многими учеными, исследующими проблемы института залога.

Литература

1 Диденко А.Г. О познании правовой действительности // Гражданское право (учебное пособие) / Под ред. Диденко А.Г., Басина Ю.Г., Иоффе О.С. и др., Алматы, 1999, 240с.

2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27.12.1994 г.// Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994, № 23-24.

3 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть), введенная в действие с 1.07.1999 г. // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999, № 16-17. ст.642.

4 Вещные права в Республике Казахстан / Под ред. Сулейменова М.К., Алматы, 1999, 360 с.

References

1 Didenko AG *Scientiae legalis realitatem / Iure Civili (manual)* / Ed. Didenko A. Rasin JG, Ioffe OS et alii, Almaty, MCMXCIX, CCXL s.

2 *Civilibus Codex Republica, de Kazakhstan (Generalis Part)* a 27.12.1994 est, // *Bulletin Summi Consilii Republica, de Kazakhstan*, MCMXCIV, № 23-24.

3 *Civilibus Codex Republica, de Kazakhstan (Praecipua Section)*, *introducata fuit cum effectu* a 7.1.1999 est, // *Bulletin de Parlamento, Reipublicae Kazakhstan*, MCMXCIX, № 16-17. st.642.

4 *Bona jura in Republica de Kazakhstan* / Ed. Suleimenov MK, Almaty, MCMXCIX, CCCLX p.

Г.Г. Нурахметова, А.С. Амангалиева
Кепіл қатынастары субъектілерінің құқықтық жағдайы.

Бұл мақала кепіл қатынастары субъектілерінің құқықтық жағдайын анықтаудың өзекті мәселелерін зерттеп, талдауға арналған.

Түйін сөздер: кепіл, кепілдегі меншік, кепіл беруші, кепіл алушы.

G.G. Nurahmetova, A.S. Amangalieva
The legal status of the subjects of pledge legal relations

This article is sanctified to legal status of subjects of mortgage legal relationship.

Keywords: mortgage, the mortgaged property, the mortgagor, the mortgagee.

ӘОЖ 346.9

Г.Б. Мұқалдиева, Ж.Б. Мұқалдиева

Әл-Фараби атындағы Қаз ҰУ доценті, з.ғ.к., Қайнар университетінің магистранты, Қазақстан, Алматы қ.

Кәсіпкерлік саласындағы қылмыстар үшін жауапкершіліктің кейбір мәселелері

Аңдатпа. Кәсіпкерлікпен айналысу қызметтерін заңды тұрғыда жүзеге асыруда жауапкершіліктің маңызы зор. Кәсіпкерлік қызмет түрлері мемлекеттік тіркеуден өту қажет, онсыз кәсіпкерлік қызметке тыйым салынады. Кәсіпкерлік саласында құқықтық нормаларды бұзғаны үшін жауапкершілікке тартудың басты шарты болып, кәсіпкерлік қызметінің оңтайлы жүргізілуі мен заңды талаптар негізінде жүзеге асырылады. Кәсіпкерлік кәсіпорынның ұйымдық-құқықтық нысана арқылы айқындалатын шектегі мүліктік жауапкершілікті көздейді. Осыған орай іс-әрекеттің заңға қайшы болу мәселесін шешкен кезде, оны жасаған тұлғаның қылмыстық жауапкершілікке тартылудың жолдарын көрсету. Мақалада, кәсіпкердің әрекеттерінде қылмыс құрамының бар екендігі анықталуы үшін олардың жасаған әрекеттермен анықтау кезіндегі құқық бұзушылық нормаларын нақтылау жолдары қарастырылады.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік, кәсіпкерлік қызмет, қылмыс, жауапкершілік.

Қазіргі кезде кәсіпкерлік саласының негізгі ұстанымы адамның өмірі мен бостандығы, ең жоғары құндылығы болып саналатыны жауапкершіліктің болуы. Кәсіпкерлік саласында құқықтық нормаларды бұзғаны үшін жауапкершілікке тартудың басты шарты болып, кәсіпкердің қызметінің оңтайлы жүргізілуі мен заңи талаптар негізінде жүзеге асырылуы. Осыған орай іс әрекеттің заңға қайшы болу мәселесін шешкен кезде оны жасаған тұлға жауапкершілікке тартылуы тиіс екенін де шешіп алу керекті. Бұл құқық бұзушылықтың міндетті элементі болып табылады. Ол үшін құқық бұзушылық пен заңды іс әрекеттің ара-жігін ажырату өлшемдерін білу қажет. Кәсіпкерлік бизнес жеке жеке жағдай негізінде құрылуы мүмкін. Дегенменде, қызметтің бұл түрі, көбінесе адамның жеке басымен – кәсіпкермен байланысты болып келеді. Соның негізінде жаңа іс қолға алынып, жаңа енгізілімді қызмет түрлерінің іске асырылуы нәтижесінде жүзеге асырылады. Кәсіпкерлікпен айналысу қызметтерін заңи тұрғыда жүзеге асыруда жауапкершіліктің маңызы зор. Сондықтан да, кәсіпкердің мәртебесі мемлекеттік тіркеуге алу арқылы қуатталып жүзеге асырыла-

ды. Кәсіпкерлік қызмет түрлері мемлекеттік тіркеуден өту қажет, онсыз кәсіпкерлік қызметке тыйым салынады. Кәсіпкердің еңбегіне ақы төлеу нысаны, тәртібі мен талаптары шартпен айқындалалып, жеке табысқа салық салыну негізінде қызмет жүзеге асырылады. Шаруашылық қызметтің барлық түрлері, оларға заңнамалық актілерде тыйым салынбаған болса, мысалы, коммерциялық делдалдық, сату-сатып алу, инновациялық кеңес беру, тағы басқа қызметтер, сондай-ақ, бағалы қағаздармен жасалатын операциялар кәсіпкерлікке жатады. Нарықтық жүйеде кәсіпкерлік қызметпен айналысуға кеңінен мүмкіндіктер берілген. Бұл мемлекеттік меншікпен қоса, меншіктің барлық нысандарына тән. Кәсіпкерлік үшін қолайлы жағдай туғызатын экономикалық үдерістер болып табылады, меншікті мемлекет иелігінен алу, кәсіпорындарды жекешелендіру. Қазақстанда кәсіпкерліктің мұндай қызметтің жүргізуге кепілдік заң жүзінде баянды етілген.

Елімізде кәсіпкерліктің бірнеше түрлері бар атап айтсақ, олар жеке кәсіпкерлік, дара кәсіпкерлік, бірлескен кәсіпкерліктер т.б. кәсіпкерлік қызмет түрлерін айтуымызға бо-

лады. Дара кәсіпкерлік – жеке тұлғалардың кіріс алуға бағытталған, жеке тұлғалардың өздерінің меншігіне негізделген. Бұл жеке тұлғалардың атынан олардың тәуекелі үшін және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылатын бастамашылық қызметі. Дара кәсіпкерлік өзіндік немесе бірлескен кәсіпкерлік түрінде жүзеге асырылады. Жеке кәсіпкерлік – субъектілері өздерінің меншігіне негізделген. Сондай-ақ, жеке кәсіпкерлік субъектілерінің атынан олардың тәуекелімен және мүліктік жауапкершілігімен жүзеге асырылатын бастамашылық қызметі. Бірлескен кәсіпкерлік нысандары болып, ерлі-зайыптылардың ортақ бірлескен меншігі негізінде жүзеге асырылатын ерлі-зайыптылардың кәсіпкерлігі; шаруа (фермер) қожалығының ортақ бірлескен меншігі немесе жекешелендірілген тұрғын үйге ортақ бірлескен меншік негізінде жүзеге асырылатын отбасылық кәсіпкерлік; жеке кәсіпкерлік ортақ үлестік меншік негізінде жүзеге асырылатын жай серіктестік болып табылады. Жеке кәсіпкерлік субъектілері жеке және заңды тұлғалар мемлекеттің құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін сақтауға міндетті. Жеке кәсіпкерлік субъектілері Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзған жағдай да, Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады. Жеке кәсіпкерлік субъектілері сондай-ақ, Қазақстан Республикасының жосықсыз бәсеке туралы заңнамасын бұзса да, Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады. Жеке кәсіпкерлік туралы жауапкершілік Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 31 қаңтардағы N 124 «Жеке кәсіпкерлік туралы» Заңы бойынша реттелінеді.[1]

Кәсіпкерлік – азаматтар мен олардың бірлестіктерінің пайда немесе өзіндік табыс алуға бағытталған бастамашылық дербес қызметі болып табылғандықтан, кәсіпкерлікті азаматтар өз атынан, өзінің мүліктік жауапкершілігі кепілдігімен немесе заңи тұлғаның (кәсіпорынның) атынан және соның жауапкершілігі кепілдігімен жүзеге асырады. Кәсіпкерлік кәсіпорынның ұйымдық-құқықтық нысаны арқылы айқындалатын шектегі мүліктік жауапкершілікті көздейді. Қазақстан азаматтары мен шет мемлекеттердің азаматтары, сондай-ақ, азаматтардың бірлестіктері кәсіпкерлік

субъектілері кәсіпкерлік болып табылады. Сонымен қатар, кәсіпкерлердің субъектілері кәсіпкерлік жалдамалы еңбекті жалдамалы қолданбай немесе жалдамалы еңбекті қолданып, заңи тұлға құрмай немесе заңи тұлға құрыпта жүзеге асырылады. Жалдамалы еңбекті қолданбай жүзеге асырылатын кәсіпкерлік жеке еңбек қызметі ретінде тіркеледі. Бұл жалдамалы еңбекті қолдану жолымен жүзеге асырылатын кәсіпорын ретінде тіркеледі. Кәсіпкерлік қызметпен айналысу барысында, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау барысында туындайтын қарым-қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы кәсіпкерлік құқық мазмұнын құрайды. Мұнда сонымен бірге, коммерциялық емес қатынастарды және мемлекет пен қоғам мүддесін қамтамасыз ету мақсатында іске асырылатын реттеу шараларынан туындайтын қарым-қатынастарды да қосуға болады. Кәсіпкерлік құқық аясындағы қатынастар кәсіпкерлік іс еркіндігі, меншіктің әрқилы нысандарының теңдігі, экономикалық шаралар мен тәсілдер қолдану арқылы мемлекеттік ықпал ету, бәсекелестік бостандығы және монополиядан қорғану, заңдылық сынды қағидаларға негізделіне отырып жүзеге асырылады. Кәсіпкерлік немесе банктік қызметті жүзеге асыру ниетінсіз несие алу, салық, төлеуден босатылу, өзге де мүліктік пайда алу немесе тыйым салынған қызметті жасыру мақсаты бар, азаматтық ұйымға немесе мемлекетке ірі зиян келтірген коммерциялық ұйым құру экономикалық қызмет саласындағы қылмыс болып табылады. Кәсіпкерлік қызметті тіркеуден өтпей не рұқсат (лицензия) алу міндетті болған жағдайларда арнаулы рұқсатсыз (лицензиясыз) немесе лицензиялау шарттарын бұзып жүзеге асыру, сол сияқты кәсіпкерліктің тыйым салынған түрлерімен шұғылданса, осы әрекеттер негізінде азаматтарға, ұйымға немесе мемлекетке ірі зиян келтірсе, не ірі мөлшерде табыс табумен немесе ірі мөлшерде акцизделетін тауарларды елеулі мөлшерде тауарларды өндірумен, сақтаумен не өткізумен байланысты болса, экономикалық қызмет саласындағы қылмыс болып кәсіпкер жауапкершілікке таптылады. Сондықтан да, Қазақстан Республикасының Конституциясында тұлға мен мемлекеттің, қоғам құқығының және еркіндігінің басымдылығына бағытталған қарым-қатынас анық көрсетілген. Онда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы

мемлекеттің билік күшімен жүзеге асыратыны ескерілген. Мемлекеттік құқық бұзушыға заңмен белгіленген тәртіпте жаза қолданады. Бұл заң бойынша жауапкершілікке тарту болып табылады. Экономикалық қызмет саласында лауазымды адамдар тараптарынан екі қылмыс жасалуы мүмкін: заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау (ҚК-тің 189-бабы) және табиғатты пайдалану бойынша заңсыз мәмілелерді тіркеу (ҚК-тің 225-бабы). ҚК-тің 189-бабы бойынша[2] жәбірленуші ретінде жеке кәсіпкерлер де, коммерциялық ұйымдар да жатады. Заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау деп, жеке кәсіпкерлер мен коммерциялық ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін шектеу; жеке кәсіпкерлердің немесе коммерциялық ұйымдардың дербестілігін шектеу; жеке кәсіпкерлер мен коммерциялық ұйымдардың қызметіне өзге де жолдармен араласуды айтады. Бұл әрекеттер заңды күшіне енген сот шешімін бұза отырып не болмаса ірі мөлшерде зиян келтіре отырып жасалғанда, ғана қылмыс деп танылады. Ірі мөлшердегі зиян түсінігі ҚК-тің ерекше бөлімінің 7-тарауының бабында нақты көрсетілген. Сонымен бірге, лауазымды адамдардың екінші бір қылмысы пайдакүнемдік немесе басқа да жеке-басының мүдделілігі салдарынан жасаса табиғатты пайдалану бойынша заңсыз мәмілелер тіркеуден тұратын болса, онда да бұл ҚК-тің 225-бабында нақтыланған негізінде жауапкершілікке тартылады.

Кәсіпкердің әрекеттерінде қылмыс құрамының бар екендігі анықталуы үшін олардың жасаған әрекеттерінен анықтау жеткілікті. Ол табиғатты пайдалану бойынша көрінеу заңсыз мәмілелерді тіркеуі; табиғи ресурстардың мемлекеттік есебі мен мемлекеттік кадастрлерінің мәліметтерін әдейі бұрмалауы; табиғи ресурстарды пайдалануы, қоршаған ортаны ластауы, табиғи ресурстарды қайта қалпына келтіру ережелерін бұзу үшін төлемақыны азайту т.б. жауапкершіліктің кейбір мәселелеріне нем құрайлы қарауы салдарынан қылмыстық іс қозғалады. ҚК-тің 190-193-баптарында кәсіпкерлік және басқа да экономикалық қызметтің заң бекіткен тәртібін бұзуға байланысты қылмыстар қарастырылған. ҚР АҚ 10 – бабында кәсіпкерлікпен айналысуға мынандай анықтама береді: «Кәсіпкерлік – ол меншік формасына қарамастан, тауарларға (жұмыстар,

қызмет көрсету) сұранымды қанағатандыру арқылы таза табыс алуға бағытталған, жеке меншікке (жеке кәсіпкерлік) немесе мемлекеттік кәсіпорынды шаруашылық жүргізу (мемлекеттік кәсіпкерлік) құқығына негізделген азаматтардың және заңды тұлғалардың бастамалы қызметі. Кәсіпкерлік қызмет кәсіпкердің атынан, тәуекелмен және мүліктік жауапкершілікпен жүзеге асырылады».[3]

Кәсіпкерлік бұл экономикалық және ұйымдастырудың жағдайлары мен жаңа материалдың қызмет көрсету мақсатында, тапқан пайданың шығындарын қысқарту бағытына арналған қызмет түрі болыпта табылады. Кәсіпкерлік қызметті реттейтін өзге де заңнамалық актілерде көрсетілген тәртіппен таза кіріс алуға бағытталған қызметін заңды кәсіпкерлік қызмет деп ұғынған жөн. Бұл тұлғаның тиісті органдарда алдын ала тіркелуі не осы қызметпен айналысуға рұқсат ететін өзге арнайы рұқсатының (лицензиясының) болуы заңды кәсіпкерлік қызметтің міндетті белгілері деп танылады. Жеке кәсіпкердің немесе коммерциялық ұйымның құқықтары мен заңды мүдделерін шектеп, заңды кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласу, егер лауазымды адам осы әрекеттерді қызмет бабын пайдалана отырып жасаса, қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Сондай-ақ, өзге адамдар жеке кәсіпкердің немесе коммерциялық ұйымның құқықтары мен заңды мүдделерін заңды күшіне енген сот актісін бұза отырып шектеген не олардың әрекеттерімен ірі залал келтірілген жағдайларда ғана көрсетілген әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылуы да мүмкін. Мынандай жағдайларда жауапкершілік туындалуы мүмкін егер, лауазымды тұлға жеке кәсіпкердің және коммерциялық ұйымның құқықтары мен заңды мүдделерін шектесе заңды кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласа, осы әрекеттерді қызмет бабын пайдалана отырып жасаса қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады. Заңды кәсіпкерлік қызметті тиімді жүзеге асыруға азды-көпті кедергі келтіретін шешім қабылдаса, нұсқаулар берсе, талаптар қоюды және лауазымды адамның басқа да іс-әрекеттерін (тіркеуге алудан заңсыз бас тарту; тіркеуге алудан немесе лицензия беруден жалтару; заңмен рұқсат етілген қызмет түрімен айналысуға тыйым салу т.б.) және де жеке кәсіпкердің немесе коммерциялық ұйымның

құқықтары мен заңды мүдделерін шектеген жағдайларда жауапкершілікке тартылады. Сондай-ақ, өз бетімен жұмыс істеуді шектеу, жеке кәсіпкердің немесе коммерциялық ұйымның өз бетімен шешім қабылдауы, өз қызметін жүзеге асыру құқығына қысым жасау қосалқы құрылтайшылардың тізімін жасауға араласу, бірге жұмыс істеуге, оның ішінде белгілі бір банктің қызметін пайдалануға мәжбүрлеу, жеке кәсіпкердің немесе коммерциялық ұйымның қызметіне заңсыз бақылау орнату, кәсіпкерлік құрылымның өзінің құқықтық қабілетін толық көлемінде іске асыруына кедергі келтіретін өзге де жағдайлар негізінде жауапкершілік байқалуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 189-бабында көрсетілген қылмыстарды кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласуға байланысты әкімшілік құқық бұзушылықтан ара-жігін ажырату кезінде қадағалау және бақылау функцияларын жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының жауаптылықтары. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 151-153 баптарында нақтыланған. [4] Заңсыз кәсіпкерлік қызмет барысында басқа қылмыс құрамын құрайтын әрекеттер жасалған жағдайда жасалған әрекет заңсыз кәсіпкерлік үшін жауаптылық жасалған өзге қылмыс үшін жауаптылықтың ара жігі ҚР-ның қылмыстық кодекстің бабының жиынтығы бойынша сараланады. Заңмен тыйым салынған кәсіпкерлік қызметпен айналысу фактісі анықталған жағдайда кінәлі адам Қылмыстық кодекстің қызметтің белгілі бір түрін жүзеге асыруға тыйым салатын тиісті баптары бойынша, қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Тауарларды сатып алу, сақтау, үй-жайларды, көлік қызметін ұсыну және заңсыз кәсіпкерлік қызметтің жүзеге асырылуына өзгедей жәрдемдесу осы әрекеттерді кәсіпкерлік қызметтің заңсыздығы туралы білетін адам тікелей қасақана жасаған жағдайда ғана қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады. Тек қызметтің тыйым салынған түрлері (контрабанда, қару, есірткі құралдарын заңсыз сату, ұрлық, салықты төлеуден жалтару және т.б.) алынған ақша қаражатын немесе өзге де мүлікті заңдастыру фактісі туындаған жағдайда ҚК-нің 193 бабы бойынша қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады. Сондай-ақ, көпе-

көрінеу заңсыз жолмен алынған ақша қаражатын немесе өзге де мүлікті заңдастыру фактісі анықталған жағдайда да қылмыстық заңның тиісті нормасына сәйкес қылмыстық жауаптылыққа тартылады. ҚК-нің 7 таруында көзделген экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды жасаудың нәтижесінде баю мақсатында қылмыстық жолмен алынған кіріс, мемлекет кірісіне алынады. Егер, кінәлі адам ақы сотталғанның қызметтік міндетіне кірмейтін жұмыс немесе қызметтер үшін төленді деп қате ұғынған жағдайларда, сыйақы ретінде алған ақша мен өзге де мүлік иелеріне қайтарылады. Заңсыз кәсіпкерлікті жүзеге асыру кезінде табыс табу үшін тікелей қолданылған заттай дәлелдемелер болып танылған мүлік пен заттар Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 121 – бабының үшінші бөлігінің 4-тармағына сәйкес мемлекет кірісіне алынады. Ал, олар табылмаған жағдайларда олардың құны мемлекет кірісіне кінәлі адамның өзінен өндіріліп алынады. Кәсіпкерлік саласындағы қылмыстар үшін жауапкершілікке заттай дәлелдемелер болып танылған ақша мен өзге де құндылықтарда жатады. Егер олардың иесі осы ақшалар мен құндылықтар берілгенге дейін одан заңсыз сыйақы алу үшін бопсалау әрекетінің жасалғаны туралы тиісті органдарға хабарлаған жағдайларда, иелеріне қайтарылады. ҚР-ның ҚК-нің 206- бабында көзделген қылмыстар туралы істер бойынша жалған ақшалар мен бағалы қағаздар түріндегі заттай дәлелдемелер олар қайтадан айналымға түспеуі үшін міндетті түрде жойылуға жатады. Жекелеген үлгілер сараптық және өзге де зерттеулер кезінде қажетті мәліметтер базасын құру үшін өздерінің өтініштері бойынша тиісті сараптама мекемелеріне беріледі. Сонымен бірге, кәсіпкер, жалған ақшалар мен бағалы қағаздарды сату оларды тауарлар мен қызметтер үшін төлем төлеу құралы ретінде пайдалану, сондай-ақ ақша ұсату, сыйға тарту, берешекті қайтару, қарызға беру, сату, оларды өзгедей түрде азаматтық айналымға қосу түрінде байқалса онда қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Мұндай әрекеттерді ҚК-нің 177 және 206 баптары жиынтығы бойынша сараланып, ақша белгілері мен бағалы қағаздар түрінде орындалған өзге де бұйымдарды алдау құралы ретінде пайдалану алаяқтық деп бағаланады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің жалған банкноттары мен мәнеттерін, мемлекеттік бағалы қағаздарды немесе Қазақстан Республикасының валютасын не шетел валютасын немесе шетел валютасымен бағаланған бағалы қағаздарды жасау немесе сату мақсатымен сақтаса, оны сатса, ҚК-нің 189-бабына сәйкес көрсетілген тәртіппен айқындалатын ірі соманы құраса немесе құрауы мүмкін болса, ірі мөлшерде жасалған әрекет деп танылып, қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Мемлекетіміз кәсіпкерлік қылмыстық жауапкершілікті болдырмауды жүзеге асыру барысында алдын ала шаралар мен міндеттер қабылдауда. Ол кәсіпкерлікті, шағын және орта бизнесті қолдауды, дамыту аясында қылмыстық кодекске толықтырулар мен өзгертулер енгізіліп отырады. Мемлекет тарапынан бұндай қолдаулар кәсіпті қолға алып, бизнесін шыр айналдырамын деген іскер адам үшін кәсіпкерлік дамуда басты құрал болып табылады. Бұрын айыбы дәлелденіп, кінәсін мойындағандар мемлекетке келтірген шығынның бір бөлігін қайтарып, темір торда жазасын өтейтін еді. Енді жаңа заң бойынша шығын еселеніп қайтарылып, жазасын абақтыда өтеу үкімі аз айтылады. Тұлғаның тиісті органдарда алдын ала тіркелуі не осы қызметпен айналысуға рұқсат ететін өзге арнайы рұқсатының (лицензиясының) болуы заңды кәсіпкерлік қызметтің міндетті белгілері деп танылады. Жоғарыда атап өткендей заңсыз кәсіпкерлік қызмет барысында, сондай-ақ, басқа қылмыс құрамын құрайтын әрекеттер жасалған жағдайда жасалған әрекет заңсыз кәсіпкерлік үшін жауаптылық көздейтін баптардың жиынтығы мен жасалған өзге қылмыс үшін жауаптылық қылмыстық кодекстің бабының жиынтығы бойынша сараланады. Қылмыстық жауапкершілік құқықтық жауапкершіліктің ішіндегі ең қатаң түрі болып есептеледі. Қылмыстық жауапкершілік қылмыс жасағаны үшін қылмыстық заңмен белгіленеді. Қылмыстық жауапкершілік – бұл адамның жасаған қылмысы үшін жазалануы немесе қылмыстық-құқықтық сипаттағы басқа да шаралармен жазаланатын қылмыстық заңмен бекітілген міндеті. Қылмыстық жауапкершіліктің мағынасы кінәлі адамның өзінің құқыққа қайшы әрекеті үшін мемлекет атынан сотталатындығын білдіреді. Соған орай, мемлекет құқық бұзушының еркінен тыс мәжбүрлеу тәртібінде қылмыстық

жауапкершілікті жүктейді.

Әдебиеттер

- 1 «Жеке кәсіпкерлік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2006 жылғы 31 қаңтардағы N 124.
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы, 2004.
- 3 ҚР-ның азаматтық кодексі. – Алматы, 2007.
- 4 Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық кодексі. – Алматы, 2007.
- 5 Алауханов Е. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім. – Алматы, 2001. – 445 б.
- 6 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық, жалпы бөлім. – Алматы, 2001. – 251 б.
- 7 Звечаровский И.Э. Уголовная ответственность. – М., 1995. -145 с.
- 8 Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. – Алматы, 2001.
- 9 Қазақстан Республикасының қылмыстық – атқару құқығы. – Алматы, 2002.
- 10 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсінік. – Алматы, 2001.
11. «Жеке кәсіпкерлікті қорғау және оған қолдау көрсету туралы» заң 1995 ж. 17 сәуір.
12. «Занды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу туралы» заң 1995 ж 17 сәуір.
- 13 ҚР-ның «Лицензиялау туралы» Заңы 1995 ж. 2 мамыр.

References

- 1 «Zheke kәsipkerlik turaly» Kazakhstan Respublikasynuң Zaңy MMVI zhylyғy қаңтардағы XXXI N CXXIV
- 2 Kazakhstan Respublikasynuң Qylmystyқ kodeksi. – Almaty MMIV
- 3 QR-nyң azamattyқ kodeksi. Almaty, MMVII
- 4 Kazakhstan Respublikasynuң әkimshilik құқық бұзушылық kodeksi. – Almaty, MMVII
- 5 Alauhanov E. Qylmystyқ құқық. Erekshe bөlim. – Almaty. 2001. – CDXLV b.
- 6 AN Aғыbaev Qylmystyқ құқық, zhalpy bөlim Almaty. 2001. – CCLI b.
- 7 Zvecharovsky IE Criminaüs debilitas sit. – M., 1995. – CXLV cum.
- 8 Kazakhstan Respublikasynuң qylmystyқ құқығу. – Almaty – MMI
- 9 Kazakhstan Respublikasynuң qylmystyқ – atқарu құқығу. – Almaty-MMII

10 Kazakhstan Respublikasynuң Qylmystyк kodeksine tısynik.-Almaty-MMI

11 «Zheke kәsipkerlikti qoғau zhane oғan Koldau kәsetu turaly» Zan MCMXCV x XVII sәuir.

12 «Zaңdy tıғalardy memlekettik tirkeu turaly» Zan MCMXCV x XVII sәuir.

13 ҚР-нуң «Litsenziyalau turaly» Zaңy MCMXCV x2 Mamyro

Г.Б. Мукалдиева, Ж.Б. Мукалдиева

Некоторые проблемы уголовного наказания в сфере предпринимательства

В статье рассматривается попытка предпринимателя и их строки нормы нарушения уточнения права во времени выявления попыток создателя чтобы состав преступления выясняться. Также некоторые проблемы ответственности преступлении в предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская деятельность, , преступление, ответственность

G.B. Mukaldieva, J.B. Mukaldieva

Some of the problems of criminal punishment in the field of entrepreneurship

The article discusses efforts of entrepreneurs and their line rules clarifying rights violations in time to identify the composition of the creator attempts pristupleniya emerge. Also some of the liability issues of crimes in predprinimatelskoy activities.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneurial activity, a crime, otvestvennost

УДК 347.61/64

Р.Т. Бексултанова

Кокшетауский университет им.А.Мырзахметова, кандидат юридических наук,
заведующая кафедрой «Юриспруденция» Казахстан г. Кокшетау
E-mail: roza311258@mail.ru

Объективные предпосылки изменения казахстанского законодательства об опеке и попечительстве

Аннотация. В данной статье исследуются основания изменения законодательства об опеке и попечительстве в Казахстане.

Ключевые слова: человек, гражданин, опека, попечительство.

В течение вот уже более десяти лет, начиная со времени зарождения казахстанского демократического государства, ознаменованного принятием 30августа 1995 г. всенародным голосованием Конституции Республики Казахстан, наша страна позиционирует себя, в первую очередь, как социальное государство. Данная характеристика основывается на содержании ст. 1 Конституции [1], которая говорит о том, что человек, его права и свободы являются в Республике Казахстан высшей ценностью, а признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – прямая обязанность государства. Вместе с тем Конституция предусматривает и ряд дополнительных оснований для подтверждения вышесказанного: например, ч. 2 ст. 27, ч.1 ст. 28 Конституции относит к предметам совместного ведения Республики Казахстан защиту семьи, материнства, отцовства и детства; социальную защиту, включая социальное обеспечение. Следовательно, государство путем принятия Конституции страны закрепило за собой обязанность по осуществлению всесторонней защиты тех категорий граждан, которые мы называем «социально незащищенные». В настоящее время суть таких понятий, как «социальная защита» и «социально незащищенный», законодательством не раскрыта, однако грамматическое толкование позволяет определить, что общий смысл их состоит в обозначении всего, что связано с за-

щитой человека как участника общественных отношений, в данном случае общественных отношений в рамках государства. В свою очередь, защиту, исходя из сущности общественных отношений, можно рассматривать в различных проявлениях: как правовую, как материальную (т.е. связанную с повышением уровня доходов отдельных категорий граждан), медицинскую и т.д., т.е. соответственно общим направлениям данных отношений.

Подводя итог вышесказанному, необходимо отметить, что в общей системе общественных отношений, на любом этапе взаимодействия человека с человеком и человека с государством возникают определенные проблемы, связанные с неспособностью отдельных категорий граждан самостоятельно и в полном объеме осуществлять и защищать свои права, а также нести обязанности. Эти проблемы как раз и требуют государственного вмешательства в форме разного рода социальной помощи и защиты.

Надо сказать, что государство, пусть не всегда в полной мере и последовательно, все же обеспечивало социальную защиту граждан даже в самые тяжелые постперестроечные годы и продолжает делать это до сих пор.

Весь объем полномочий, связанных с осуществлением социальной защиты населения, передан, как это и продекларировано в Конституции, государству, в лице органов государствен-

ной власти РК. Законодательство о социальной защите на сегодняшний день не имеет завершенной структуры и требует определенного пересмотра и доработок. Однако по основным направлениям деятельности органов, осуществляющих обеспечение прав и законных интересов социально незащищенных граждан, нормативные акты существуют и успешно применяются. В частности, можно отметить Закон Республики Казахстан от 13 апреля 2005 года № 39-III ЗРК «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» [2], Закон Республики Казахстан от 18 декабря 1992 года № 1787-XII «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне» [3], а также иные законы и подзаконные акты, предусматривающие различные меры социальной поддержки для отдельных категорий населения.

Но, к сожалению, в Казахстане отсутствует полноценное, упорядоченное регулирование еще одной немаловажной сферы общественных отношений, непосредственно связанной с общей системой социальной защиты населения и выступающей в качестве главной ее составляющей. Речь идет об опеке и попечительстве, точнее, о связанных с ними правоотношениях.

На сегодняшний день законодательством определены лишь самые общие принципы организации опеки и попечительства, представленные в первой части ГК РК [4], в которой данным вопросам посвящены всего пять статей (22-25), и Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье» далее КоБС РК [5], в котором вопросам организации опеки и попечительства также уделено внимание (особенно это касается ст. 115-132), при этом положения об опеке КоБС РК зачастую перекликаются с положениями упомянутых статей ГК РК и несколько развивают их содержание относительно брачно-семейных отношений. В свою очередь, ЗРК «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» [6], определяя круг вопросов, входящих в компетенцию местных исполнительных органов, относит к их числу опеку и попечительство применительно к районам и городским округам. Таким образом, законодатель в качестве одного из вопросов местного значения определил опеку и попечительство (т.е. осуществляемые органами местного самоуправления [7] и установил лишь самые общие направления их осуществления.

В остальном же он самоустранился, предоставив указанным органам, а также органам государственной власти РК самостоятельно определять порядок осуществления опеки (попечительства) на каждой конкретной территории. Анализ нормативных правовых актов об опеке и попечительстве позволяет сделать вывод, что и здесь законодатель не всегда был последователен и точен.

Как видно, самоустранение государства от нормотворчества в области опеки и попечительства привело к весьма противоречивым результатам, порождающим зачастую довольно неблагоприятные последствия для всех участников данных общественных отношений. Положение осложняется еще и тем, что на местах не всегда основательно и продуманно подходят к регулированию вопросов организации опеки (попечительства), а иногда попросту переписывают в местный нормативный правовой акт содержание республиканского закона. В результате гражданин сталкивается с тем, что для получения, например, разрешения на отчуждение жилого помещения, на которое у несовершеннолетнего имеется право собственности, в нескольких районах одной области органы опеки предъявляют различные требования к оформлению и представлению документов.

Естественно, это не способствует дальнейшему развитию и совершенствованию института опеки и попечительства и упрочению авторитета исполнительной власти.

На наш взгляд, еще одной весьма существенной законодательной ошибкой явилось то, что законодатель, передав социальную защиту в ведение органов государственной власти, по-прежнему оставил опеку и попечительство, которые, как было упомянуто выше, являются ее составной частью, органам местного самоуправления. Считаем, что в этой части также необходим существенный пересмотр законодательства, связанный с отнесением вопросов опеки и попечительства к государственным полномочиям, которыми оно вправе наделять органы местного самоуправления в установленном порядке. Однако возникающая в связи с этим необходимость внесения изменений в основополагающие нормативные правовые акты (такие как ГК и КоБС РК), а также имеющаяся официальная точка зрения, подкрепленная судебной практикой [8], не дают оснований надеяться на то, что данный во-

прос будет решен именно так, по крайней мере, в обозримом будущем. В любом случае, эта проблема может стать темой отдельных статей и исследований.

Но, несмотря на то, в чьей компетенции останутся вопросы опеки и попечительства, об одном сегодня можно говорить абсолютно уверенно – в стране давно назрела необходимость разработки и принятия единого, общего для всех закона, регулирующего основные принципы организации опеки и попечительства на территории Республики Казахстан. Естественно, что на практике это предложение способно привести к появлению большого количества различных моделей такого закона и разнообразию вариантов его названия. Однако основным аргументом в пользу его разработки и принятия является, на наш взгляд, возможность осуществить с его помощью следующее:

1. Закрепить за органами местного управления право самостоятельно принимать решения о создании на своей территории органов опеки и попечительства различных типов и видов при условии исполнения в полном объеме предусмотренных законом полномочий и наличия строгой ответственности перед обществом и государством за их неисполнение (ненадлежащее исполнение). При этом возможно наделение органов опеки и попечительства статусом юридического лица, что позволит им осуществлять свои полномочия более эффективно и независимо [9].

2. В случае изменения законодательства в части отнесения вопросов опеки и попечительства к государственным полномочиям установить специальный (дополнительный по сравнению с ЗРК «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан») порядок наделения органов местного самоуправления этими полномочиями (если возникнет необходимость такого установления)[6].

3. Установить единый для всех субъектов Республики Казахстан перечень обязанностей при осуществлении опеки и попечительства в отношении различных категорий граждан, определенных ГК РК.

4. Предусмотреть создание Единого государственного реестра лиц, находящихся под опекой и попечительством. В качестве варианта в случае сохранения полномочий по опеке (попечительству) за местными органами можно предусмотреть создание на территории каждого админи-

стративно-административной единицы реестра указанных лиц с установлением основных правил доступа к сведениям из этого реестра.

5. Четко и подробно сформулировать основные требования, предъявляемые к лицам, претендующим на замещение должностей в органах опеки и попечительства.

6. Расширить и конкретизировать, по сравнению с ГК РК, требования к претендентам на должность опекуна или попечителя.

7. Установить единый и, по возможности, детально регламентированный порядок:

- назначения опекуна (попечителя) и освобождения его от исполнения своих обязанностей. Здесь, по нашему мнению, нужно реализовать предложение Л.Ю. Михеевой, согласно которому назначение опекуна (попечителя) необходимо оформлять путем заключения гражданско-правового договора, типовую форму которого можно будет разработать и утвердить постановлением Правительства РК на основании данного Закона [6];

- получения согласия органа опеки и попечительства на совершение сделки с имуществом, принадлежащим подопечному на праве собственности либо на основании иных, предусмотренных законом прав;

- отобрания детей у родителей;

- защиты органами опеки и попечительства личных имущественных и неимущественных прав опекаемых в случаях, не связанных с их отчуждением;

- осуществления органами опеки и попечительства иной, предусмотренной законом деятельности, не нашедшей достаточной регламентации в ныне действующем законодательстве.

8. Закрепить все возможные формы осуществления опеки и попечительства (в том числе новые, пока еще практически не востребованные в деятельности органов опеки и попечительства).

9. Установить порядок финансирования деятельности по опеке и попечительству (из единственного источника, совместное, дотационное и т.д.). При этом, выражая собственное мнение, отметим, что в данном вопросе, при любом варианте его разрешения, обязательно должно быть предусмотрено доленое участие государства. Однако и здесь последнее слово за законодателем.

10. Определить основные гарантии надлежащего исполнения сотрудниками органов опеки и попечительства своих обязанностей (обяза-

тельность требований сотрудника органа опеки, меры защиты, гарантии при получении профессионального заболевания, а также в случае гибели (к сожалению, возможно и это) во время исполнения должностных обязанностей и т.д.).

11. Установить общие принципы осуществления опеки и попечительства в Казахстане (правовая основа, основные понятия и т.д.) [10].

Это основной, но далеко не полный перечень тех задач, решить которые призван данный Закон. Пока, к сожалению, законодатель не дает повода надеяться на то, что проблема разработки и принятия единого нормативного правового акта об опеке и попечительстве наконец-то решится положительно. Однако есть основания предполагать, что объектом правового регулирования станут все же не все указанные выше вопросы, а лишь явные законодательные просчеты и недоработки. Хотя, с другой стороны, может быть, подобные обсуждения впоследствии и послужат началом для реформирования такой непростой, но очень важной для многих области общественных отношений, как опека и попечительство. Во всяком случае, у законодателя теперь есть повод и объективные предпосылки для того, чтобы обратить на это самое пристальное внимание.

Литература

1 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. – Алматы, 1995.- 43 с.

2 Закон Республики Казахстан «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан» от 13 апреля 2005 года № 39-III ЗРК.

3 Закон Республики Казахстан «О социальной защите граждан, пострадавших вследствие ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне» от 18 декабря 1992 года № 1787-XII.

4 Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27 декабря 1994 г. Введен в действие Постановлением Верховного Совета РК 27 декабря 1994 года № 269-XII.

5 Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года № 518-IV// «Казахстанская правда» от 7 января 2012 года № 6-7 (26825-26826).

6 Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» от 23 января 2001 года

№ 148. // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2001 г., № 3; ст. 17; «Казахстанская правда» от 30 января 2001 г. № 25-26.

7 Шерстнева Н.С. Опека и попечительство как форма воспитания несовершеннолетних // Семейное и жилищное право. – М.: Городец.-2007. – № 2. – С. 27 – 29.

8 Михеева Л.Ю. Опека (попечительство) как вид социальной заботы: Монография. – М.: Российская академия правосудия. «Статут», 2002. – 108 с.

9 Михеева Л.Ю. Проблемы правового регулирования отношений в сфере опеки и попечительства: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. –Томск. Наука, 2003. – 24 с.

10 Муқанова М.Ж. Брачный договор по законодательству Республики Казахстан. – Караганда.: ТОО Арко. 2004. – 240 с.

References

1 Constitutione, Reipublicae Kazakhstan datas August XXX, MCMXCV – Almaty, MCMXCV -. XLIII p.

2 Respublica Kazakhstan Legem «De societatis tutela of disabled populo in Republica, de Kazakhstan» datas Aprilis XIII, MMV № XXXIX-III SAM.

3 Legem Republica, de Kazakhstan «Super societatis tutela civium immutatur a nuclear expertus ad Semipalatinsk nuclear test site» of December XVIII, MCMXCII № MDCCLXXXVII-XII.

4 Civilibus Codex Republica, de Kazakhstan (genere) de XXVII December MCMXCIV posita fuit in effectum a Summo Concilium, Reipublicae Kazakhstan December XXVII, MCMXCIV № CCLXIX-XII.

5 Codex Republica, de Kazakhstan «De nuptiis (matrimonia) et familia» on December XXVI, MMXI № DXVIII-IV // «Kazakhstan Hodie» on January VII, MMXII № 6-7 (26825-26826).

6 Legem Republica, de Kazakhstan «Super locale gubernium et sui gubernationis in Republica, de Kazakhstan» datas January XXIII, MMI N CXLVIII. // Kazakhstan Bulletin Parlamenti Reipublicae, MMI N III et ars. XVII, «Kazakhstan Hodie» on January XXX, MMI N 25-26.

7 Sherstneva NS Custodia minorum ad disciplinam // Familiae et habitationi legem. M. Gorodets.-2007. – № II. – S. XXVII-XXIX.

8 Mikheyev Ly Custodia (custodiam) ut forma socialis solitudine: Monograph. Moscua: Russian Academia Justitiae. «Statuti». – 2002. – CVIII p.

9 Mikheyev Ly Problems legalis regulandam in sphaera custodia Dissertation pro gradu Doctoris in

Leges. – Tomsk. Scientia. -2003. – 24 S.

10 Mukanova MJ Kazakhstan matrimonii legibus rempublicam. – Karaganda.: PRAENIMIS Arco. MMIV. – CCXL.

Р.Т. Бексултанова

Қамқорлық және қамқоршылық туралы қазақстандық заңнаманың объективті өзгерісінің алғышарттары

Осы мақалада автор Қазақстанда қамқорлыққа және қамқоршылыққа туралы заңнамасының өзгерістерінің қарастырған.

Түйін сөздер:

R. T. Beksultanova

The objective prerequisites of Kazakhstan legislation changes guardianship and custody

In this article explores the reasons of change of the legislation on guardianship and custody in Kazakhstan

Keywords: man, a citizen, guardianship

УДК 347.9

Г.Г. Нурахметова*, К.М. Тулеу

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби к.ю.н.,
доцент юридического факультета, Казахстан, г. Алматы²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, магистрант 1 года обучения
юридического факультета, Казахстан, г. Алматы

*E-mail: nurahmetova.74@mail.ru

Основания и условия возникновения гражданско-правовой ответственности

Аннотация. Действующими положениями гражданского законодательства установлены основания гражданско-правовой ответственности за нарушение обязательства. Данная статья посвящена основаниям и условиям возникновения гражданско-правовой ответственности.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, убытки, неустойка, вина.

Совокупность условий, необходимых для привлечения к гражданско-правовой ответственности, образует состав гражданского правонарушения. Необходимыми условиями для всех видов гражданско-правовой ответственности являются, по общему правилу, противоправное поведение и вина должника. Для привлечения к ответственности в виде возмещения убытков необходимо наличие самих убытков, а также причинной связи между противоправным поведением должника и наступившими убытками. Таким образом, состав гражданского правонарушения, служащего основанием для возмещения убытков, является наиболее полным и охватывает элементы составов иных гражданских правонарушений, лежащих в основе других видов гражданско-правовой ответственности. [1 с.655]

Действующими положениями гражданского законодательства установлены основания гражданско-правовой ответственности за нарушение обязательства. Должник отвечает за неисполнение и (или) ненадлежащее исполнение обязательства при наличии вины, если иное не предусмотрено законодательством или договором. При этом должник признается невиновным, если докажет, что он принял все зависящие от него меры для надлежащего исполнения обязательства (п. 1 ст. 359 ГК) [2 с.161].

Лицо, не исполнившее или ненадлежащим образом исполнившее обязательство при осуществлении предпринимательской деятельности, несет имущественную ответственность, если не докажет, что надлежащее исполнение оказалось невозможным вследствие непреодолимой силы, т.е. чрезвычайных и непредотвратимых при данных условиях обстоятельств (стихийные явления, военные действия и т.п.); при этом к таким обстоятельствам не относится, в частности, отсутствие на рынке нужных для исполнения товаров, работ или услуг (п. 2 ст. 359 ГК) [3]. Например, железная дорога освобождается от ответственности за утрату, недостачу и повреждение груза, когда он следует в сопровождении проводника грузоотправителя, при естественных свойствах груза и т.д. Законодательством и договором могут быть предусмотрены иные основания ответственности или освобождения от нее (п. 2 ст. 359 ГК) [3].

Кроме того, заключенное ранее соглашение об устранении или ограничении ответственности за умышленное нарушение обязательства недействительно (п. 3 ст. 359 ГК).

По общему правилу гражданско-правовая ответственность наступает при следующих условиях:

- противоправном поведении должника;

- причинной связи между противоправным поведением должника и возникшим ущербом;

- при наличии вины должника;
- при наличии реального ущерба [2 с.161].

Противоправное поведение. Указанное условие относится к числу объективных предпосылок гражданско-правовой ответственности. Противоправным признается такое поведение, которое нарушает норму права независимо от того, знал или не знал правонарушитель о неправомерности своего поведения. Иными словами, в понятии противоправности находит отражение только факт объективного несоответствия поведения участника гражданского оборота требованиям законодательства. Нормами гражданского законодательства установлены различные требования, предъявляемые к поведению участников гражданского оборота.

Противоправное поведение может выражаться в виде противоправного действия или в виде противоправного бездействия. Действие должника приобретает противоправный характер, если оно либо прямо запрещено законом или иным правовым актом, либо противоречит закону или иному правовому акту, договору, односторонней сделке или иному основанию обязательства. Так, в ст. 273 ГК РК содержится прямой запрет на односторонний отказ от исполнения обязательства и одностороннее изменение его условий, за исключением случаев, предусмотренных законом.

В ст. 953 ГК РК не содержится прямого запрета на неосновательное сбережение имущества одного лица за счет имущества другого лица. Однако из смысла этой статьи видно, что такое неосновательное сбережение является противоправным. Противоправными являются и действия продавца, передавшего покупателю товары, не соответствующие по качеству условиям заключенного договора. Для решения вопроса о противоправности действий участника гражданского оборота в соответствующих случаях привлекаются обычаи делового оборота или иные обычно предъявляемые требования. Так, если при заключении договора пожизненного содержания с иждивением стороны не оговорили, какие размеры и виды питания, ухода и необходимой помощи покупатель обязуется предоставлять продавцу до конца его жизни, то в случае спора суд будет рассматривать поведение поку-

пателя с точки зрения не только добросовестности и разумности, но и обычно предъявляемых в данной местности требований к этим видам услуг. Это означает, что критерием неправомерности действий покупателя в данном обязательстве будут служить и обычаи делового оборота или иные обычно предъявляемые требования, на которые ориентирует ст. 272 ГК РК. Неправомерность поведения нанимателя жилого помещения и членов его семьи, служащего основанием для выселения без предоставления другого жилого помещения, ввиду невозможности для других совместного проживания с ними, может быть определена в силу ст. 107 Закон Республики Казахстан от 16.04.1997 N 94-І «О жилищных отношениях» только с привлечением моральных принципов нашего общества [1 с.655].

Бездействие становится противоправным, в соответствующей ситуации. Обязанность действовать может вытекать из условий заключенного договора. Так, противоправным является бездействие поставщика, не осуществившего поставку товара в сроки, определенные договором поставки. Обязанность действовать может вытекать из служебного положения лица. Так, работник спасательной станции должен принять все необходимые и возможные меры по спасению утопающего. Неисполнение этой обязанности делает его поведение противоправным. Бездействие же отдыхающих на пляже граждан не носит противоправного характера, так как на них лежит лишь моральная обязанность по спасению утопающего. Обязанность совершить определенное действие может вытекать из закона. Так, в соответствии со ст. 245 ГК РК нашедший потерянную вещь обязан возвратить ее лицу, потерявшему ее, или собственнику вещи [1 с.657].

Причинная связь. В соответствии со ст.349-350 ГК РК возмещению подлежат лишь убытки, причиненные противоправным поведением должника. Это означает, что между противоправным поведением должника и возникшими у кредитора убытками должна существовать причинная связь. В большинстве случаев нарушения обязательств решение вопроса о наличии или отсутствии причинной связи не вызывает трудностей. Так, ясно, что между просрочкой поставщика сырья и простоям оборудования и работников покупателя существует причинная связь, а между той же просрочкой поставщика и расходами

покупателя по разгрузке поставленного с опозданием товара нет причинной связи, поскольку эти расходы покупатель понес бы и в случае своевременной поставки. В отдельных же ситуациях решение вопроса о причинной связи может вызывать значительные трудности.

Необходимо иметь в виду, что все действия влекут за собой следствия через посредство каких-либо иных факторов. Однако одни из упомянутых факторов, не имеют значения для юридической ответственности и поэтому не делают связь противоправного поведения лица с убытками косвенной (опосредованной). Другие же влияют на юридическую ответственность и поэтому опосредуют связь между противоправным поведением лица и наступившим результатом (убытками). За вред, причиненный малолетними, отвечают их родители именно потому, что действиям малолетних закон не придает юридического значения ввиду их недееспособности, в силу чего между неправомерным поведением родителей (ненадлежащий надзор или воспитание) и наступившим вредом имеется прямая причинная связь, достаточная для возложения юридической ответственности. Наоборот, между поведением члена рыболовецкого колхоза, продавшего колхозную рыболовную сеть браконьерам, которую последние использовали для незаконной рыбной ловли, и ущербом, причиненным рыбным ресурсам, существует лишь косвенная причинная связь, поскольку она опосредована противоправными действиями браконьеров. Таким образом, прямая (непосредственная) причинная связь имеет место тогда, когда в цепи последовательно развивающихся событий между противоправным поведением лица и убытками не существует каких-либо обстоятельств, имеющих значение для гражданско-правовой ответственности. В тех же случаях, когда между противоправным поведением лица и убытками присутствуют обстоятельства, которым гражданский закон придает значение в решении вопроса об ответственности (противоправное поведение других лиц, действие непреодолимой силы и т.п.), налицо косвенная (опосредованная) причинная связь. Это означает, что противоправное поведение лица лежит за пределами рассматриваемого с точки зрения юридической ответственности случая, а следовательно, и за пределами юридически значимой причинной связи. Так, в приведенных примерах причиной получе-

ния недоброкачественного сплава являются действия самого покупателя, который без проверки пустил в переплавку поставленные ему виды стали. Между же противоправным поведением поставщика и испорченным сплавом имеется лишь косвенная причинная связь, недостаточная для гражданско-правовой ответственности за испорченный сплав. Напротив, поведение тринадцатилетнего подростка не имеет значения для гражданско-правовой ответственности ввиду его недееспособности. Поэтому в данном примере между противоправным поведением шофера и наездом на пешехода существует прямая (непосредственная) причинная связь.

В рассматриваемых примерах мы сталкиваемся с относительно простыми ситуациями, в которых противоправный результат обусловлен только одной причиной, расположенной в одном причинно-следственном ряду со следствием. В этом единственном причинно-следственном ряду в цепи последовательно развивающихся событий одно явление вызывает другое, а это другое — третье и т. д.

Вина — один из видов психического отношения к окружающей действительности. Оно как особое психическое явление обладает определенными сущностными признаками:

1. Наличие сознательного отношения субъекта, при котором адекватно отражается окружающая действительность и ее явления;

2. Наличие осознанного отношения субъекта. Сознание понимается как общее свойство всех проявлений психики человека; обладая сознанием субъект способен адекватно относиться к окружающей действительности.

3. Выражение определенных эмоций, чувств правонарушителя, которые, как правило, имеют негативную окраску. Виновный правонарушитель при совершении противоправного деяния выражает отрицательное отношение или пренебрежение к установленным в обществе обязательным правилам поведения [4 с.36].

4. Негативное отношение правонарушителя к интересам государства и общества проявляются в выборе противоправного варианта поведения. Психическое отношение при вине проявляется в отношении к избираемому варианту поведения и его последствиям и свидетельствует об определенном пороке воли [33 с.139-140].

Меры гражданско-правовой ответственности не только направлены на удовлетворение

имущественного интереса потерпевшего, но и призваны предотвращать гражданские правонарушения. Гражданско-правовая ответственность выполняет определенную превентивную функцию, способствует тому, что участники гражданского оборота под угрозой привлечения их к ответственности стремятся построить свою деятельность так, чтобы не нарушать действующее законодательство, права и охраняемые законом интересы других лиц. Однако постоянная угроза привлечения к ответственности может значительно снизить инициативу рядовых участников гражданского оборота, не искушенных в его тонкостях. Во избежание этого необходимо создать такие условия, при которых у лиц, участвующих в гражданском обороте, возникала твердая уверенность в том, что они не будут привлечены к ответственности за непредвиденные последствия их деятельности. Такая уверенность появляется в том случае, если меры гражданско-правовой ответственности применяются при виновном правонарушении [1 с.673].

Вина в гражданском праве может выступать в форме умысла или неосторожности. Вина в гражданском праве есть одно из существенных условий ответственности по обязательствам. Лицо, не исполнившее обязательство либо исполнившее его ненадлежащим образом, несет ответственность при наличии вины, кроме случаев, когда законом или договором предусмотрены иные основания ответственности (п. 1 ст. 359 ГК) [24 с.117]. Однако должник признается невиновным, если докажет, что он принял все зависящие от него меры для надлежащего исполнения обязательства (п. 1 ст. 359 ГК) [2 с.162].

В отличие от противоправного поведения и причинной связи, вина является субъективным условием гражданско-правовой ответственности. Она представляет собой такое психическое отношение лица к своему противоправному поведению, в котором проявляется пренебрежение к интересам общества или отдельных лиц. Такое понятие вины в равной мере применимо как к гражданам, так и к юридическим лицам [1 с.6670].

Применительно к юридическому лицу невозможно напрямую применить понимание вины как психического регулирования субъектом, негативно относящимся к охраняемым законом правам и законным интересам других лиц, своего поведения. В то же время необходимо говорить

об особой воле юридического лица, в основе которой лежит воля коллектива [5 с.234].

Психологическим содержанием вины юридического лица является прочая воля (и сознание) работников юридического лица в виде умысла и неосторожности [5 с.241]. Иными словами под виной юридического лица понимают вину его должностных лиц и иных работников, т.е. тех субъектов, которые в правоотношениях выступают от имени данного юридического лица и являются носителями способности психического восприятия событий, в том числе своего восприятия [6 с.30].

В соответствии с действующим законодательством, юридическим лицом признается организация, которая имеет на праве собственности, хозяйственного ведения или оперативного управления обособленное имущество и отвечает этим имуществом по своим обязательствам, может от своего имени приобретать и осуществлять имущественные и личные неимущественные права и обязанности, быть истцом и ответчиком в суде (п.1 ст.33 ГК).

В правоотношении, стороной которого является юридическое лицо, участвует не коллектив или орган юридического лица, таким участником является только само юридическое лицо. Для юридического лица характерно наличие воли, не совпадающей с волей его отдельных участников [7 с.221]. Одним из традиционно выделяемых признаков юридического лица является самостоятельная имущественная ответственность по своим обязательствам [8 с.43]. Это значит, что ответственность за причинение вреда и нарушение договорных обязательств несет само юридическое лицо (что, впрочем следует из законодательства), и вина как основание ответственности будет виной самого юридического лица.

Необходимо так же иметь в виду, что юридическое лицо вовне проявляет себя участием в гражданском обороте, и в этом качестве является субъектом гражданского права. Но кроме того, оно имеет и определенную внутреннюю организацию, внутреннюю структуру, организационное единство, которые являются предпосылкой его «внешней» юридической личности в собственном смысле. Юридическое лицо может иметь гражданские права, соответствующие целям деятельности, предусмотренным в его учредительных документах, и нести связанные с этой деятельностью обязанности.

Следовательно, за правонарушением юридического лица стоит обеспечивающая достижение его целей деятельность работа его внутренних механизмов: организационных, технологических, кадровых и т.д. Действительно, если юридическое лицо в соответствии со своими учредительными документами производит автомобили, то оно обязано организовать их качественное производство. И если слесарь сборщик умышленно или по неосторожности допускает брак, то ответственность за свою вину будет нести юридическое лицо. Эта вина будет заключаться в упущении в подборе кадров, в недостаточном контроле и т.д. [4 с.43].

Понятие собственной вины юридического лица связано с понятием организации деятельности последнего. Положительной обязанностью юридического лица является надлежащая организация его деятельности, исключаящая неправомерное причинение вреда другим лицам. Невыполнение этой обязанности составляет собственную вину юридического лица [9 с.211].

Вина юридического лица и вина гражданина имеют немало общего. Это общее вытекает из того, что положительная деятельность юридического лица складывается из вполне конкретных действий живых людей. Более того, зачастую вину юридического лица составляет вина конкретного, определенного человека. Речь идет о случаях, когда юридическому лицу причинен имущественный вред, но ему способствовала грубая неосторожность его конкретных работников [4 с.43].

Приведем пример. Арендодатель обратился к арендатору с иском о возмещении убытков, возникающих в связи с тем, арендатор оставил незакрытым водопроводный кран в условиях засоренной раковины. В результате произошедшего затопления залило подвальное помещение, в котором находился склад продовольственных товаров. Очевидно, что кран не закрыл конкретный человек, конкретный же человек виновен в засорении раковины, но установление этих людей не является обязательным условием вины данного юридического лица. Иными словами вина конкретного работника или нет, вина юридического лица должна быть признана. Будучи порожденной конкретным интеллектуальным и волевым процессом, вина юридического лица и выявляется и выявляется в отрыве от своего физического носителя [4 с.46].

Таким образом, понятие вины в гражданском праве существенным образом отличается применительно к физическим и юридическим лицам, что определяется особой правовой природой, как юридического лица, так и его гражданско-правовой ответственности.

Вина юридического лица, в отличие от вины физического лица обладает рядом специфических признаков, свидетельствующих об особой правовой природе.

- Во-первых, ее субъектом является только юридическое лицо.

- Во-вторых, она проявляется в небрежности, недобросовестности, недостаточной ответственности, проявленных должностными лицами или органами юридического лица и повлекших нарушения в деятельности юридического лица.

- В-третьих, характерным признаком вины юридического лица является отклонение его деятельности от принятых стандартов, в результате чего наступают отрицательные имущественные последствия.

- В-четвертых, вина юридического лица наступает тогда, когда из закона, или сущности обязательства не вытекает необходимость установления вины конкретного физического лица.

- В-пятых, у вины юридического лица нет таких форм как умысел или неосторожность.

Существует и сходство вины юридического лица с виной физического лица в гражданских правоотношениях - обе влекут за собой гражданско-правовую ответственность. Наличие или отсутствие вины как физического, так и юридического лица определяется судом при помощи одних и тех же правовых средств с использованием критериев деяния оценки [2 с.47].

Вред. Под вредом в гражданском праве понимают всякое умаление личного или имущественного блага. Вред может быть материальным и моральным. Моральный вред подлежит компенсации лишь в случаях, предусмотренных законом (в случае причинения морального вреда нарушением личных неимущественных прав, например, нарушением права на честь и достоинство, вреда жизни и здоровью, в случае нарушения прав потребителя и др.). Вред может быть возмещен двумя способами: в натуре (предоставление вещи того же рода и качества, ремонт поврежденной вещи и т.п.) и в форме возмещения убытков.

Возмещение убытков – это форма гражданско-правовой ответственности. Под формой гражданско-правовой ответственности понимается форма выражения тех имущественных лишений, которые претерпевает правонарушитель. Гражданское законодательство предусматривает различные формы ответственности.

Ответственность может наступать в форме возмещения убытков (ст. 350 ГК), уплаты неустойки (ст. 351 ГК), и т.д. Среди этих форм гражданско-правовой ответственности особое место занимает возмещение убытков. Обусловлено это тем, что наиболее существенным и распространенным последствием нарушения гражданских прав являются убытки. Ввиду этого данная форма ответственности имеет общее значение и применяется во всех случаях нарушения гражданских прав, если законом или договором не предусмотрено иное, тогда как другие формы гражданско-правовой ответственности применяются лишь в случаях, прямо предусмотренных законом или договором для конкретного правонарушения.

Так, если арендатор допустил ухудшение состояния арендованного имущества, то арендодатель вправе потребовать от него возмещения причиненных ему убытков, даже если в правилах об аренде и в договоре аренды ничего на этот счет не сказано. Потребовать же уплаты неустойки за допущенное ухудшение состояния арендованного имущества арендодатель вправе лишь тогда, когда уплата такой неустойки предусмотрена заключенным им с арендатором договором [1 с.647].

Удобство неустойки как формы ответственности заключается в том, что ее размер заранее известен и, как правило, зависит только от характера нарушения. Поэтому кредитору для предъявления требования о взыскании неустойки достаточно предусмотреть размер неустойки и доказать факт нарушения обязательства. Не нужно доказывать последствия нарушения, в частности, размер причиненных нарушением убытков, что вызывает на практике затруднение, так как размер убытков нередко зависит от иных обстоятельств, тесно переплетающихся с правонарушающими действиями должника.

Литература

1 Гражданское право Учебник, под редак-

цией Сергеева А.П., Толстого Ю.К. – Москва, 2005. – Т.1. – 765 с.

2 Пралиева Г.К. Гражданское право Республики Казахстан: учебно-практическое пособие. – Алматы: Юрист, 2009. – 316 с.

3 Гражданский кодекс Республики Казахстан. – Алматы: Норма-К, 2010. – 360 с.

4 Вина в гражданском праве. Актуальное юридическое исследование Д.А. Пашенцев, В.В. Гарамита 2001, <http://vipbook.info/nauka-i-ucheba/pravo/83928-vina-v-grazhdanskom-prave.html>.

5 Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. – Москва, 1970. – 312 с.

6 Степанов М.А. Доказывание вины и делинквента и причинной связи правонарушения с его последствиями в гражданских делах по искам о компенсации морального вреда. Закон и право. – 2011. – №11.

7 Кулагин М.И. Предпринимательство и право: опыт Запада. Избранные труды. – Москва, 1997.

8 Сумской Д.А. Концепция органа юридического лица в теории гражданского права: автореф. дис. – М., 2007.

9 Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М., 1950.

References

1 Civics artem, edited by A. Sergeev, Tolstoy adversissimas haud XXIII Moscua MMV, T1, DC-CLXV

2 Praliova GK Iure Civili de Republica, de Kazakhstan Training prakticheskoe allocacione Almaty, postremo iurisconsultus MMIX 316s

3 Civilibus Codex Republica, de Kazakhstan Almaty Publisher «Norma-K» MMX, CCCLX p.

4 Culpam in lege civili. Actualis legalis research DA Pashentsev, VV Garamita MMI, <http://vipbook.info/nauka-i-ucheba/pravo/83928-vina-v-grazhdanskom-prave.html>

5 Matveev GK Fundamentis, Rusticis Moscua MCMLXX. 312s

6 Stepanov MA Probanes culpam et delinquens delicta et causatio cum sua consecraria genuerunt in casibus civilibus, involvente petat moralis damna. Leges et praecipunt. MMXI № XI

7 Kulagin MI. Curabitur et legis peritiam occidentis. Selected Works, Moscoviae, MCMXCVII

8 Sumy DA Ipsam rationem entitatis iuris civilis; auctor. dis. Moscoviae, MMVII

9 SN Bratus Membra de iure civili. Moscoviae, MCML

Г.Г. Нурахметова, К.М. Тулеу

Азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің туындауының негіздері мен мәнжайлары

Атаулы мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің пайда болуының негіздері мен мән-жайлары қарастырылған.

Түйін сөздер: азаматтық-құқықтық жауапкершілік, зиянды өтеу, кінә.

G.G. Nurahmetova, K.M. Tuleu

The grounds and conditions of civil-legal responsibility

In this article grounds and terms of origin of civil liability are considered on the legislation of Republic of Kazakhstan.

Keywords: civil liability, losses, damages, wine.

ӘОЖ 321.01

Ж.Т. Карашева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: zari-82@mail.ru

Қазақстан Республикасында медиацияның алатын орны және маңызы

Андатпа: Қазіргі таңда, жұмыс беруші мен қызметкер арасында дау мәселелері жиі туындауда. Себебі, берілген еңбек шартындағы екі тараптары дұрыс орындамауында. Сол дау мәселесін шешу үшін, медиация біздің елімізде қалыптасты.

Түйін сөздер: медиациясы, сот, медиатор, өкілдік.

Медиация, жалпы құқықта - ағылшын тілінде (*alternative dispute resolution, ADR*) даулардың альтернативті реттеу технологиясы болып табылады, яғни үшінші тұлғалардың қатысуымен дау мәселелерін шешу. Бұл жағдайда медиатор тарабы, екі жаққа тәуелсіз болып келеді. Ежелгі Рим, Ежелгі Греция елінде дау мәселелерін делдалдық қатынастар арқылы шешкен. Рим халқы «делдал» ұғымын әр түрлі терминдермен пайдалана білді:» *internuncius, medium, intercessor, philanthropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres, mediator*» [2].

Егеменді Қазақстанның қоғамы мен мемлекеті нарықтық экономиканың негізгі қағидаттарына сәйкес дамып келе жатыр. Осы кезең ішінде экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастың жүйесінде бүгінгі күнге дейін, әлі дұрыс бағаланбаған өте маңызды өзгерістер болды. Сонымен қатар, біздің қоғам өркениетті және еркін нарыққа қарсы бағытта үлкен талпыныс жасады. Мұндай өзгерістердің құқықтық негізі жаңа Қазақстанның Конституциясы және оның негізінде қабылданған заңдар болып табылады. Қазіргі кезде еңбек құқығының әлеуметтік функциясы еңбекті қорғаумен ғана шектелмеуі керек деген ойлар қалыптасады. Бұл функцияның бір мынандай қыры ашылуы қажет, – еңбек саласындағы адам құқығының толық бекітілуі және сатылы түрде дамуына толық қамқорлық жасау. Бұл белгілі бір деңгейде еңбекті қорғаумен сәйкес келеді, бірақ оған ұқсас емес. Еңбек құқығы жұмысшылардың

еңбектерін қорғауды қамтамасыз етумен қатар, еңбек процесінің қатысушысы болып табылатын адам ие болатын кешенді әлеуметтік-экономикалық құқықтарды қамтамасыз етудің кепілділігін анықтайды. Еңбек құқығы, қазіргі кезеңде өз алдына дербес құқық саласы ретінде заңгер ғалымдар арасында, жұмыс берушілер мен жұмысшылар арасында, кәсіподақтар мен олардың өкілдері арасында, мемлекетпен, еңбек ұжымдары арасында, көптеген қызу пікір-талас туғызуда. Себебі, ең алдымен 15 мамыр 2007 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының қабылданған Еңбек кодексі – ең төменгі кепілдіктер, мерзімдер және стандарттар белгілейді және осы аталған нормативтер тек қана жұмысшының жағдайын жақсарту жағына қарай бағытталады [1]. Медиация, жалпы құқықта – ағылшын тілінде (*alternative dispute resolution, ADR*) даулардың альтернативті реттеу технологиясы болып табылады, яғни үшінші тұлғалардың қатысуымен дау мәселелерін шешу. Бұл жағдайда медиатор тарабы, екі жаққа тәуелсіз болып келеді. Ежелгі Рим, Ежелгі Греция елінде дау мәселелерін делдалдық қатынастар арқылы шешкен. Рим халқы «делдал» ұғымын әр түрлі терминдермен пайдалана білді:» *internuncius, medium, intercessor, philanthropus, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres, mediator*» [2]. Жалпы алғанда, делдалдық өкілдікпен бір түбірден пайда бола отырып, әртүрлі құқықтық институттарды, соның ішінде, делдалдықтың әмбебап құқықтық нысаны ретінде жүзеге

өкілдік институтын да қалыптастырады. Өкілдік институты бірқатар құқық салаларына танымал. Егер еңбек құқығында өкілдік өкілдік берушінің атынан заңи әрекеттерді жүзеге асырумен, оған міндетті құқықтық салдар туындатумен байланысты болатын болса, ал қылмыстық және азаматтық іс жүргізуде өкіл ретінде өкілдік берушінің мүддесіне, бірақ өз аттарынан әрекет ете отырып, заңи көмек көрсететін тұлғалар танылады. Өкілдік белгілі бір деңгейде бастапқыда Египетте, Грецияда, Римде және бірқатар басқа да мемлекеттерде мойындалған болатын[2.566]. Алайда, Рим заңгерлері кәсіпкерлігінің жоғары деңгейлілігіне, таңдамалылығына және талғамыштылығына қарамастан, өкілдіктің дамыған теориясын жасап шығармады. Бұл Рим экономикасының патриархальді табиғатымен, құлдар еңбегінің кеңінен қолданылуымен түсіндіріледі. Римнің шартты құқығы V-ғасырға дейін үлкен формализммен және шартты байланыстардың табиғатының шектеулі дербестігімен сипатталады. Бөтен тұлға арқылы біздің пайдамызға әрекет ету мүмкін емес деген қағида әрекет еткен. Ал егер бұған құқықтың тұлға автономиясына берген маңыздылығын қоса қарар болсақ, рим құқығында өкілдіктің даму таппағандығын түсінуімізге болады. Тек юстиниандық дәуірде ғана (527-565) тиісті теорияның пайда болу белгілерін таба аламыз. Рим құқығы прокураторға (procurator) – тапсырыс шартындағы сенім білдірушіге – өкілдіктің жалпы өкілеттілігін береді (өкілдік беруші ретінде әрқашан үлкен отбасы танылады), ал инститорға – кәсіпорынды басқарушыға – өзінің қожайынының мүлкін сатуға байланысты шектелген өкілеттілікті береді[3]. Қатынастар жанама өкілдік қағидасымен қалыптасады: барлық өнімдерді және тіпті оларға үшінші тұлғалар тиісті дәрежеде төлемгендерді де қайтаруға міндетті болатын. Өкілдік мұнда өрескел сипатқа ие еді: прокуратора өзі жасасқан шарт арқылы өкілдік етіп отырған отбасы үшін ешқандай құқық туындатпайтын, керісінше, соңғысы прокуратордың контрактантқа қатысты өз міндеттерін орындауының кепілі ретінде көрініс тауып отырды. Өкілдікті рим құқығы ешқашан тапсырысты орындау, оның нәтижесі ретінде танымады; сондықтан өкілдік өз бастауын тапсырыс шартынан алады деп пайымдау қате түсінік болып табылады. Жиырмамыншы ғасырдың екінші жартысында медиация ұғымы

АҚШ, Австралия, Великобритания елдерінде, ал кейіннен Еуропа елдерінде қалыптаса бастады. Ең алғаш рет медиацияны отбасы құқығындағы дау мәселелері бойынша қолдана бастады. Медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды реттеу рәсімі болып табылады. Медиацияны қолдану аясы:

- халықаралық және ішкі корпоративтік дауларда;

- сақтандыру және банкілік дау аясында; - отбасы дауы;

- жұмыс барысындағы дау мәселелері; - білім медиациясы және т.б. Қазіргі заманымызда шынында да еңбек қатынастары түбегейлі өзгертуді талап етіп отыр. Бұл ретте еңбек қатынастары негізінен еңбек шартының ережелеріне негізделуін қарастырғаны жұмыс беруші, қызметкер және оның өкілі, мәселен, кәсіподақ мүдделерінің үйлесімін қамтамасыз ететін негізгі тұжырымдамалық нормаларды құрауы қажет. Еңбек шарты осы қатынастардың барлық қатысушыларының құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ететін, еңбек саласында туындаған барлық қарым-қатынастарды егжей-тегжейлі, толық реттейтін әділ еңбек қатынастарын қалыптастыру ұйытқысы болуы қажет. Еңбек кодексінде жұмыс беруші мен қызметкерлердің құқықтары мен міндеттері толығымен жазылғанмен, бірақ тараптар дұрыс орындамауында, осының нәтижесінде дау туындауда. Қазақстан елінде Медиация ұғымы 2011 жылы қалыптаса бастады. Тәуелсіз, бейтарап, істің нәтижесіне мүдделі емес, медиация тараптарының өзара келісімі бойынша таңдалған, медиаторлар тізіліміне қосылған және медиатордың функцияларын орындауға келісім берген жеке тұлға медиатор бола алады[4]. Медиатордың қызметі кәсіби негізде (кәсіпқой медиатор) және кәсіби емес негізде (қоғамдық медиатор) жүзеге асырылуы мүмкін. Медиатор алдын ала кеңес бермейді. Медиацияның өзге делдалдықтан маңызды ерекшелігі сараптамалық тәжірибиесі мол болуында.

• Медиатор дау мәселесі туындағанда тараптардың нақты келісімін талап етуде;

• Медиатор адами сезімді ескермейді;

• Медиатор өткен оқиғаларды сараптамайды, тек болашаққа бағыт бұрады;

- Медиатор істі қадағалайды, еш тарапқа тәуелсіз болуды;
- Медиатор тараптардың келісім жасауында міндетті түрде қатысады;
- Медиатор бейтарап, тәуелсіз болуы шарт.
- Медиацияда дау мәселесі туындағанда, екі тараптың келісімге дайын болуы шарт.
- Медиация – бұл құрылымды процесс, яғни бір немесе бірнеше сессиямен шектелген [5]. Медиация соттан тыс тәртіпте дау мәселелерін жүзеге асырады, ҚР Парламенті медиация туралы заңды 2011 жылы 12 қаңтарда қабылданып және заңды күшіне енді. Қазіргі таңда, медиация енді ғана даму үстінде. Медиацияның қазіргі таңда алатын орны зор, себебі медиацияның соттан ерекшелігі [6]:
- Медиация еркіндікті білдіреді – сот процессі бір тараптың қарсылығына қарамай басталады.
- Медиатор сайланады, ал сот тағайындалады.
- Медиаторда билік күші жоқ, ал сотта билік күші бар.
- Медиатор күн тәртібін екі тарапқа ыңғайлы кезді пайдаланса, ал сот белгілі мерзімде.
- Медиатор тараптармен жиналса, ал процессте өкілдермен жинайды.
- Медиацияда консенсусты, ал процесс міндетті.

Әдебиеттер

Ж.Т. Карашева

Сущность и место медиации в Республике Казахстан

Существенное различие между медиацией и другими видами посредничества заключается в том, что посредники часто обладают экспертными знаниями в области, являющейся предметом спора.

Ключевые слова: медиация, судья, медиатор, представитель.

ZH.T. Karasheva

Place and value mediarii in Republic Kazakhstan.

The senior teacher of chair civil the right and civil process, labor the right

Substantial distinction between mediation and other types of mediation consists in that mediators often possess expert knowledge in areas being the matter of dispute.

Keywords: Mediation, referee, mediator, quoter.

1 Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 15 мамырдағы Еңбек кодексі // Егеменді Қазақстан – 2007 жыл 22 мамыр (өзгерістермен толықтырулар).

2 Иоффе. О.С Советское гражданское право курс лекций. – Л.: Изд-во ЛГУ. 1958. – 189 с.

3 Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. – Алматы, 2003. – 42 с.

4 Қазақстан Республикасының Медиация туралы заңы 12.01.2011. – 12-б.

5 Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции. – М.: 2011. – 142 с.

6 Максудов Р.Р. Восстановительная медиация. – М.: Изд-во Инфотропик. – Медиа, 2009. – 256 с.

References

1 Kazakstan Respublikasy 2007zh.15 мамыр Enbek Kodeksy

2 Ioffe O.S.Sovetskoe grazhanskoe pravo kurs lektzii,L:Изд-во LGU.1958.-189s.

3 Basyn Y.G.Izbrannyye trudy po grazhdanskomu pravu. – Almaty. 2003. – 42 s.

4 Kazakstan Respublikasynyn Mediaziiya turaly zany 12.01.2011zh7 12 s.

5 Kalashnikova S.I. Mediaziiya v sfere grazhdanskoj yuridikzii. – M.: 2011g. -142 s.

6.Masudov R.R. Vosstanovitelnyu Mediaziiya. – M.: Izd-vo Infotropik Media, 2009. – 25 s.

УДК 347

А. Алтынбеккызы

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Докторант PhD 3 курса, Казахстан, г. Алматы

Теоретические основы вещных прав на землю

Аннотация: В статье рассмотрено вещное право на землю как субъективное право, как охраняемое законом вид и объем возможного поведения физического или юридического лица, как носителя одного из вещных прав на земельный участок. Анализ норм Земельного кодекса Республики Казахстан показывает, что реализация права частной собственности на землю отличается от реализации права собственности государственной. На основе анализа теоретических положений, исторического опыта Казахстана и других государств, действующего казахстанского законодательства разработаны рекомендации и предложения по совершенствованию земельного законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: Конституция Республики Казахстан, Земельный кодекс Республики Казахстан, право частной собственности на землю, право государственной собственности на землю, земельный участок, собственник земельного участка, государство, право распоряжения землей.

Вещное право как титул означает возможность физического или юридического лица владеть, пользоваться и распоряжаться земельным участком на определенном вещно-правовом титуле: праве частной собственности, праве постоянного либо временного землепользования, сервитуте. Характер вещного права как правоотношения определяется тем, что носителям вещных прав противостоят как другие носители вещных прав, так и иные участники земельных правоотношений. Не вызывает сомнения, что при исследовании проблемы создания полноценного механизма реализации и защиты земельных прав анализ всех аспектов вещных прав на землю с учетом их внутренней связи и переходов имеет большое значение. Плодотворными в этом плане представляются попытки представителей цивилистической науки сформулировать характерные черты, признаки вещного права с учетом природы вещного права как объективного и субъективного права, правоотношения и правового статуса его носителя.

Под вещами в цивилистической науке понимают предметы внешнего материального мира, созданные трудом человека или находящиеся в естественном состоянии [1, с.11], предметы, су-

ществующие как физические тела и доступные для человеческого обладания [2, с.3], являющиеся основными объектами в имущественных правоотношениях [3, с.63]. Систематизировав различные точки зрения, Л.В.Щенникова считает, что вещным признается право, предметом которого являются вещи, существующие в форме физического тела, закрепляющие принадлежность вещи лицу и непосредственное над ней господство в определенном объеме правомочий, пользующееся защитой от любого субъекта-правонарушителя [4, с.12-17].

В самом общем виде вещное право понимается как право, обеспечивающее удовлетворение интересов управомоченного лица путем непосредственного воздействия на вещь, которая находится в сфере его хозяйственного господства.

Юридически, вещное право – совокупность норм, регулирующих такие имущественные отношения, в которых управомоченные лица могут осуществлять свои права на вещь, не нуждаясь в положительных действиях других лиц. Вещное право направлено на то, чтобы закрепить за правомочным лицом юридическую возможность владеть имуществом и эксплуатировать его, независимо от действий каких-либо других лиц.

Исходя из единства всех аспектов, в теоретической литературе вещное право характеризуют следующими основными чертами. Во-первых, они устанавливают непосредственное господство лица над вещью и юридически оформляют непосредственное отношение лица к вещи, дающее ему возможность использовать данную вещь в своих интересах без участия иных лиц (независимо от совершения ими каких-либо действий).

Во-вторых, юридическую специфику вещного права многие авторы связывают с его абсолютным характером. Абсолютность вещных прав обусловлена как раз тем, что они закрепляют отношение лица к вещи, а не к другим лицам, исключая для них возможность препятствовать управомоченному лицу в использовании вещи либо воздействовать на вещь без его разрешения.

В-третьих, абсолютный характер вещных прав делает необходимой их гражданско-правовую защиту с помощью особых вещно-правовых исков, которые также могут быть направлены против любых лиц, поскольку любое лицо может стать нарушителем вещного права.

В – четвертых, объектом вещных прав могут служить только индивидуально-определенные вещи, а потому с гибелью соответствующей вещи автоматически прекращается и вещное право на нее.

Все вещные права обладают еще одним важным свойством, традиционно отмечаемым, прежде всего в германской цивилистике, основанной на постулатах пандектного права. Из абсолютного характера вещных прав, проявляющегося в отношении всех третьих лиц, которые должны быть поэтому четко осведомлены о содержании и видах таких прав, вытекает необходимость исчерпывающего определения в законе как видов (перечня) вещных прав, так и их содержания.

В связи с этим перечень (виды) и содержание вещных прав императивно, исчерпывающим образом определяются законом, исключаящим какие-либо возможности появления новых, неизвестных ему видов вещных прав либо какого бы то ни было изменения их содержания. Права субъекта вещного права непосредственно основываются на законе, господство над вещью носит открытый характер. В отличие от обязательственных правоотношений, содержание которых может быть скрыто сторонами под видом коммерческой тайны, субъект вещного права публично указывает на то, что он является обла-

дателем соответствующего права на имущество. Открытости осуществления прав способствует институт государственной регистрации прав на землю. Эффективная система регистрации земельных прав содействует также укреплению положения собственника или иного обладателя вещных прав, стимулированию его интереса как субъекта свободного хозяйствования. Она должна быть понятной по сути и содержанию, доступной по процедуре, быстрой по срокам, недорогой по суммам. Это одно из необходимых условий формирования системы юридических гарантий полноценной реализации и защиты земельных прав. С другой стороны, важной особенностью вещных прав, отличающей их от обязательственных прав, является замкнутость их перечня. Виды обязательств многообразны. Они могут возникать как из договоров и иных сделок, хотя и не предусмотренных законом, но не противоречащих ему. Иначе решен вопрос в отношении вещных прав. Их перечень устанавливает только закон. Стороны не могут по своему усмотрению, в договоре или в односторонней сделке определить какое либо вещное право, не предусмотренное в законе. Поэтому, предопределяющее значение в создании развернутой системы юридических гарантии защиты и реализации земельных прав имеет, прежде всего, совершенствование института вещных прав.

На основе анализа обширной теоретической литературы и нормативных правовых актов М.К.Сулейменов выделяет следующие признаки вещного права:

- вещное право является имущественным правом;
- вещное право есть абсолютное право;
- вещные права должны быть установлены законом;
- вещное право характеризуется наличием правомочий владения, пользования и распоряжения; вещному праву присуще право следования;
- вещному праву присуще право преимуществва;
- возможность непосредственного воздействия на вещь (непосредственного господства над вещью), в том числе путем ограничения собственника или субъекта другого вещного права. Представляется, что вещные права объединяет один главный признак – связь с индивидуально определенной вещью. Остальные перечисленные признаки присутствуют во всех вещных пра-

вах, но в одних они проявляются сильно, ярко, в других принимают едва заметную величину, иногда присутствуя в видоизмененных формах [5, с. 27-28].

По мнению Козлова Д.В. затрагиваемая проблематика недостаточно полно и тщательно разработана в современном гражданском праве, что обусловлена тремя причинами.

Во-первых, во времена СССР отрицалась необходимость деления права на частное и публичное. В условиях огосударствления экономики и доминирования государственной собственности роль частного права была невелика, и правовое регулирование природных ресурсов в целом и земель в частности относилось к публичному праву. Во-вторых, расширение в настоящее время сферы действия гражданского права отражается в частом внесении дополнений и изменений в законодательство. В данной ситуации, по мнению автора, противоречия, не стыковки и проблемы в нормативных правовых актах являются следствием таких действий. В-третьих, как полагает автор, по-прежнему, нет единого мнения о пределах частноправового регулирования природных объектов. При этом, Д.В.Козлов выделяет два основных, однако, все-таки, противоположных друг другу точки зрения:

– следствием расширения гражданского права стало появление вещных и обязательственных прав на земельные участки в ранее действовавшем законодательстве.

– природные ресурсы по-прежнему находятся вне сферы гражданского права, поэтому отрицается необходимость выделения и изучения гражданских прав [6, с. 45]. На наш взгляд, автор упрощенно подходит к проблеме отраслевой принадлежности вещных прав на природные ресурсы, упуская из виду, что в современных условиях существенно расширились пределы земельно-правового регулирования в связи с изменением сущности и содержания земельно-правовых отношений за счет внедрения элементов характеризующих рыночные отношения: появление новых субъектов права частной собственности (граждан, негосударственных юридических лиц, иностранцев, лиц без гражданства), повышение статуса землепользователей в связи с появлением новых прав, а также направленностью политики государства на установление приоритета прав и защиты интересов личности и гражданина, внедрение ранее не использовавшихся диспо-

зитивного и экономических методов управления в области использования и охраны земельных ресурсов. Земельное право в современный период отражает экологическую и социальную составляющую политики государства. В период перехода к устойчивому развитию земельное право направлено не только на обеспечение охраны, рационального использования земельных ресурсов, но и на обеспечение земельных прав граждан, юридических лиц и государства.

Несмотря на отсутствие в прежнем земельном законодательстве термина «вещное право», институт вещных прав на землю был известен в практике земельных отношений [7, с.80-86]. Отдельные виды вещных прав, как земельный сервитут в виде скотопрогонных трасс временного (сезонного) пользования, право землепользования, право землевладения граждан, крестьянских хозяйств, известны земельному законодательству Казахстана еще с советских времен.

В постсоветский период реформирования земельных отношений институт вещных прав на землю наполнился новым содержанием в результате закрепления земельным законодательством пожизненно наследуемого землевладения, аренды земли, купли-продажи, залога права землепользования и права землевладения. Впервые в земельном законодательстве страны понятие вещного права на землю введено в юридический оборот Указом Президента РК «О земле». В перечень вещных прав на землю были включены: право собственности, право землепользования, право временного пользования земельным участком, находящимся в частной собственности, сервитут и иные вещные права. К иным вещным правам с определенными оговорками относят: право аренды земли, ипотека (залог) земли; право доверительного управления земельным участком.

Анализируя нормы земельного законодательства, К.М. Ильясова приходит к выводу о том, что земельное законодательство в целом «избегает использования термина «вещное право» и объясняет это влиянием на развитие земельного законодательства земельно-правовой доктрины, представители которой придерживаются взгляда, что земля не является вещью и, следовательно, права на нее не могут быть квалифицированы как вещные» [8, с.59]. Такие взгляды действительно имеют место в земельно-правовой науке [9]. Но большинством в той или иной мере

признается важное значение института вещных прав в реформировании отношений собственности на землю. Земельный кодекс, в отличие от Указа «О земле», не содержит специальной нормы с определением понятия и перечня вещных прав на землю, ограничивается перечислением и описанием, наиболее основных видов вещных прав на землю (право частной собственности на земельный участок; право землепользования; право временного пользования земельным участком, находящимся в частной собственности; сервитут (ст. 12 ЗК). Вместе с тем, Земельный кодекс допускает возможность существования (возникновения) и других видов вещных прав на земельный участок (ст. 12 п. 33 ЗК).

Имущественный интерес составляет субстанцию, суть вещных прав на землю. Для собственника, землепользователя земельный участок – прежде всего имущество, имеющее потребительскую ценность. Субъекты видят в земельном участке объект извлечения выгоды, удовлетворения того или иного материального интереса. Поэтому непоследовательность законодателя в нормативном закреплении имущественной природы адекватными юридическими категориями и положениями не в состоянии подвергнуть сомнению объективное существование института вещных прав на землю.

Земля как объект вещного права предстает в качестве определенного имущества с присущими ему потребительскими свойствами. Однако при правовом опосредовании обязательно должны учитываться также природные, функциональные характеристики земли. Именно в этом состоит основная специфика земельных вещно-правовых отношений.

В качестве особенностей земельно-правового регулирования вещных прав на землю можно выделить следующие моменты, связанные с естественной и функциональной характеристиками земель. К отношениям по использованию земель применяется прежде всего земельное законодательство, лишь затем – гражданское. Так, Земельный кодекс допускает применение к праву землепользования норм о праве собственности постольку, поскольку это не противоречит кодифицированному акту или природе вещного права (ст. 28 ЗК). Вещные права на землю устанавливаются в отношении земли как природного ресурса, объекта хозяйствования и присвоения,

а не объекта, элемента окружающей природной среды.

Литература

- 1 Гражданское право: учебник / под. ред. Е.А.Суханова. – М., 1994. – Т.1. – 672с.
- 2 Щенникова Л.В. Вещные права в гражданском праве. – М.: Издательство «Бек», 1996. – 243с.
- 3 Гражданское право: Словарь-справочник. – М., 1996. – 427с.
- 4 Щенникова Л.В. Вещное право в гражданском кодексе // Законодательство. -2000. – № 10. – С. 24-28.
- 5 Сулейменов М.К. Понятие и виды вещных прав в Республике Казахстан. – Алматы, 1997. – 412 с.
- 6 Козлов Д.В. Вещные и обязательственные права в системе прав на водные объекты. – М., 2006. – 317с.
- 7 Хаджиев А.Х., Рахметов Е.Ш. Понятие и сущность объекта земельных правоотношений // Аграрное и земельное право. – 2005. – № 9. – С. 80-86.
- 8 Ильясова К.М. Система вещных прав на земельные участки в Казахстане: проблемы совершенствования законодательства // Право и государство. – 2004. – № 2/2. – С.59-63.
- 9 Стамкулов А.С., Стамкулова Г.А. Земельное право Республики Казахстан. – Алматы, 2004. – 403с.

References

- 1 *Juris civilis: artem / sub. Ed. E.A.Suhanova.* – М., MCMXCIV. – Vol.1. – 672s.
- 3 *Shchennikova L.V. Veschnye iura legis civilis.* – Moscua: Publishing Domus «Beck», MCMXCVI. – 243s.
- 3 *Iure Civili: Reference Dictionary.* – М., MCMXCVI. – 427s.
- 4 *Shchennikova LV Property legem in Civilibus Code // iuris.* -2000 -. № X. – S. 24-28.
- 5 *MK Suleimenov Conceptus et typos bona jura in Republica de Kazakhstan.* – Almaty, MCMXCVII. – 412s.
- 6 *Kozlov D.V. Veschnye et Rusticis lex in systemate iura aqua corporum.* – М., MMVI. – 317s.

7 Hajiyev AH, Rakhmetov E.Sh. Conceptus et essentia est de obiecto terra relationes // agrariae et terram iura. – MMV. – № IX. – S. 80-86.

8 Иyasova KM Systema bona jura ad terram in Kazakhstan: problems meliorationis legislationem /

/ Legis et publica. – MMIV -. № 2/2. – p.59-LXIII.

9 Stamkulov AS, GA Stamkulov Terra Legem de Republica, de Kazakhstan. – Almaty, MMIV -. 403s.

A. Altynbekkyzy

Theoretical basis of property rights to land

In this article the property rights to the land as a subjective right is protected by law type and amount of the possible behavior of a person or entity as a carrier of one of the proprietary rights to the land. Analysis of the Land Code of the Republic of Kazakhstan shows that the implementation of private land ownership differs from the implementation of state ownership. Recommendations and proposals for improvement of the legislative system in the Republic of Kazakhstan have been drawn up on the basis of analysis of the theories, the historical experience of Kazakhstan and other countries, and the applicable laws in Kazakhstan.

Keywords: constitution of the Republic of Kazakhstan, the Land Code of the Republic of Kazakhstan, the right to private ownership of land, the right of state ownership of land, land, land owner, the state, the right of disposal of the land.

A. Алтынбекқызы

Теоретические основы вещных прав на землю

Мақалада Қазақстан Республикасында жерді меншіктену құқығын мысалға келтіріп, заттық құқықтың қағидаттарын қамтамасыз ету қарастырылған. Қазақстан Республикасының Жер кодексі нормаларының анализдері, жердің жеке меншік құқығы мен мемлекеттік меншік құқығын жүзеге асыру арасында айырмашылық болғанын көрсетеді. Теориялық ережелердің, Қазақстанның және басқа мемлекеттердің тарихи тәжірибесі, қолданыстағы қазақстандық заңнаманың анализдері негізінде, Қазақстан Республикасының жер заңнамасын жетілдіру бойынша ұсыныстар және кеңестер дайындалған.

Түйін сөздер: Қазақстан республикасының Конституциясы, Қазақстан республикасының жер кодексі, жерге жеке меншік құқығы, мемлекеттік меншіктегі жер, жер телімі, жер телімінің меншік иесі, мемлекет.

ӘОЖ 347.13

Е.М. Бағылбек

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: eldar_doni_411@mail.ru

Мәміленің мазмұнына қойылатын талаптарды бұзу – мәміленің жарамсыздығының негізі ретінде

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасы бойынша мәмілелердің жарамсыздығы негіздері туралы айтылған. Соның ішінде мәмілелердің мазмұнына қойылатын талаптарды бұзу мәселелері, сондай-ақ құқықтық тәртіп негіздеріне немесе адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер, сонымен қатар жалған және қулықпен жасалған мәмілелер туралы баяндадады және аталған мәмілелердің өмірде, сот тәжірибесінде көрініс табуы мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: мәміле, жарамсыз мәміле, мәміленің мазмұны, жалған және қулықпен жасалған мәмілелер.

Қазіргі таңдағы қоғамның демократиялық стандарттарға қарай жылжуы, қазақстандық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен ұлттық егеменділіктің күшеюінде негізгі рөл экономика саласында жүргізіліп жатқан түрленулерге тиесілі. Бұл түрленулердің сәтті болуының бірден бір шарты құқықтық қатынастардың пайда болу, өзгертілу және тоқтатылуына негіз болатын заңды фактілердің легитимділігі болып табылады. Дәл осы тұста ең маңызды және кең тараған заңды факті ретінде және азаматтық құқықтық қатынастардың пайда болу, өзгеру және тоқтатылу негізі ретіндегі мәміле институтына орталық орын беріледі.

Мәміле – азаматтық құқықтық қатынастардың басты элементі болып табылады. Мәмілелерді белсенді түрде жасасу аталған құқықтық қатынастарға қатынастардың басқа түрлерінен ажыратуға септігін тигізетін динамизм береді. Көбінесе азаматтық құқық субъектілері мәміле жасасу арқылы тек объектілерге меншік құқығын емес, сонымен қатар бір бірінің алдында түрлі құқықтық мен міндеттерге ие болады. Қазіргі кездегі қоғамды азаматтық құқықтық мәмілелерсіз елестету мүмкін емес.

Сондықтан, азаматтық құқықтық қатынастар жүйесінде мәмілелер институтының ерекше

маңыздылығын тағы бір атап өтуге болады. Себебі, азаматтық заңнама тұрғысынан барлық дерлік кәсіпкерлік қызмет қандай да бір мәміленің түрін жасасу мен орындау болып табылады. Сол себепті де азаматтық құқықтар мен міндеттердің пайда болуының заңнамалық бекітілген тізімі мәміледен басталады. Бүгінгі таңда мәміленің жарамсыздығымен байланысты мәселелерді мұқият талдау қажеттілігі пайда болып отыр. Заңнамалық түрде жарамсыз мәмілелерді реттеудің нақты бірізділіктің жоқтығы тәжірибеде көптеген мәселелер тудырады. Жарамсыз мәмілелер туралы мәселелер арта түсуде, ал ол бойынша соттардың шешімдері бір біріне қайшы келеді. Қалыптасқан бұл жағдай міндетті түрде жарамсыз мәмілелерді ауқымды талдау мен оған баға беруді қажет етеді.

Мәмілелердің жарамсыздығының негіздері – бұл, мүмкін мәмілелердің жарамсыздығы туралы оқудың ең көп зерттелген және ең аз талас тудыратын бөлігі. Бұл ең алдымен, мәміленің жарамсыздығының негіздері әдетте заңнамада бекітілетіндігімен байланысты. Сонымен қатар, мәмілені жарамсыз деп тану негіздері шектеулі сипатқа ие және азаматтық құқықтың жалпы диспозитивтігіне және шарт еркіндігі қағидасына қарамастан, тараптардың

еркі бойынша өзгертіле алмайды. Аталған қағида азаматтық құқық үшін дәстүрлі болып табылады және азаматтық заңнаманың диспозитивтік нормалардың арттырылып, императивтік нормалардың азайтылуы құптарлықтай дамуы мен өзгеруі ақылға қонымды болып табылады. Әрине, субъектілер шарттық қатынастарға түсе отырып араларындағы нақты мәмілелердің жарамсыздығының қосымша негіздерін белгілей алады деп ұсыныс жасауға болар еді. Бірақ аталған ұсыныс тәжірибеде қолданыста жоқ, себебі, мәміленің жарамсыздығының негіздері өзінің шектеулі сипатына қоса, сонымен қатар әмбебап болып табылады. Одан басқа мұндай құқықтың болуы мәміле тараптарының жағарғы құқықтық сауаттылығын қажет етеді, бірақ ол Қазақстанның қазіргі әлеуметтік экономикалық дамуы жағдайында қол жетімсіз болып тұрған жайы бар. Мәміленің жарамсыздығының қосымша негіздерін бекіту арқылы өз құқықтарын қорғау мүмкіндігін беру, қазіргі таңда, азаматтық құқықтық қатынастардың бұл құралын теріс мақсатта пайдалану қауіпін тудыруы мүмкін. Сол себепті, мәміленің жарамсыздығының негіздерінің шектеулі тізімін бекітудің бар қағидасы дұрыс және қоғамның қазіргі даму деңгейіне сәйкескеледі деп болжауға болады.

Негіздердің тізімінің әмбебаптылығы, бір жағынан, азаматтық құқық субъектілерінің құқықтарын қорғауды жүзеге асыруды жеңілдетеді. Сонымен қатар, тәжірибеде мұндай әмбебаптылық теріс пиғылды тараптармен өздеріне алған міндеттемеден жалтару үшін немесе қосымша негізсіз баю мақсатында пайдалану жағдайлары жиі кездеседі. Бүгінгі таңда сот қандай да бір мәмілені жарамсыз деп тану туралы шешім шығару барысында нақты ненің негіз болып табылатындығын анықтауы тиіс. Егер мұндай негіздер формальді түрде жоқ болса, онда сот мәлімдеушілердің мақсатының анық «терісіне» қарамастан мәмілені жарамды деп тануға тиіс. Бұл мақаланың негізгі мақсатының бірі заңнамада бекітілген мәміленің жарамсыздығының негіздерін толығырақ зерттеу болып табылады. Мұнда заңнаманы өзгерту және жетілдіру бойынша, мәміленің жарамсыздығы институтын теріс мақсатта пайдалану мүмкіндіктерін жою бойынша ұсыныстар жасау мүмкіндігі де қамтылады. Бұл азаматтық айналымның

тұрақтылығына жол ашатыны анық.

Аталған тенденция өзге елдердің заң шығармашылық қызметінде көрініс табуда. Мысалы, РФ азаматтық заңнамасының даму Концепциясының 5.2.1 тармақшасында «азаматтық айналымның тұрақтылығын бұзбау үшін, азаматтық заңнаманы өзгерту, азаматтық құқықтық санкция ретінде ақталмайтын және мәмілені жасау кезінде жіберілген кемшіліктердің салдары мен сипатына айқын сәйкес келмеген мәміленің жарамсыздығы, барлық жағдайда мәмілені жарамсыз деп танудың легалды мүмкіндігін қысқартуға бағытталуы тиіс» деп көрсетіледі [1]. Бұл көзқараспен келіспеу қиын. Қазақстан мен Ресейдің әлеуметтік экономикалық даму деңгейі ұқсастығын ескерсек, ал азаматтық және азаматтық іс жүргізу заңнамалары көп жағдайларда ұқсас, сол себепті мәміленің жарамсыздығы институты ҚР заңнамасында да жетілдіруді қажет ететіні айқын.

Мәміленің жарамсыздығын тиімді түрде зерттеу үшін қандай негіздердің бар екендігін және олардың бір бірімен қалай түйісетіндігін анықтап алу керек. Мәмілелердің жарамсыздығының негіздерін дәстүрлі түрде келесідей жіктеу үрдісі қалыптасқандығын атап өту қажет. Жарамсыздықтың жалпы негізі ретінде жасалатын мәміленің қолданыстағы заңнамаға қайшылығы танылады. Сондай ақ мәміленің жарамдылығы оны құрайтын элементтердің жарамдылығына да байланысты. Мәміленің анықтамасынан мәмілені азаматтық құқықтар мен міндеттер туындататын негіздерден кез келген мәміледе міндетті төрт элементтің немесе белгінің болуынан ажыратуға болады: әрекеттен көрініс табатын заңды фактінің болуы; әрекетті азаматтық құқық субъектісінің жасауы және ондай әрекеттердің ерікті болуы; әрекеттеердің азаматтық құқықтар мен міндеттерді бекітуге, өзгертуге және тоқтатуға мақсатты бағыттылығы; азаматтық құқық субъектісінің әрекетінің заңдылығы. Осы негізде жарамсыз мәмілелер қандай элементінің кемшілігі бар екендігіне қарай топтастырылуы мүмкін. Осыған байланысты жарамсыз мәмілелерді келесідей топтарға жіктеуге болады:

1. Мәміленің мазмұнындағы кемшіліктер;
2. Мәміленің бекітілген нысанындағы кемшіліктер;
3. Мәміленің субъектіндегі (қатысушылары) кемшіліктер;

4. Мәмілені жасау барысындағы ерік білдірудегі кемшіліктер.

Біз төменде жалпы қабылданған осы жіктеудің бір түрі мәміленің мазмұнының талаптарын бұзу мәселесін қарастыратын боламыз.

Мәміленің мазмұны – оны бұзу, мәміленің жарамсыздығына әкеліп соғатын арнайы негіз болып табылады. Құқық теориясында мәміленің мазмұны ретінде азаматтық құқықтық қатынастар туындау үшін қажетті шарттардың жиынтығын қарастыратындығын ескере кеткен жөн. Жалпы негіздер заңдарда және өзге де нормативтік актілерде көрініс табуы мүмкін, бірақ кейбір заңда қарастырылмаған немесе диспозитивтік нормаларда ерекшеленетін негіздер мәміленің оның қатысушыларымен мазмұнынан енгізілуі мүмкін. Соңғы жайғайда мәміленің мазмұны тек азаматтық заңнаманың жалпы бастаулары мен мазмұнына ғана емес, сонымен қатар құқықтық тәртіп пен имандылық, адамгершілік нормаларына да сәйкес келуі тиіс. Осыдан келіп ҚР АҚ 158 б. сәйкес, мазмұнындағы кемшілігімен мәмілелерге мазмұны заң талаптарына сәйкес келмейтін, сондай ақ құқықтық тәртіп негіздеріне немесе адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер, сонымен қатар ҚР АҚ 160 б. сәйкес жалған және қулықпен жасалған мәмілелер жатады [2]. Айта кететін жайт, тұлғамәміле жасасу барысында заң талаптары бұзылуына саналы түрде жол берсе, мәмілені жарамсыз деп тануды талап етуге құқығы жоқ. Аталған қағида шетел елдердің сот тәжірибесінде кең қолданылатын «unclean hands» доктринасымен түйіседі. Бұл жерде талапкердің теріс пиғылды әрекет еткендігін дәлелдеу ауыртпалығы жауапкерге жүктеледі.

Заң талаптарына немесе өзге де құқықтық актілерге қайшы мәмілелер.

Мәміленің заң талаптарына немесе өзге құқықтық актілерге сәйкес келмеуі оны жарамсыз деп тану негіздерінің ең кең тараған түрлерінің бірі. Жалпы ереже бойынша мәмілінің мазмұнының заңдылығы оның заң талаптарына сәйкес келуі болып табылады. Жалпы алғанда мәмілені мазмұнының заң талаптарына сәйкес келмеуі салдарынан жарамсыз деп тану бойынша сот тәжірибес қазіргі таңда кең етек алуда. Бірақ құқықтарды қорғаудың мұндай механизмін белсенді қолдану азаматтық айналымның тұрақтылығына кері әсерін тигізуде. Тәжірибеде мәміленің заңның кейбір ережелеріне сәйкес

келмеуі оның жарамсыздығының негізі болмайтын және болмауы тиіс жағдайлар кездесетінін ескерген жөн. Сол себепті соттар бұл категориядағы істерді ерекше мұқият қарастырулары керек.

Ең алдымен құқықтық актілердегі нормалар арасындағы коллизия туындаған жағдайда, мәміленің мазмұнының заңдылығы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» ҚР Заңында бекітілген құқықтық актілердің иерархиялық бағыныстылығына сәйкес анықталуы қажет [3]. Сондай ақ «мәміленің мазмұнының заңдылығы оның азаматтық құқық нормаларына ғана емес, сонымен қатар оның қағидаларына да сәйкестігін білдіретіндігі» күмән тудырмайды [4,376б.].

ҚР заңнамасында оларды бұзған жағдайда сот мәмілені жарамсыз деп тануы мүмкін көптеген нормалар қарастырылған. Солардың бірнешеуін ғана келтірейік. ҚР АҚ 159 б. теріс пиғылды бәсеке мақсатын көздейтін немесе іскерлік әдет талаптарын бұзатын мәмілелердің жарамсыздығын қарастырады. Сондай ақ «Бәсекелесік туралы» Заңның ережелеріне сәйкес, рынок субъектілерінің өздерінің басымдық (монополиялық) жағдайын асыра пайдалануды болдырмау немесе бәсекелестікті шектеу мақсатында монополияға қарсы орган экономикалық жағдайға мемлекеттік бақылау жүргізеді [5].

Сонымен қатар «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» ҚР Заңына сәйкес жер қойнауын пайдалану құқығын беру азаматтық құқықтық мәмілелер және тиісті ережелерді сақтай отырып заңнамада көрсетілген өзге де негіздер бойынша беріледі [6]. Өкілетті органдардың келісімінсіз жасалған жер қойнауын пайдалану құқығын беру туралы мәміле жасалған уақыттан бастап жарамсыз болып табылады. Сондай ақ тұтынушылардың құқықтарын арнайы заңда бекітілген жайдайларға ұарағанда кемітетін шарт ережелері де жарамсыз болып табылады. Мұндай шарттарды қолдану салдарынан тұтынушыға зиян келтірілсе, келтірілген зиян толық көлемде қайтарылуы тиіс. Заң талаптарына немесе құқықтық актілерге сәйкес келмейтін мәміленің жарамсыздығы туралы мәселені шешу процесінде ең күрделі және даулы мәселелердің бірі заңнамаға сәйкес келмейтін мәміленің барлығы жарамсыз деп танылуға тиіс еместігі туралы мәселе. Заңға сәйкес келетін мәміле тек заңның тыйымдарын бұзғанда ғана жарамсыз болып табылады деген

көзқарас бар. РФ АК жапты ережелерін жетілдіру Концепциясының жобасында жарамсыз мәмілелердің жайылуын шектеуі мүмкін бірнеше қорытындылар жасалады: «Біріншіден, заңның кез келген императивтік нормасын бұзу мәміленің жойылуына (ничтожность) әкеп соқпайды, тек айналым қатысушыларына қатысты құқықтық тәртіп тарапынан анық тыйым салу қамтылған нормаларды бұзу ғана аталған салдарды туындатады. Мұндай құқықтық нормалардың шеңбері сот тәжірибесімен анықталады. Екіншіден, сот заң шығарушының еркіне сүйенеді және заң шығарушы енгізген тыйымды бұзғаны үшін санкция ретінде нақты мәміленің ничтожности бекітуді көздеген жағдайда ғана мәмілені жойылған (ничтожный) деп жариялайды» [7, 85б.]. Бұдан өзге онда азаматтық заңнамаға мәміле заңға қайшы келетіндігі себепті жарамсыз деп танылуы мүмкін жағдайларды шектеуге бағытталған нақтылаулар енгізу болжанған. Біздің ойымызша бұл ұсыныстарды отандық құқық қолдану тәжірибесінде қолдану дұрыс болады. Қазақстандық заңнамада бір қарағанда көптеген нормалар сырттай императивті болып көрінгенімен, талдау барысында нормаларды бұзу барлық жағдайда мәміленің жарамсыздығы фактісі орын алмайтынын байқауға болады. Сондай ақ, елімізде заңды түрде тыйым салмаған құқықтық құрылымдарды қолдана отырып заңдық тыйымдарды айналып өту сияқты мәмілені жарамсыз деп тануды қиындататын жағдайлар тиісті түрде заңнамалық деңгейде реттелмеген. Заңды айналып өту белгілі бір жағдайларда формальді түрде тыйым салынбаған қандай да бір құқықтық құралды нәтежиге қол жеткізу үшін пайдалану жолымен жүзеге асырылады, ал осы нәтежиге қол жеткізу үшін басқа құқықтық құралды пайдалану заңсыз болып табылуы мүмкін. Айта кететін жайт, көптеген құқықтық мәдениеті дамыған мемлекеттерде бұл мәселе – заңнаманы айналып өту мақсатында жасалған мәмілені жарамсыз деп тану мәселесі нормативтік тұрғыдан шешімін тапқан, ал кейбір елдерде ол заңды көрініс таппағанымен нормаларды талдау барысында айқындалады. Тәжірибеде біздің соттар осыған ұқсас істерді қарау және жіктеу барысында тек мазмұнын ғана емес, сонымен қатар тыйым салу нормаларының мақсатына да назар аударулары керек деп ойлаймыз.

Құқықтық тәртіп негіздеріне және

адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер.

Заң талаптарына сәйкес келмейтін, сәйкесінше сол себепті сот жарамсыз деп тануға жататын мәмілелердің күрделі құрамы құқықтық тәртіп негіздеріне жіне адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелер болып табылады. Басқаша айтқанда, бұл жерде мәміленің мазмұнындағы кемшіліктермен қатар күрделі субъективтік жайт – оны жасау мақсаты қослады.

«Құқықтық тәртіп негіздеріне жіне адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен» жасалған мәмілелер ничтожный, себебі қолданыстағы заңнаманы өрескел және қауіпті бұзу болып табылады, қоғамға қарсы сипатқа ие және маңызды мемлекеттік және қоғамдық мүддеге қол салады деген көзқарастар бар. Мұндай мәмілелердің бұзатын мүдделердің жария сипатта болуы олардың қағамға қарсы ретінде айтуға мүмкіндік береді [4, 395б.].

Құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке көрінеу қайшы келетін мақсатпен жасалған мәмілелердің объективтік жағын заңды өрескел және қауіпті бұзу, көбінесе құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қол сұғатын қылмыстық әрекеттер құрайды. Құқықтық тәртіп негіздері ретінде құқықтың болмысын, оның әлеуметтік бағыттылығы мен қоғамда құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру шектерін анықтайтын негізгі бастатулары – құқықтың қағидалары қарастырылады. Ал адамгершілік негіздері ретінде – нақты белгілі бір қоғамда жағдайында жақсылық пен жамандық туралы, әділеттілік пен әділетсіздік туралы басымдыққа ие көзқарастар танылады. Мұндай мәмілелердің субъективтік жағы қатынасқа түсуші бір немесе екі тараптың тікелей немесе жанама қасақаналығымен сипатталады. Бұл категорияға жатқызылатын мәмілелердің шеңбері сот тәжірибесінде заңдарға немесе өзге де құқықтық актілерге сәйкес қалыптасады. Мысалы, «Сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы» ҚР Заңының 19 б. сәйкес, сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтармен жасалған мәмілелер заңда бекітілген тәртіппен сотпен жарамсыз деп танылады [8].

Айта кететін жайт, кейбір ғалымдарда имандылық пен адамгершілік категориясын мәміленің жарамсыздығының негізі ретінде қолдану идеясына сыни қатынас қалыптасқан.

Мысалы, И.А. Покровский «осылайша біз нақты емес және анықталмаған, заңгерлер әлі күнге дейін шешімін таппаған, бір жұмбақ нәрсеге жолығып отырмыз» деп атап өткен [9, 246б.]. И.В.Матвеев те мәміленің жарамсыздығының негізі ретінде адамгершілік категориясын пайдаланудан бас тартуды ұсынған [10, 74б.]. Біздің ойымызша, мәміленің адамгершілік негіздеріне қайшылығы жария және жеке мүдделерді қорғауды қамтамасыз етеді, тиісінше мәміленің жарамсыздығының негізделген негіздерінің бірі ретінде қарастырылуы керек. Бірақ ҚР АҚ 158 б. сәйкес «құқықтық тәртіп негіздерін» құрайтын заңдардың шеңберін нақты анықтау қажет. Сондай ақ заң шығарушы құқықтық (заңдық) термин болып табылмайтын «адамгершілік» түсінігін қолдану шарттарын нақтылауы тиіс. Осыған ұқсас ойды көптеген ғалымдар да құптаған, мысалы, Н.А. Чечина қазіргі кезде кейбір терминдер мен құқықтық түсініктерді, олар түсіндірме беруді қажет ететіндіктен қолдану мүмкін емес, нақтырақ айтсақ, құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қайшы мақсатта жасалған мәмілелерді жарамсыз деп танытын бапқа қатысты – «құқықтық тәртіпті қандай көлемде бұзған үшін сот мәмілені жарамсыз деп табуы мүмкін және құқықтық тәртіп деп нені түсінеміз» деп атап өткен [11, 78б.]. Сондай ақ Л.А.Гросьта «құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қайшы мақсат» түсінігін нақтылау керектігі туралы ой айтқан [12, 21б.].

Осыған байланысты аталған терминдер мен түсініктерге анықтама беру қажет деп ойлаймыз. Құқықтық тәртіп негіздері ретінде олардың сақталмауы елдің территориялық біртұтастығын, саяси және экономикалық егемендігін, әлеуметтік тұрақтылығын бұзу болуы мүмкін, қоғамның экономикалық және әлеуметтік құрылым туралы негізгі, маңызды нормаларын қарастыру керек. құқық субъектілерінің ең маңызды құзыреттіліктері ҚР Конституциясында көрініс тапқан. Оларға мыналар жатады: меншік құқығы және өзге де заттық және мүліктік құқықтар, жеке мүліктік емес құқықтар, саяси және еңбек құқықтары және т.б. Аталған құқықтарға қарсы жасалатын әрекеттер көбінесе қылмыстық жазаланушылық сипатында жасалады, мысалы, наркотиктермен және валютамен жасалған заңсыз мәмілелер, салықтық төлемдерден жалтару мақсатында жасалған мәмілелер, қару жарақпен, оқ дәрімен,

жарылғыш және радиоактивті заттармен заңсыз жасалған мәмілелер және т.б. Дегенмен құқықтық тәртіп негіздеріне қол сұғу қылмыстың айқын белгілері болмаған кездерде де орын алуы мүмкін. Оған мысал ретінде мемлекеттік мүлікті жасанды арзандатылған бағамен жекешелендіру, жерді заңсыз сатып алу сату сияқты заңдық маңызы бар әрекеттер бола алады.

Жойылғандық(ничтожность) критерилері ретінде адамгершілік категориясын қоғам сөгетін кез келген қылықты емес, жақсылық пен жамандық, әділеттілік пен әділетсіздік туралы, яғни адамгершілік негіздері туралы қоғамда қалыптасқан көзқарастарға қайшы, өрескел аморальдық әрекеттерді түсіну керек. керісінше жағдайда бұл критерий құқықты асыра пайдалану құралына айналады. Сондай ақ әрекет қандай да бір әлеуметтік топтың емес, қоғамда жалпы қабылданған адамгершілік туралы көзқарастарға қайшы болуы тиіс. Адамгершілік нормаларының көпшілігі жазылмаған ереже екендігін ұмытпаған жөн.

Мұндай категориядағы мәмілелердің жарамсыздығы барысында маңызды мәселелердің бірі құқыққа сай әрекет еткен контрагентті қорғау болып табылады. ҚР АҚ 158 б. мазмұнынан бұны қолдану үшін тек бір тараптың ниеті жеткілікті, ал екінші тарап мәмілені жарамсыз деп тану салдарынан мүлдем қорғалмаған. Сол себепті соттар, егер екінші талапта ондай ниет болмаған болса, құқықтық тәртіп негіздері мен адамгершілікке қайшы мақсатта жасалған мәмілелерді жарамсыз деп тану салдарын қолдануды заңды түрде қайта қарау керек.

Жалған және қулықпен жасалған мәмілелер.

ҚР АҚ 160 б. сәйкес, жалған мәмілелер – заңдық салдар туғызу ниетін көздемей, тек көз алдау үшін ғана жасалған мәмілелер. Бұл жерде тараптар (міндетті түрде екі талап) өзара келісім бойынша түпкі ойларын бүркемелеп, қасақана түрде шын мәнінде келіскендерінен басқа нәрсені көрсетеді. Тараптар жалған мәмілені жасау барысында шындығында мәміле бойынша туындауы тиіс құқықтық салдардың басталуын қаламайтындықтан, тараптардың еркі тиісті құқықтық салдар туындатуға бағытталмаған. Яғни, Д.М. Генкиннің біздің ойымызша жалған мәмілелерде ерік мүлдем жоқ және сол себепті «мәміленің құрамының болмағандығынан ол ничтожный емес, жасалмаған деп саналу

тиіс»[13, 516.] деген қате пікірімен келіспей және Н.В.Рабиновичпен келісе отырып, «жалған мәмілелерде көз алдау үшін ғана жасалатын, мәміленің бұл түрін жасасу көзделмейтін, тек бір ғана ерік білдіру бар» деп айтуға болады. Ерікке үлкен маңыздылық берілетіндіктен, мұндай «бос» ерік білдірудің ешқандай құқықтық салдары болуы мүмкін емес» [14, 896.]. Аталған көзқарасты кеңірек талдасақ, жалған мәмілелерді жасау кезінде ерік те, ерік білдіру де айқын көрініп тұр. Басқаша айтқанда ерік білдіру құқықтық салдар тудыруға бағытталғандығына дәлел болғанымен, ерік ондай салдарға бағытталмаған.

Сондықтан жалған мәмілелер тараптар мәміле жасау ниетін көздемей, тек айналадағыларды көз алдау үшін ғана жасалғандықтан жарамсыз болып табылады, сол себепті оларды жалған деп атайды. Яғни, жалған мәміле «жасасу» барысында азаматтық құқықтар мен міндеттерді туындату, өзгерту және тоқтатуға бағыттылық жоқ. Және «жалған мәмілелер заңға қайшы не заңға сай мақсатта жасалуы мүмкін, бірақ барлық жағдайда жарамсыз, өйткені тараптар ол мәміле тудыратын салдарды қаламайды».

Жалған мәмілелерді куәландыру нысаны маңызды болмағандықтан, натуралды түрде жасалған мәмілелер де жарамсыз болып табылады. Мәміленің жалғандығын тыйым салынбаған кез келген құралдармен дәлелдеуге рұқсат етіледі және дәлелдеу ауыртпалығы арыз беруші тұлғаға жүктеледі.

ҚР АҚ 160 б. сәйкес, қулықпен жасалған мәміле – екінші бір мәмілені бүркемелеу мақсатымен жасалған мәміле болып табылады. Жалған мәмілелер сияқты мәміленің бұл түрі де құқыққа сай заңдық нәтежие тудыру ниетінсіз, яғни тек «көз алдау үшін» жасалады. Жалған мәмілелерден айырмашылығы, қулықпен жасалған мәмілелерде ерік білдіру нақты бір құқықтық нәтежиеге бағытталған, бірақ тараптар заң бойынша туындауы тиіс нәтежиден бөлек құқықтық салдар туралы келіседі. Бұл жерде тараптардың негізгі еріктері басқаша сипат иеленеді. Сол себепті мәмілені жарамсыз деп таныған жағдайда тараптар шын мәнінде ойлаған мәмілеге қатысты ережелер қолданылады. Осыған байланысты сот міндетті түрде тараптар қандай мәміле жасауды ойлағандықтарын нақты анықтауы тиіс және Н.В. Рабинович көрсеткендей «мұндай жағдайда ерік білдіруге

емес, ерікке басымдық беру керек» [14, 876.].

Қулықпен жасалған мәмілелерді қарастырған кезде мәміленің екі түрін зерттеу керек: қулықпен жасалған және бүркемелеу мақсатымен жасалған мәмілелер. Ескере кететін жайт, тек азаматтық құқықтық мәмілелер ғана бұлай бөлуге жатады. Егер жасалған шарт азаматтық құқық реттемейтін өзге қатынастарды жасырған болса, оның қулықпен жасалғандығына сілтеме жасап тасауға болмайды. Т.Ш.Кулматов айтқандай «қулықпен жасалған мәміле – нәтежисінде тасталатын футляр, ал тараптардың қатынасына бүркемеленген мәмілеге қатысты нормалар қолданылуы тиіс»[15, 107 б.]. Бүркемеленген мәміле құрамының элементтері дефектілері болмаса, заңы болып табылуы тиіс. Сот көбінесе заңсыз мәмілелер бүркемеленетіндігін ескеруі керек.

Мәміленің жарамсыздығының салдары оның бөліктеріне қатысты қолданылуға жол берілетіндігін ескерген жөн. Атап айтқанда, ҚР АҚ 161 б. егер мәмілені оның жарамсыз бөлігін енгізбей ақ жасауға болар еді деп ойлау мүмкін болса, мәміленің бір бөлігінің жарамсыздығы оның басқа бөліктерінің жарамсыз болуына әкеліп соқтырмайтындығы қарастырылған.

Осылайша, қулықпен жасалған мәмілелердің жарамсыздығының себебі оның тараптары басынан бастап оны жасасуды қаламаған, дегенмен олардың ерік пен ерік білдірулері жалған ойларына толығымен сәйкес келеді, бірақ сол ерік пен ерік білдіру заңдық нәтежиеге емес, құқықпен реттелмейтін қатынастарға бағытталғандықтан қулықпен жасалған мәмілелер тараптардың нақты келісімі қарастырылғанымен, ешқандай заңдық күштің қорғауын иелене алмайды. Егер мазмұны жағынан кемшіліктері бар мәмілелерде барлығы айқын және үшінші тұлғалардың талдауына мүмкіндік болса, қулықпен жасалған мәмілелерде тараптар шынайы ниеттерін мұқият жасырады және тек келіспеушілік туындаған жағдайда ғана жалғандығы анықталуы мүмкін[16].

Жоғарыда айтылғандай жалған және қулықпен жасалған мәмілелер барлық жағдайда заңға қайшы бола бермейді. Мысалы, бұған байланысты зерттеуші Ю.П.Егоров «қоғамдық мүддеге қайшылыққа келмей, мәміле қатысушыларының ниетін ескере отырып ол мәміленің субъектісінің жеке мүддесіне сәйкес келмеуі мүмкін: туыстарының қызғанышынан

кутылу үшін жалған сыйға тарту, сатып алу сатудың орнына үйге білік ету құқығына сенімхат беру, өсиетті жасыру мақсатына жалған сыйға тарту және т.б. жалған және қулықпен жасалған мәмілелердің құрылымының арқасына заң шығарушы ерік білдіруді шын мәніндегі еріктің пайдасына талдай отырып формальдылыққа жол бермейді және жеке мүдденің қорғалуын қамтамасыз етеді. Бұл мәмілелерді дара реттеуге сай келеді, өйткені, егер тараптар шын мәнінде мәміле жасауды көздемеген болса, онда оның жасалуы мүмкін емес» [17, 287б.].

Құқықтануда қалыптасқан дәстүрге сәйкес жалған және қулықпен жасалған мәмілелер мазмұнында кемшілігі бар мәмілелер қатарына жатқызылады.

Әдебиеттер

1 Концепция развития гражданского законодательства Российской Федерации, одобренная 7 октября 2009 г. Советом при Президенте РФ по кодификации и совершенствованию гражданского законодательства под председательством Президента РФ Д.А. Медведева // сайт Портала российского частного права: <http://www.privlaw.ru>.

2 ҚР азаматтық кодексі. Жалпы бөлім. 27.12.1994. – Алматы: Юрист, 2007. – 292б.

3 Закон РК от 24 марта 1998 г. № 213 «О нормативных правовых актах» // Ведомости Парламента РК. – 1995. – № 2-3. – Ст. 25.

4 Гражданское право: В 2-х т. –Т.І. Учебник / Отв. Ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 1998. – 816 с.

5 Закон РК от 25 декабря 2008г. № 112-IV «О конкуренции» // Ведомости Парламента РК. – 2008. – №24(2528). – Ст. 125.

6 Закон РК от 27 января 1996 г. № 2828 «О недрах и недропользовании» // Ведомости Парламента РК. – 1996. – №2. – Ст. 182.

7 Проект Концепции совершенствования общих положений Гражданского кодекса РФ.

8 Постановление Правительства РК от 21 октября 2004г. № 1085 «Об утверждении Правил согласования приобретения в собственность физическими и юридическими лицами акций, долей, паев в организациях, осуществляющих деятельность в области телекоммуникаций» // САПП РК. – 2004. – № 38. – Ст. 509.

9 Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – Караганды: Болашак,

2006. – 534 с.

10 Матвеев И.В. Правовая природа недействительных сделок. – М: Юрлит-информ, 2002. – 176 с.

11 Чечина Н.А. Гражданский кодекс и гражданское процессуальное законодательство // Правоведение. – 1995. – № 4-5. – С. 73-78.

12 Грось Л.А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право. (Научно-практические проблемы): Дисс. док. юрид. наук: 12.00.03. – М., 1999. – 528 с.

13 Генкин Д.М. Недействительность сделок, совершенных с целью противной закону // Ученые записки ВИЮН. Вып. 5.- М., 1947. – с. 40-57

14 Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия. – Л.: ЛГУ, 1960. – 171 с.

15 Кулматов Т.Ш. Недействительные сделки по гражданскому праву и правовые средства органов внутренних дел по их предотвращению: дисс... канд. юрид. наук. – М, 1996. – 187с.

16 Юрьев Р.Н. Притворные сделки: в теории и на практике // Регистрация и лицензирование. – 2005. – № 12(78)

17 Егоров Ю.П. Правовой режим сделок как средств индивидуального регулирования. – Новосибирск: Наука, 2004. – 364 с.

References

1 Kontseptsiyazvitiya grazhdanskogo zakonodatel'stva Rossiyskoy Federatsii, endorsement October VII, MMIX de Presidential Consilii pro Codification et EXAGGERATIO grazhdanskogo zakonodatel'stva pod predsedatel'stvom Praeses Dmitry Medvedev // site Portalrossiyskogo crebris lege: <http://www.privlaw.ru>.

2 ҚР азаматтық кодексі. Жалпы бөлім. 27/12/1994. -Almaty: Yurist.2007. -292b.

3 Actu Martii XXIV, MCMXCVIII № CCXIII est «De normative legalis operationes» // VedomostiParlameta RK. – MCMXCV. – №, 2-3. – Article XXV

4 Lege civili, in II vols -T.I. Tutorial \ Ed. Ed. EA Sukhanov. – M. Beck, 1998.-DCCCXVI p.

5 XXV Decembris MMVIII ipsum. № CXII-IV <the Competition> // Bulletin de Parlamento Kazakhstan. – MMVIII. – № XXIV (MMDXXVIII). – Art. CXXV

6 Actus January XXVII, MCMXCVI № MMDCCCXXVIII «Super Subsoil et Subsoil Utor»

\\ VedomostiParlamenta RK. – MCMXCVI. – № II. – Art. CLXXXII.

7 Project RF.

8 Постановление Правительства RK ex October XXI, MMIV. № MLXXXV «Super Approbatio communicantiam acquirere dominium naturalis et legalis personas nervum, participat, unitates in Institutionibus operantes in agro telecommunications» \\ RK. Sapp-MMIV. – № 38. – St.509.

9 Basilius I. MMVI. -534s.

10 Matveev IV Legali natura invalidum arbitrantur. – M: Yurlit-certioem, MMII. – CLXXVI.

11 Cecina NA Civili Codice et гражданское-процессуальное законодательство \\ Iurisprudentia -. MCMXCV. – № 4-5. – S. 73-78.

12 Gros LA Influentia substantive lex ex

civili procedendi legem. (Theoricam et practicam problems): Diss. Doc. jurid. Scientiis; 12.00.03. – M., MCMXCIX. – 528s.

13 DM Genkin Invaliditas transactions fecit intuitu opponit legem // ab AD In June. NoV. – M., MCMXLVII. – Cum. 40-57

14 Rabinovich NV Invaliditas transactions et eorum consequentias. – L.: LSU, MCMLX. – CLXXI p.

15 Kulmatov TS Invalid transactions in iure civili et legalis mediante factis intrinsecis præveneris eos: Diss ... kand.yurid.nauk.-M, 1996.-187s.

16 Sancti Georgii RN Subditivo transactiones: in theorica et practica / / Registration et licentiae. – MMV. – № 17 (LXXVIII)

18 Yp Egorov Legali regimen transactions ut medium singulorum oboediebant. – Novosibirsk: Nauka, MMIV. – CCCLXIV p.

Е.М. Бағылбек

Нарушения требований к содержания сделки как одного из оснований недействительности сделок

Данная статья посвящена основаниям недействительности сделок по законодательству Республики Казахстан, в частности в статье говорится о проблемах нарушения требований к содержанию сделки как одного из оснований недействительности сделок.

Ключевые слова: сделка, недействительные сделки, содержание сделки, мнимые и притворные сделки.

E.M. Bagylbek

Violations of the requirements for the content of the transaction as one of the grounds for invalidity of transactions

This article devoted to the bases of invalidity of transactions on the legislation of the Republic of Kazakhstan, in particular in article is told about problems of violation of requirements to contents of the transaction as one of the bases of invalidity of transactions.

Keywords: deal, invalid transactions, contents of the transaction, imaginary and feigned transactions.

UDC 347.511(574)

F.A. Issayeva

(Under the editorship Murumbaeva G.A., Al-Farabi, Kazakh National University Lecturer of English Almaty city, Republic of Kazakhstan) Master, Almaty city, Republic of Kazakhstan.

E-mail: issaevafarida@rambler.ru;

Formation and development of legal provisions on non-property benefits

Annotation. The article is dedicated to the questions of moral relations like the part of the subject of civil regulation, which are not related to the property. Under the non-property rights and benefits authors understand not have economic substance and are not separable from the personality of their wealth and media freedoms as the current legislation. Summing up the above, authors can say that the civil law at this stage of the legal regulation of personal relations only sets general provisions, which require further development and transformation into an independent branch of law which should be comprehensive integrative, nature, as it affects the relations of private-public character.

Keywords: moral rights of non-property benefits, moral benefits and moral rights, public law, administrative law, methods of legal regulation.

Civil Law of the Republic of Kazakhstan has a central place in the system of law, which at this stage is updating. Adopted on December 27, 1994 the new Civil Code of the Republic of Kazakhstan, which came into effect on 1 March 1, 1995, is codified law system-which serves the legal framework regulating the mass of property and of personal relations, developing in a market economy.

For the first time civil law and the Civil Code of the Republic of Kazakhstan includes a special section devoted to the regulation of the moral rights of non-property benefits. The need for an independent review of these rights is determined by several factors. Among them should be pointed out that for the first time the Civil Code RK, reflecting the content of the Universal Declaration of Human and Civil Rights, the International Covenants on Human Rights and the Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995., significantly increased the number of intangible benefits that are granted civil legal protection. Considering the fact that civil law in Chapter 3 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan does not provide an exhaustive list of moral benefits and moral rights, section 3 provides only general guidelines for their protection, regardless of their individual types, and articles 143-146 of

the Civil Code of the Republic of Kazakhstan determine ways to protect only some of the most important types of moral rights. We should also mention that some of the types of personal rights, such as the right to name, to free movement and the residence election shall be regulated, in other articles of the Civil Code.

Moral rights arise in respect of non-property benefits and they are protected, mostly in ways that do not have to restore the disturbed areas of property of the victim. According to Article 9 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan in such ways are: the recognition of rights, restoration of the situation that existed before the violation of law, suppression of acts that violate the law or threatening to infringe. In addition, they are protected by the means provided in the legislation of paragraph 3 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, in particular, by refuting information defaming honor, dignity or reputation of the person or entity. Since moral rights are protected by well-defined ways, certain rules of civil procedural law are used to apply standards.

Moral relations are part of the subject of civil regulation, which are not related to the property. Article 115 CC RK contains only a sample list of important intangible benefits that belong to the citizen: the

life and health, dignity, personal integrity, honor and good name, reputation, privacy, personal and family secrets. In addition the citizens have the right to freedom of movement, choice of place of residence, the right to a name, other personal property rights, which in connection with other intangible benefits.

Considering the problem of moral benefits, M.K. Suleimenov include them in the classification of objects of civil rights on the objects (own and others' benefits) in the group of absolute rights: «With regard to moral rights, I referred them to the absolute rights because they are directly linked to the rightful entity they are inalienable and absolute. It is always own benefit, the right to the benefit of someone else is principally impossible. In Section 3, Article. 115 CC RK it is said that about moral benefits and rights, and in articles 141, 142 CC RC – about moral rights. In this case, it does not matter, the concept of «good» and «right» practically coincide, so you are right to call it either «benefit» or «right» in any case, it would be a benefit.» And further: «Moral benefits are indivisible they are always own benefits» (1, p.27).

Under the non-property rights and benefits we understand not have economic substance and not separable from the personality of their bearer and freedoms as the current legislation. At the same time non-benefit can be divided into: a) Moral (intangible) benefits purchased by individuals and legal entities by virtue of birth (a) and b) non-property (intangible) benefits purchased under the law. As a non-property rights (nonmaterial) we should be understand the benefits of their owners.

In the relationship between the concepts of benefits and non-property rights in the literature the goods highlighted of the first and second levels. Under the first, we understand ones the of life, health, etc., under the second, the subjective right to these benefits, through which a person acts in a particular relationship, providing self defense (2, s.312-314).

The notion of moral benefits and moral rights are often equated. Such an approach we see in the legislation of the Russian Federation, where the «intangible benefit» is a collective, relating both to the «good» and to the moral rights. However, this approach raises a fair objection. In particular, M.N. Maleina finds incorrect association in one term of the rights and benefits, as private property rights, and its object, though closely related but not identical. She proposes to clarify this in section 1 of Art. 151 of the Civil Code list of intangible benefits

by excluding moral rights (3,p.9).

Similar view is held by J.G. Basin. In his view, the text of paragraph 3 of Art. CC 115, listing the objects of moral benefits, without reason adds to the designation of the object the word «right» since the latter serves as a symbol of another element of this relationship. Right only then can be an object when it is not given to anyone else. Personal non-property benefit is obtained but can't be given to some-one, so is the right to it. Arguing further, he concludes: Right is, so the way to achieve a benefit (4,p.42).

M.K. Suleimenov considers division of intangible benefits in to non-property rights and benefits as not principal. He writes, the concept of «benefit» and «right» is almost the same, so those rights can be called benefit, or right, in any case it would be a benefit (1, p.30). M.K. Suleimenov notes that in the regulation of the civil law of personal relations, not related to property, there is a different approach in the legislation, and in the literature, and recognizes the wrong position, reflected in the Civil Code (as opposed to CC the other CIS countries), in particular the norm stated in Art. 2 of the Civil Code, that the civil law only protects the group relations, as well as in his opinion, it is impossible to refute the obvious evidence, not only of protection, but also the regulate the civil law of personal relations, regardless of whether or not they are associated with the property relations (5, p.5). In this case he refers to the views of Russian scientists, who underline the insufficiently developed regulatory mechanism of this relationship in civil law, for example, the opinion of scientist E.A. Sukhanov, who writes that this relationship is primarily protected by civil law and its means. The actual shape of these intangible benefits inalienable in most cases preclude their full civil and legal regulation, as they are purely factual in nature. Therefore, the current legislation is limited to protection from unlawful encroachment (Sec. 2 of Art. 2 and paragraph 2 of Art. 150 Civil Code). A system of meaningful «positive» rules establishing civil regime of these objects, has not yet been(5,p.5) created by domestic legislators.

Considering the problem of civil-legal regulation of personal relations, it is necessary to take into account the fact that these relations are governed by other branches of law. In the literature, there is even a concept that M.N. Maleina called radical, according to which relations with regard to benefits, inseparable from the individual form a separate subject of regulation, are governed not only by civil law,

and can form in the future, a new branch of law and a new branch of legislation (6, p.23-24).

By considering this issue, M.K. Suleimenov concludes that «economic and moral relations themselves cannot define the subject of civil law. Similar relationships exist in other areas of law. If we talk about the subject of law, you must apply a different criterion: the presence in the system of social relations regulated by law, public and private relations and the consequent inevitability of imminent division of the social relations in to public and private. The law governing public relations, as inevitably is divided into public law and private law. Accordingly, the main methods of legal regulation are a method of legal equality, which is applies to the regulation of private law, and the method of power and subordination, which applies to public law. These methods determine creating areas in the main structure of the law (law is divided into public and private, and division of each of these subareas into legal branches. As part of the private sector acts as the backbone of law in civil law, in a system of public law – administrative law. «Thus, summing up the above, we can say that the civil law at this stage of the legal regulation of personal relations only sets general provisions, which require further development and transformation into an independent branch of law which should be comprehensive, we can say it must even have integrative, nature, as it affects the relations of private-public character. The latter requires not only the practical realization of the right to establish and develop public relations within cre-

ating a legal state, but also to develop the theoretical foundations of non – property relations in the formation and development of new integrative research area with a separate object and research methods.

References:

- 1 Сулейменов М.К. Объекты гражданских прав по законодательству Республики Казахстан // Объекты гражданских прав: Мат. межд. научно-практ. конф. / Отв. ред. М.К. Сулейменов – Алматы: КазГЮУ, 2004.
- 2 Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издание третье, перераб. и дополн. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ПРОСПЕКТ, 1998.
- 3 Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита). – Автореф. дис. ... док. юрид. наук. М., 1997.
- 4 Басин Ю.Г. Блага и права как объекты гражданских правоотношений по казахстанскому законодательству // Объекты гражданских прав: Матер. межд. научно-практ. конференции / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы: КазГЮУ, 2004.
- 5 Сулейменов М. Предмет, метод и система гражданского права: проблемы теории и практики// Юрист, 2010, № 6. – С.12-22
- 6 Российское гражданское право. – Т. 1. – М., 2010.
- 7 Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита). – Автореф. дис. ... док. юрид. наук. – М.,

1997.

Ғылыми мақалада азаматтық – құқықтық реттеудің пәні ретінде жеке мүліктік емес қатынастардың қалыптасуы мен дамуының құқықтық және теориялық аспектілері, мүліктік емес құқықтар мен мүліктік емес игіліктердің мазмұнын анықтаудың сұрақтары, олардың жеке тұлғалармен арақатынасы мен байланысы, жеке мүліктік емес қатынастардың құқықтық реттелуінің әдістері қарастырылады, жеке мүліктік емес қатынастар кешенді сипатқа ие құқықтың жеке саласымен реттелуі керек деген қорытынды дәйектеледі, себебі ол жеке-жария сипаттық қатынастарды қозғайды.

Түйін сөздер: жеке мүліктік емес қатынастан, мүліктік емес құқық, мүліктік емес игілік, жария және жеке қоғамдық қатынастар, құқықтық реттеудің әдістері.

В научной статье рассмотрены правовые и теоретические аспекты становления и развития личных неимущественных отношений как предмета гражданско-правового регулирования, вопросы определения содержания неимущественных прав и неимущественных благ, их соотношения и связи с личностью, методы правового регулирования личных неимущественных отношений, обосновывается вывод о том, что личные неимущественные отношения должны регулироваться самостоятельной отраслью права, носящей комплексный (интегративный) характер, так как затрагивает отношения частно-публичного характера.

Ключевые слова: личные неимущественные отношения, неимущественные права, неимущественные блага, публичные и частные общественные отношения, методы правового регулирования.

А.К. Кобекова

магистрант юридического факультета Талдыкорганского государственного университета им. Джансугурова,
Казахстан, г. Алматы
E-mail: r.daulet@mail.ru

Особенности рассмотрения гражданских дел по вопросам государственного закупа

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются вопросы, связанные с рассмотрением трудовых споров и гражданских дел по применению норм законодательства о государственных закупках.

Ключевые слова: процедура принятия актов работодателя, уведомление, согласительная комиссия, годовой план государственного закупа, план развития.

К одним из категории гражданских дел рассматриваемых специализированными межрайонными экономическими судами относятся дела связанные с применением норм законодательства о государственных закупках. С учетом того, что в системе государственного закупа содержатся противоречия связанные с освоением бюджетных средств и, соответственно, признания недействительными договоров заключенных без применения норм законодательства о государственных закупках не всегда оправдываются, перед законодателем ставятся вопросы совершенствования практики правоприменения. Особого внимания заслуживают правовые ситуаций возникающие в ходе утверждения пятилетнего Плана развития государственных организации и утверждения годового Плана государственных закупок. В соответствии с п.3 ст.5 Закона РК от 21 июля 2007 года № 303-III ЗРК «О государственных закупках», годовой План государственных закупок разрабатывается и утверждается с учетом экономических потребностей на основе бюджета организации, который составляется с обязательным участием главного бухгалтера, работников планово-экономической службы и специалиста, менеджера по государственным закупкам. Участия указанных выше работников в подготовке проекта пятилетнего

Плана развития государственных организации и утверждения годового Плана государственных закупок входят в их должностные обязанности. К примеру, в отношении работников сферы образовательной деятельности, должностные обязанности бухгалтера и экономиста определяется Квалификационным справочником должностей руководителей, специалистов и других служащих, утвержденным Приказом Министра труда и социальной защиты населения РК от 25 ноября 2010 года № 385-п.

Кроме того, Правилами осуществления государственных закупок, утвержденными Постановлением Правительства РК от 27 декабря 2007 года № 1301 определено, что заявка по процедуре государственного закупа должна содержать обоснование предлагаемой цены поставки товаров, работ и услуг, в составлении которых, а также в подготовке иных финансовых документов, в обязательном порядке должен принимать участие и бухгалтер, и экономист. Частью второй п. 7-1 указанных выше Правил, годовой План государственных закупок должен быть утвержден в течении 10 рабочих дней со дня утверждения соответствующего бюджета – Плана развития предприятия и учреждении.

Отсутствие пятилетнего Плана развития и не утверждение, в течении 10 рабочих дней, го-

дового Плана государственных закупок будет являться грубым нарушением законодательства о государственных закупках. Нарушения подобного характера является объектом контроля Инспекции финансового контроля. При обнаружении нарушений, на основании представления Инспекции финансового контроля, виновные лица могут быть привлечены к дисциплинарной ответственности за не участие и за несвоевременную подготовку ими годового Плана государственных закупок. Дисциплинарные взыскания применяются на основании актов работодателя, внутренняя процедура согласования, внесения и рассмотрения указанных выше Планов должна регламентироваться внутренними Правилами документооборота.

Годовой План государственных закупок должен быть основан на Планах развития, указанные Планы относятся к категории основных финансовых документов. Процедура принятия актов работодателя, в том числе приказов, регулируется в соответствии норм трудового законодательства. Акты работодателя имеют право реализующее и правоприменительное значение.

Меры взыскания на ответственных работников применяются на основании статьи 72, 73 и 74 Трудового кодекса РК. В соответствии с п.6 ст.73 настоящего Кодекса, с приказом работодателя работники должны быть ознакомлены в течение трех рабочих дней со дня его издания.

До 2012 года закуп товаров и услуг осуществлялся на основании годового Плана финансово-хозяйственной деятельности государственных организации. В соответствии с Планом мероприятий по реализации Закона РК от 1 марта 2011 года «О государственном имуществе», утвержденного Распоряжением Премьер-Министра Республики Казахстан от 05 мая 2011 года № 64-р, Планы развития государственных организации должны быть приняты на пять лет, с 2012 по 2016 годы.

Соответственно, в силу указанных выше законодательных актов должны быть внесены соответствующие изменения и дополнения в Гражданский кодекс Казахстана, учитывая последствия признания сделок недействительными, когда речь идет об освоении государственных средств [1, с.22].

В соответствии с п.1 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 20 марта

2003 г. № 2 «О применении судами некоторых норм гражданского процессуального законодательства», неукоснительное соблюдение норм материального и процессуального права при рассмотрении гражданского дела является условием вынесения судебного акта отвечающего принципу законности и критериям справедливости и разумности. В соответствии с п.2 Закона РК от 25 декабря 2000 г. «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», судебная власть осуществляется от имени Республики Казахстан и имеет своим назначением защиту прав и законных интересов граждан и организаций, обеспечения исполнения Конституции, законов и иных нормативных правовых актов республики [2, с.51].

Значение и понятие принципа законности определяется ГПК РК. В соответствии с частью 1 ст.6 ГПК РК «суд при разрешении дел в порядке гражданского судопроизводства обязан точно соблюдать требования Конституции Республики Казахстан, настоящего Кодекса, других нормативных правовых актов», в соответствии с частью 4 настоящей статьи «суд, установив при разрешении дела несоответствие акта государственного или иного органа закону или издание его с превышением полномочий, применяет правовые акты, имеющие большую юридическую силу». В соответствии со ст.5 ГПК РК «задачами гражданского судопроизводства являются защита нарушенных или оспариваемых прав, свобод и охраняемых законом интересов граждан, государства и организаций, укрепление законности и правопорядка, предупреждение правонарушений [3, с.17].

Обязательность подачи искового заявления Инспекцией финансового контроля о признании не действительными договоров заключенных без применения норм государственного закупа неоднозначно. Законом РК от 6 января 2011 года № 377-IV «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан» предусмотрены альтернативные меры, принимаемые контрольными и надзорными органами. В соответствии с частью третьей п.3 ст.7 настоящего Закона, по результатам контроля, в случае выявления нарушений законодательства Республики Казахстан, государственные органы в пределах своей компетенции возбуждают административное, дисциплинарное производство **либо** иницируют

соответствующие исковые заявления в пределах своей компетенции.

Применительно к указанной статье, к части третьей п.3 ст.7, относительно слово «либо», для определения интерпретации лексического значения, союз **либо** (в одном значении) имеет лексическое значение **или** (Словарь русского языка выпущенного под редак. С.И. Ожегова). Союз **либо** употребляется при связи однородных членов предложений, по значению взаимоисключающих или заменяющих друг друга, указывая на необходимость выбора между ними. Союз «либо» соответствует по значению слову **или** (Т.Ф. Ефремова. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка).

В ст.25 настоящего Закона указано, что должностное лицо (лица) органа контроля и надзора в пределах полномочий, обязано принять предусмотренные законами Республики Казахстан меры направленные на устранения выявленных нарушений, их предупреждению, предотвращению возможного причинения вреда жизни, здоровью людей и окружающей среде, **законным интересам** физических и **юридических лиц**, а также меры по привлечению лиц, допустивших нарушения.

И самое главное, одним из задач контроля является защита прав и законных интересов юридических лиц и **государства**, а удовлетворение такого рода исковых требований приведет к срыву деятельности государственных организаций и Планов бюджетного финансирования с учетом того, что государственные организации, в любом случае, обязаны будут возместить все расходы исполнителей (поставщиков) по правилам возмещения убытков, предусмотренных гражданским законодательством. Такое решение будет противоречит интересам государства.

Осуществления контроля, в соответствии со ст.4 Закона РК от 6 января 2011 г. № 377-IV «О государственном контроле и надзоре Республике Казахстан», должно быть основано **на принципе «приоритета предупреждения правонарушения перед наказанием»**.

Кроме того, по правилам п.1 ст.15 Закона РК «О государственных закупках», контроль за соблюдением законодательства о государственных закупках осуществляется следующими органами: 1) органами государственного финансового контроля; 2) уполномоченным органом. По указанным категориям дел требование истца

должно быть основано на пп.3) п.6 ст.15 Закона РК «О государственных закупках». Полномочия, указанные в пп.3) п.6 ст.15 настоящего Закона переданы уполномоченным органам государства, а полномочие органа финансового контроля в области применения мер указано в пункте 7 настоящей статьи, это: направление постановления и/или представления проверяемому субъекту. Сказанное означает, что органы финансового контроля не обладают полномочием подачи искового заявления. По процедуре осуществления планового и/или внепланового контроля, полномочия всех органов государственного контроля и надзора, определяются Законом РК «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан».

Применительно к указанной правовой ситуации, при подготовке гражданского дела суду необходимо определить полномочия того или иного органа, в том числе и Инспекции финансового контроля. К примеру, уполномоченными органами государственных организации сферы образования являются Комитет государственного имущества и приватизации Министерства финансов РК и Министерство образования и науки РК. Полномочием на осуществление контроля за финансово-хозяйственной деятельностью государственных организаций, в том числе, за использованием государственным имуществом (в состав имущества включается: имущество, включая денежные доходы, денежные средства, переданные/приобретенные государственным предприятиям), в соответствии со ст.ст. 21, 122, 153 и 154 Закона РК от 01 марта 2011 г. «О государственном имуществе», обладают государственные органы, являющиеся субъектами права государственной собственности. Правовой статус государственных органов являющихся субъектами права государственной собственности и виды государственных предприятий также определяются ст. 102 ГК РК и статьями 122 и 132 Закона РК «О государственном имуществе».

Законодатель, однозначно определяет – какие органы государства, в отношении государственных предприятий, выступают уполномоченными органами. Ответ на данный вопрос также содержится в п.13 ст.1 Закона РК «О государственном имуществе». Уполномоченным органом сферы образовательной деятельности, в отношении имущества государственных предприятий (университеты и другие государствен-

ные учебные заведения создаются в форме государственного предприятия), является Комитет государственного имущества и приватизации Министерства финансов РК. Указанный Комитет выступает субъектом права республиканской государственной собственности.

Отраслевым уполномоченным органом сферы образовательной деятельности, осуществляющим управление высшими учебными заведениями, является Министерство образования и науки РК в соответствии с п.13 ст.1 Закона РК от 27 июля 2007 г. «Об образовании». Уполномоченный орган в области образования является центральным исполнительным органом Республики Казахстан, осуществляющим руководство и межотраслевую координацию в области образования.

Литература

1 Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под редакцией Г.С. Сапаргалиева. Изд. 2-е, испр. и доп. – Алматы: Жеті Жарғы, 2004.- 584 с.

2. Донцов С.Е. Глянцев В.В. Возмещение вреда по советскому законодательству. – М.: Юридическая литература, 1990.-272-с.

3. Белоног А.А. Профилактика нарушений санитарно-эпидемиологических норм в Республике // Журнал «Қазақстанда еңбекті қорғау», №1/2006.

References

1 The Constitution of the Republic of Kazakhstan. Scientific and legal comment / Edited by Sapargaliev G.S., Ed. 2nd, rev. and Sub-Almaty Zheti Zhargy, 2004. – 584 p.

2 Doncov S.E., Glyantsev V.V., Compensation of damage on Soviet zakonodatelstvu.-M.: Legal Literature, 1990.-272-c.

3 Belonog A.A. «Prevention of violations of sanitary and epidemiological norms in the Republic» // Journal «Kazakhstan da enbekti korgau», № 1/2006.

А.К. Кобекова

Особенности рассмотрения гражданских дел по вопросам государственного закупа

Резюме. В настоящей статье рассматриваются вопросы, связанные с рассмотрением трудовых споров и гражданских дел по применению норм законодательства о государственных закупках.

Ключевые слова: процедура принятия актов работодателя, уведомление, согласительная комиссия, годовой план государственного закупа, план развития.

A.K. Kobekova

Especially civil cases on public procurement

This article discusses issues related to labor disputes and civil cases on the application of the legislation on public procurement.

Keywords: procedure for the adoption of acts of the employer's notice, the conciliation commission, the annual public procurement plan, the development plan.

ӘОЖ 347.08

Б.С. Бертаева

Қайнар университеті жанындағы Қайнар колледжінің оқытушысы, магистрант, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: Bertaeva.binur@mail.ru.

Жауапкершілігі шектеулі серіктестік айрықша нысандағы заңды тұлға ретінде

Аңдатпа. Қазіргі кезде, заңды тұлғалардың көптеп құрылуы елдің экономикасының дамуына зор үлес қосады. Экономикада әртүрлі заңды тұлғалар қызмет істейді, олар ерекшеліктерімен салалық құрамда болушылығымен, мамандану дәрежесімен, ұйымдастыру тәсілімен, механизация және автоматизация ерекшеліктерімен, ұйымдастыру – құқылық формаларымен т.б. бөлінеді. Заңды тұлғалар мекемелерінің көп түрлі болуы кез келген мемлекеттің экономикасының тиімді қызмет істеу негізін құрайды.

Түйін сөз: Заңды тұлға, жауапкершілігі шектеулі серіктестік, акционерлік қоғам, құқықтар мен міндеттер, коммерциялық және коммерциялық емес заңды тұлғалар, мемлекет, кәсіпкерлік, құрылтай құжаттары, жарғы

Қоғамдағы азаматтық заңдармен реттелетін қатынастардың қатысушылары болып жеке тұлғалар, заңды тұлғалар және мемлекет танылады. Құқықтар мен міндеттердің иесі болу білу, азаматтық айналымда құқықтың дербес субъектісі ретінде қатысу жеке тұлғаға ғана емес, заңды тұлғалар мен мемлекетке де тән қасиет. Осы азаматтық құқықтық қатынас субъектілерінің ішінде заңды тұлғалардың алатын орны өте зор, олар көп жағдайда азаматтық құқықтық қатынастардың орын алуына ғана емес сонымен қатар, өркендеп дамуына, түрленуіне тікелей ықпал жасай алады. Олай дейтін себебіміз, тәуелсіздік алып, нарықтық экономикаға бет бұрғалы көптеген заңды тұлғалар шет елдік тәжірибелерді елімізде іске асырып, жаңа азаматтық құқықтық қатынастардың туындауына септігін тигізуде.

Әңгімеге негіз болып отырған заңды тұлға ұғымына келсек, ҚР азаматтық кодексінің 33-бабына сай заңды тұлға дегеніміз – меншік, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығындағы оқшау мүлкі бар және сол мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге ие болып,

оларды жүзеге асыра алатын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым заңды тұлға деп танылады. Заңды тұлғаның дербес балансы немесе сметасы болуға тиіс. Заңды тұлғаның өз атауы жазылған мөрі болады. Өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде табысын келтіруді көздейтін (коммерциялық ұйым) не мұндай мақсат ретінде пайда келтіре алмайтын және алынған таза табысын қатысушыларына үлестірмейтін (коммерциялық емес ұйым) ұйым заңды тұлға бола алады. Коммерциялық ұйым болып табылатын заңды тұлға мемлекеттік кәсіпорын, шаруашылық серіктестік, акционерлік қоғам, өндірістік кооператив нысандарында ғана құрылуы мүмкін. Өзінің қызметін жүзеге асыру үшін қаражат тарту мақсатында акциялар шығаратын заңды тұлға акционерлік қоғам болып танылады. Азаматтардың бірлескен кәсіпкерлік қызмет үшін мүшелік негізде олардың өз еңбегімен қатысуына және өндірістік кооператив мүшелерінің мүліктік жарналарын біріктіруіне негізделген ерікті бірлестігі өндірістік кооператив деп танылады. Мемлекеттік кәсіпорынға: шаруашылық жүргізу құқығына негізделген; Оралымды басқару құқығына негізделген кәсіпорындар жатады; Құқықтар

мен міндеттердің иесі бола білу азаматтық айналымда құқықтық дербес субъектісі ретінде қатысу, жеке тұлғаға ғана емес. Заңды тұлғаларға да тән. Заңды тұлға азаматтық құқықтық заңмен танылған бірыңғай субъектісі ретінде күрделі құрылым деп есептеледі. Азаматтық құқық ілімінде заңды тұлғаның, оның ішінде әсіресе мемлекеттік заңды тұлғалардың маңызы, мәні, яғни құқықтық жағдайы жөнінде бірнеше ілім бар. Олардың авторлары заңды тұлға институты қандай қоғамдық қатынастарды білдіреді, онда қандай адамдардың мүдделері қаралмақ, мемлекеттегі оның орны қандай және заңды тұлғаның, мән-мағынасы неде деген сауалдарға байланысты әртүрлі пікір білдіреді [1,13,].

Коммерциялық емес ұйым болып табылатын заңды тұлға мекеме, қоғамдық бірлестік, акционерлік қоғамдар тұтыну кооперативі, қоғамдық қор, діни бірлестік нысанында және заң құжаттарында көзделген өзге де нысанда құрылуы мүмкін. Коммерциялық емес ұйым кәсіпкерлік қызметпен өзінің жарғылық мақсаттарына сай келуіне қарай ғана айналыса алады. Коммерциялық емес ұйым болып табылатын және мемлекеттік бюджеттің есебінен ғана ұсталатын заңды тұлға тек қана мемлекеттік мекемені нысанында құрылуы мүмкін. Мемлекеттік кәсіпорындарды қоспағанда, коммерциялық ұйымдардың азаматтық құқықтары болуы және заң актілерінде немесе құрылтай құжаттарында тыйым салынбаған кез келген қызмет түрін жүзеге асыру үшін қажетті азаматтық міндеттерді атқаруы мүмкін. Заң актілерінде көзделген жағдайларда белгілі бір қызмет түрін жүзеге асырушы заңды тұлғалар үшін басқа қызметпен айналысу мүмкіндігі болмауы немесе шектелуі мүмкін. Заңды тұлға тізбесі заң актілерінде белгіленетін жекелеген қызмет түрлерімен лицензия негізінде ғана айналыса алады. Заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі ол құрылған кезде пайда болып, оны тарату аяқталған кезде тоқтатылады. Айналысу үшін лицензия алу қажет болатын қызмет саласында заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі сондай лицензияны алған кезден бастап пайда болып, ол қайтарып алынған, оның қолданылу мерзімі өткен немесе заң құжаттарында белгіленген тәртіппен жарамсыз деп танылған кезде тоқтатылады. Заңды тұлға заң құжаттары мен құрылтай құжаттарына сәйкес жұмыс істейтін өз органдары арқылы ғана азаматтық құқықтарға

ие болып, өзіне міндеттер қабылдайды. Заңды тұлға органдарының түрлері, тағайындалу немесе сайлану тәртібі және олардың өкілеттігі заңдар мен құрылтай құжаттарында белгіленеді.

Заңды тұлғаның оны басқа заңды тұлғалардан айыруға мүмкіндік беретін өз атауы болады. Заңды тұлғаның атауы оның қалай аталатынын және ұйымдық-құқықтық нысанын көрсетуді қамтиды. Ол заңдарда көзделген қосымша мағлұматты қамтуы мүмкін. Заңды тұлғаның атауы оның құрылтай құжаттарында көрсетіледі. Заңды тұлғаның атауында заң талаптарына немесе қоғамдық мораль қалыптарына қайшы келетін аттарды, егер жеке адамдардың есімдері қатысушылардың есімдеріне сәйкес келмесе не қатысушылар бұл адамдардың есімін пайдалануға олардан (олардың мұрагерлерінен) рұқсат алмаса, олардың есімдерін пайдалануға жол берілмейді. Коммерциялық ұйым болып табылатын заңды тұлғаның атауы заңды тұлға тіркелгеннен кейін оның фирмалық атауы болып табылады. Заңды тұлға белгілі бір фирмалық атауымен заңды тұлғалардың бірыңғай мемлекеттік тізіліміне енгізіледі. Заңды тұлғаның фирмалық атауды тек қана өзі пайдалануға құқығы бар. Бөтен бір фирмалық атауды заңсыз пайдаланатын тұлға фирмалық атаудың құқық иесінің талап етуі бойынша мұндай атауды пайдалануды тоқтатуға және келтірілген залалдың орнын толтыруға міндетті. Заңды тұлғаның фирмалық атауды пайдалануға байланысты құқықтары мен міндеттері заңдарда белгіленеді. Мемлекеттік органдар болып табылмайтын заңды тұлғалардың фирмалық атауларында, қызмет көрсету танбаларында, тауар танбаларында, Қазақстан Республикасының заң актілерінде, Президенті мен Үкіметі актілерінде белгіленген Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының ресми атауларына сілтемелерді пайдалануға тыйым салынады. Заңды тұлғаның тұрақты жұмыс істейтін органы тұрған жер оның тұрған жері болып танылады. Заңды тұлғаның тұрған жері оның құрылтай құжаттарында почталық толық мекен-жайы жазылып, көрсетіледі. Үшінші тұлғалармен қарым-қатынаста заңды тұлға өзінің нақты мекен-жайының бірыңғай мемлекеттік тізілімге енгізілген мекен-жайға сәйкес келмейтініне сілтеме жасауға құқығы жоқ. Бұл орайда үшінші тұлғалар заңды тұлғаға мемлекеттік тізілімге енгізілген мекен-жайына да, нақты

мекен-жайына да почталық және өзге де хат-хабарлар жіберуге құқылы. Заңды тұлғаны бір немесе бірнеше құрылтайшы құруы мүмкін. Заңды тұлға – жинақтаушы зейнетақы қорын, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымын, арнайы қаржы компаниясын қайта құру зейнетақымен қамсыздандыру, сақтандыру қызметі және секьюритилендіру туралы заңнамада көзделген ерекшеліктер ескеріле отырып жүзеге асырылады. Акционерлік қоғамдарды қайта ұйымдастыру Қазақстан Республикасының акционерлік қоғамдар туралы заң актісінде белгіленген ерекшеліктер ескеріле отырып жүзеге асырылады. Қайта құру ерікті түрде немесе ықтиярсыз жүргізілуі мүмкін. Заң құжаттарында көзделген реттерде ықтиярсыз қайта құру сот органдарының шешімі бойынша жүзеге асырылуы мүмкін.

Жарғылық капиталы құрылтайшылардың (қатысушылардың) салымдарына (үлесіне) бөлінген, өз қызметінің негізгі мақсаты пайда түсіру деп есептелетін және заңды тұлға болып табылатын коммерциялық ұйым шаруашылық серіктестігі болып танылады. Шаруашылық серіктестіктері толық серіктестік, сенім серіктестігі, жауапкершілігі шектеулі серіктестік, қосымша жауапкершілігі бар серіктестік нысанында құрылуы мүмкін. Шаруашылық серіктестіктері нысанында құрылатын коммерциялық ұйымдардың жекелеген түрлерінің жарғылық капиталының ең төменгі мөлшері, оны құру мен пайдаланудың ерекшеліктері, мүлкінің құқықтық режимі, шаруашылық қызметін шектеу осы Заңмен қатар арнаулы заң актілерімен реттеледі немесе арнаулы заң актілерімен белгіленген тәртіппен. Сонымен қатар, толық серіктестіктің мүлкі жеткіліксіз болған жағдайда қатысушылары оның міндеттемелері бойынша өзіне тиесілі барлық мүлкімен ортақасып жауап беретін шаруашылық серіктестігі толық серіктестік деп танылады. Толық серіктестікке қатысушылардың өзіне тән мынадай құқықтары мен міндеттері бар олар:

Заңда және серіктестіктің құрылтай құжаттарында белгіленген тәртіп бойынша толық серіктестікті басқаруға, соның ішінде серіктестік алған пайданы бөлуге қатысуға;

толық серіктестіктің қызмет туралы толық ақпарат алуға, соның ішінде серіктестіктің бухгалтерлік және басқа да құжаттамасымен танысуға;

егер құрылтай құжаттарында өзгеше көзделмеген болса, толық серіктестіктің мүлкіндегі өз үлесінің мөлшеріне қарай оның қызметінен пайда алуға;

Заңда және (немесе) серіктестіктің жарғысында көзделген өз құқықтарын бұзатын серіктестік органдарының шешімдеріне сот тәртібімен дау айтуға және тағыда басқа құқықтары бар.

Серіктестіктің міндеттемелері бойынша өзінің бүкіл мүлкімен (толық серіктестімен) ортақасып жауап беретін бір немесе одан да көп қатысушылармен қатар, жауапкершілігі серіктестіктің (салымшылардың) жарғылық капиталына өздері салған салым сомасымен шектелетін және серіктестіктің кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруына қатыспайтын бір немесе одан да көп қатысушылардан тұратын шаруашылық серіктестігі сенім серіктестігі деп танылады. Сенім серіктестігінің жарғылық капиталы толық серіктестермен салымшылардың салымының құралады және жарғылық капиталға салым салған сәтте Қазақстан Республикасында заңмен белгіленген елу есептік көрсеткіш мөлшерінен кем болмауға тиіс.

Салымшылардың жарғылық капиталдағы үлесінің жиынтық мөлшері 50 проценттен аспауы керек. Бұл ретте сенім серіктестігінің құрылтай құжаттарында салымшылардың толық серіктестіктердің салымын (салымының бір бөлігін) төлеу жөніндегі міндеттері көзделуі мүмкін. Сенім серіктестігінің жарғылық капиталының мөлшері, оны құрау тәртібі мен мерзімі серіктестіктің құрылтай құжаттарында белгіленеді. Сенім серіктестігі одан барлық толық серіктестер немесе барлық салымшылар шығып кеткен жағдайда тоқтатылады.

Егер құрамында ең болмағанда бір толық серіктес пен бір салымшы қалса, сенім серіктестігі сақталады [2,31,].

Заңды тұлғалардың арасында жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің елімізде санының өте көп болуы оған деген қызығушылығымызды арттыра түсері сөзсіз. ҚР азаматтық кодексінің 77-бабына сай жауапкершілігі шектеулі серіктестік деп бір немесе бірнеше адам құрған, жарғылық капиталы құрылтай құжаттарымен белгіленген мөлшерде үлестерге бөлінген серіктестік танылады. Жауапкершілігі шектеулі серіктестікке қатысушылар оның міндеттемелері бойынша жауап бермейді және серіктестіктің

қызметіне байланысты зияндарға өздерінің қосқан салымдарының құны шегінде тәуекел етеді. Бұл ережеден ерекше жағдайлар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде және Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі шектеулі бар серіктестіктер туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 сәуірдегі № 220 заңында көзделуі мүмкін. Егер серіктестіктің құрылтай құжаттарында оның белгілі бір мерзімге немесе нақты бір мақсатқа қол жеткізу үшін құрылатыны көзделмесе, жауапкершілігі шектеулі серіктестік белгіленбеген мерзімге құрылған болып есептеледі. Жауапкершілігі шектеулі серіктестік өзінің міндеттемелері бойынша өзіне тиесілі барлық мүлікпен жауап береді. Серіктестік өз қатысушыларының міндеттемелері бойынша жауап бермейді. Серіктестіктің жарғылық капиталға салымдарын толық енгізбеген қатысушылары оның міндеттемелері бойынша әрбір қатысушының салым енгізбеген бөлігінің құны шегінде ортақ жауапты болады. Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің серіктестік атауын, сондай-ақ «жауапкершілігі шектеулі серіктестік» деген сөздерді немесе «ЖШС» деген аббревиатураны қамтуға тиіс фирмалық атауы болады. Серіктестік осындай фирмалық атауымен мемлекеттік тіркеуге жатады. Серіктестіктің фирмалық атаудың қысқарған нысанын және оның шет тілдердегі баламаларын пайдалануға да құқығы бар. Шетелдің қатысуымен құрылатын жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің фирмалық атауында оның құрылтайшыларының қай мемлекеттікі екені қосып көрсетілуі тиіс. Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің орналасқан жері деп оның тұрақты жұмыс істейтін органының орналасқан жері танылады. Жауапкершілігі шектеулі серіктестік өзінің орналасқан жерін ауыстырған жағдайда серіктестік заңды тұлғалардың мемлекеттік тізліміне қажетті өзгерістер енгізу үшін бұл жөнінде оның мемлекеттік тіркелуін жүзеге асырған органға және серіктестіктің жаңадан орналасқан жері бойынша заңды тұлғалардың мемлекеттік тіркелуін жүзеге асырушы органға хабарлауға міндетті. мүмкін. Жауапкершілігі шектеулі серіктестік коммерциялық ұйым болып табылады, азаматтық құқықтары болады және Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған кез келген қызмет түрін жүзеге асыруға қажетті, өз

қызметіне байланысты міндеттерді атқарады. Жауапкершілігі шектеулі серіктестік тізбесінде, заң актілерінде белгілен жауапкершілігі шектеулі серіктестік коммерциялық ұйым болып табылады, азаматтық құқықтары болады және Қазақстан Республикасының заңдарында тыйым салынбаған кез-келген қызмет түрін жүзеге асыруға қажетті, өз қызметіне байланысты міндеттерді атқарады. Жауапкершілігі шектеулі серіктестік тізбесі заң актілерінде белгіленетін жекелеген қызмет түрлерімен лицензия негізінде ғана айналыса алады.[3.1,2].

Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі шектеулі бар серіктестіктер туралы Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 сәуірдегі № 220 заңы 6-тараудан, 69-баптан тұрады. Осы заңдағы 1-тарау – Жалпы ережелер, 2-тарау – Жауапкершілігі шектеулі серіктестікті құру, 3-тарау – Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің жарғылық капиталы, 4-тарау – Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің мүлкі, 5-тарау – Жауапкершілігі шектеулі серіктестікті басқару, 6-тарау – Жауапкершілігі шектеулі серіктестікті қайта ұйымдастыру және тарату деп аталады.

Соңғы жылдары елімізде мемлекеттің бизнеске қамқорлығы шеңберінде жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерді заңды түркеуден өткізу жеңілдетілді, ендігі жерде құрылтайшылар халыққа қызмет көрсету орталықтарына ЖШС құру жөніндегі құрылтайшылар өкілеттік берген тұлға қол қойған өтінішті, серіктестік жарғысын, заңды тұлғаны тіркеуден өткізу үшін төленетін алымның түбіртегін, кеңсені жалға алғаны немесе кеңсе ғимаратына меншік құқығын растайтын құжаттарды өткізсе жеткілікті. Осы құжаттарды өткізген соң 5-8 күн ішінде жаңа заңды тұлға заңды тұлғаны мемлекеттік тіркеуден өткізу туралы куәлікті, СТН және статистикалық картаны алады. Сонымен қатар, 23 желтоқсан 2009 жылы Қазақстан Республикасының Мәжілісі ЖШС жарғылық капиталының минималдық көлемін жүз айлық есептік көрсеткіштен жүз теңгеге төмендеткен «Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу мен филиалдар және өкілдіктерді есепке алуды жеңілдету мәселелеріне қатысты кейбір заң актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын қабылдаған болатын [4, 1 бет]. ЖШС тіркеуге байланысты мемлекеттің бұлайша жеңілдіктерді беруі еліміздегі

бизнестің өркендеуіне оң ықпал еткені айқын, дегенмен, бұл мәселенің кері нәтижелері де бой көрсетті. Кейбір қылмыстық элементтер мұндай жеңілдіктерді өз бас пайдасына қолданып, қаржылық махинацияларды жүзеге асыра алды. Соның бір мысалы ретінде Ақтөбеде орын алған жайды келтіруге болады, оған сәйкес қылмыстық топтың жалған ЖШС-лар құрып солар арқылы үлкен соманы қолма қол ақшаға айналдырып отырғаны айқындалған еді [5, 1 бет]. Жалпы алғанда еліміздегі кәсіпкерлердің шаруашылық серкітестіктердің арасынан ЖШС таңдауы еліміздің азаматтарының құқықтық санасымен тікелей байланысты жайт, сондықтан, жақын болашақта ЖШС еліміздегі ең кең таралған заңды тұлға нысаны болып қала бермек.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) 27.12.1994 жыл.
- 2 ҚР Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) 27.12.1994жыл.

3 Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы 24.04.1998 жылғы заңы

4 В Казахстане уставной капитал для ТОО составит 100 тенге/ vesti.kz/economy/35209/

5 Раскрыта преступная группа в Актобе/ www.newskaz.ru/incidents/.../1197739

References

1 Kazakhstan Respublikasynuң Azamattyk kodeksi (Zhalpy bolim) 27.12.1994zhyl.

2 ҚР Azamattyқ Kodeksi (Zhalpy bolim) 27.12.1994zhyl.

3 Zhauapkershiligi shekteuli zhane qosymsha zhauapkershiligi bar seriltestikter turaly 24/04/1998 zhylyу zanu

4 In Kazakhstan, portionem capitale moderatas Rusticis turmas est C tenge / vesti.kz/economy/35209/

5 Criminalis group in Aktobe / www.newskaz.ru/incidents/.../1197739

Б.С. Бертаева

В качестве юридического лица товарищество с ограниченной ответственностью

В данной статье автор рассматривает юридическое лицо, в том числе некоторые особенности ТОО и делает свои выводы. В процессе вывода используемых правил законодательства и методов его использования, показывает его теоритическое и практическое решение.

Ключевые слова: юридическое лицо, товарищество с ограниченной ответственностью, акционерное общество, права и обязанности, коммерческие и некоммерческие юридические лица, государство, предпринимательство, уставные документы, устав

B.S. Bertaeva

As a legal entity of limited partner

In this article, the author considered legal entity, including some features LLP. and makes its conclusions. The inference process used rules of law and methods use it, shows it in theory and practical solution.

Key words: legal person, limited partner, stock company, rights and duties, commercial and non-commercial legal entities, state, proprietorship, organizational documents, constitution.

ӘОЖ 331.152; 331.107; 331.105.6; 331.105.44

Н.Н. Нурғалиев

Орталық Азиялық Университеттің магистрі, Қазақстан, Алматы қ.
[E-mail: nurim_nurgaliev@mail.ru](mailto:nurim_nurgaliev@mail.ru)

Еңбек шарты – ҚР еңбектік құқықтық қатынастарды реттеудің негізгі нысаны

Андағна. Нарықтық қатынастарда еңбек саласындағы қоғамдық қатынастардың қатысушыларына жеке еңбек шарты негізінде еңбек жағдайларын реттеуде теңдей мүмкіндіктер ұсынылуы, Кодекске сәйкес еңбек шартын тоқтатудың негізі, еңбек заңдарының мақсаты және тәртіптік жазалар қарастырылған.

Түйін сөздер: еңбек, еңбек шарты, жұмысшы.

Еңбек шарты дегеніміз – қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы келісім. Бұл шартқа сәйкес қызметкерлер еңбек тәртібіне бағына отырып, белгілі бір мамандық бойынша жұмыстарды орындауға, ал кәсіпорын тараптардың келісімі және еңбек заңдарында қарастырылған айлық жалақыны төлеуге және тиісті еңбек жағдайларымен қамтамасыз етуге міндетті болады.

Қазақстанның қолданыстағы еңбек заңдарының өзіне тән ерекшеліктері еңбек шартының маңызы мен мәнін күшейту болып табылады. Нарықтық қатынастарда еңбек саласындағы қоғамдық қатынастардың қатысушыларына жеке еңбек шарты негізінде еңбек жағдайларын реттеуде теңдей мүмкіндіктер ұсынылады. Шарт жалдамалы қызметкерлердің жеке қасиеттерін ескеруге, еңбек құқықтық қатынасының тараптарының құқықтары мен міндеттерін дербестендіруге мүмкіндік береді.

Еңбек құқықтық қатынастарды мемлекеттік реттеуге күш салу орталықтандырылғаннан орталықсыздандырылуға, заңнан – шарттылыққа

қарай өтеді. Сонымен бірге, негіздеме және жеке еңбек шартын бұзу бөлігінде заңмен реттеу қадағаланады.

Еңбек заңдарының мақсаты – барынша ұзақ мерзімді құқықтық қатынасты қамтамасыз ету. Бұған әдетте, жұмыс беруші де, қызметкер де мүдделі. Жұмыс беруші өз ісін жақсы білетін және қажетті жұмысты орындай алатын оқыған, білікті қызметкерлерден тұратын кадрларды тұрақты иемденуді қалайды. Қызметкер тұрақты жұмыс пен соған төленетін ақыға мүдделі. Еңбек заңдарының құқықтық нормалары тап осындай жағдайды тудыруға бағытталған. Осы немесе басқа тараптың қалауына байланысты еңбек құқықтық қатынастарын еріксіз тоқтатуға әкелетін тараптардың әрекетіндегі кездейсоқтарды болдырмауды көздейді.

Бірнеше еңбек шартына байланысты жағдайларға тоқталсақ:

ҚР Еңбек кодексінің (бұдан әрі – Кодекс) жұмыс беруші – жеке тұлға қайтыс болған жағдайда еңбек шартының тоқтатылуын және үй қызметкерлерімен еңбек шартының тоқтатылуын

қоспағанда, еңбек шартының тоқтатылуы жұмыс берушінің актісімен рәсімделеді.

Жұмыс берушінің актісінде Кодекске сәйкес еңбек шартын тоқтатудың негізі көрсетілуге тиіс.

Бапқа сәйкес оларға төмендегідей негіздер жатады:

- 1) тараптардың келісімі бойынша еңбек шартын бұзу;
- 2) еңбек шарты мерзімінің аяқталуы;
- 3) жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу;
- 4) қызметкердің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу;
- 5) тараптардың еркінен тыс мән-жайлар;
- 6) қызметкердің еңбек қатынастарын жалғастырудан бас тартуы.

Осыған орай, қызметкердің жұмыстан өз еркімен кетуін рәсімдеу кезінде (бұйрықта, еңбек кітапшасында) негіз ретінде Кодекстің 51-бабының 4) тармақшасы көрсетіледі.

Бұл ретте, Кодекстің 57-бабында еңбек шартын қызметкердің бастамасы бойынша бұзудың тәртібі белгіленетінін назарыңызға саламыз.

Еңбек шарты – жұмыс берушімен және қызметкер арасындағы жазбаша келісімдері, қызметкер айқын жұмысты жеке орындауға, еңбек тәртібінің ережесін орындауға міндеттелінеді, ал жұмыс беруші негізделген еңбек функциясы, ҚР ЕК қарастырылғандай еңбек жағдайын қамтамасыз етуге, Қазақстан Республикасының нормативтік құқылық актілері және заңдары, ұжымдық шартпен, жұмыс берушінің актілері, Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексіне (ары қарай ҚР ЕК) сәйкес уақытылы және толық көлемде еңбек жалақысын төлеу (негіздеме: 1 б. 1т. 39т) бойынша қызметкерге жұмыс беруге міндетті. ҚР ЕК 32 бабының 1 т., 23 б. 1 п 2) т сәйкес, жұмыс беруші қызметкерді жұмысқа қабылдаған кезде кем дегенде екі данада жазбаша түрде еңбек шартын жасасу керек, олар екі жақпен қол қою арқылы бекітіледі. Бір данадан жұмыс берушіде және қызметкерде сақталынады. Қызметкер еңбек шарты нұсқасын алғаны туралы жазбаша түрде бекітіледі. Жасасқан еңбек шарты- жұмыс берушінің актісі (жұмысқа қабылдау туралы бұйрық) негізінде жұмысқа қабылдау рәсімделеді.

Жұмыс беруші Еңбек кодексі, Қазақстан Республикасының басқа да нормативтік құқықтық актілері, ұжымдық келісім-шарт, жұмыс берушінің актілерінде қарастырылған

еңбек шарттарымен қамтамасыз етуге, еңбек қызметінің шарттары бойынша жұмыс беруге, уақтылы және толық көлемде еңбек ақысын төлеуге міндетті.

Жеке еңбек келісім-шарты мына жағдайларда тоқтатуы мүмкін:

- екі жақтың келісімімен еңбек келісім-шартын бұзған кезде;
- еңбек келісім-шартының мерзімі аяқталса;
- жұмыс берушінің ықыласы бойынша келісім-шартты бұзған кезде;
- жұмысшының ықыласымен еңбек келісім-шартын бұзған кезде;
- екі жақтың еркінен тыс жағдайлар бойынша;
- жұмысшының еңбек қатынасын жалғастырудан бас тартқан кезінде;
- Қазақстан Республикасының заңдарында қарастырылған жағдайлардан басқа, еңбек қатынастарын жалғастыру мүмкіндігін шектейтін қызметке тағайындау немесе жұмысшыны таңдау жұмысына ауыстырған кезде;
- Еңбек келісім-шартын бекіту шарттарының бұзылуы кезінде;
- Жұмыс берушінің атқарушы органы басшысымен бекітілген, еңбек келісім-шартында қарастырылған негіздемелер бойынша.

Еңбек келісім-шартын тоқтату жұмыс беруші – жеке тұлғаның қайтыс болған жағдайындағы (соппен өлген деп танылса немесе хабарсыз жоғалған деп танылса) және үй жұмысшыларымен еңбек келісім-шартын тоқтатуды санамағанда, жұмыс берушінің актісімен (бұйрығымен) рәсімделеді.

Еңбек келісім-шартын тоқтату күні Еңбек кодексінде қарастырылған жағдайлардан тыс, соңғы жұмыс күні болып табылады.

Қорыта келгенде жеке еңбек келісім-шарты мынадай нақты жағдайлар туындағанда бұзылады:

1. Екі жақтың келісімімен. Еңбек келісім шартының жағы хабарламаны екінші жаққа жібереді. Хабарлама алған жақ үш жұмыс күні ішінде қабылданған шешім туралы екінші жаққа жазбаша хабарлауы тиіс.

2. Жұмыс берушінің ықыласы бойынша. Жұмыс беруші, еңбек келісім-шартында ұзақ мерзім қарастырылмаса, келісім-шартты бұзу туралы жұмысшыға бір ай бұрын хабарлауы тиіс.

3. Жұмысшы ықыласымен. Жұмысшы, Еңбек кодексінің 57 бабының 4 тармағында

қарастырылған жағдайлардан тыс, бір ай бұрын еңбек келісім-шартын бұзатыны туралы хабарлай отырып, өз ықыласымен бұза алады.

4. Жұмысшының таңдау жұмысына ауысуына байланысты. Мұның негізі жұмыс берушінің жұмысшыға хабарлауы және таңдау актісі немесе жұмысшыны қызметке тағайындау болып табылады.

Еңбек тәртібі – қызметкер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек қарым-қатынастарының жүйесін құқықтық нормалар арқылы белгілеп, оның қағидаларын орындауға тараптардың өзара міндеттілігін білдіретін құқықтық негіздеме. Еңбек тәртібі жұмыс беруші мен қызметкерлердің ішкі еңбек тәртібіне мойынсыну, оның белгілеп берген талаптарын орындау жөніндегі өзара міндеттемелерінен көрініс табады. Еңбек тәртібі сендіру жөнө мәжбүрлеу сияқты әдістердің көмегімен қамтамасыз етіледі. Сендіру әдісін қолдану қызметкерлердің өкімшілік талаптарын, кәсіпорынның ішкі еңбек тәртібі ережелерін саналы және ерікті түрде орындауға деген ішкі қажеттіліктерін тәрбиелеу мақсатында олардың санасы мен мінез-құлқына әсер етуді көздейді. Сендіру әдісін іске асырудың нысаны кетермелеу шаралары болып табылады. Мәжбүрлеу әдісі сендіру әдісі қажетті нәтижелерге қол жеткізбеген уақытта қолданылады. Ол еңбек тәртібін бұзғаны үшін қолданылатын тәртіптік жазалау шаралары болып табылады.

Еңбекті ұйымдастырудағы жұмыс берушінің негізгі міндеттері:

- еңбек жарақатына жол бермейтін техника қауіпсіздігінің осы заманғы құралдарын өндіріске енгізу
- қызметкерлердің кәсіби және басқа да науқастарға шалдығуының алдын алатын санитарлық-гигиеналық шараларды қамтамасыз ету
- қызметкерлердің қауіпсіздік техникасы, өндірістік санитария, еңбек гигиенасы және өртке қарсы сақтану жөніндегі барлық талаптарды орындауын бақылайды.

Лауазым иелері еңбек тәртібін бұзғаны үшін бағыныштылық тәртібімен жауап береді. Лауазым иелерінің кейбір топтары олардың атқарып отырған қызметінің айрықша сипатына байланысты бағыныштылық тәртіппен еңбек тәртібін бұзғаны үшін ғана емес, оның қадір-қасиетімен сыйыспайтын теріс қылықтары үшін

де заңда көзделген тәртіппен жауапкершілікке тартылады.

Тәртіптік теріс қылықтардың өзіне тән негізгі белгілеріне мыналарды жатқызуға болады:

- нақты кәсіпорынның ішкі еңбек тәртібін қоғамдық қауіпті емес сипатта бұзу
- осы кәсіпорынмен еңбектік құқықтық қатынастарда тұратын қызметкерлер жасайтын тәртіп бұзушылықтар
- қызметкерлердің өздерінің еңбек міндеттерін құқыққа қарсы және кінәні орындамауларынан көрінетін тәртіп бұзушылықтар
- кінәлілікпен құқыққа қарсы іс-әрекеттің немесе әрекетсіздіктің арасындағы себепті байланыстар.

Жұмыс беруші еңбек тәртібін бұзғаны үшін, яғни қызметкердің өзіне тапсырылған еңбек міндеттерін орындамағаны немесе ойдағыдай орындамағаны үшін тәртіптік жазалардың мынадай түрлерін қолдануға құқықты:

- ескерту
- сөгіс
- жеке еңбек шартын бұзу.

Жұмыстан шығару еңбек тәртібін қасақана бұзатын және тәртіптік шаралар ықпалына көнбейтін қызметкерлерге қолданылатын ең ақырғы шара болып табылады. Жұмыстан шығару туралы еңбек кітапшасына жазылады. Жазалаудың өзге шаралары еңбек кітапшасына жазылмайды. Жұмыс берушіге тәртіптік жазалау қолдануға құқық берілген. Жұмыс беруші тәртіптік жазалауды қолданған кезде жасалған теріс қылықтың ауырлық дәрежесін, оның қандай жағдайда жасалғанын, қызметкердің бұдан бұрынғы мінез-құлқын, еңбекке көзқарасын, сондай-ақ тәртіптік жазаның жасалған теріс қылыққа сәйкестігін ескеруі керек.

Жұмыс беруші тәртіптік жазаны теріс қылық ашылғаннан кейін қолдануы тиіс. Жаза қолданбас бұрын тәртіп бұзушыдан жазбаша түсініктеме талап етілуі керек. Жаза теріс қылық ашылған күннен бастап бір айдан қалдырылмай қолданылуы қажет және оны алты айдан кейін қолдануға болмайды. Әрбір еңбек тәртібін бұзғаны үшін бір ғана тәртіптік жаза қолданылатындығы белгіленген. Жаза бұйрықпен жария етіледі және қызметкердің қолын қойдыру арқылы оған ескертіледі.

Қызметкерге осы көрсетілген талаптардың тым болмағанда біреуін бұзу арқылы берілген тәртіптік жазалар жарамсыз деп танылады.

Қызметкерлер жұмыста болған кезінде кәсіпорынға немесе мекемеге зиян келтіретін болса, материалдық жауапкершілікке тартылады. Бұл жағдайда қызметкер жалақысынан төлеу арқылы келтірілген зиянның орнын толықтай өтейді. Сондықтан да қызметкерді жұмысқа алғанда кәсіпорынның не мекеменің мүліктеріне ұқыпты болу талап етіледі. Кәсіпорынның немесе мекеменің мүлкін ұрлағаны үшін қызметкер қылмыстық жауапқа тартылады.

Сонымен, қызметкер өзіне жүктелген еңбек міндеттерін ойдағыдай орындайды. Жұмыс беруші материалдық және моральдық көтермелеу шараларын, егер қажет болған жағдайда тәртіптік ықпал ету шараларын пайдалана алады.

ҚР Еңбек кодексінің 29-бабына сәйкес, еңбек шарты:

1) белгіленбеген мерзімге;

2) осы баптың 1-тармағының 3), 4) және 5) тармақшаларында белгіленген жағдайларды қоспағанда, бір жылдан кем емес белгілі бір мерзімге жасалуы мүмкін.

Бұрын бір жылдан кем емес белгілі бір мерзімге шарт жасасқан қызметкермен жеке еңбек шарты қайтадан жасалған жағдайда, оның ішінде еңбек шартының мерзімі ұзартылған кезде, ол белгіленбеген мерзімге жасалған болып есептеледі.

Еңбек шарты белгіленбеген мерзімге жасалған қызметкерлер үшін көзделген кепілдіктер мен өтемақыларды беруден жалтару мақсатында еңбек шарттарын белгілі бір мерзімге жасауға тыйым салынады.

Егер еңбек шартының қолданылу мерзімі аяқталған кезде тараптардың бірде-бірі тәулік ішінде еңбек қатынастарын тоқтатуды талап етпеген болса, онда ол белгіленбеген мерзімге жасалған болып есептеледі.

Егер еңбек шартында оның қолданылу мерзімі айтылмаса, онда шарт белгіленбеген мерзімге жасалған деп есептеледі.

Бізді мазалайтын сұрақ еңбек ұжымдары құрылымдары түбегейлі өзгеріп, меншік иелері жаңа сипатқа көшкен кезде жұмысшы-қызметкерлер өздерінің еңбек құқығын қаншалықты дәрежеде қорғау мүмкіндігіне ие болып отыр? Міне осы мәселе дұрыс шешемін тапса әрбір азамат өз құқығын жетік білер еді.

- ҚР Еңбек кодексіне сәйкес, жұмыс берушінің бастамасы бойынша өндіріс көлемі азай-

ғанда не болмаса өндіріске жаңа технология енгізіліп, модернизациялану жүргізілген ретте, өндіріс көлемі арттырылған жағдайларда қызметкерлер саны мен штатының қысқартылуы мүмкін. Бұл жерде жұмыс беруші Кодекстің тиісті баптарында көрсетілген талаптары мен міндеттерін қатаң сақтағаны дұрыс, оның ішінде заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші – жеке тұлғаның (жеке кәсіпкер, қорғаушылар, нотариустар, т.б.) қызметі тоқтатылған жағдайларды қоспағанда, қызметкерлердің уақытша еңбекке қабілетсіздік кезеңінде және жыл сайынғы еңбек демалысында жүрген кезеңінде еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға жол берілмейді. Сондай-ақ, еңбек шартын бұзатыны туралы жұмыс беруші қызметкерге бір ай бұрын жазбаша ескертуге міндетті, ал кәсіподақ мүшесі болып табылатын қызметкерлермен еңбек шартын бұзу ұжымдық шартта көзделген тәртіппен, осы ұйымның кәсіподағы органының дәлелді пікірін ескере отырып жүргізіледі.

Жүкті әйелдер мен үш жасқа дейінгі балалары бар, он төрт жасқа дейінгі баланы (он сегіз жасқа дейінгі мүгедек баланы) тәрбиелеп отырған жалғыз басты аналар мен аталған балалар санатын анасыз тәрбиелеп отырған өзге де тұлғалармен еңбек шартын бұзуға жол берілмейді.

Сонымен қорыта келгенде, еңбек келісім-шарты – бұл жұмысшы мен жұмыс берушінің арасында, жұмысшының белгілі бір жұмысты атқаруға, еңбек тәртібі ережесін сақтауға міндеттелуіне сәйкес жасалатын келісімі. Осы келісімнің дұрыс рәсімделуі маңызды.

Әдебиеттер

1 Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. – Алматы: Жеті жарғы, 2008 ж.

2 Құқықтану: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытына арналған оқулық /А. Ибраева, Г. Өлібаева, Қ. Айтхожин. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 2006ж.

3 www.e.gov.kz/ – Қазақстан Республикасы Электронды Үкімет. («Ақпарат каталогы» бөлімі, «Еңбек» тақырыбы, «Еңбек қатынастары. Жеке еңбек шарты» тақырыпшасы);

4 <http://www.enbek.gov.kz/> – Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі («Еңбекті қорғау» бөлімі).

Н.Н. Нұрғалиев

Трудовой договор как основная форма регулирования правоотношений

Предоставление равных возможностей участникам общественных отношений при регулировании трудовых отношений на основании индивидуального трудового договора в рыночных условиях, прекращения трудового договора на основании Трудового кодекса, цель трудового законодательства и дисциплинарные меры.

Ключевые слова: труд, трудовой договор, работник

N.N. Nurgaliyev

Contract of employment as the main form of regulation of legal

It is provided equal opportunities to participants of the public relations at regulation of the labor relations on the basis of the individual employment contract in market conditions, the termination of the employment contract according to the Labour code, the purpose of the labor legislation and disciplinary actions.

Keywords: labor, employment contract, the employee.

6-бөлім

Раздел 6

Section 6

және экологиялық
құқықприродоресурсовое и
экологическое
правоnatural resources
and ecology
law

ӨОЖ 349.6

¹А.Қ. Жангабулова* · ²А.Т. Салыхбаева¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, з.ғ.к., доцент, заң факультеті кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы, Қазақстан, Алматы,²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, заң факультеті кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы, 2-курс магистранты, Қазақстан, Алматы қ.

*E-mail: zarya_kz@mail.ru

Экологиялық тәуекелдердің жалпы сипаттамасы

Аңдатпа. Бұл мақалада авторлар экологиялық қауіпсіздікті және экологиялық тәуекелдің түсінігін, түрлерін, экологиялық тәуекелді басқару және оның тәртібін қарастырған. Мәселенің шешу жолдарын ұсынуда.

Түйін сөздер: қоршаған орта, экологиялық қауіпсіздік, экологиялық тәуекел.

Мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды және адамдардың өмірі мен денсаулығына қатер төндіретін деректер мен жағдаяттарды лауазымды адамдардың жасыруы заңға сәйкес жауапкершілікке әкеп соғады деп мемлекет әр азаматтың құқығын сақталуын кепілдеп отыр [1]. Қоршаған ортаға қатысты қандайда болмасын ақпаратты, оның жай-күйіне және адам өмірі мен денсаулығына тигізу мүмкін зиянды білуіне құқығының бар екендігін қамтамасыз етіп отыр. Бұл норма Экологиялық кодекстің 163-бабында орын алған. Экологиялық ақпарат, Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, жалпыға бірдей қолжетімді болып табылады. Жалпыға бірдей қолжетімді экологиялық ақпаратты құрайтын жекелеген мәліметтер мен деректерге қол жеткізу оларды жеке және заңды тұлғалардың сұратуы бойынша беру, бұқаралық ақпарат құралдарында, арнайы басылымдарда тарату, Интернетте орналастыру арқылы, сондай-ақ өзге де жалпыға бірдей қолжетімді ақпараттық-коммуникациялық құралдар қолданыла отырып жүзеге асырылады. Экологиялық ақпараттың

мемлекеттік ақпараттық ресурстарына (ақпараттық деректер базасына) қол жеткізу жалпыға бірдей қолжетімді тіркелімдерді және экологиялық ақпарат кадастрларын қалыптастыру мен сүйемелдеу арқылы жүзеге асырылады. Қол жеткізу шектелген мәліметтер мен деректерді қамтитын құжаттарға және ақпараттық ресурстарға қол жеткізуге рұқсат беру Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады [2]. Экологиялық ақпарат: қоршаған ортаның және оның объектілерінің жай-күйі; қоршаған ортаға әсер ету факторлары, оның ішінде оның ластануы туралы; қоршаған ортаға әсер ететін немесе әсер ете алатын бағдарламалық, әкімшілік және өзге де шаралар; экологиялық нормативтер мен шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптар; қоршаған ортаны қорғау жөнінде жоспарланатын және іске асырылатын іс-шаралар және оларды қаржыландыру; қоршаған ортаға әсер ететін немесе әсер ете алатын қызмет және өзге де мәліметтер мен деректерді қамтиды.

Қоршаған ортаға қатысты ақпаратты білу біздің құқығымыз болса, қоршаған ортаны қорғау міндет болып табылады. Қоршаған ортаға

қандайда болмасын зиянды әсерін тигізетін кез келген құрылыс пен өндіріс объектілері жайлы толық қанды мәлімет алуға және оның талықылануна қатысуға әр азаматтың құқығы бар. Қоршаған ортаға және адамның өмірінің сапасын төмендететін жағдайлар қауіпті өндіріс орындарының құрлысы мен іске қосылғанан кейінде орын алу мүмкін апатты орны толмас жағдайларға ұшыратады. Мысалы ретінде, Чернобыль Атом электр станциясындағы (АЭС) апаттан кейін 25 жыл өткенде, технологиялары жоғары деңгейде дамыған, барлық қауіпсіздік талаптарына жауап береді деген Жапонияның «Фукусима-1» АЭС-індегі табиғи зіл-заланың салдарынан орын алған апат әлемді атом энергиясын пайдалану тұрғысынан тағы да ойлануға мәжбүрлеуде. Бүгінде Қазақстанның Батыс өңірінде АЭС құрлысына қатысты мәселе өршіп тұр. Мамандардың айтуынша, станция салынған жағдайда алдымен электр қуаты арзандайды. Екіншіден, газдың көлемі артып, оны экспорттауға мүмкіндік туады. Қазір әлем нарығында газдың бағасы шарықтап барады. Осыдан 6-7 жыл бұрын 1000 текше метрге 9 доллар төленсе, қазір 60 доллар шамасында [3].

Адамзат әзірге атом энергиясына балама боларлық энергия көзін таппай отыр. Жобадағы атом электр станциясының көлемі кіші болады, оның реакторы өзгеше, сол себепті де экономикалық тұрғыдан атом станциясынан бас тарту тиімсіз. Атом энергиясы күні бүгінге дейін дәстүрлі болып келген жылу энергиясын алмастыратын бірден бір энергия көзі. Атом станциясын пайдалану зиянды радиоактивті заттардың жиналуына алып келетінін ұмытпау керек. АЭС қызметінің нәтижесінде қалдықтарды зиянсыз көму мәселелері де туындайды. Сол үшін әлем радиоактивті қалдықтарды көметін ұзақ мерзімді қоймалар жасауды қолға алған. АЭС-ті пайдалану қауіпті радиоактивті қалдықтармен қатар қоршаған ортаға басқа да зиянды энергия бөліп шығарады. Ал бұл қоршаған ортаның жай күін нашарлататын факторлар.

Қоршаған ортаның, халық денсаулығының, кәсіпорынның қызметінің жағдайына жағымсыз салдарға ие оқиғаның басталуы және төтенше табиғи және техногендік сипаттағы қоршаған ортаны ластау, экологиялық талаптарды бұзу ықтималдығын бағалау мен анықтау мәселесі тундайды. Яғни, экологиялық тәуекел жалпы мойындалған қағидалар мен адамның,

шаруашылық субъектілерінің, қоғамның және мемлекеттің қоршаған ортаға, сонымен қатар олардың арасында пайда болатын әлеуметтік қатнастардың нормаларынан ауытқушылық ретінде сипатталады.

Абсолютті қауіпсіздік тұжырымдамасы осы уақытқа дейін әлемдегі нормативтер жасалған іргетас болып келді. Апаттарды болдырмау үшін қосымша техникалық жабдықтар – тәртіптің жоғары деңгейін қамтамасыз етеін қауіпсіздіктің инженерлік жүйесі енгізілді, жұмыстың қатаң регламенті, ұйымдастырушылық шаралар қабылданды.

Мұндай инженерлік, детерминистік тәсіл халық пен қоршаған орта үшін кез келген апатты болдырмайды және шексіз қауіпсіздікті, яғни нолдік тәуекелді қамтамасыз етеді деп саналды.

Материалды игілік жасауға бағытталған адамның кез келген қызметі энергияны пайдаланумен, оның күрделі техникалық жүйелермен өзәрәсерімен байланысты, ал оны қорғау мен қоршаған ортаның жағдайы, халықтың денсаулығы мен қоршаған ортаның сапасы көрсеткіш болып табылмайды, керісінше қауіпсіздіктің техникалық жүйелерінің тиімділігі мен сенімділігімен өлшенеді және салалық, инженерлік сипатқа ие.

Егер апатты болдырмаудың техникалық жүйелеріне үсті үстіне қаражат сала берсек, әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруды қысқартып тастауға мәжбүр боламыз және адам өмірінің орташа ұзақтығы мен оның сапасын қысқартамыз.

Оның қолайлылығы экономикалық және әлеуметтік түсініктермен негізделген болуы керек. Бұл шаруашылық қызметіне негізделген қауіптілік факторынан тәуекелдің дәрежесі «қолайлы» болып келеді, оның көлемі жүзеге асыру мүмкіндігі мен мүмкін болатын зиянның белгісіздігі соншалықты, тұтасымен алғанда адам мен қоғам материалдық және әлеуметтік игілік түріндегі алынатын табыстар үшін осындай тәуекелге баруға дайын.

Ерікті тәуекел – бұл адам оған келтіретін зиянды біле отыра саналы түрде баратын тәуекел. Сонымен қатар, бұл индивидте тәуекелге бару немесе бармау таңдауының болумен сипатталады.

Өндірістік қатынастардағы дамыған елдердің барлығында қолайлы тәуекелдерді қолданудың тұрақты тенденциясы бар. Қазақстанның

саясаты басқа елдерге қарағанда абсолютті қауіпсіздік тұжырымдамасына негізделуі керек. Сондықтан, бірінші кезеңде әртүрлі деңгейіндегі экономикалық тәуекелдерді қолдануды бағалай келе, тәуекелді қарастыру тек зиянды салдарымен шектелуі және соңында өлім нәтижесіне алып келуі мүмкін, сондықтан бұл көрсеткіш үшін сенімді статистикалық мәліметтер жеткілікті.

Онда экологиялық тәуекел мыналар кіріуі мүмкін: мүмкін залалдар көлемінің бұл фактордың интенсивтілігі көлемі нормаланған көлемінде белгілі уақытта зиянды экологиялық факторлардың әсерінен өлім нәтижесінің санынан көрінетін қатынасы. Осылайша, экологиялық тәуекелді анықтауда басты назар зиянды өлім нәтижесіне алып келетін экологиялық салдардың және экологиялық әсердің, оның компоненттерінің сапалық бағасына қатынасын талдауға бағытталуы керек. Әртүрлі қызмет түрлерімен байланысты экологиялық тәуекелдің қоғамдық қолайлылығы экономикалық, әлеуметтік және психологиялық факторлармен анықталады.

Тәуекелді басқару қағидасында стратегиялық және тактикалық мақсаттар салынуы керек. Стратегиялық мақсаттарда қоғамның жалпы алғанда игілікті жағдайға ұмтылысы көрінуі керек, ал тактикалық мақсаттар – халықтың қауіпсіздігін ұлғайтуға ұмтылыс. Онда тұрғындардың топтарының мен әрбір тұлғаның мүдделерін төтенше тәуекелден қорғау айтылады.

Басты қағида тәуекелді басқаруға қоғамдағы бар қауіптердің барлық спектрі қосылу керек, және олардан жалпы тәуекел қоғам үшін де кез келген адам үшін де жалпы алғанда «қолайлы» дәрежеден асып кетпеуі керек. Соңында, тәуекелді басқару саласындағы саясат экожүйеге көтере алатындай экологиялық ауырлықтың көлемін жоғарылатпау талаптарынан тұратын, табиғи экожүйеге әсерді қатаң шектеу қою аясында құрылуы керек.

Адамдар үшін тәуекел екі санатта көрініс табады: жеке тәуекел, адам өз қызметінде белгілі әсерді сезінуінің мүмкіндігі ретінде анықталса, әлеуметтік тәуекел апаттан қаза тапқан адамдардың саны мен ол апаттың болу мүмкіндігінің арақатынасымен анықталады.

Бүгінгі таңда тәуекелді бағалау адам денсаулығына тәуекел факторын, және оның арақатынасын анықтауға мүмкіндік беретін,

тәуекелді төмендетуде осы базада қызметтің басымдығын көрсететін жалғыз аналитикалық жабдық болып табылады. Тәуекелдерді басқару – тәуекелді жағдайдың талдауы, тәуекелді төмендетуге бағытталған құқықтық акт нысанындағы басқару шешіміне негіз. Тәуекелдерді бағалау мен басқару тәртібі төмендегіше: 1) қауіптің анықталуы, тәуекелдің қайнар көздері мен факторларын, сонымен қатар олардың потенциалды әсер объектілерін, осындай әсердің негізгі нысандарын бекіту. 2) адам мен қоршаған ортаға тәуекел факторының шынайы әсерге бейімділігін бағалау. 3) тұрғындар мен қоршаған ортаға тәуекел факторының әсерін бағалау, экожүйе мен адамдардың анықталған тұрақсыздандырушы факторға тұрақтылығын анықтау. 4) сапалы және сандық өлшемдерді пайдаланумен тәуекелдің толық сипаттамасы [4].

Экологиялық тәуекелдерді бағалау: мүмкін экологиялық тәуекелдерді анықтау, жою және азайту; жағымсыз салдардың басталуын болжау, алдын алу немесе басталу мүмкіндігін азайту; жағымсыз салдардан сапалық және сандық көрсеткіштер алу; апаттардың тұрғындардың денсаулығына, қоршаған орта компоненттеріне, кәсіпорынның беделіне зиян келтірудің алдын алуға көмектеседі. Осыған байланысты тәуекелдерді бағалау шешім қабылдаудың құралына айналды.

Апаттылық пен жарақат алуды талдау негізгі себептеріне технологиялық жабдықтардың физикалық және коррозиялық бұзылуынан (47%), технологиялық ақаулармен байланысты персоналдардың қате әрекеттері (21%) және өндірістік тәртіпті (7%), қанағаттандырылмаған ұйымдастырушылық және қауіпті жұмыстарды жүргізуді (13%) жатқызады. Апатты жағдайлардың бес проценті бақылау, басқару және дабыл беру жабдықтарының жұмыс істемеуінен болады [5].

Апаттың көп кездесетін себебі техникалық жабдықтардың ішінара герматизацияланбауы, фланцтік жалғастырулар, дәнекерленген ойықтардан кішігірім ағылулардың (1 м³ көп емес) орын алуына алып келеді. Үлкен сандағы қауіпті салдарға алып келетін қауіпті заттардың тасталуының негізгі себебі жабдықтардың толығымен қираталуы болып келеді.

Техногенді төтенше жағдайлардың себептері: 1) негізгі өндірістік қорлар мен апатты қадағалау және төтенше жағдайдың алдын алу жүйесінің

тозуы; 2) жабдықтарды өз уақытысында және сапалы жөндеуден өткізбеу; 3) апаттың алдын алатын (технологиялық үрдістердің апатты жағдайы, апаттың көздерін) қауіпті объектілерді жарықтандырумен байланысты мәселелердің ұзақ шешілуі; 4) атмосфераға өрт жарылыс қауіпті және токсиндік заттардың таралуы, өндірістік мақсаттағы және басқа да ғимараттарда және насос айдауда өрт қауіпсіздігі, құбыр және жабдықтардың жағдайына жеткіліксіз қадағалау; 5) Технологиялық жабдықтарды эксплуатациялау тәжірибесінен:

б) теміржол цистернасы тепловоз машинистінің қате әрекеті нәтижесінде цистерналар қирап, ойық пайда болып, жолдан тайып кетіп аударылуы мүмкін; 7) цистерналардың герметикасының бұзылуы және құбырлардың фланцтік бірігулердің және тот басу немесе гидравликалық соққыдан арматураның герметизацияланбауы нәтижесінде; 8) авто цистерналардың герметикасының бұзылуы және құятын шлангтердің фланцтік бірігулердің және тот басу немесе гидравликалық соққыдан арматураның герметизацияланбауы нәтижесінде болуы мүмкін деп бекітілді [5].

Экологиялық тәуекелдерді бағалау шеңберінде мамандар: қызметті жүргізу мен жобасын жүзеге асыру барысында пайда болатын экологиялық тәуекелдердің тізімін анықтайды; экологиялық, экономикалық, құқықтық, әлеуметтік жағымсыз салдардың басталу мүмкіндігін анықтайды; жағымсыз салдарды азайту немесе жоюға күтілетін шығындарды бағалайды; тәуекелдерді азайту немесе жою үшін ктілетін шығыстарды есептейді; экологиялық тәуекелдерді жою және жағымсыз салдардың басталу мүмкіндігін азайту тәсілдерін ұсынады [6].

Мұнайтасымалдаушы құралдарды эксплуатациялау кезінде табиғи техникалық жүйе жағдайына, экологиялық жағдай динамикасы мен табиғат қорғаушы және қорғаушы шаралардың тиімділігіне экологиялық бақылау ұйымдастыру керек.

Сонымен қатар, жобалау кезінде мұнайдың апатты төгілуінің алдын алу және ликвидациялау кезінде келтірілетін зиянды экономикалық бағалауды ескеру керек. Яғни өндірісте болған апаттан қоршаған табиғи ортаның ластануы және кейіннен ықтимал зиянды болдырмау үшін жауапкершілігін сақтандыру қажет.

Бұл экологиялық тәуекелді сақтандыру болып табылады. Мұндай апаттың салдары еңбек етуге қабілетті азаматтардың өміріне, денсаулығынан айрылуына, еңбек қабілетігіне жоғалтуына, мүлкінен айрылуына, табыс-пайданы кем алуына, өзге де залал шегуіне себеп болады. Апаттық ластануға әдетте апаттық оқиғалардың салдарынан атмосфераға (гидросфераға) зиянды заттектердің шығарылуы (сарқындының ағызылуы), бұл заттектердің топыраққа жайылып сіңуі (суға жайылып араласуы), шуыл, діріл, радиация, температураның өзгеруі, басқа да жайсыз әсерлер жатады. Экологиялық тәуекелді сақтандырудың мақсаты – сақтанушылар мен сақтандырушылардың өзара қоршаған ортаны апаттық сипатта ластау қатерін азайтуға экономикалық мүдделілігін қалыптастыру және табиғат қорғау шараларын қаржыландырудың қосымша көздерін іздестіру.

Қорытындылай келгенде, экожүйеге экологиялық қауіпсіздікті тиімді тәсілдермен минималды ауырлықты қамтамасыз ететін технология қолданумен қамтамасыз ету керек: мұнай қалдықтарын өндірісте компактті қойма негізінде табиғат қорғаушы нормаларға дейін залалсыздандырылған жинақтау; әрекет ететін қоршаған табиғи ортаның экологиялық мониторинг жүйесін ұйымдастыру.

Мұнай-газды пайдалану мен тасымалдауда негізгі тасымалдауға қоршаған табиғи ортаның барлық компоненттері (атмосфералық ауа, беткі және жерасты сулары, рельеф, жануарлар дүниесі) ұшырайды.

Осыған байланысты мұнай, газ тасымалдаушы объектілерді жобалаған кезде территорияның табиғи жағдайларына экологиялық талаптарға жауап беретін, жобаланатын объектілердің эксплуатациялық сенімділігін жоғарылатуға бағытталған, қоршаған ортаға жағымсыз әсерді азайтатын және болдырмайтын соңғы технологиялар мен техникалық жабдықтар пайдаланылуы керек. Құрылыс кезінде де, мұнай-газ кәсібі объектілерінде топырақ пен жерге әсер болуы мүмкін. Жер ресурстарының табиғи жағдайын сақтау мен техногендік әсердің жағымсыз салдарын төмендету үшін төмендегі іс шаралар ұсынылады: құбырларды төсеу кезінде негізгі құрылыс жұмыстарын жүргізу қысқы уақытта қатты қар жамылғысына бекітеледі; бұталы алаңдарды гидроизоляциялау; топырақ жамылғысын құрылыс жұмыстарын жүргізбес

бұрын алып тастау; блоктік және блоктік-комплекттік жабдықтарды қолдану; қорғалатын су аймақтарында жол жүргізу кезінде автожол суқойма жағынан жүргізіледі және апат кезінде құбырлардың жарылуы кезінде суқоймаға мұнайдың түсуіне кедергі болып дамба қызметін атқарады.

Экологиялық сақтандыру орын алуы мүмкін апаттың тек қаржылық жағын қамтамасыз еткендіктен, экологиялық сақтандыру сомасының ставкасын көбейту қажет. Экологиялық сақтандыру сомасы арнайы белгіліленеді. Ол қызмет түріне, орын алу мүмкін зиянның мөлшеріне және көлеміне сәйкес бекітіледі. Көбіне бұл сома орын алатын зиянның орнын толтыра алмайды. Қоршаған ортаға келтірілген зиян мен зардаптың орны табиғи жаңару бойынша ондаған, жүздеген жылдарды талап етеді. Экологиялық тәуекел қоршаған ортадан алынған пайданы қаржылау қайтару ретінде қарастырылды. Бірақ белгілі бір қызметтің атом электрстанциясының, мұнай, газ өндірісінің шығындысы мен орын алу мүмкін апаттың зардабын салдарын қаржылай өлшеу, табиғаттың жүйелілігін бүгінде бағалау мүмкін емес. Қазақстан экономиканы дамытудың және энергияның балама көздерін дамытуға күш салу керек.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 ж. – А: ЮРИСТ, – 2013
- 2 Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексі, 9 қаңтар 2007 ж., N 212 – А: ЮРИСТ, – 2013
- 3 «Энергия ел игілігіне»(2.01.13ж.)<http://apta.kz> (kaztrk.kz)

4 Безопасность жизнедеятельности. Производственная экология: учеб. пособие для вузов / [сост. И.С. Майоров, Л.М. Царева] .— Владивосток: Изд-во ТГЭУ, 2009. – 172 с.

5 Семенова, И.В. Промышленная экология: учеб. пособие для вузов / И.В. Семенова. – М.: Academia, 2009. – 528 с. – (Высшее профессиональное образование)

6 Буренин, В.В. Новые конструкции фильтров и устройств для очистки и обезвреживания сточных вод промышленных предприятий / В.В. Буренин // Безопасность жизнедеятельности: Научно-практический и учебно-методический журнал / 2009. – №1. – С.30-34 .

References

- 1 Kazakhstan Respublikasynың Konstitutsiyasy, XXX Augusti MCMXCV w. – А: legisperitum – MMXIII
- 2 Kazakhstan Respublikasynың Ekologiyalyk Kodeksi, MMVII g қаңтар IX.: N CCXII – А: legisperitum – MMXIII
- 3 «Industria igiligine comedi» (2.01.13zh.) [Htt: apta.kz](http://apta.kz) (kaztrk.kz)
- 4 Vita caruit. Industriae Oecologia: studiis. manual pro scholis / [comp. EST Mayorov, LM Tsarev]. – Vladivostok: Publishing Domus TSUE MMIX. – 172с.
- 5 Semenov, IV Industriae Oecologia: studiis. manual pro scholis / IV Semenov. – SI: academiam MMIX. – 528с. – (Высшее профессиональное образование)
- 6 Burenin, R. Novum cogitationes et odio cursus et dispositionis vastum aqua lustrationis cogitationes / V. Burenin / / salutem: ipsum et praxim doctrina modos et Journal / MMIX. – № I. – Pp.30-XXXIV.

А.Қ. Джангабулова, А.Т. Салыхбаева
«Общая характеристика экологических рисков»

В данной статье авторы рассматривают экологическую безопасность и понятия, виды экологического риска, так же управление и порядок ведения экологического риска. И предлагают пути решения проблемы.

Ключевые слова: окружающая среда, экологическая безопасность, экологический риск.

А.К. Jangabulova, A.T.Salykhbaeva
«General characteristics of environmental risks»

In this article the authors consider the environmental safety and concepts, types of environmental risk, as the management and the conduct of the environmental risk. And offer ways of solving problems.

Keywords: environment, environmental safety, environmental risk.

ӘОЖ 351.823.3

И.Қ. Кудерин, Р. Ережепқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан, Алматы қ.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасы, аға оқытушы, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: rose.kaznu@gmail.com

Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігі: жер қойнауын пайдаланушы субъектілер кейбір міндеттерінің құқықтық негіздері

Андатпа: Қазіргі таңда Конституцияда бекітілген мемлекеттің экологиялық функциясын жүзеге асыру кен өріс алуда және экономикалық игіліктерді қанағаттандыру барысында өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңі, қоршаған ортаны қорғау саласындағы бақылау мен қадағалауды күшейту, қоршаған ортаны қорғауды неғұрлым толық әрі жан-жақты жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың жүйесін қалыптастыру секілді процесстермен сипатталады.

Түйін сөздер: экологиялық қауіпсіздік, жер қойнауын пайдалану субъектілері, қоршаған ортаны құқықтық қорғау, қоршаған ортаны қорғау қағидалары, табиғатты ұтымды пайдалану.

Арттағы жылдардың тарихын біз, ғылыми, техникалық және қоршаған ортадағы өзгерістердің жедел жиналып, нәтижесінде қазіргі экологиялық кризистің себепшісі деп қарастыруымызға болады.

Қазақстан Республикасындағы экологиялық қауіпсіздік мәселесі алдыңғы қатарлы проблемалардың бірі болып отыр. Жоғары индустриалды қоғам пайда болған сәттен бастап, адамның қоршаған ортаға тигізетін әсері күшейе түсті, ол әсердің көлемі ұлғайып, болашақта бүкіл адамзат үшін глобалды қауіп төндіруі ықтимал.

2016 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік концепциясында, соңғы онжылдықтар бойы Қазақстанда қоршаған ортаға айтарлықтай экстремалды жоғары техногендік ауыртпалық салатын, негізінен тек шикізатты өндіру жүйесімен байланысты деп көрсетілген.

Сондықтан, экологиялық жағдайдың түбегейлі қалпына келуі немесе жақсаруы орын алмады, керісінше, адамзаттың өміріне қажетті биосфераның тұрақсыздануы, оның өмірді

қамтамасыз ете алмауы және өзге де табиғи жүйелердің құлдырауымен сипатталады.

Жер қойнауын пайдаланушылардың қызметі нәтижесінде пайда болатын қалдықтар көп аспектілі зиян келтіреді. Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігіне қатер туғызатын, радиоактивті ласағыш заттар болып табылады. Бұлардың қайнар көздері 4 негізгі топқа жіктелінеді:

– Уран өндіру мен өңдеу өндірісінің жұмыс істемейтін кәсіпорындарының қалдықтары (уран кенінің бөліктері, уран ұңғымасы, қолданыстан шығарылған технологиялық құрылғылар);

– Ядролық қару сынақтары нәтижесіндегі ластанған аумақтар;

– Мұнай өңдеу өндірісі қалдықтары мен мұнай өндіру құрылғылары;

– Ядролық реактор жұмысының нәтижесінде пайда болған қалдықтар мен радиоизотоптық өнімдер.

Қазақстанда, уран өндіру кәсіпорындарында және ядролық сыеақ өткізу кезінде жиналған, табиғи радиоактивтілік деңгейін күрт көтеретін,

урандық алты геологиялық өңір және көптеген шағын кен ошақтары бар.

Жалпы, Қазақстан территориясында 20 млрд. тоннаға жуық өндіріс пен тұтыну қалдықтары, оның ішінде 6,7 млрд. тоннасы уландыратын болып табылады және осы қалдықтарды нақты өсу тенденциясы байқалып отыр. Бұл ескі технологияларды қолдану, сапасыз шикізат пен жанармайды қолдану мен өндіріс орындарының қалдықтарды қайта өңдеу мен азайтуға қатысты қаражат салмауымен түсіндіріледі.

Біздің елде, әлі күнге дейін өндірістік қалдықтар әр-түрлі толтырғыштарда, кейде арнайы экологиялық нормалар мен талаптарды сақтамай-ақ сақталып келе жатыр. Осының нәтижесінде, жер, жерасты және жер үсті сулары интенсивті түрде ластануда. Жинақталатын қалдықтар көлемінің өсуіне байланысты, олар жаңа ландшафтілер қалыптастырады және сол қалдықтардың өсуіне қарай шаңдану мен ластану жаңа деңгейге көтерілуде.

Жалпы тұрмыстық қатты қалдықтар, компоненттерге бөлінбей, ашық қоқыс тастайтын жерлерге шығарылады, ал олардың 97% Қазақстан Республикасының табиғатты қорғау мен санитарлық заңнама талаптары мен нормаларына сай келмейді. Яғни, оларды тастау мен орналастыру, табиғатқа келтіруі мүмкін зардаптың бағалауы мен қандай да бір жоспарсыз орындалған. Қатты тұрмыстық қалдықтардың небары 5% ғана өртеу мен қайта өндеуге ұшырайды.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдары ішінде, табиғи апаттар мен өзге де төтенше жағдай нәтижесінде елімізде 40 мың адам қаза тауып, 250 мыңға жуық адам әртүрлі дәрежелі жарақаттар алған болатын. Сарапшылардың қорытындысы бойынша, төтенше жағдайлардың нәтижесінде тікелей немесе жанама зардаптың көлемі 25 миллиард теңгемен пара-пар.

Жер қойнауын пайдаланушы субъектілердің міндеттерін реттейтін заңнамалық базасы, қоғамның экономикалық, әлеуметтік және экологиялық балансын сақтай отырып, тұрақты дамуын жорамалдауына негізделуі тиіс.

Жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану субъектілерінің меншік құқығына қатысты міндеттерін регламенттейтін заңнамаға назар аудары отырып, меншік құқығының жалпы заңнамаға сәйкес және оның туындысы екендігін

анықтауымыз жөн. Қазақстан Республикасында мұндай меншікті реттеу Конституциялық деңгейде реттелініп, тіпті меншік иесінің әлеуметтік жауапкершілігін белгілейді. Меншік міндет жүктейді, оны пайдалану сонымен қатар қоғам игілігіне де қызмет етуге тиіс [1].

ҚР-ң «Жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану туралы» заңының 76 бабында, құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге және ұйымдастыруға бағытталған, жер қойнауын пайдаланудың «арнайы» міндеттері белгіленген.

Біріншіден, пайдаланушы өз қызметі барысында барлық заң талаптарын қамтамасыз етуі керек, сонымен қатар жер қойнауын пайдаланумен байланысты жұмысты жүргізу стандарттарын сақтауы тиіс. Жер қойнауы туралы заңға жатқызуға болады: ҚР Конституциясының тиісті бөліктері; жер мен табиғи ресурстар осы территорияда тұратын халық үшін ҚР-мен тіршілік көзі ретінде қолданылады және қорғалады, мемлекеттік пен жеке меншікте болуы мүмкін деген нормалар; меншік иесі мүлікті ерікті түрде иемденуге, пайдалануға және билік етуге құқығы бар, егер де бұл әрекеттер қоршаған ортаға елеулі зиян келтірмесе немесе өзге де азаматтардың заңды мүдделеріне қайшы келмесе.

Сонымен қатар, заңда жер қойнауын пайдаланушы «ҚР-ң контрактісі мен заңнамасы негізінде жер қойнауын пайдалану бойынша операциялар жүргізуге міндетті» деп көрсетілген [2].

Аталған жағдай мемлекет пен қоғамның құқықтық қызметін жүзеге асыратын субъектілердің ерекшелігін ескере отырып нақтыланатын, жалпы заңдалақ қағидасын жүзеге асыруға және құқықтық қатынас аясындағы құқық субъектілерінің заңмен белгіленген қызметі мен әрекетінің жүзеге асырылуына бағытталған. Сонымен қатар, нарықтық қатынастағы субъектілердің құқықтарының теңдігін қамтамасыз ету мақсатында, Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотының (ҚР КС) шешімі мен пікірі негізінде конституциялық әділеттілік қағидасы жүзеге асырылады. ҚР КС көрсетіп отырғандай, кәсіпкерлік немесе өзге де заңмен тыйым салынбаған қызметті жүзеге асыру барысында, кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін қорғау мен қамтамасыз ету кезінде, олардың шаруашылық жүргізу кезіндегі өзге адамдардың құқықтары мен бостандықтары ескерілуі тиіс және бұл құқықтар теңдестірілуі қажет.

Екіншіден, ҚР-ң «Жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану туралы» заңы қоршаған ортаны максималды түрде ұқыпты әрі ұтымды пайдаланудың бірқатар ережелерін қамтыған және қоршаған табиғи ортаның қалпын сақтауды көздейді.

Бұл заң жер қойнауын пайдаланушылардың келесідей міндеттерін белгілейді: жер қойнауын пайдалану операцияларын жүргізу барысында қоршаған ортаның қауіпсіздігін қамтамасыз ету; нақты аумақты контрактта белгіленген талаптарға сәйкес нысаналы мақсатта қолдану; жер қойнауын пайдалану операцияларын жүргізу барысында неғұрлым экологиялық және экономикалық тұрғыда, жер қойнауын пайдаланудың оң тәжірибесін басшылыққа ала отырып, тиімді әдістер мен технологияны қолдану; қоршаған орта мен жер қойнауын рационалды және кешенді пайдалануды қамтамасыз ететін, Қазақстан Республикасының заңнамасымен белгіленген, жоспарлы құжаттар мен жер қойнауын пайдалану операцияларын жүргізудің технологиялық жүйелерін ескеру; Қазақстан Республикасының құзырлы органдарының қызметкерлеріне жұмыс барысы жөнінде тиісті ақпараттар мен қажетті құжаттарды ұсынуға және сол қадағалау органдары қызметкерлерінің қызметтік міндеттерін атқару барысында, жұмыс орындарына кедергісіз өтуді қамтамасыз ету; олармен анықталған кемшіліктерді дер кезінде жою; жер қойнауын пайдалану барысындағы табиғи объектілер мен жер учаскелеріне келген залалдың орнын толтыру және оны ҚР-ң заңнамасында белгіленген нормаларға сәйкес қалпына келтіру; өз әрекетін жоспарлау кезінде экологиялық зардаптар мен нәтижені жоспарлау; міндетті экологиялық сақтандыру шартын жасасу; нақты аумақтағы жер құбырларын есепке алу және олар бойынша мониторинг жүргізу; жер қойнауы жағдайы мониторингісі мен кен орнының жағдайын бақылау секілді ұйымдастырушылық шараларды қамтамасыз ету.

ҚР-ң «Жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану туралы» заңында мұндай нормалардың болуы, біріншіден конституциялық тұрғыда негізделген мемлекеттің экологиялық функцияларын ұтымды жүзеге асыруға бағытталған. Бұл функцияның маңыздылығы бірқатар зерттеулерде бірнеше рет аталынып өткен [3, 154, 155 б.]. Алайда, бұл мәселенің маңыздылығы мен

өзектілігі тек қазіргі уақытта ғана артып отыр, бұл негізінен мемлекеттің экологиялық көзқарасын қамтамасыз ету мен құқық субъектілерінің экологиялық және «технократиялық» саналарының соқтығысуымен байланысты. Осыған орай, Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңі табиғатты пайдалану мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы қадағалау функциясын күшейту, қоршаған ортаны қорғауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың тиімді жүйесін құрумен сипатталады.

Экологиялық сана сезімнің экологиялық нигилизм мен тұрмыстық көзқарасты жою, мемлекет тарапынан экологиялық талаптарды күшейту, мемлекеттік экологиялық қадағалауды қаталдандыру мен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік билікті орталықтандырумен сипатталады. Ал, экономикалық қызығушылықтың шамадан тыс болуы, өз кезегінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік биліктің ыдырауы, орталықтанбауына және мемлекет тарапынан қадағалаудың әлсіреуіне әкеліп отыр.

Осыған орай, дәл осы саясат пен экономика, өзара байланыса отырып, қоршаған ортаға кері әсерін тигізетін факторлардың негізгісі болып отыр. Бірақ, экономиканы тек кері әсер етуші күш, ал экологияны оң әсер деп біржақты бағалауға болмайды: экономика тек экономикалық болып қана қоймай, экологиялық та болуы тиіс, ал бұл тек, егер де, қоғамдық қатынас субъектілерінің әлеуметтік даму заңдарын табиғи заңдарына қайша қоймауы кезінде ғана мүмкін. Бұл өз кезегінде жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалануға, экономикалық саясатты, яғни меншік құқығын өзгерту қажеттілігінің көрінісі болып отыр. Экологиялық қауіпсіздік пен экологиялық дамуды реттеуде, экологиялық бақылауды жүзеге асыратын, экологиялық талаптардың сақталуын қамтамасыз ететін институттарға ерекше орын беріліп отыр. Жалпы, мемлекет экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін негізгі субъект болып отыр.

Қоршаған ортаны құқықтық қорғау дегеніміз – мемлекеттік құзырлы органдармен жүзеге асырылатын, жер қойнауын пайдаланушы субъектілердің қызметі нәтижесіндегі, қоршаған ортаға кері әсерді болдырмауға және қоршаған ортаны қалпына келтіруге бағытталған, құқықтық нормаларда көрініс тапқан шаралардың жүйесі.

Қоршаған ортаны қорғаудың негізгі

қағидалары, иерархиялық және салалық тұрғыда әр-түрлі нормативтік-құқықтық актілерде бекітілген. Мемлекет тарапынан экологиялық қатынастарды жетілдіру мақсатында кешенді шаралар енгізілді, алайда, осыған қарамастан, экологиялық талаптардың бұзылуына немесе мүлдем орындалмауына себепші болып отырған, қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының жағдайының мүшкіл екендігін ұғынымымыз қажет. Сондықтан, мемлекеттің заң шығарушы органдарының негізгі проблемасы, экологиялық заңнаманы жүйелендіру мен оны кодификациялаудың басымдығы болып табылады.

Жер қойнауын пайдаланушы субъектілердің зиянды әсерінен қоршаған ортаны қорғау нормалары қоршаған ортаны қорғау институтының құрамдас бөлігі болып табылады.

Қоршаған ортаны құқықтық қорғау институтының, нормативтік базаны қалыптастырып отырған, болашағы зор. Осыған орай, бұл жеке құқықтық институт.

Экологиялық және өндірістік қауіпсіздікті қамтамасыз ету, жаңа дәуірдің өзекті мәселесіне айналып отыр. Сондықтан, болашақта ҚР-ң «Өндірістегі қоршаған ортаны қорғау туралы» заңын қабылдауды ұсынамыз. Онда өндіріс мақсаттары мен міндеттері, қағидалары, қоршаған ортаны қорғау саласындағы кәсіпорындардың құқықтық жағдайы, олардың мақсаттар, құқықтары мен міндеттері, шарушылық қызметтің саатыларына экологиялық талаптар, экологиялық қызмет, оның құрылымы, мақсаттары мен функциялары, экономикалық механизм мен заңи жауапкершілік көрініс табуы тиіс.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы өндірістік кәсіпорындар туралы нормативтік-құқықтық актілерінде (ҚР-ң «Мемлекеттік кәсіпорын туралы» 19 маусым 1995 жылғы заңы, ҚР-ң «Өндірістік кооператив туралы» 5 қазан 1995 жылғы заңы, ҚР-ң «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» 22 сәуір 1998 жылғы заңы, ҚР-ң «Акционерлік қоғам туралы» 13 мамыр 2003 жылғы заңы, ҚР-ң «Шаруашылық серіктестіктер туралы» 2 мамыр 1995 жылғы заңы), кәсіпорындардың шаруашылық қызметіне қойылатын экологиялық талаптардың жоқтығына байланысты, оларды, заңды тұлғаның экологиялық-құқықтық жағдайын белгілейтін нормалармен, кәсіпорынның экологиялық қыз-

метінің тәртібін белгілейтін, кәсіпорын қызметкерлерінің экологиялық құқықтары мен міндеттерімен толықтыру қажет. Сонымен қатар, экологиялық талаптар заңды тұлғаның жарлығында міндетті түрде көрініс табуы тиіс деген талап қойылуы керек.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе, мемлекеттің экология саласындағы стратегиялық саясатының негізі ретінде, табиғи жүйелерді сақтау, қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету, өмір сапасын арттыру, халық денсаулығы мен демографиялық жағдайды жақсарту, мемлекеттің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін, олардың бүтіндігін сақтау мен өмір сүру функцияларын бір деңгейде ұстап тұру. Бұл мақсатқа жету, тек, табиғатты пайдалануды рационалды түрде ұйымдастыру және қазіргі мен болашақ ұрпақтар үшін табиғи ресурстарға бірдей қол жетімділікті қамтамасыз етудің нәтижесінде, сондай-ақ қолайлы қоршаған ортаны халық денсаулығы мен өмірінің сапасын арттырудың міндетті талабы ретінде ғана ұғынған жағдайда мүмкін.

Осының негізінде біз жер қойнауын пайдалану құқықтық қатынастарының субъектілерінің міндеттерін заңи түрде регламенттеу, экономикалық, әлеуметтік және экологиялық құраушы бөліктердің теңдігі негізіндегі, қоғамның тұрақты дамуының ықтималдылығын жоспарлауға негізделуі тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995 г. – Алматы, 2012. – 98 б.
- 2 «Жер қойнауы мен жер қойнауын пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының заңы 24.06.2010 ж. (өзгерістер мен толықтырулар 05.07.2011). – Алматы, 2012.
- 3 Мемлекет және құқық теориясы / А.С. Пиголкина. – М.: Юрайт-издат, 2005. – 613 б.

References

- 1 The Constitution of the Republic of Kazakhstan from 30.08.1995 – Almaty, 2012. – 98 p.
- 2 Law «On Subsoil and Subsoil Use» dated 24.06.2010 (as amended as of 05.07.2011). – Almaty, 2012.
- 3 Teoriya State and Law / Ed. AS Pigolkin. – Moscow: Yurayt-izdat 2005. – 613.

И.К. Кудерин, Р. Ережепкызы

Экологическая безопасность Казахстана: некоторые правовые основы обязанностей субъектов недропользования

В данной статье авторами рассматриваются вопросы реализации конституционно обусловленной экологической функции государства. Которая приобретает повышенную актуальность в связи с необходимостью обеспечения экономических интересов государства и столкновением при этом экологического и «технократического» сознания субъектов правовых отношений.

Ключевые слова: экологическая безопасность, субъекты недропользования, правовая охрана окружающей среды, принципы охраны окружающей среды, рациональное природопользование.

I.K Kuderin, R. Erezhepkyzy

Ecological security of Kazakhstan: some legal basis duties of subjects of subsoil

In this article the author examines the issues resulting from the implementation of the constitutional functions of the ecological state. Which becomes increasingly important due to the need to ensure the economic interests of the state and the collision with the environmental and «technocratic» consciousness subjects of legal relations.

Keywords: environmental security, the subjects of subsoil use, protection of the environment, the principles of environmental protection and rational use of natural resources.

УДК:349.41(574)

А.З. Каскеева

ЕНУ. Л.Н.Гумилева, к.ю.н., доцент, Казахстан, г. Астана

[E-mail: kaskeeva.a@mail.ru](mailto:kaskeeva.a@mail.ru)

Проблемы ответственности за земельные правонарушения

Аннотация. В данной статье рассмотрена юридическая ответственность за земельные правонарушения. На основе анализа земельного законодательства Республики Казахстан, точек зрения известных ученых земельно-правовой науки сделан вывод о необоснованности выделения специальной земельно-правовой ответственности.

Ключевые слова: *Земля, юридическая ответственность, земельное правонарушение, земельно-правовая ответственность.*

Введение частной собственности на землю, появление рынка прав на землю, формирование общности новых субъектов – частных собственников земли привели к активному вовлечению в перераспределение земель большинства населения Казахстана. При этом в данном процессе участвуют не только предприниматели, приобретающие земельные участки для извлечения прибыли, но и рядовые граждане. Практически каждому гражданину РК необходимо узаконить свои права на земельные участки, привести их в соответствие с новым земельным законодательством. При этом первые должны продать свои земельные участки, либо права на них, а вторые – узаконить свои права на землю.

Рыночные преобразования привели к росту земельных правонарушений, так как существенно расширилась сфера применения земельного законодательства, появилось множество заключаемых сделок с земельными участками.

Несмотря на актуальность проблемы выявления земельных правонарушений в действующем земельном законодательстве Республики Казахстан до сих пор отсутствует понятие «земельное правонарушение», что является существенным пробелом нашего законодательства.

Понятие «земельное правонарушение» исследовалось в теории земельного права, однако в научных работах и казахстанских, и российских ученых отсутствует ясное определение земель-

ного правонарушения. Например, известный казахстанский ученый А.Х. Хаджиев трактует земельное правонарушение следующим образом: «Земельное правонарушение, представляя собой наиболее острое проявление противоречий (расхождений) между юридическими требованиями (запретами, ограничениями, предписаниями) и реальностью опосредованных ими земельных отношений, является основанием для приведения в действие механизмов юридической ответственности и возмещений ущерба.

В целом, мы согласны с данным утверждением. Достоинством данного определения является указание на то, что земельное правонарушение, является, «как правило, виновным», потому что понятие «земельное правонарушение» является собирательным понятием и охватывает своим содержанием случаи причинения вреда землям, влекущие гражданско-правовую ответственность. А мы знаем, что в некоторых случаях гражданско-правовая ответственность может быть «безвиновной», например, если вред причинен источником повышенной опасности (в случае, когда произошло химическое загрязнение почв в результате аварии на предприятии и при этом на данном предприятии соблюдались все экологические требования).

Однако понятие земельного правонарушения, которое предлагается А.Х. Хаджиевым, хотя и указывает четкие критерии правонару-

шения (неправомерность, противоправность и, как правило, виновность деяния), но при этом не отражает специфику именно земельного правонарушения, так как здесь отсутствует указание на причинение вреда землям, земельным правам физических и юридических лиц. Сущность земельного правонарушения мы можем понять, только рассматривая приведенный нами отрывок из работы А.Х. Хаджиева целиком. [3].

Анализ учебной литературы, разработанной российскими авторами, также показал отсутствие в них четко сформулированного определения «земельное правонарушение». Только в учебном пособии Г.В. Чубукова, Н.А. Волковой и др. авторов дается следующее определение: «земельное правонарушение – это конкретное действие или бездействие, которое противоречит нормам земельного законодательства». Данное определение, по нашему мнению, является неполным, так как здесь указан только один признак земельного правонарушения – противоправность.

Считаем необходимым сформулировать определение «земельное правонарушение». [1].

При этом следует выяснить, на какие объекты возможно незаконное посягательство. Объектом любого правонарушения выступают общественные отношения. В Земельном кодексе РК от 20 июня 2003 года отсутствует понятие «земельные отношения», зато здесь дается определение «земельные правоотношения». В соответствии с п. 15 ст. 12 Земельного кодекса РК земельные правоотношения – правоотношения по использованию и охране земли, связанные с управлением земельными ресурсами, закреплением земельных участков за отдельными субъектами, осуществлением права собственности и иных прав на землю. Исходя из данного определения, мы можем сформулировать объект посягательства – это земельные отношения, то есть отношения по использованию и охране земли, связанные с управлением земельными ресурсами, закреплением земельных участков за отдельными субъектами, осуществлением права собственности и иных прав на землю. Объект посягательства должен найти свое отражение в определении земельного правонарушения.

По нашему мнению, земельное правонарушение – это, как правило, виновное, противоправное деяние, посягающее на отношения по

использованию и охране земли, связанные с управлением земельными ресурсами, закреплением земельных участков за отдельными субъектами, осуществлением права собственности и иных прав на землю.

Признаками земельного правонарушения являются: противоправность деяния, причинение вреда (реальная угроза вреда), вина, причинная связь. При этом вина не является обязательным признаком.

Противоправным деянием (действием или бездействием) является такое, которое противоречит требованиям земельного законодательства РК.

Вред – обязательный признак объективной стороны земельного правонарушения.

Вред причиняется землям либо правам и интересам физических и юридических лиц в области использования и охраны земель. Кроме того, в соответствии с земельным законодательством вред может быть причинен порядку управления земельными ресурсами.

В соответствии с Земельным кодексом РК земли подлежат охране от: истощения и опустынивания, водной и ветровой эрозии, селей, подтопления, заболачивания, вторичного засоления, иссушения, уплотнения, загрязнения отходами производства и потребления, химическими, биологическими, радиоактивными и другими вредными веществами, от других процессов разрушения; от заражения сельскохозяйственных земель карантинными вредителями и болезнями растений, от зарастания сорняками, кустарником и мелколесьем, от иных видов ухудшения состояния земель.

Вина – внутреннее психическое отношение физического лица к своему противоправному деянию, его мотивы, цели, интересы. Различают две формы вины: умысел и неосторожность.

Следующим признаком земельного правонарушения является наличие причинной связи между противоправным деянием и наступившими последствиями (вредом или его реальной угрозой).

Мерами экономического характера являются развитие экономики, модернизация производства и технологий с целью уменьшения вредного воздействия на земли и окружающую среду, государственное финансирование мероприятий по охране и восстановлению земель.

Разработка государственных программ, направленных на охрану земель можно считать мерами политического характера.

Меры организационного характера касаются совершенствования системы государственного регулирования в области охраны и использования земель, структуры государственных органов.

Социально-культурные мероприятия и меры воспитательного характера также имеют профилактическое воздействие. К ним можно отнести профилактические беседы, диспуты, круглые столы, конференции, проводимые в организациях, учебных заведениях, на предприятиях.

Суть мер воспитательного характера состоит в том, чтобы каждому человеку дать необходимые знания в области земельного права, научить его уважать и соблюдать законы. Безусловно, основы такого воспитания закладываются в семье, однако воспитательную роль выполняют и учебные заведения. В нашей стране предусматривается обязательность преподавания основ экологических знаний, в том числе и в области охраны и использования земель, во всех учебных заведениях РК.

Также воспитание происходит также под влиянием произведений изобразительного искусства, кино, литературы, средств массовой информации.

Очень важную роль играют меры правового характера, к которым относятся совершенствование земельного законодательства, устранение в нем противоречий, пробелов.

Субъектами профилактики земельных правонарушений являются общественность и государственные органы. Так, правоохранительные органы в ходе профилактической работы решают задачи по установлению причин земельных правонарушений, воспитанию правонарушителей и освещению информации об этом в средствах массовой информации.

Основной вклад в профилактическую работу вносят органы Агентства РК по управлению земельными ресурсами. Зная особенности земельных ресурсов, землеустройства, обладая обширной информацией, имея богатый опыт, они способны сыграть заметную роль в выполнении задачи охраны и восстановления земель.

Таким образом, имеющаяся в Казахстане

система субъектов профилактики земельных правонарушений способна выполнять поставленные перед ней задачи. Успешное предотвращение земельных правонарушений возможно при условии тесной координации работы всех государственных и общественных органов.

В результате проведенного исследования мы пришли к следующим выводам:

Для повышения эффективности предупредительной (профилактической) деятельности в области охраны земель следует реализовать комплекс мер, в частности:

- совершенствование земельного законодательства, устранение в нем пробелов и противоречий;
- формирование у землевладельцев и землепользователей, а самое главное – у руководителей предприятий, нового земельного мышления;
- совершенствование структуры и компетенции государственных органов, участвующих в охране земель;
- координация деятельности государственных и общественных органов в области охраны земель.

Литература

- 1 Земельное право. Курс лекций. – М.: Проспект, 2009.
- 2 Земельное право / Под ред. Г.В. Чубукова, Н.А. Волковой. – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2006. С.120.
- 3 Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан (общая часть). – Алматы: Юрист, 2002. С.285.
- 4 Земельное право /под ред. С.А. Боголюбова. – М.: Проспект, 2007;

References

- 1 Zemelnoe right. The course of lectures. – M. Prospect, 2009.
- 2 Land law / ed. GV Chubukova, N, A. Volkova. – Moscow: Unity-Dana, Law and Order, 2006. P.120.
- 3 Hadzhiev AH Land Law of the Republic of Kazakhstan (general). – Almaty: Lawyer, 2002. P.285.
- 4 Land law / ed. SA Bogolyubov. – M. Prospect, 2007

А.З. Каскеева

Жерді пайдалану кезіндегі құқық бұзушылық жауапкершіліктің кейбір мәселелері

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жерді пайдалану мен және оны қолдануда болған құқық бұзушылық жауапкершіліктері қаралған. Оларды шешу жолдары қарастырылған.

A.Z. Kaskeeva

Liability issues for the land of the offense

This article deals with the legal responsibility for the land of the offense. Based on the analysis of the land legislation of the Republic of Kazakhstan, the points of view of well-known scholars of land and legal sciences conclusion of unreasonableness special allocation of land and legal responsibility.

Keywords: Earth, legal liability, land offense land liability

Е.Қ. Саниязова

Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті «Құқықтану»
кафедрасының оқытушысы, заңтану магистрі, Қазақстан, Қызылорда қ.

Қоршаған ортаны құқықтық қорғау және экологиялық қауіпсіздік

Аңдатпа. Мақалада қоршаған орта және қоршаған ортаны қорғау туралы ғылымдардың ой-пікірлері мен құқықтық тұжырымдамаларына анализ жасалған. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі мәселесіне қатысты құқықтық негіздер мен экологиялық қауіпсіздікті сақтауға байланысты шаралар жүйесі ұсынылған.

Түйін сөздер: экология, қоршаған орта, қоршаған ортаны қорғау, қоршаған табиғи орта, экологиялық қауіпсіздік.

Қоршаған орта мен адам арасындағы қатынасты зерттейтін экология ғылымы – бүгінде көп салалы, әрі жан-жақты зерттеуді қажет ететін жалпы ғылымның іргелі салаларының бірі болып отыр. Ал экологиялық ахуалды құқықтық тұрғыдан зерттеу, оның негіздерін қалыптастыру және жетілдіру бүгінгі заман талабы, әрі көп аспектілі күрделі мәселе.

Ал қоршаған ортаны ластанудан құқықтық қорғау – бұл ғылыми еңбектерде зерттелмеген немесе жалпы негізде қарастырылып өткен.

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9-ші қаңтарда қабылданған Экологиялық кодексінің 1-ші бабында қоршаған орта – табиғи объектілердің, оның ішінде өзара қарым-қатынастағы атмосфералық ауаны, суды, топырақты, жер қойнауын, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін, сондай-ақ климатты қоса алғанда, табиғи ресурстардың жанды әрі жансыз жиынтығы деп көрсетеді [1].

Жалпы көптеген ғалымдар өздерінің еңбектерінде қоршаған ортаға әр түрлі анықтамалар бергенімен, олардың түпкілікті мазмұны, ұғымы бір болып келеді. Сондықтан да заңда берілген анықтама толыққанды деп есептейміз.

Бірақ, бұл жерде айта кететін мәселе жоғарыдағы көрсетілген атауды, яғни «қоршаған ортаны» әр жерде әр түрлі келтіреді. Мәселен, бір еңбектерде ол «қоршаған табиғи орта», – деп

келтірсе, бір еңбектерде «қоршаған орта», – деп, тіпті ертеректе «табиғат» – деп те келтірген.

Бұл мәселеге байланысты бірқатар ғалымдар өз еңбектерінде ортақ тұжырымдар жасаған [2] және соған байланысты бұл атаулардың мазмұны бір болып айтылады немесе қабылданады.

В.В. Петровтың пікірінше «қоршаған табиғи орта» түсінігі табиғат және адамды қоршаған ортадан тұрады. Табиғат адам санасынан тыс табиғи экологиялық жүйеден тұратын және материалдық дүниенің эволюциялық дамуының нәтижесінде пайда болған табиғи орта, объективтік шындық. Табиғи орта – адамның өндірістік қызметінің әсерінен өзгермеген табиғи жаратылыс [3].

Ал «адамды қоршаған орта» деп табиғи ортаның бір бөлігі болып табылатын адамның антропогендік әсерінің негізінде қайта құрылған, органикалық бірлікте тұратын табиғи, модификациялық, трансформациялық экологиялық жүйе танылады [4].

«Қоршаған табиғи орта», «қоршаған орта», «сыртқы орта» терминдері қоршаған ортаны қорғау туралы келісім құжаттарында синоним сөздер ретінде қолданылады [5].

Әр түрлі мемлекеттердің тиісті саладағы заңдарының атауларының өзі әр түрлі болып келеді. Олар: «қоршаған орта», «қоршаған табиғи орта» және «орта».

Сонымен қатар «қоршаған орта» ұғымы,

«қоршаған табиғи орта» ұғымынан әлдеқайда кең. Бұған қосымша бүгіндегі барлық табиғатты қорғауға байланысты ұлттық және халықаралық заң актілерінде, тиісті жасанды, әлеуметтік немесе өндірістік ортада пайда болатын қатынастарды реттейтін нормалар бар. Барлық жасанды орта табиғи ортада болатындықтан, олар қоршаған ортаның кең түсінігіне енеді.

Қоршаған ортаның түсінігінде және қоршаған ортаны қорғау объектілерінің түсінігінде әлеуметтік, өндірістік ортаны ендіргенімен, заңдағы келесі баптарында сол өндірістік, әлеуметтік ортадағы қатынастарға құқықтық тұрғыдан шектеулер, талаптар, нұсқаулар және міндеттер қалыптастырады. Бұл дегеніміздің өзі сол орталардағы қоғамдық қатынастарды реттеу болып табылады, және қоршаған орта ұғымының қоршаған табиғи орта ұғымынан кең екендігін қайталап көрсетеді.

Сондықтан да «қоршаған орта» атауы, яғни негізгі заңның «қоршаған ортаны қорғау туралы» деп аталуы дұрыс деп есептеймін.

Қорыта айтқанда Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінде көрсетілгендей, қоршаған орта – табиғи объектілердің оның ішінде өзара қарым-қатынастағы атмосфералық ауаны, суды, топырақты, жер қойнауын, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін, сондай-ақ климатты қоса алғанда, табиғи ресурстардың жанды әрі жансыз жиынтығы.

Бұған қосымша қоршаған ортаны қорғау туралы заңның реттеу объектілері заңның қолдану аясында қайшылықтар тумау үшін аталған заңда айқын көрсетілген.

Сонымен нақты бір тоқтамға келген нақты теориялық тұжырымның және айтарлықтай айырмашылықтың болмауына байланысты «қоршаған орта», «қоршаған табиғи орта», «айналадағы табиғи орта» және «табиғат» деген сөздердің негізгі мәндік ұғымын бір қабылдағанымыз дұрыс.

Осындай анықтамалардың мәндерінің дұрыс қолданылуы, оның мазмұндық шеңберінің айқындалуы – соған байланысты қатынастарды реттейтін заңдардың тиімділігін арттырады. Сондықтан да соңғы кездерде Қазақстанда, басқа да мемлекеттерде заң шығару жұмысы барысында көптеген атаулардың анықтамалары сол заңда нақты айқындалып кетеді. Бұл соңғы кездегі заң шығару жұмысындағы жетістіктердің бірі.

Сонымен «қоршаған ортаның» мәнін ашып

алып, енді «қоршаған ортаны қорғау» деген ұғымды қарастырайық.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, бұл ұғым да әр түрлі атау яғни «табиғатты қорғау», «қоршаған ортаны қорғау», «айналадағы ортаны қорғау» деп келтіре отырып, көптеген ғалымдар ол туралы өздерінің пікірлерін қалдырған.

Табиғатты қорғау – өмір сүріп отырған адамдардың, олардың ұрпақтарының материалдық және рухани қажеттілігін өтеуге байланысты, Жер ресурстарын және оның айналасындағы космостық кеңістікті тиімді пайдалануға, сақтауға және қалпына келтіруге, өмір сүруге қолайлы жағдай жасауға бағытталған, құқықтық, экономикалық, өндірістік-техникалық, әкімшілік-шаруашылық, қоғамдық және мемлекеттік шаралар жүйесі болып табылады.

Табиғатты қорғау – табиғаттың өзіндік болмысын сақтау немесе оны қалпына келтіру арқылы табиғи ресурстарды ысырапсыз пайдалану үшін құрылған мемлекеттік жүйедегі қоғамдық шара. Ол әр түрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Соның бірі – айналадағы табиғи ортаны құқықтық қорғау.

Қоршаған табиғи ортаны қорғау – мемлекеттің экологиялық қызметінің бір түрі және ол бірнеше жаратылыстану, экономикалық, санитарлық-гигиеналық, ұйымдық басқару, мәдени тәрбиелеу әдістері арқылы жүзеге асырылады деп көрсетеді [6].

Қоршаған ортаны қорғаудың көптеген анықтамалары бар. Кең мағанада заңгер емес ғалымдар қоршаған ортаны қорғауды адамилық бағыттағы, биосфера заңдылығының басымдығы, технологиялық даму, үнемшілдік, экологиялық мәдениет, жүйелілік сияқты әлеуметтік экологиялық принциптерге негізделген қоғамдық әрекеттер жүйесі деп түсіндіріледі [7].

Ал қоршаған ортаны қорғаудың заңдық анықтамасы мынандай. Қоршаған ортаны қорғау, бұл «табиғат пен адамның өзара үйлесімді іс-қимылына қоршаған ортаның сапасын жақсартуға, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен молықтыруға бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралар жүйесі» [8].

Ұлттық қауіпсіздіктің қазақстандық моделінде де мемлекет мүддесі басым тұр. Өзіндік ұлттық қауіпсіздік концепциясын талдап жасау мемлекеттің одан әрі дамуының және құйқылжыған геосаяси ахуалдар жағдайында

дұрыс бағдар ұстау қажеттілігінен келіп туды. Әлем тәжірибесі көрсетіп отырғандай, ұлттық қауіпсіздік концепциясын қабылдау пікірталас сипатына ие емес, оны айтасыз, ол тіптен қоғамның барлық тараптарының бұл өреде келісімге келуін де талап етпейді, мұның өзі аталған мәселені билік басындағы төбе топ жемісіне жатқызады. Осы жерде Ресей стратегиялық зерттеулер институтының сарапшысы И.А. Николайчуктің бір пікірімен келіспеске болмайды. Оның айтуынша, билік басына келген кез келген саяси топ ұлттық қауіпсіздік концепциясын өз саяси ерік-жігері, өз мүддесі және өзінің идеологиялық позицияларына сәйкес талдап жасайды.

Бізде қабылданған «Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздігі туралы» заңына талдау жасау Қазақстанның өмірлік маңызы бар ұлттық мүдделері, ықтимал қатер және олардан қорғану жолдары нақпа-нақ айқындалғандығына қарамастан, заңды жасаушылар кейбір баптар бойынша дамудың ұтымды перспективаларын тірек еткеннен гөрі қазіргі саяси конъюнктураға иек сүйеп кеткендігі байқалады.

Қазақстандағы ұлттық қауіпсіздік концепциясы, ең алдымен, елдің ұлттық қауіпсіздігі мән-мазмұнын айқындауға алып баратын жолдың басы – республиканың ұлттық мүддесіне деген ресми көзқарастар жүйесі ретінде қаралады, сондай-ақ ол мемлекеттің ішкі және сыртқы әлеуетін айқындап отырады. Осыдан келіп, Қазақстанның ұлттық мүддесі деп, қанағаттандырылуы мен қорғалуы елдің өмір сүруі ғана емес, ілгері даму үшін де қажет шарт болып табылатын қазақстандық әлеуметтік мәдени қауым мүшелерінің баршасына ортақ қажеттіліктер мен мүдделер жиынтығын түсінген жөн. Бұл қажеттіліктер республиканың әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылыс ерекшеліктерінен, оның экономикалық даму деңгейінен, халықаралық және аймақтық еңбек бөлінісіндегі тарихи қалыптасқан орнынан, жағырафиялық орналасуының, ұлттық және мәдени дәстүрлерінің ерекшелігінен, яғни геосаяси факторлар алуандығын құрайтын нәрсенің баршасынан туындайды.

Қазақстандық өзіндік ұлттық мүддесінің, ұлттық құндылықтары мен өмір салтының бекемделу процесіне, сондай-ақ анық және ықтимал сыртқы-ішкі қатерлерді анықтау

ісіне ішкі саяси факторлар едәуір дәрежеде әсер етті. Мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің негізгі параметрлерін қараған жерде ішкі саяси факторларға екпін түсіру әсте де кездейсоқ емес, өйткені Қазақстанның өз ұлттық мүддесін қорғап қалу мүмкіндігі, түптеп келгенде, тәуелді болып келген елдің әлеуетін дәл солар белгілейді.

«Экологиялық қауіпсіздік» пен «қоршаған ортаны қорғау ұғымдары бір мазмұндас болып келгенімен, екі ұғымның бір-бірінен айырмашылықтары бар.

Қоршаған ортаны қорғау өзіне тиісті институттары (экологиялық мониторинг, экологиялық сараптама т.б.) арқылы динамиканы құраса, ал экологиялық қауіпсіздік – табиғатты тиімді, кешенді пайдалану және қоршаған ортаны тиісті деңгейде қорғалу нәтижесін құрайды» [10].

Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету – экологиялық қауіпті жағдайларды және олардың салдарларын жою, алдын алу әрекеттерінің жүйесі болып табылады.

Осы анықтама негізінде экологиялық қауіпсіздік ұғымының, қоршаған ортаны қорғаудың түсінігінен әлдеқайда кең екендігін анықтаймыз. Мұнда экологиялық қауіпсіздіктің объектісі болып, ең алдымен адам және оның мүдделері назарға алынады. Яғни қоғам табиғаттың ара қатынасындағы жүйеде адам экологиялық қауіпсіздіктің басты феномені болып табылады. Демек бұл саладағы қоғамдық қатынастарда адам бір уақытта экологиялық қауіпсіздіктің субъектісі әрі объектісі болып қатысады. Ал қоршаған ортаны қорғаудың объектісіне жер, жер қойнауы, су, атмосфералық ауа, орман және басқа да өсімдіктер дүниесі, жануарлар әлемі, табиғи экологиялық жүйе, климат және озонды қабат жатады. Қоршаған ортаны қорғау саласында адам қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты қоғамдық қатынастардың тек субъектісі ғана болады.

Нарықтық экономика тұсында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін нормалардың тиімділігін арттыруға мынандай екі маңызды мәселе бар. Біріншіден, заң актілерінде меншік түріне қарамастан барлық шаруашылық субъектілеріне қоршаған ортаны қорғауға байланысты бірдей талап қойылуы керек. Әскери немесе басқа да қорғаныс салаларына ерекше жағдай жасау болмауы тиіс.

2009 жылғы 28 тамыздағы Президент

Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат Тұжырымдамасында құқықтық реттеудегі ақаулықтарды толықтыруды және оны қоғамдық қатынастардың барынша маңызды салаларына тереңдету қажеттігі көрсетілген.

Адамның қоғамдық өмірі саласының кең ауқымына қарамастан, оның көпқырлылығы, оның негізгі қызметі табиғат аясында, мекендеуінің табиғи ортасында өтеді. Адам табиғатпен тыныстайды, оның өмір сүруінің көздері де осында. Өзінің терең мәні жағынан табиғатпен қоғам өзектес.

Экологиялық ілімді мемлекет, оның органдары тікелей қызметінде пайдаланады. Бұл қатынастар үшін сипатты болатын билік сипаты маңызды болып табылады, ол қоғамдық өмірдің нақты саласында мемлекет жүргізетін саясат арқылы көрінісін табады.

Құқықтық көзқарас тұрғысынан «экологиялық саясат» анықтамасын қоғам мен мемлекеттің нақты экологиялық мақсаттары мен міндеттерін орындауға бағытталған қазіргі, қисыны жағынан өзара байланысты жүйені, белгілі бір ресми құжат ретінде ресімделген құқықтық мәртебесі бар құжатты ұғынған жөн. Іс жүзінде республиканың Үкіметі экологиялық басымдықты жариялайды, адам өмірінің экологиялық жағдайларын жақсартуды өзінің мақсаты етіп алға қояды [11]. (Қазақстан Республикасы Конституциясы 31-бабы), сонымен бірге экономикалық дағдарыстан шығудың бағдарламасын жасай отырып табиғи ресурстарды пайдалануды күшейту саясатын жүргізеді.

1996 жылғы 30 сәуірде Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі Қазақстан Республикасының тұңғыш Экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасын қабылдады. Бұл құжат Қазақстан Президентінің № 2967 өкімімен мақұлданған болатын. Экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы мемлекет таныған принциптер мен басымдықтарының жүйесі болып табылды, олардың негізінде сыртқы және ішкі экологиялық саясат, құқықтық және экономикалық тетіктер, сондай-ақ қолайлы қоршаған орта мен тұрақты және адам дамуын қамтамасыз ету мен сақтау үшін, табиғи зілзалалар мен өнеркәсіптік апаттардың алдын алудың қажетті қызмет бағыттары

қалыптастырылды. Сонымен бір мезгілде, экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасында Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі бағыттарының бірі, құрамдас бөлігі, стратегиялық іргелі компонент ретінде анықталады. Заңнамалық тұрғыдан бұл «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» заңмен (1998 ж.) дәлелденген, онда «Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» деген 21-бап бар [12].

Меншік нысанына қарамастан, тиісінше мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың міндеті мыналар болып табылады:

1) қоршаған ортаны қорғау, табиғат ресурстарын ұтымды пайдалану және қорғау;

2) Қазақстанға экологиялық жағынан қауіпті және жетілмеген технологияларды, заттар мен материалдарды бақылаусыз әкелуге жол бермеу;

3) Ел аумағының радиоактивтік, химиялық ластануына, бактериологиялық зақымдануына жол бермеу;

4) Экологиялық жағынан қауіпті және жетілмеген технологияларды қолдану көлемін қысқарту;

5) Шаруашылық және өзге де қызметтің келеңсіз экологиялық салдарларын жою.

Тұжырымдамада Қазақстан Республикасы экологиялық қауіпсіздігінің экологиялық саясаттың кейбір элементтері белгіленген. Онда атап айтқанда, былай делінген: экологиялық қауіпсіздікті мемлекеттік саясаты экологиялық принциптердің жүйесіне негізделген. Бірыңғай экологиялық саясатты жүргізу үшін табиғат қорғау органдарының құзыретін, олардың қызметінің нысандары мен әдістерін жетілдіру керек, әрбір облыс үшін қоршаған ортаны қорғаудың аумақтық кешенді схемаларын жасау ұсынылды, оларда қоршаған ортаға ықпал етуді төмендету, табиғатты тұрақты пайдалану жөніндегі және қорғалатын аумақтардың жүйесін құру жөніндегі қызметтің негізгі бағыттары белгіленген. Аумақтық облыстық схемалар негізінде мемлекет көлемінде жаһандық экологиялық бағдарламалар жасау керек:

– ұзақ мерзімді бағдарлама – республиканың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ХХІ ғасырға арналған Қазақстанның Күн тәртібі;

– кезек күттірмейтін бағдарлама – Қоршаған ортаны қорғау және тұрақты даму жөніндегі іс-қимылдарының Ұлттық жоспары.

Экологиялық саясаттың элементтері арасынан тұжырымдама нормативтік- құқықтық базаны жетілдіру; экологиялық басқаруға қатысу жөнінде қоғамдық ұйымдарды тарту, табиғат қорғау шараларын жүргізуге қаржы – экономикалық саясатын өзгерту, халықаралық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында халықаралық ынтымақтастықты дамыту қажеттігін атап көрсетеді.

Осы талапты ескере отырып, 2003 жылғы 3 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Президентінің № 1241 Жарлығымен «Қазақстан Республикасының 2004-2015 жылдарға арналған экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы» мақұлданды.

Мемлекеттік саясатты қалыптастыру үшін Экологиялық қауіпсіздік Тұжырымдамасының маңызы аса зор. Бұл құжат әдіснамалық база болып табылады, онда Қазақстанның экологиялық саясатының негізгі басымдықтары мен бағыттары баянды етілген.

Халықаралық құқық тәжірибесі мынаны көрсетіп отыр: бірқатар мемлекеттердің заңнамасында экологиялық саясатты жүргізудің тәртібі мен шарттарын реттейтін заңдар қабылданған. Бұл актілерде экологиялық басымдықтарды жариялаудан басқа, осы қызмет жүктелетін ұйымдық мемлекеттік құрылым тікелей көрсетілген, ол оның экономикалық тетігін, сондай-ақ ықпал етудің заңдық тәсілдерін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасында да кезінде Экология жөніндегі Мемлекеттік Кеңес болған еді, бірақ 1995 жылы ол таратылды. Қазақстан Республикасы Экологиялық кодексінде 16-бабында Қазақстан Республикасы Үкіметінің құзыреті туралы бізге таныс тұжырымды қайта жаңғыртты: «мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын, оны жүзеге асыру жөніндегі стратегиялық және тактикалық шараларды әзірлейді, оларды Президентке бекітуге береді».

Осыдан мынадай қорытынды жасауға болады: Қазақстан Республикасының экологиялық саясаты мемлекеттік, ұзақ мерзімді бағдарлама ретінде әлі де болса қалыптаса қойған жоқ, қалыптаспаған, өзінің құқықтық мәртебесі жоқ, жаңадан орнығу сатысында болып отыр. Бағдарламаны қамтамасыз етуге бағытталған факторларды анықтау керек. Ол факторларға:

- ұйымдық қамтамасыз ету;
- құқықтық қамтамасыз ету;
- экономикалық қамтамасыз ету;
- халықаралық қамтамасыз ету факторлары жатады.

Тек осы шарттарды біріктіріп қана экологиялық саясаттың тиімділігі туралы айтуды болады.

Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны, экологиялық қауіпсіздік мәселелерін басқаратын саны көп, құрамы күрделі мемлекеттік орындар жұмыс істейді. Олар қоршаған ортаның ластануына, улануына, табиғат байлықтарының ысырап болуына қарсы, табиғатты пайдалануды және қорғауды тәртіпке салу үшін көп еңбек етуде.

Туған табиғатты аялап, халқымыздың болашағын ойлау абыройлы борышымыз және жауапты міндетіміз.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексі 9 қаңтар 2007. – 5б.
- 2 Дубинин А.С. Экологическая напряженность и генофонд человека / Под общ. Ред. М.Я. Лемешьева – Москва: «Прогресс», 1990. – с.37.
- 3 Петров В.В. Экологическое право России. – Москва: «Прогресс», 1995. – с.98
- 4 Культелеев С. Т. Экологическое право РК – Алматы, 2003. – с.98
- 5 Әбдез Стамқұлұлы. Қазақстан Республикасының экология құқығы. – Алматы, 1995. – 126б.
- 6 Байдельдинов Д.Л. Экологическое законодательство Республики Казахстан. – Алматы, 1995. – с.108.
- 7 Бакишева Г. С. Экологическое право РК. – Караганда, 2002. – С. 23.
- 8 Охрана природы: Справочник // Митрюшкин К.П., Берлянд М.Е., Беличенко Ю.П. и др. 2-е изд. перераб. – Москва. «Агропромиздат» 1997. – с.22.
- 9 Еренов А.Е., Сахипов М.С., Мухитдинов Н.Б., и др. Правовая охрана природы в Казахской ССР. – Алма-Ата: «Наука», 1977. – С.198
- 10 Байділдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы. – Алматы, 1995. – 26б.
- 11 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 (2007 жылғы 21 мамыр

өзгерістер мен толықтыруларымен)-24б.

12 Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі тұжырымдамасы 30 сәуір 1996 -2б

References

1 Kazakhstan Respublikasynuң Ekologiyalyk Kodeksi IX қаңтар 2007. – 5В.

2 Alexander Dubinin Fringilla intensionem et humana gene piscinam. // Ed. Ed. MJ Lemesheva – Moscoviae, «Procuru», MCMXC. – P.37.

3 V. Petrov Environmental legem in Russia. – Moscuа. «Procuru», MCMXCV. – p.98

4 Kulteleev ST Simulium legis RK-Almaty. MMIII. , p.98

5 Әбдез Stamқұлы. Kazakhstan Respublikasynuң құқуғы Oecologia. – Almaty. MCMXCV. – 126 б.

6 Baideldinov DL Environmental legis latione,

Reipublicae Kazakhstan. – Almaty.1995. – P.108.

7 Bakishev GS Simulium legis RK. – Karaganda. 2002. – P.23.

8 Natura conservancy: Guide // Mitryushkin KP Berlyand MEI, Belichenko yp etc 2 ed. rev. – Moscuа. «Agropromizdat» MCMXCVII. – P. 22.

9 Eren AE Sahipov MS Mukhitdinov NB, et aliorum legalium protectione naturae in Kazakh SSR. – Alma-Ata. «Scientia.» MCMLXXVII. – S.198.

10 D.L.Baydildinov, Kazakhstan Respublikasynuң ekologiyalyk құқуғы. – Almaty. MCMXCV. – 26б.

11 Kazakhstan Respublikasynuң Konstitutsiyasy tamyz XXX, MCMXCV (MMVII zhylғы 21mamyr өзgerister myeon tolyқтыrularymen). – 24б.

12 Kazakhstan Respublikasynuң ekologiyalyk қаuiпsizdigi тұзhyrymdamasy XXX сәuir MCMXCVI. -2 с.

Е.К. Саниязова

Охрана окружающей среды и экологическая безопасность

В статье сделан анализ выводам и идеями казахстанских ученых об окружающей среде и защите окружающей среды. А также предлагается система по правовым проблемам и соблюдающею безопасности Республика Казахстан.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, охрана окружающей среды, и экологическая безопасность

Е.К. Saniyazova

Environmental protection and ecological safety

The article analyses the findings and ideas of Kazakh scientists about the environment and the protection of the environment. As well as a system of legal issues and security Republic of Kazakhstan.

Keywords: ecology, environment, environmental protection, and environmental safety

Инвестициялық және қаржы құқығы**Инвестиционное и финансовое право****Investment and finance law**

УДК 351.72; 347.73

Д. Жумаханова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Докторант PhD 3 курса, Казахстан, г. Алматы

Сущность аудита и аудиторской деятельности

Аннотация: В статье рассмотрены сущность аудита и аудиторской деятельности; признаки и качества, присущие аудиту; развитие независимого аудита в Республике Казахстан. На основе анализа теоретических положений, исторического опыта Казахстана и других государств, действующего казахстанского законодательства разработаны рекомендации и предложения по совершенствованию аудиторской деятельности.

Ключевые слова: Аудит, аудиторская деятельность, стандарты аудита, Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности», сущность аудита.

Как отметил Президент Казахстана в февральском номере «Российской газеты», «...мы находимся на рубеже создания радикально новой, по-иному построенной модели мировой экономики, политики и глобальной безопасности». И далее он подчеркнул, что «...радикально новые подходы к анализу, пониманию и практическому самообновлению мира в эпоху глобального кризиса могут служить единой основой для постановки, обсуждения и практического решения таких вопросов на всех уровнях и в разных органах в едином системном, конструктивном и позитивном ключе». Нужен «четкий План радикального обновления». И, несомненно, заметную роль в его разработке и реализации должны сыграть профессиональные экономисты, бухгалтеры, аудиторы, все те, кто в конце минувшего века приобрел бесценный опыт антикризисного управления. [1]

Актуальность исследования проблем профессионального аудита хозяйственной деятельности связан с заинтересованностью всех участников в получении достоверной оценки хозяйственной деятельности для предупреждения и

минимизации возможных рисков и получении наибольшего экономического эффекта.

Если с помощью бухгалтерского учета формируются источники информации, в свою очередь аудит позволяет выявить и устранить возможные ошибки, допущенные при планировании, организации и регулировании экономических процессов деятельности.

Аудит широко применяется в мировой практике. Основной предпосылкой такого независимого финансового контроля является взаимная заинтересованность аудируемого лица (собственников), государства, в лице уполномоченных органов и аудиторской организации в обеспечении достоверности учета и отчетности.

Развитию независимого и профессионального аудита в Казахстане способствуют разработка и принятие нормативно-правовых актов, в частности Закона «Об аудиторской деятельности», Кодекса этики аудиторов и Международных стандартов аудита, с их помощью регулируются этико-правовые, методологические и рыночные отношения, связанные с осуществлением аудиторской деятельности в Республике Казахстан.

В свою очередь, жесткие требования вышеуказанных нормативно-правовых актов способствуют независимости аудита от влияния государственных органов. Данное обстоятельство является основой для получения достоверности и полноты информации о состоянии дел в различных сферах экономики Республики Казахстан.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» аудит понимается как проверка в целях выражения независимого мнения о финансовой отчетности и прочей информации, связанной с финансовой отчетностью, аудиторская деятельность понимается как предпринимательская деятельность по проведению аудита финансовой отчетности и прочей информации, связанной с финансовой отчетностью, и предоставлению услуг по профилю деятельности. [2]

Прежде всего, Закон об аудиторской деятельности указывает на коммерческий характер данной деятельности.

Все признаки предпринимательской деятельности, определены в ст. 10 ГК РК, такие как: самостоятельность, риск, систематичность действий с целью получения прибыли, регистрация в установленном законом порядке. [3]

Помимо того, на самостоятельный характер аудиторской деятельности указывает ее волеизъявление сторон: граждане и юридические лица самостоятельно, т.е. по своей инициативе и в своих интересах осуществляют данную деятельность.

Аудиторы и аудируемые лица свободны в выборе своих прав и обязанностей, которые определены договором, по своему усмотрению определяют любые не противоречащих законодательству условия договора, приемы, методы и конкретные процедуры проведения аудита (за исключением планирования и документирования аудита, аудиторского заключения, которые осуществляются в соответствии с правилами (стандартами) аудиторской деятельности).

В тоже время, независимость аудиторской деятельности не исключает ее общего регулирования со стороны государства (Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 474-ІІ «О государственном регулировании и надзоре финансового рынка и финансовых организаций»). [4]

Свобода и самостоятельность деятельности аудиторской организации, индивидуального ау-

дитора предполагают и несение риска последствий соответствующих действий. Предпринимательский риск – это возможность наступления неблагоприятных имущественных последствий предпринимательской деятельности в силу различных обстоятельств. Аудиторский риск можно определить как вероятность обнаружения существенных искажений в финансовой отчетности, которые по заключению аудитора в бухгалтерской отчетности отсутствуют.

Систематичность действий по оказанию аудиторских и сопутствующих им услуг позволяет отграничить разовые действия субъектов (аудиторов), обладающих соответствующей правоспособностью, от постоянного процесса. При этом цель – получение прибыли при осуществлении аудиторской деятельности – достигается за счет оказания услуг в сфере аудита. [5]

Аудиту как один из видов предпринимательской деятельности присуще ряд качеств, которые выделяют его в особый вид предпринимательства, а именно:

1. *Цель аудита.* Аудит направлен на выражение мнения о достоверности финансовой (бухгалтерской) отчетности аудируемых лиц и соответствии порядка ведения бухгалтерского учета согласно законодательству. Достоверность – это точность сведений, содержащихся в финансовой (бухгалтерской) отчетности, которые позволяют ее пользователям (юридические и физические лица, органы государственной власти и управления, органы местного самоуправления и суды) делать правильные выводы о результатах хозяйственной деятельности, финансовом и имущественном положении аудируемых лиц и принимать базирующиеся на этих выводах обоснованные решения.

Таким образом, аудит носит общественно значимый характер.

2. *Коммерческий характер.* Аудит предполагает осуществление аудиторских услуг на возмездных началах. Аудиторская организация, индивидуальный аудитор получают вознаграждение за оказанные аудиторские и сопутствующие им услуги.

Таким образом, аудиторская деятельность является предпринимательской деятельностью даже в том случае, когда юридическое лицо осуществляет обязательный аудит.

3. *Специальный субъект.* Аудиторская деятельность относится к исключительной деятель-

ности, которая может осуществляться только специальным субъектом, зарегистрированным в качестве аудиторской организации или индивидуального аудитора в порядке, определяемом законом. Исключительным видом деятельного специального субъекта (аудитора) является осуществление именно аудиторской деятельности, при этом, он не вправе заниматься никакой иной предпринимательской деятельностью. Одним словом, законом об аудиторской деятельности не допускается объединение аудиторской с иными видами предпринимательской деятельности.

Необходимо отметить, что исключительность характерна аудиторской деятельности в целях выделения ее из общих хозяйствующих субъектов, что отвечает принципу независимости, а также обеспечения государственного контроля за этой группой субъектов.

Для достижения должного уровня профессионализма в аудиторской деятельности ведется подготовка и аттестация специалистов, проводятся ежегодное повышение их квалификации, запрет совмещения аудиторской с другими видами предпринимательской деятельности, что способствует сосредоточенности лишь на своей профессии и постоянном самосовершенствовании в этой области знаний.

4. *Особые права и преимущества.* Аудиторы как субъекты профессиональной деятельности, выполняющие социально значимую функцию, наделены особыми правами и преимуществами. Подготовленное ими заключение по результатам аудиторской проверки является официальным документом, предназначенным для пользователей финансовой (бухгалтерской) отчетности аудируемых лиц. Аудиторы обладают правом (которое также является и их обязанностью) хранить профессиональную тайну (не разглашать сведения об операциях аудируемых лиц, а также обеспечивать сохранность сведений и документов, получаемых от проверяемых лиц и составляемых ими при осуществлении аудиторской деятельности). [6]

Неоднократно в специальной литературе обращалось внимание на несоответствие цели аудита его юридическому статусу. По мнению В.В. Нитецкого, определение аудиторской деятельности как предпринимательской... принижает и сужает цели аудиторской службы... Предпринимательство направлено на получение прибыли, а это не является основной задачей аудита». [7]

С другой стороны, ряд авторов утверждают, что отнесение аудита к предпринимательской деятельности объясняется, во-первых, тем, что с помощью этого технического приема аудиторская деятельность в фискальных целях была формально отнесена к предпринимательской, а во-вторых, деятельность физических и юридических лиц, называвших себя аудиторами и аудиторскими фирмами, была именно предпринимательской, поскольку осуществлялась инициативно и самостоятельно, на свой риск и под свою ответственность, и имела организационно-правовые формы, предусмотренные законом «О предприятиях и предпринимательской деятельности». [8]

Бытует мнение авторов, которые предлагают рассматривать аудит как юридическую модель, составную часть структуры социального контроля в обществе наряду с судом и другими правоохранительными органами, нотариатом, экспертными учреждениями.

Сторонники юридико-процессуальной модели аудита определяют аудит как юридический процесс, осуществление которого есть важнейшая привилегия, в широком смысле – юрисдикционная, правоохранительная. В данном случае, государство и общество наделяют узкий круг лиц привилегиями, связанными с выполнением особых социально значимых функций. В свою очередь указанные лица обязуются выполнять возложенные на них функции основной целью и смыслом своей профессиональной деятельности, в результате чего они отказываются от преследования цели извлечения прибыли.

Помимо приведенных выше признаков Закон об аудите особо выделяет *независимый характер* аудиторской деятельности, что определяется отсутствием ведомственных, внутрифирменных отношений между аудитором и проверяемым лицом, а также финансовой, имущественной, родственной или какой-либо иной заинтересованности.

Независимость поддерживается, как отмечалось выше, тем, что участники предпринимательской деятельности – юридически равноправные субъекты, свободны в установлении своих прав и обязанностей на основе договора, ограничение их прав допускается на основании закона.

В самом Законе об аудиторской деятельности предусмотрены основные принципы, на которых

должна основываться аудиторская деятельность, а именно: независимость, объективность, профессиональная компетентность, конфиденциальность, честность и соблюдение стандартов организации. [2].

Для аудиторов и аудиторских организаций эти признаки определяют их сущность и значение аудита, потому что как раз на их основе и формируется независимое мнение.

Небезосновательно, напрашивается вопрос, аудит вызывает сомнение в объективности и независимости аудиторов и аудиторских организаций, в связи с тем, что свои услуги оказывает на возмездной основе и присутствует такой факт как коммерческий интерес.

Как любая коммерческая организация, целью аудиторской организации является извлечение прибыли. Понятию независимости и снижению угроз независимости аудиторов посвящен специальный раздел Кодекса этики профессиональных бухгалтеров, утвержденного Международной федерацией бухгалтеров (IFAC). [9]

В частности, в кодексе прямо указано, что аудитор не может быть свободен от всех экономических, финансовых и прочих отношений. Невозможно предопределить все ситуации, создающие угрозу независимости, и вопрос состоит в том, чтобы снизить риск такой угрозы до приемлемого уровня.

Необходимо учитывать, что важным обстоятельством для аудируемого лица является такой момент, что аудитор получает доступ ко всей информации о финансово-хозяйственной деятельности, при этом у аудируемого лица возникает вопрос об обеспечении конфиденциальности.

Как отмечалось выше, в Законе Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» конфиденциальность относится к основополагающим принципам аудиторской деятельности. Должный уровень конфиденциальности обеспечивается надлежащей системой внутреннего контроля над качеством оказываемых услуг и защитой информации аудиторской организации. Законом об аудиторской деятельности сведения, полученные аудитором и (или) аудиторской организацией при исполнении договора на проведение аудита, прямо отнесены к коммерческой тайне.

Напрашивается вывод, аудиторская деятельность подлежит жесткому и строгому регулированию с определением обстоятельств, влекущих

соответствующую ответственность за причиненный ущерб. Для обеспечения исполнения требований, установленных Законом Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» к аудиторам и аудиторским организациям предъявляются высокие требования.

Основные требования указаны в Законе «Об аудиторской деятельности», Кодексе этики профессиональных бухгалтеров, а также международных стандартах аудита. Более того, деятельность аудиторских организаций подвергается внешнему контролю качества со стороны общественных профессиональных организаций и обязательному страхованию гражданско-правовой ответственности за ущерб, нанесенный клиентам.

В настоящее время востребованность аудиторских услуг в Казахстане основана на том, что аудит носит обязательный характер. Законом Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» определен круг лиц, для которых аудит финансовой отчетности носит обязательный характер.

Между тем, в Казахстане также существует и инициативный аудит, который проводится по решению лица, изъявившего желание на проведение аудита.

Таким образом, аудит обладает следующими обязательными и присущими ему признаками:

- 1) вид предпринимательства (оказание услуг аудиторами оплачиваются аудируемыми лицами);
- 2) цель (выражение мнения о достоверности финансовой (бухгалтерской) отчетности проверяемых лиц установленным нормам);
- 3) исключительность (деятельность, осуществляется специальными субъектами);
- 4) профессионализм;
- 5) независимость;
- 6) специальный объект (бухгалтерский учет и финансовая (бухгалтерская) отчетность).

Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности» от 20 ноября 1998 года, с внесенными изменениями и дополнениями, что установил, что аудит в Казахстане осуществляется в соответствии с Международными Стандартами Аудита, не противоречащими законодательству страны, опубликованными на государственном и русском языках организацией, имеющей письменное разрешение на их официальную публикацию в Республике Казахстан от Комитета по

Международной Аудиторской Практике при Международной Федерации Бухгалтеров.

Этим правом в полной мере обладает профессиональная аудиторская организация – Палата Аудиторов Республики Казахстан, являющаяся действительным членом Международной Федерации Бухгалтеров.

Законодательное закрепление необходимости осуществления аудита по международным стандартам, предусматривающим как проведение аудиторских процедур, так и системный контроль над их качеством, позволило обеспечить работу по единым обязательным для всех правилам и послужило дальнейшей интеграции в мировое аудиторское сообщество.

Стандарты аудита принимаются на конференции Республиканской палаты аудиторов и утверждаются уполномоченным государственным органом.[3]

На состоявшейся в марте 2000 г. пятой Республиканской конференции аудиторов было принято решение о переходе аудита Казахстана на международные стандарты и принятии их в качестве национальных.

Впервые издание Международных Стандартов Аудита в Казахстане было осуществлено Палатой Аудиторов Республики Казахстан в 2001 году.

Первое издание сыграло положительную роль, послужив в нашей стране развитию и совершенствованию аудиторской профессии, позволив ей руководствоваться гармонизированными стандартами в целях предоставления высококачественных услуг в интересах общества. Издание Международных Стандартов Аудита и Кодекса Этики редакции 2006 года, тираж которого составил 3000 экземпляров, было распространено среди всех заинтересованных лиц. Более трети экземпляров было передано на безвозмездной основе Государственным органам, учебным заведениям и профессиональным организациям Республики Казахстан и стран СНГ. [10]

Под стандартами аудита понимаются нормативные документы, устанавливающие единые требования к аудиту и определяющие принципы и порядок его проведения.

Стандарты определяют общий подход к проведению аудита, масштаб аудиторской проверки, виды отчетов аудиторов, вопросы методологии, а также базовые принципы, которым должны следовать все представители этой профессии неза-

висимо от условий, в которых проводится аудит.

Общие стандарты – это определенные качества и степень квалификации, которыми должен обладать аудитор, чтобы эффективно и профессионально выполнять задачи, стоящие перед ним (для этого требуются подготовленность, компетентность, независимость, объективность, надлежащее внимание при проведении аудита).

Рабочие стандарты – правила, которыми руководствуются аудиторы при выполнении задач аудита (планирование, надзор и контроль, сбор достоверных сведений, соответствующее изучение и оценка системы внутреннего контроля).

Стандарты отчетности и аудиторского заключения касаются формы, содержания, размещения и передачи материалов по результатам аудиторской проверки. В заключении должно быть указано соответствие финансовой отчетности требованиям бухгалтерского учета.

Международные стандарты аудита (далее – МСА) разработаны Комитетом по Международной аудиторской практике (далее – КМАП). КМАП представляет собой постоянный комитет Совета Международной федерации бухгалтеров (далее – МФБ), который был учрежден в 1997 г. и основан в Нью-Йорке.

Комитет по международный аудиторской практике публикует стандарты и положения по аудиту и сопутствующим услугам с тем, чтобы повысить степень единства аудиторской практики и сопутствующих услуг во всем мире.

Стандарты аудита определяют нормативные требования к его качеству и достоверности и обеспечивают определенный уровень независимости, объективности, профессиональной компетентности, конфиденциальности информации о результатах аудиторской проверки. По мере совершенствования механизма экономических реформ аудиторские стандарты подлежат периодическому пересмотру в целях их соответствия требованиям времени.

Версия «Международные стандарты аудита в Казахстане» была рекомендована решением Международной региональной федерации бухгалтеров и аудиторов Евразии странам СНГ для принятия ее за основу. [11]

При проведении проверки аудитор должен регулировать свою деятельность с помощью стандартов, принятых в стране, а в некоторых случаях – согласно профессиональному опыту и интуиции.

Международные стандарты аудита определяют общий подход к проведению аудита, масштаб проверки, виды отчетов аудиторов, вопросы методологии, а также основные принципы, которым должны следовать аудиторы. При этом, данные стандарты не регламентируют конкретные действия, приемы, процедуры, применяемые в процессе проверки. Они могут быть различными, для этой цели служат внутрифирменные стандарты аудита. Аудиторские организации при решении очередных проблем аудита сосредотачивают внимание на методологии, практической значимости и разрабатывают стандарты аудита с учетом особенностей экономического уклада.

Кроме того, для обеспечения высокого качества оказываемых услуг аудиторы и аудиторские организации при разработке внутренних стандартов в основу вкладывают международные стандарты аудита, учитывая специфику работы самой аудиторской организации и принимая во внимание конкретные процедуры и порядок проводимых проверок, сбора аудиторских доказательств, их документирования и т.д. При проведении проверок внутренние стандарты облегчают сбор необходимых доказательств, сокращают время проверки, уменьшают риск ошибок при составлении заключения.

Таким образом, внутренние стандарты аудита обеспечивают единый (фирменный) подход к аудиторской проверке в данной аудиторской фирме. [12]

Между тем, действительно стандарты способствуют повышению качества оказываемых услуг, развитию технологии аудита. Однако, те же самые стандарты не должны быть излишне детализированными, что может сдерживать инициативу аудитора. В данном случае аудит будет не больше чем механический сбор информации. Учитывая высокую значимость внутренних стандартов для экономического и общественного статуса аудиторской организации, их содержание является коммерческой тайной.

Обычно они подписываются разработчиками и обязательно утверждаются руководителем аудиторской организации.

Наличие внутренних аудиторских стандартов позволяет также осуществлять эффективный внутренний контроль деятельности аудиторской фирмы и ее сотрудников. [13]

Недостаточно лишь соблюдения международных и внутренних стандартов, к необходи-

мым элементам аудита также относится: соблюдение принципов аудита; укомплектование высококвалифицированными кадрами; четкое распределение прав и обязанностей, надлежащее выполнение функций каждым сотрудником; тщательное планирование и документирование аудиторской проверки; инструктирование и консультирование сотрудников; отбор аудируемых лиц до заключения договора; регулярные проверки надежности и эффективности функционирования внутренней системы контроля качества аудита; необходимые меры в отношении сотрудников, ненадлежащим образом выполняющих свои обязанности. [14]

Автор В.В. Скобара указывает, что для достижения высокого уровня качества аудиторских услуг и организацию эффективного внутрифирменного контроля с разработкой методик по применению стандартов в национальном масштабе или созданием внутренних стандартов самими аудиторскими организациями и аудиторскими объединениями. При этом, эти стандарты должны охватывать весь комплекс аудиторских процедур от предварительного планирования до передачи заключения аудируемому лицу. По мнению автора, внутрифирменный контроль качества обеспечивается путем установления порядка и процедур общего контроля качества работы внутри компании, порядка распределения обязанностей сотрудников в процессе проверки, процедур контроля качества при проведении каждой проверки. [15]

Зарубежные авторы Аренс Э.А., Лоббек Дж.К. опираются на правила Комитета стандартов контроля качества. Данные стандарты (SAS) призваны оказать помощь в исполнении общепринятых стандартов GAAS при каждой аудиторской проверке, при этом, они не содержат специально определенных процедур контроля качества.

А. Аренс и Джеймс Лоббек в своей книге подчеркивают, что если лица, пользующиеся аудиторскими услугами, будут оценивать их профессиональный уровень по степени сложности, это не приведет ни к чему хорошему, так как именно из-за сложности неспециалисту достаточно трудно разобраться в качестве этих услуг. Общественное доверие высокому качеству услуг возрастает тогда, когда в рамках данной профессии существуют высокие стандарты осуществления профессиональной деятельности, а также их по-

ведения. Авторы выделяют несколько способов воздействия на поведение аудиторов для повышения качества аудиторских услуг; общепринятые стандарты аудита и требования Комиссии по ценным бумагам и биржевым операциям, Кодекс профессиональной этики, контроль качества, квалификационные экзамены аудиторов, непрерывная профессиональная подготовка, юридическая ответственность. [16]

Принимая во внимание обширность мнений в данном вопросе, становится очевидным, что отсутствует полное согласие в том, какова должна быть совокупность мероприятий по обеспечению качества аудита.

Среди точек зрения авторов можно выделить следующие подходы:

1. *Соблюдение законодательства и стандартов аудиторской деятельности.*

Большинство авторов высказывают мнение, что для обеспечения качества недостаточно только соблюдение законодательства и стандартов. В данном случае, нецелесообразно ограничиваться нормами законодательства и принятых стандартов.

2. *Обеспечение качества оказываемых услуг для потребностей пользователей.*

Однако, при намерении удовлетворить пожелания пользователя аудиторских услуг, необходимо принимать во внимание такой факт, как достоверность и объективность проведенной аудиторской проверки, что обязано исключить ущемление прав третьих лиц и выражению ошибочного мнения в аудиторском заключении.

3. *Наличие инструкций и внутрифирменных стандартов, регламентирующих процедуру проведения аудиторских проверок.*

Однако, считаем необходимым принимать во внимание человеческий фактор, поскольку аудиторы в ходе исполнения обязанностей часто встречаются с неординарными ситуациями, решение которых основано на профессиональной компетентности и опыте работы.

4. *Внутрифирменный контроль.* Контроль не должен ограничиваться только конкретно аудиторской проверкой.

Все вышеперечисленные требования качества каждый важен, поскольку невыполнение какого-либо из них может говорить о том, что качество аудита и деятельность аудиторской компании не соответствует надлежащему уровню.

Изучая казахстанский рынок, наглядно вид-

но, что значительную ее часть занимают аудиторские компании с иностранным участием. Нельзя не учитывать, что исторически аудит в западных странах сложился на более раннем этапе и практика западных аудиторских компаний более обширна и развита.

Между тем, на рынке Казахстана значительно востребованы аудиторские организации с иностранным участием крупными казахстанскими компаниями, холдингами. Аудит рассматривается как средство контроля над эффективностью менеджмента и как элемент страхования рисков. Ценность аудита осознают представители среднего и малого бизнеса.

При исследовании рынка аудиторских услуг в Казахстане, можно сказать, что для фирм, организаций аудит приносит значительный эффект, поскольку является, в своем роде, помощником для подтверждения достоверности/недостоверности финансовой отчетности, оценки системы внутреннего контроля, выявления рисков и их предупреждения, рентабельного использования ресурсов фирм.

Бесспорно, в целом аудит приносит положительный результат при его проведении. Однако, в Казахстане аудит сталкивается с проблемами иного характера, такими как то, что на казахстанском рынке аудиторских услуг доминирующее положение (с огромным отрывом от других компаний) занимают аудиторские компании, входящие в «большую четверку». А именно: Deloitte&Touche, Ernst&Young, PricewaterhouseCoopers, KPMG. Доминирующее положение определено наличием огромной международной практики. Между тем, проводя сравнительный анализ квалификационных характеристик компаний большой четверки и других казахстанских компаний, можно отметить, что за последние годы на казахстанском рынке аудиторских услуг ряд казахстанских аудиторских компаний несколько не уступает по многим критериям компаниям большой четверки.

Политика государства в сфере аудиторских услуг во многом влияет на развитие казахстанского сектора аудиторских услуг. Например, внедрение электронной системы закупок расширило конкурентные возможности казахстанских компаний. Но при этом не всегда представляется шанс реализовать эти возможности. Например, не понятно, зачем организация, объявляющая конкурс по закупке услуг аудита налоговых обя-

зательств, в качестве обязательных квалификационных требований к потенциальному поставщику услуг выдвигает наличие у аудиторской компании сертификатов АССА, АСА, СРА (причем, строго в определенном количестве). Не ясно, какое отношение квалификация по британским и американским стандартам учета имеет к казахстанскому налоговому законодательству. Но, к сожалению, приходится констатировать, что таким образом от участия в конкурсе отсекаются едва ли не все казахстанские аудиторские компании.

Зачастую условия конкурсов вступают в противоречие с законодательством, что приводит к конфликту интересов. Например, когда компания объявляет конкурс на проведение аудита с составлением финансовой отчетности. Не может одна компания составить финансовую отчетность и сама же проверять ее на достоверность. Таких примеров очень много в практике.

В заключение настоящей статьи хотелось обратить внимание на следующее, что при выборе аудиторской организации тщательно изучите ее историю и состав ее команды. Прежде чем заказать аудит, руководство аудируемого лица должно понимать в каких целях заказывается аудит. Желательно предварительно согласовать все имеющиеся вопросы до начала аудита. Таким образом, тем аудит будет выгоден для заказчика и принесет положительных результатов, чем выше будет уровень прозрачности и открытости между сторонами.

Литература

1 Галяпин Г. интервью с Президентом РК Назарбаев Н. А., статья «Как Казахстан преодолевает кризис», газета «Российская газета» (Москва) от 27.03.2009 года.

2 Закон Республики Казахстан от 20 ноября 1998 года № 304-І «Об аудиторской деятельности».

3 Гражданский кодекс Республики Казахстан. Общая часть.

4 Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 474-ІІ «О государственном регулировании и надзоре финансового рынка и финансовых организаций».

5 Подольский В.И., Поляк Г.Б., Савин А.А. и др. Аудит. Учебник. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ, 2007. С. 25.

6 Камышанов П.И. Аудит. Стандарты и практика. – М.: Финансы и статистика, 2004. – С. 18.

7 Нитецкий В.В. Правовые основы независимой аудиторской деятельности // Аудиторские ведомости. – 1997. – № 3. – С. 13.

8 Кожура Р.В. Аудит: Предпринимательство или юридический процесс (ободной профессиональной привилегии) // Аудиторские ведомости. 2003. – № 11. – С. 32.

9 Кодекс этики профессиональных бухгалтеров, утвержденный от 30.06.2006 года.

10 Совет ПАО «Палата Аудиторов Республики Казахстан», предисловие к «Международные стандарты аудита, выражения уверенности и этики. 2008» сентябрь, 2009 года, г. Алматы.

11 Международные стандарты аудита Т 1. Стандарты 120 «Концептуальная основа международных стандартов аудита» – Алматы: Раритет, 2001 год.

12 Суйц В.П., Ахметбеков А.М., Дубровина Г.А. Аудит: общепанковский, страховой – М: ИНФА – М., 2000. – 556 с.

13 Ажибаева З.Н. «Аудит»: Учебник – Алматы: Экономика.

14 Пугачев В. В. Контроль качества аудита / В. В. Пугачев // Финансовые и бухгалтерские консультации, 2002. – № 5. – С. 49-57.

15 Скобара В. В. Аудит: методология и организация / В. В. Скобара. – М.: Дело и сервис, 1998. – 576 с.

16 Аренс Э.А., Лоббек Дж.К. Аудит; Пер. с англ./ Серия по бухгалтерскому учету и аудиту / Гл. ред. Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 557 с.

References

1 Galyapin G. colloqui cum Praeses Republica, de Kazakhstan NA Nazarbayev, articulum «Quomodo superare discrimen, in Kazakhstan,» newspaper «Rossiyskaya Gazeta» (Moscu) ab 27.03.2009 anno.

2 Legem Republica, de Kazakhstan ut de November XX, MCMXCVIII № CCCIV-I «Super Auditing».

3 Civilibus Codex Republica, de Kazakhstan. Parte generali.

4 Legem Republica, de Kazakhstan datas July IV, MMIII № CDLXXIV-II «Circa statum regulandum ac moderationi financial mercatum et financial organizationibus.»

- 5 Podolsky VI, Polyak GB, Sabinae AA Computum et alii. Textbook. – 2 ed. – M.: UNITATE, MMVII. S. XXV.
- 6 Kamyshanov PI Audit. Signa et exercent. – Moscu: Oeconomi et Statistics, MMIV. S. XVIII.
- 7 Nitecki VV Legal fundamentum pro independens auditing // AUDIENS diceret. MCMXCVII. N III. C. XIII.
- 8 Peel RV Computum: Business sive legalem processu (limbum professionalem privilegium) // AUDIENS diceret. MMIII. N XI. P. XXXII.
- 9 Codicis Ethicorum pro Professional tabularii, ut approbata a 30.06.2006 anno.
- 10 Tabulam PJSC «De camera Auditores Republica, de Kazakhstan», Praefatio ad «International signa auditing, confidentiam et ethica. MMVIII «in Septembris, MMIX, Almaty.
- 11 International Signa super Auditing T I. Signa CXX «conceptuum compage international auditing signa» – Almaty: Raritas MMI.
- 12 Suyts VP Akhmetbekov AM, Dubrovin GA Computum: generalis fretus, insurance – M: INFA – M, MM – 556s.
- 13 Azhibaeva ZN «DISPUNGO»: Tutorial – Almaty: De Frugalitas.
- 14 Pugachev V. Quality Control DISPUNGO / VV Pugachev // Financial et censea consilio, MMII. – № V. – S. 49-57.
- 15 Skobar V. DISPUNGO: methodologia et organizatione / VV Skobar. – M.: Curabitur et Muneris, MCMXCVIII. – DLXXXVI p.
- 16 Arens, EA, adversissimas haud XXIII Lobbek Computum, c. ex Anglica. / Series arbitrans et Auditing / Cap. Ed. Y. Falcons -. Moscu: Oeconomi et Statistics, MCMXCV. – DLVII p.

D. Zhumahanova

The essence of the audit and audit activities Abstract

The article dwells on the peculiarities of the auditing activities in the Republic of Kazakhstan and its quality and characteristics. On the basis of applicable legislation of the Kazakhstan as well as the analysis of theoretical regulations makes recommendation at improving the audit activities in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Audit, Auditing, auditing standards, the essence of the audit.

Д. Жумаханова

Аудиттың және аудиторлық қызметтің мәні

Бұл мақалада аудит және аудиторлық қызметтің мәні; аудитке тән белгілері мен сипаттамасы; Қазақстан Республикасында тәуелсіз аудиттің дамуы қарастырылған. Теориялық ережелердің, Қазақстанның және басқа мемлекеттердің тарихи тәжірибесі, қолданыстағы қазақстандық заңнаманың анализдері негізінде, Қазақстан Республикасының аудиторлық қызметті жетілдіру бойынша ұсыныстар және кеңестер дайындалған.

Ключевые слова: Аудит, аудиторлық қызмет, стандарты аудит, аудиттің мәні.

¹B.N. Akshalova*, A.S. Tashenova

¹Al-Farabi Kazakh National University

²North Kazakhstan Professional Pedagogical College

³E-mail: bakhyt.nadir@mail.ru

Project work in teaching English

This article highlights the issue of using project work in teaching English. The objectives of the given article to highlight the importance of project work in teaching English, to describe its main peculiarities and types, to discover how it influences the students during the educational process and if it helps to learn the language. The given article begins by examining the leading role of using project work as one of the best method in teaching FL.

The fundamental researches in the given field were carried out by such prominent scientists and methodologists as Legutke M., Thomas H., Heines S., Brumfit C., Hutchinson T., Fried-Booth D. and others.

Working on this article we can make the next conclusion - project work has more positive sides than negative and is effective during the educational process. Students are likely to learn the language with the help of projects and have more fun.

Keywords:

As we entered a new millennium, the ability and the need to understand and communicate with each other have become increasingly important. To meet these communication needs, more and more individuals have highly specific academic and professional reasons for seeking to improve their language skills.

The given article deals with the analysis of the project work methodology as an integrated pedagogical and language activity that successfully combines simulations, role-plays and various forms of discussion. The research focuses on the project work methodology functioning in English studying process.

Project work is characterized as one of the most effective methods of teaching and learning a foreign language through research and communication, different types of this method allow us to use it in all the spheres of the educational process. Project work is not a new methodology. Its benefits have been

widely recognized for many years in the teaching of subjects like Science, Geography, and History. Some teachers have also been doing project work in their language lessons for a long time, but for others it is a new way of working. The main idea of project work is considered to be based on teaching students through research activities and stimulating their personal interest.

Project work provides an opportunity to develop students' creativity, imagination, enquiry and their self-expression. It must rank as one of the most exciting teaching methodologies a teacher can use. It truly combines in practical form both the fundamental principles of a communicative approach to language teaching and the values of good education.

Legutke and Thomas in their book "Process and Experience in the Language Classroom" suggest and analyse three types of projects: encounter proj-

ects, which enable students to make contact with native speakers; text projects which encourage students to use English language texts, either a range of them to research a topic or one text more intensively, for example, a play to read, discuss, dramatize, and rehearse; class correspondence projects which involve letters, audio cassettes, photographs, etc. as exchanges between learners in different countries.

Another explorer of the Project Work Method, Brumfit, in "Communicative Methodology in Language Teaching" provides the analysis of projects in which advanced adult students elect to work in groups to produce a radio programme about their own country. A range of topics, for example, ethnic groups, religion, education, are assigned to the groups, who research their topic and write and rehearse a script.

Hutchinson in "Introduction to Project Work" dwells upon a project on 'Animals in Danger' for secondary school students, in which they use knowledge from Science and Geography to research threatened species, write an article, and make a poster.

Another scientist, Haines, in "Projects for the EFL Classroom" considers four types of project work, namely: informational and research projects, survey projects, production projects, and performance and organizational projects.

Therefore a project is an extended piece of work on a particular topic where the content and the presentation are determined principally by the learners. The teacher or the textbook provides the topic, but the project writers themselves decide what they write and how they present it.

The most detailed definition of "project" we can find in The New Penguin English Dictionary (2000):

1. A specific plan or design; a scheme
2. A planned undertaking; e. g.
 - a) a piece of research with a definite plan
 - b) a large or complex piece of work
 - c) a task or problem engaged in use by a group of a students, especially to supplement and apply classroom studies.

Project work captures better than any other activity the three principal elements of a communicative approach.

These are:

- a) a concern for motivation, that is, how the learners relate to the task.
- b) a concern for relevance, that is, how the learners relate to the language.

c) a concern for educational values, that is, how the language curriculum relates to the general educational development of the learner.

Project work leads to purposeful language use because it requires personal involvement on the part of the students from the onset of a project, students, in consultation with their instructor, must decide what they will do and how they will do it, and this includes not only the content of the project, but also the language requirements. So from this point project work emerges as a practical methodology that puts into practice the fundamental principles of a communicative approach to language teaching. It can thus bring considerable benefits to our language classroom, like:

- Increased motivation- learners become personally involved in the project.
- All four skills, reading, writing, listening and speaking, are integrated.
- Autonomous learning is promoted as learners become more responsible for their own learning.
- There are learning outcomes-learners have an end product.
- Authentic tasks and therefore the language input are more authentic.
- Interpersonal relations are developed through working as a group.
- Content and methodology can be decided between the learners and the teacher and within the group themselves so it is more learner centred.
- A break from routine and the chance to do something different.

Project work is not the easiest method to implement. It requires a lot of preparatory work on the teacher's part and multiple stages of development to succeed. It would be wrong to pretend that project work does not have its problems. Teachers are often afraid that the project classroom will be noisier than the traditional classroom and that this will disturb other classes in the school, but it does not have to be noisy. Students should be spending a lot of the time working quietly on their projects: reading, drawing, writing, and cutting and pasting. In these tasks, students will often need to discuss things and they may be moving around to get a pair of scissors or to consult a reference book, but this is not an excuse to make a lot of noise. If students are doing a survey in their class, for example, there will be a lot of moving around and talking. However, this kind of noise is a natural part of any productive activity. Indeed, it is useful to realize that the traditional classroom

has quite a lot of noise in it, too. There is usually at least one person talking and there may be a tape recorder playing, possibly with the whole class doing a drill. Therefore the noise of the well-managed project classroom is the sound of creativity.

This kind of work is time-consuming of course, it takes much longer to prepare, make, and present a project than it does to do more traditional activities. When we are already struggling to get through the syllabus or finish the textbook, we will probably feel that we do not have time to devote to project work, however good an activity it may be. There are two responses to this situation:

1. Not all project work needs to be done in class time. Obviously, if the project is a group task, most of it must be done in class, but a lot of projects are individual tasks. Projects about My Family, My House, etc. can be done at home.

2. When choosing to do project work we are making a choice in favour of the quality of the learning experience over the quantity. It is unfortunate that language teaching has tended to put most emphasis on quantity. And yet there is little evidence that quantity is really the crucial factor. What really matters in learning is the quality of the learning experience.

Some teachers doubt about using this method because they think students will spend all their time speaking their mother tongue. This is true to a large extent. It is unlikely that most students will speak English while they are working on their project. However, rather than seeing this as a problem, we should consider its merits:

a) it is a natural way of working. It is a mistake to think of L1 (the mother tongue) and L2 (the language being learnt) as two completely separate domains. Learners in fact operate in both domains, constantly switching from one to the other, so it is perfectly natural for them to use L1 while working on a L2 product. As long as the final product is in English it does not matter if the work is done in L1.

b) project work can provide some good opportunities for realistic translation work. A lot of the source material for projects (leaflets, maps, interviews, texts from reference books, etc.) will be in the mother tongue. Using this material in a project provides useful translation activities.

c) there will be plenty of opportunities in other parts of the language course for learners to practice oral skills. Project work should be seen as a chance to practice that most difficult of skills, writing.

Types of Project Work

Haines identifies four types of projects [Haines S. Projects for the EFL Classroom, 1991, p.65]:

1. Information and research projects which include such kinds of work as reports, displays, etc.

2. Survey projects which may also include displays, but more interviews, summaries, findings, etc.

3. Production projects which foresee the work with radio, television, video, wall newspapers, etc.

4. Performance/Organizational projects which are connected with parties, plays, drama, concerts, etc.

What these different types of projects have in common is their emphasis on student involvement, collaboration, and responsibility. In this respect, project work is similar to the cooperative learning and task-oriented activities that are widely endorsed by educators interested in building communicative competence and purposeful language learning. However, it differs from such approaches; it typically requires students to work together over several days or weeks, both inside and outside the classroom, often in collaboration with speakers of the target language who are not normally part of the educational process.

One of the great benefits of project work is its adaptability. We can do projects on almost any topic. They can be factual or fantastic. Projects can, thus, help to develop the full range of the learners' capabilities. Projects are often done in poster format, but students can also use their imagination to experiment with the form. It encourages a focus on fluency.

Each project is the result of a lot of hard work. The authors of the projects have found information about their topic, collected or drawn pictures, written down their ideas, and then put all the parts together to form a coherent presentation.

The projects are very creative in terms of both content and language. Each project is a unique piece of communication, created by the project writers themselves. This element of creativity makes project work a very personal experience. The students are writing about aspects of their own lives, and so they invest a lot of themselves in their project.

Project work is a highly adaptable methodology. It can be used at every level from absolute beginner to advanced.

Another point is that this work is a very active medium like a kind of structured playing. Students are not just receiving and producing words, they are:

- collecting information;

- drawing pictures, maps, diagrams, and charts;
- cutting out pictures;
- arranging texts and visuals;
- colouring;
- carrying out interviews and surveys;
- possibly making recordings, too.

Lastly, project work gives a clear sense of achievement. It enables all students to produce a worthwhile product. This feature of project work makes it particularly well suited to the mixed ability class, because students can work at their own pace and level. The brighter students can show what they know, unconstrained by the syllabus, while at the same time the slower learners can achieve something that they can take pride in, perhaps compensating for their lower language level by using more photos and drawings [Ribe R., Vidal N. Project Work. Step by Step.– Oxford: Heinmann, 1993, p.320].

Firstly, project work helps to integrate the foreign language into the network of the learner's own communicative competence. It creates connections between the foreign language and the learner's own world. It encourages the use of a wide range of communicative skills, enables learners to exploit other spheres of knowledge, and provides opportunities for them to write about the things that are important in their own lives.

Secondly, it helps to make the language more relevant to learners' actual needs. When students use English to communicate with other English speakers, they will want, and be expected, to talk about aspects of their own lives – their house, their family, their town, etc.

Project work thus enables students to rehearse the language and factual knowledge that will be of most value to them as language users.

Stages of a project

The success of project work depends on planning and organization that students and a teacher deal with together. If a good timetable of the project is established, it helps to avoid the chaos and similar problems. Generally, I think that every project should have four stages: topic, collecting data, presentation and evaluation of a project.

Kratochvílová (Theory and practice of project work, 2009, p.41-42) suggests four stages of the project that she enters them into details, furthermore. The main stages are:

1. Planning

2. Realization
3. Presentation of an output
4. Evaluation

I consider the characteristics of a project according to Legutke and Thomas (1991, p. 169) as the most sententious and applicable in various subjects. They say that preparation and follow up are reflected in these stages of a project's development:

1. Opening
2. Topic presentation
3. Research and data collection
4. Preparing data presentation
5. Presentation
6. Evaluation

Let's consider Evaluation. According to Legutke and Thomas, a concluding evaluation stage involves an overall evaluation of:

- topic understanding,
- group and teacher interaction,
- procedural organization,
- input materials,
- language gains and deficits,
- examples of learner work,
- possible by-products, e.g. changes in learner's intercultural awareness,

but they also say that teachers can use various forms of evaluation, such as the students can write their own diaries with their notes about what they have learnt during working on the project, they can write down their experiences in their own reports, they can determine the criteria for success and failure and discuss about their individual work in the project. (Legutke and Thomas 1991, p. 180 – 181)

Assessment of project work is another difficult issue. We should not correct mistakes on the final project itself, or at least not in ink. It goes against the whole spirit of project work. A project usually represents a lot of effort and is something that the students will probably want to keep. It is a shame to put red marks all over it. This draws attention to the things that are wrong about the project over the things that are good. On the other hand, students are more likely to take note of errors pointed out to them in project work because the project means much more to them than an ordinary piece of class work. There are two useful techniques to handle the errors:

- Encouraging the students to do a rough draft of their project first. The students can then incorporate corrections in the final product.
- If errors occur in the final product, correcting in pencil or on a separate sheet of paper attached to

the project. A good idea was suggested by a teacher in Spain to get students to provide a photocopy of their project. Corrections can then be put on the photocopy. But fundamentally, the most important thing to do about errors is to stop worrying about them.

Projects are real communication. When we communicate, we do the best we can with what we know, and because we usually concentrate on getting the meaning right, errors in form will naturally occur. It is a normal part of using and learning a language. Students invest a lot of themselves in a project and so they will usually make every effort to do their best work. [Lavery C. *Cultural Studies for the Language Classroom*. – London, 1993, p.106]

Conclusion

In the given article I have highlighted the importance of the project work in teaching English, discovered how it influences the students during the educational process and if this type of work in the classroom helps to learn the language.

On the basis of the literary sources studied we can come to the following conclusions that project work has advantages like the increased motivation when learners become personally involved in the project; all four skills, reading, writing, listening and speaking, are integrated; autonomous learning is promoted as learners become more responsible for their own learning; there are learning outcomes – learners have an end product; authentic tasks and therefore the language input are more authentic; interpersonal relations are developed through working as a group; content and methodology can be decided between the learners and the teacher and within the group themselves so it is more learner-centred; learners often get help from parents for project work thus involving the parent more in the child's learning; if the project is also displayed parents can see it at open days or when they pick the child up from

the school; a break from routine and the chance to do something different.

The types of projects are information and research projects, survey projects, production projects and performance and organizational projects which can be performed differently as in reports, displays, wall newspapers, parties, plays, etc.

The organization of project work may seem difficult but if we do it step by step it should be easy. We should define a theme, determine the final outcome, structure the project, identify language skills and strategies, gather information, compile and analyse the information, present the final product and finally evaluate the project. Project work demands a lot of hard work from the teacher and the students, nevertheless, the final outcome is worth the effort.

The project work supported the students' autonomy of decision and solution of problems in doing projects.

Therefore I can conclude that I am a big supporter of project work at schools, colleges and Universities, and I think it has its significant place next to traditional teaching methods. Doing the project is positive motivation for the students to reach better results in English.

References

- 1 Legutke M., Thomas H. "Process and Experience in the Language Classroom", 1991
- 2 Haines S. "Projects for the EFL Classroom", 1991
- 3 The New Penguin English Dictionary, 2000
- 4 Ribe R., Vidal N. *Project Work. Step by Step*. – Oxford: Heinmann, 1993
- 5 Kratochvílová "Theory and practice of project work", 2009
- 6 Lavery C. "Cultural Studies for the Language Classroom" – London, 1993

В.Н. Акшалова, А.С. Ташенова
Project work in teaching English

Данная статья освещает основные приоритеты использования проектной работы в методике преподавания английского языка.

Основной целью работы над данной статьей является выявление главных принципов и типов проектной работы как основного метода преподавания ИЯ. Посредством анализа главных принципов данного метода выявлена и обоснована необходимость использования проектной работы в процессе обучения ИЯ.

Наиболее значимыми источниками исследования данной работы являются методологические исследования таких ученых как Legutke M., Thomas H., Heines S., Brumfit C., Hutchinson T., Fried-Booth D. и другие.

Ключевые слова:

Содержание

1-бөлім	Раздел 1	Section 1
Мемлекет пен құқық теория және тарихы	Теория и история государства и права	Chair of state and law theory and history
<i>А.С. Ибраева, Ч.К. Утегенов</i>		
	Некоторые проблемы обеспечения права человека на жизнь: сравнительный анализ положений теории права и теории уголовного права	5
<i>Ш. Тлетина</i>		
	Первые историко-правовые исследования в Казахстане: постановка проблем обычного права.....	10
<i>М.А. Алимбекова</i>		
	К вопросу о биях как хранителях правовой культуры казахского народа	24
<i>А.А. Турегельдиева</i>		
	Көші-кон құқығының халықаралық қайнар көздері.....	28
<i>Ж.У. Сербаев</i>		
	Қазақстандық патриотизм қағидасының мәні мен мазмұны	33
2-бөлім	Раздел 2	Section 2
Конституциялық және әкімшілік құқығы	Конституционное и административное право	Constitutional and administrative law
<i>Д.М. Баймаханова, А.Е. Жатқанбаева</i>		
	Понятие основных обязанностей граждан и их значение для развития конституционализма в РК.....	38
<i>А.Ж. Жарболова</i>		
	Мәслихаттардың құқықтық мәртебесінің орнығуында «ҚР жергілікті өкілді және атқарушы органдары туралы» заңның алатын орны	44
<i>А.Д. Толысбаева</i>		
	К вопросу о роли законотворческого процесса Парламента Республики Казахстан	52
3-бөлім	Раздел 3	Section 3
Қылмыстық құқық және криминалистика	Уголовное право и криминалистика	Criminal law and criminalistics
<i>Р.Е. Джансараева</i>		
	Определение понятия «механизм противодействия преступности» и его системно-структурный анализ	56
<i>М.Б. Татенов</i>		
	Коллегиальный принцип деятельности присяжных заседателей	60
<i>А.Ш. Мамбеткулов</i>		
	Вопросы управления в системе разделения и соотношения властей в Кыргызской Республике. Историко-правовой анализ	66
<i>Е.Т. Алимкулов, А.К. Жанибеков</i>		
	Қылмыстық іс жүргізу құқығындағы дәлелдеу теориясының маңызы	73
<i>Е.Т. Нурмаганбет</i>		
	Этика адвоката – составная часть юридической этики	79
<i>Г.Н. Мухамадиева</i>		
	Сот бақылауы адамның жеке басына тиіспеушілік қағидасының жүзеге асырылуының құралы ретінде	86
<i>Ж.Д. Ергозова, Б.А. Сериев</i>		
	Қоршаған ортаның сапасын нормалауды мемлекеттік –құқықтық реттеу.....	90

<i>Б.Р. Таубаев</i>		
Сотталғандарға заң талаптарына бағына отырып, пенитенциарлық құқықты жүйені қолданудың өзекті мәселелері.....		95
<i>Ж.С. Шукенова</i>		
Қазақстандағы арбитраж: қазігі таңдағы жағдайы мен перспективасы.....		99
<i>М.З. Джакупбеков</i>		
Сущность государственной-правовой функции прокурора в уголовном процессе Кыргызской Республики.....		105
<i>Г. Аргимбаев</i>		
Следственные ошибки: понятие и их сущность.....		110
<i>М.А. Турарова</i>		
Шет елдердің қылмыстық заңнамаларындағы айыппұл.....		115

4-бөлім**Раздел 4****Section 4****Азаматтық құқық****Гражданское право****Civil law**

<i>Б.А. Жетписбаев</i>		
Генезис акцентуаций в поведении несовершеннолетних склонных к совершению правонарушений.....		123
<i>Б.А. Тайторина, Г.Т. Байсалова</i>		
К проблеме реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве.....		129
<i>Г.Г. Нурахметова, А.С. Амангалиева</i>		
Правовой статус субъектов залогового правоотношения.....		135
<i>Г.Б. Мұқалдиева, Ж.Б. Мұқалдиева</i>		
Кәсіпкерлік саласындағы қылмыстар үшін жауапкершіліктің кейбір мәселелері.....		141
<i>Р.Т. Бексултанова</i>		
Объективные предпосылки изменения казахстанского законодательства об опеке и попечительстве.....		147
<i>Г.Г. Нурахметова, К.М. Тулеуь</i>		
Основания и условия возникновения гражданско-правовой ответственности.....		156
<i>Ж.Т. Карашева</i>		
Қазақстан Республикасында медиацияның алатын орны және маңызы.....		159
<i>А. Алтынбекқызы</i>		
Теоретические основы вещных прав на землю.....		162
<i>Е.М. Бағылбек</i>		
Мәміленің мазмұнына қойылатын талаптарды бұзу – мәміленің жарамсыздығының негізі ретінде.....		167
<i>Ғ.А. Issayeva</i>		
Formation and development of legal provisions on non-property benefits.....		175
<i>А.К. Кобекова</i>		
Особенности рассмотрения гражданских дел по вопросам государственного закупа.....		178
<i>Б.С. Бертаева</i>		
Жауапкершілігі шектеулі серіктестік айрықша нысандағы заңды тұлға ретінде.....		182

5-бөлім**Раздел 5****Section 5****Еңбек құқығы****Трудовое право****Labour law**

<i>Н.Н. Нурғалиев</i>		
Еңбек шарты – ҚР еңбектік құқықтық қатынастарды реттеудің негізгі нысаны.....		187

6-бөлім**Раздел 6****Section 6****және экологиялық құқық****природоресурсное и экологическое право****natural resources and ecology law**

<i>А.Қ. Жангабулова, А.Т. Салыхбаева</i>		
Экологиялық тәуекелдердің жалпы сипаттамасы.....		192

И.Қ. Кудерин, Р. Ережепқызы

Қазақстанның экологиялық қауіпсіздігі: жер қойнауын пайдаланушы субъектілер кейбір міндеттерінің құқықтық негіздері..... 197

А.З. Каскеева

Проблемы ответственности за земельные правонарушения 202

Е.Қ. Саниязова

Қоршаған ортаны құқықтық қорғау және экологиялық қауіпсіздік..... 206

7-бөлім

Раздел 7

Section 7

**Инвестициялық және қаржы
құқығы**

**Инвестиционное и
финансовое право**

**Investment and
finance law**

Д. Жумаханова

Сущность аудита и аудиторской деятельности 212

8-бөлім

Раздел 8

Section 8

Мақалалар

Учебно методические статьи

Teaching methodology article

Project work in teaching English 221